

OSREDNJA
KNJIŽNICA
CELJE

P 23197

Celjski zbornik 1968

CELJSKI ZBORNIK

1968

CELJE
1968

Slika na ovitku:

Vladimir Štoviček: Kotalkarica (bron)

Kip je leta 1967 odkupil kolektiv tovarne »Aero« za Hokejsko-drzalni klub Celje, ki ga je postavil v vežo svojega upravnega poslopja ob umetnem drsališču v celjskem mestnem parku.

Foto Viktor Berk

MILAN NATEK

PRISELJEVANJE LJUDI NA CELJSKO PODROČJE

Pospeseni gospodarski razvoj, ki je zajel posamezna področja, se neposredno odraža v najrazličnejših oblikah vsakdanjega življenja. Prav gotovo je priseljevanje ljudi iz kraja v kraj ena izmed temeljnih in najbolj značilnih oblik, ki so jih sprožile razlike v družbenem in gospodarskem razvoju med poedinimi območji pokrajin, kajti čim večje so nastajajoče gospodarske razlike med poedinimi pokrajinskimi predeli, toliko močnejši je selitveni tok človeške delovne sile (kakor tudi vsega ostalega prebivalstva), ki je usmerjen iz gospodarsko pasivnih in nezadostno razvitih predelov v območja hitrejšega razvoja. Prav zaradi tega se prebivalstvo kopiči v industrijskih in mestnih naseljih, medtem ko podeželje postaja iz dneva v dan izrazitejše depopulacijsko območje. Industrializacija je sprožila deagrarizacijo prebivalstva na vsem našem podeželju, ki pa si je v vedno večjem številu iskalo zaposlitev v nekmetijskih vejah družbenih dejavnosti.¹ Potemtakem je današnja urbanizacija poedinih predelov neposreden odraz industrializacije, ki je v zadnjih desetletjih tudi na celjskem področju zajela precejšnje število območij.²

V novejšem času spremljamo tudi na našem celjskem področju izredno intenzivno koncentracijo prebivalstva v vseh večjih in gospodarsko pomembnejših naseljih, zakaj gospodarstvo s storitvenimi dejavnostmi in družbenimi službami je v mestnih in industrijskih naseljih postalo tista najmočnejša gibalna sila vsega našega družbenega razvoja, katere vpliv je mogoče v najrazličnejših oblikah čutiti zelo daleč naokrog. Poleg tega, da zaposlitev v nekmetijskih dejavnostih nudi ljudem boljše delovne razmere, pa je tudi višina zaslužka tista osnovna moč, ki kmetijstvu in drugim manj razvitim vejam gospodarstva odteguje človeško delovno silo. S stopnjevanim razvojem nekmetijskih dejavnosti našega gospodarstva se je pričelo intenzivno preseljevanje človeške delovne moči. Res je, da so bile marsikje in tudi marsikdaj začetne spodbude čisto administrativnega značaja, kasneje pa so postale zakoniti izraz razlik v stopnji gospodarskega in družbenega razvoja med poedinimi predeli. Prebivalstvo s kmetijskih področij, katerih gospodarstvo je še vedno polikulturno in v pretežni meri tudi samooskrbi namenjeno, se

izseljuje proti vsem večjim mestnim in močnejšim industrijskim naseljem, kjer se je mogoče zaposliti. Agrarni predeli izgublajo delovno silo, ki je bila ponavadi v kmetijstvu tudi nezadostno zaposlena. Torej prebivalstvene selitve pripomorejo, da je gospodarsko pasivnejšim pokrajinam odvzet del delovnega kontigenta prebivalstva, to pa povzroči številne spremembe v družbenih, gospodarskih, demografskih in v drugih strukturah posameznih območij. Zato se skoraj v vseh naših depulacijskih območjih pojavlja znaten delež ostarelega prebivalstva, kar pa seveda neposredno vpliva na zmanjšano delovno storilnost in na manjšo produktivnost, ponekod pa tudi na izredno naglo pešanje moči kmečkih gospodarstev.³ Nasprotno pa je v doselitvenih območjih, kjer prihaja do prevlade mlado prebivalstvo, kajti to daje možnost za visoko stopnjo naravnega prirastka, hitro naraščanje proizvodnje v nekmetijskih dejavnostih gospodarstva, višjo vrednost narodnega dohodka na prebivalca itd. Skratka, današnje selitve prebivalstva so usmerjene proti vsem močnim neagrarnim središčem gospodarstva, zato se v njih ali v njihovi neposredni bližini izredno naglo povečuje število prebivalstva.

Tudi na širšem celjskem območju moremo spremljati najrazličnejše selitvene tokove prebivalstva. Območja celjskega zaledja se namreč odlikujejo po številnih naravnih in družbenih raznoličnostih, ki jim dajejo svojevrsten pečat. Tukaj še danes naletimo na številne prehodne oblike, ki so značilne v sodobnih razvojnih stopnjah podeželja, industrializirane ali urbanizirane pokrajine. Poleg naravnih in fiziognomskih razlik še prav posebej prihajajo do izraza družbeni in gospodarski razločki med njimi. V njih pa je začrtana osnovna shema današnjega gospodarskega razvoja in s tem v zvezi tudi smeri preseljevanja ljudi. In prav zaradi omenjenih in še vrste drugih razlogov je celjsko območje s svojim gravitacijskim zaledjem tudi nadvse primerno in privlačno za preučitev prebivalstvenih selitev. Gradivo, ki ga bomo v naslednjih odstavkih razčlenili, je povzeto iz zadnjega popisa prebivalstva Jugoslavije 1961. leta.⁴ Z njim bomo mogli spoznati le nekatere najbolj splošne smeri selitev, kakor tudi čas priseljevanja ljudi na celjsko področje, ni pa mogoče dobiti vpogleda v izseljeniški tok, ki je bil z našega predela usmerjen v druga področja Slovenije, Jugoslavije ali celo v tujino. Gradivo o popisu prebivalstva nam omogoča podrobnejši vpogled v tisti del prebivalstva, ki se je do leta 1961 od koderkoli že priselil na celjsko področje, kjer ima sedaj tudi svoje stalno prebivališče. Potemtakem imajo podatki prebivalstvenega popisa iz leta 1961 že zgodovinsko vrednost. Z njimi lahko ovrednotimo in prikažemo prebivalstvene selitve v preteklosti, v minulih obdobjih, kar pa nam je tudi neobhodno potrebno za spoznanje in razumevanje demografskega razvoja na našem področju. Obenem pa želimo v prispevku opozoriti na najnovejša selitvena gibanja, za kar se bomo poslužili podatkov, ki so bili objavljeni v zadnjem času.⁵ S tem se nam bodo mogle dovolj nazorno izoblikovati značilnosti posameznih območij v različnih časovnih obdobjih. Gradivo bo predstavljeno po upravnih — politično-teritorialnih enotah — občinah, s katerimi bomo

skušali v glavnih obrisih pokazati selitvene (in druge) značilnosti posameznih območij; potrebno pa je poudariti, da so še v okviru njih samih (občin) prav karakteristični razločki, ki bi jih bilo kdaj kasneje tudi vredno preučiti.⁶

PRISELJEVANJE DO 1961. LETA. RAZMERJE MED DOMAČINI IN PRISELJENCI.

V začetku leta 1961 (na dan 31. marca) je živel na celjskem področju 204.214 prebivalcev,⁷ med katerimi je bilo 51,2 % takih, ki so bili rojeni v kraju, kjer so imeli v času popisa svoje stalno prebivališče.⁸ Prav ta podatek nam pokaže stopnjo mobilnosti prebivalstva na našem področju. Čim večji je delež »domačega« prebivalstva (tj. rojenega v kraju današnjega stalnega prebivališča) v posameznem območju, tembolj je to območje gospodarsko in družbeno nerazvito, tem večja depopulacija je značilna zanj. V razvitih predelih, ki jim tudi današnji gospodarski razvoj zagotavlja nenehni napredek, so vsestransko razvite težnje k naglemu naraščanju števila prebivalstva. In na takšen prebivalstveni razvoj izredno močno vplivajo selitve prebivalstva, še prav posebno priseljevanje, ki je močnejše kot pa izseljevanje. Saj je znano, da so področja s hitrim gospodarskim razvojem ter z močnimi gospodarskimi zmogljivostmi obenem tudi izredno privlačna imigracijska jedra, predvsem za aktivni del prebivalstva. V tej luči moramo tudi na našem celjskem področju motriti razmerje med domačim in priseljenim prebivalstvom.

Tabela 1.: ŠTEVILO DOMAČEGA PREBIVALSTVA PO TIPIH NASELIJ⁹

Občina	Domače preb. skupno štev.	Vaška naselja število	Mešana naselja število	Mesta število
Celje	22.365	6.393	4.397	11.575
Laško	9.265	6.684	1.338	1.243
Mozirje	9.373	7.215	2.158	—
Slovenske Konjice	10.157	7.990	1.308	859
Šentjur pri Celju	9.800	9.508	292	—
Šmarje pri Jelšah	18.367	16.318	2.049	—
Velenje	9.700	3.381	3.862	2.457
Žalec	15.847	9.186	6.188	473
Skupaj:	104.874	66.675	21.592	16.607

Zaradi vsega tega, kar smo že zgoraj povedali, je po občinah celjskega področja zelo različen delež »domačega« prebivalstva. Manj kot polovica domačinov je v vseh tistih občinah, ki imajo tudi najnižji delež kmetijskega prebivalstva pa visok odstotek izven kmetijstva zaposlenih ljudi (npr. Celje 87 %, Velenje 77 %, Slov. Konjice in Zalec po 57 %). Poleg omenjenega moramo upoštevati, da vse današnje nagle strukturalne spremembe gospodarstva močno učinkujejo na selitveni tok prebivalstva, kar pa se seveda neposredno odraža tudi v deležu »prišlekov« (priseljencev) po naših naseljih. V tem pogledu skoraj moramo izločiti kmetijstvo kot tisto panogo gospodarstva, ki ne privablja več ljudi ne od blizu in ne od daleč. Kajti nezadostna razvitost našega kmetijskega gospodarstva (zlasti zasebnega), predvsem pa še dejstvo, da je zelo slabo opremljeno s sodobnimi obdelovalnimi in predelovalnimi stroji, je najtehtnejši razlog, da se danes mnogi ne samo izogibajo kmečkemu dela, ampak tudi zavračajo zaposlitev v kmetijstvu. Potemtakem je za mnoge zaposlitev v kmetijstvu le začasen izhod iz eksistenčne nuje; precej pa, ko se pokažejo možnosti zaposlitve v neagrarnem gospodarstvu, se jih večina preusmeri v njegove raznovrstne dejavnosti.¹⁰

Ob vsem tem pa moramo računati še z dejstvom, da kmetijstvo na eni strani, a vse druge gospodarske in družbene dejavnosti na drugi, predstavljata obe skrajnosti v dosedanjem razvoju celotnega našega gospodarstva.

Število v kmetijstvu zaposlenega prebivalstva se je skoraj na vsem celjskem področju zmanjšalo; tam pa, kjer so razvite sekundarne in terciarne dejavnosti, se je število zaposlenih izven kmetijstva kakor tudi celotno število prebivalstva izdatno povečalo. V področjih, kamor niso prodrle nekmetijske dejavnosti gospodarstva, je torej znatno manj priseljenega prebivalstva kakor pa v predelih, kjer prevladujejo industrija, rudarstvo in obrt ter še cela vrsta drugih gospodarskih dejavnosti.

Gospodarski razvoj in spremembe v njegovi strukturi so kar najbolj neposredno vplivali na značaj naše pokrajine in na njena naselja. Danes živi v *kmečkih naseljih* celjskega predela — v *vaseh* — več kot polovica prebivalstva (54 %); dobra petina jih stanuje v *mestih* (22,3 %) in skoraj četrtnina v prehodnem — *mešanem tipu naselij* (23,7 %).¹¹ Kakor je različen delež prebivalcev v posameznem tipu naselij na celjskem območju oziroma v njegovem zaledju, prav tako najdemo v njih zelo različen odstotek domačinov oziroma priseljencev. Na podeželju, v *kmečkih vaseh*, je povsod več kot polovica domačega, to je v kraju današnjega stanovanja rojenega prebivalstva. Tudi v tem oziru se pokažejo razlike med poedinimi območji naše pokrajine. Vendar je potrebno poudariti, da so te razlike samo dejanski odraz njihove gospodarske strukture. Samo ob sebi je razumljivo, da imajo območja s prevlado kmetijskega prebivalstva, za katerega je tudi v današnjem času nadvse značilna depopulacija, znatno večji delež domačega — avtohtonega prebivalstva. V vaških naseljih mozirske občine je kar 66 % domačinov, a

ostalnih 34 % zavzemajo »prišleki«. Nekoliko nižji odstotek domačinov najdemo v naseljih šmarske in konjiške občine (okrog 62 %), pa v žalski, šentjurski in v velenjski občini. V vaseh celjske in laške občine pa je okrog 43 % priseljencev.

Precej drugačen pa je delež domačega prebivalstva v mestih na celjskem področju. Vendar je treba naglasiti, da na območju občin Mozirje, Sentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah še danes ni nobenega mesta.¹² V slehernem razgibanem gospodarstvu pomenijo mesta najbolj privlačno točko, ki privablja ljudi iz zelo širokih področij. Prav zaradi tega je tudi v naših mestnih naseljih najmanj domačega prebivalstva (36,5 %), medtem ko preostali del prebivalstva tvorijo priseljenci iz najrazličnejših področij. Med prebivalstvom Celja je okrog 41 % domačinov, v Slovenskih Konjicah pa je njihov delež že nekaj manjši. Med prebivalci Laškega in Radeč je 68 % prišlekov, največ priseljencev pa je med prebivalci Velenja in Žalca (okrog 72 %).

Vzroke za dejstvo, da imajo manjša mesta na celjskem področju tudi manjši delež domačega prebivalstva, moramo iskati v razvoju njihovih gospodarskih funkcij v posameznem časovnem razdobju. Nenadni in sunkoviti razvoj gospodarstva je imel za posledico hitro rast števila prebivalstva na posameznem območju. V takih primerih razvijajočemu se gospodarstvu ne zadostuje več samo prirastek domačega aktivnega prebivalstva, temveč zahteva za svoj nemoten nadaljnji razvoj novo delovno silo, ki prihaja oziroma se priseljuje tudi od drugod. Poleg navedenega moramo upoštevati še velikost posameznega mesta (število prebivalstva), intenziteto njegovega razraščanja v posameznem obdobju itd. Čim večje je mesto, tem prej more s svojim domačim prebivalstvom zadostiti nenadnemu gospodarskemu razvoju posamezne panoge. In kolikor bolj skladen je bil gospodarski razvoj v poedinem mestu z naraščanjem njegovega prebivalstva, toliko prej je bilo zadoščeno normalnim potrebam zaposlitve domače človeške delovne moči.

Za vsa mesta na celjskem področju je značilna dokaj različna intenziteta v naraščanju njihovega prebivalstva. Toda čim večje so te razlike med poedinimi obdobji, tem močnejši je bil priliv priseljenega prebivalstva v posamezna mestna naselja. V zadnjih šestdesetih letih (1900—1961) se je število prebivalstva v mestih na celjskem področju povečalo za 158 % (v vsej SR Sloveniji pa za 139 %), oziroma poprečni letni prirastek znaša 2,6 % (v mestih SRS 2,3 %). Najmočnejšo rast zaznamujejo mesta: Velenje (645 % ali 10,75 na leto!), Šoštanj (163 % oziroma 2,7 % letno), Celje (143 % oziroma 2,4 %), Žalec (130 % ali 2,2 % letno) ter Laško (106 % oziroma 1,8 % letno). Toda v zadnjih tridesetih letih (1931—61) se je število ljudi najmočnejše povečalo v Velenju (za 442 % ali poprečni letni prirastek znaša 14,7 %), v vseh drugih mestih pa že znatno manj. V teh letih je prebivalstvo Žalca napredovalo za 114 % (3,8 % letno), Slovenskih Konjic za 74 % (ali za 2,5 % na leto), Celja za 68 % (2,3 % letno), Šoštanja za 66 % (2,2 %) in Radeč za 26 % (ali 0,9 % na leto).¹³ Podobna omenjeni je bila rast števila prebivalcev

v naših mestih v povojnem času, v obdobju od 1948 do 1961. V tem času se je število mestnega prebivalstva na celjskem območju povečalo za 50 % (v mestih SRS pa za 36,6 %). Tudi v tem času zaznamuje Velenje najmočnejši porast, in sicer za 263 % ali 20,2 % na leto. Z znatno manjšimi odstotki povečanja števila prebivalstva mu sledijo še mesta: Žalec (48,5 %) in Šoštanj (46 % ali 3,5 % na leto) ter Slovenske Konjice (41 % ali 3,15 %). V teh letih se je prebivalstvo Laškega in Celja povečalo za okrog 36 % (2,8 % na leto), a Radeč za 26 %.¹⁴

S tem vmesnim prikazom smo želeli opozoriti na tista časovna obdobja, v katerih je prebivalstvo v posameznem mestu na celjskem področju najbolj intenzivno naraščalo. In s tem smo tudi spoznali, da je število prebivalstva v večini naših mest najmočnejše naraščalo v zadnjih — povojnih letih, ko je tudi gospodarstvo (predvsem nekmetijsko) dosegalo izredno močan razmah. Vse to je vplivalo, da so se ljudje preselejevali v sama jedra gospodarskega razcveta. In prav zavoljo tega je v mestih, v katerih se je prebivalstvo v povojnem obdobju znatno povečalo, zelo nizek odstotek domačega prebivalstva.

V *naseljih mešanega tipa* živi na celjskem področju okrog 45 % domačinov, preostali delež pa pripada priseljencem. Osnovno spoznanje, ki nam ga odkriva preglednica (št. 1), se kaže v tem, da je v mešanem tipu naselij že manjši odstotek domačinov kot pa v vaških naseljih, a večji, kot pa smo ga ugotovili v naših mestih. To pa pomeni, da se v ta naselja priseljujejo ljudje še v večjem številu kot pa v vaška. V mešani tip naselij sodi v mozirski občini 8 pomembnejših krajev,¹⁵ in v njih je okrog 51 % domačinov. Tudi v velenjski občini spada v mešani tip naselij 8 krajev, v katerih je okrog 49 % priseljencev.¹⁶ V konjiški občini imajo mešana naselja okrog 45 % domačinov,¹⁷ v žalski občini 44 %;¹⁸ na območju občine Laško¹⁹ in Šmarje pri Jelšah²⁰ je v teh naseljih okrog 42,5 % domačinov. Na območju celjske občine je 16 naselij mešanega tipa,²¹ ki imajo okrog 59 % priseljencev. V šentjurski občini ni nobenega mesta, a k mešanemu tipu naselij smemo po statističnem kriteriju prištevati edinole nekdanje trško naselje — Šentjur pri Celju. In v njem je samo 33 % domačinov, vsi ostali prebivalci (596) pa so se priselili od drugod.²²

Kaj je vplivalo na sorazmerno visoki odstotek domačega prebivalstva v mešanem tipu naselij? Brez dvoma se v njem neposredno zrcali gospodarski in prebivalstveni razvoj posameznega območja. V pasivnih predelih, od koder se prebivalstvo izseljuje, ni nobenih močnejših teženj, da bi se prebivalstvo priseljevalo v nekdanja trška naselja, še posebej ne v tista, ki danes nimajo nobenih gospodarskih funkcij (npr. trgi na območju mozirske in šmarske občine). Prav tako pa je lahko v tem tipu naselij tudi visok odstotek domačinov zato, ker so v bližini močnejših gospodarskih središč. Domačemu prebivalstvu ni bilo potrebno, da bi se za kruhom selilo po svetu, temveč se je zaposlovalo deloma doma, največ pa v sosednjih mestnih ali industrijskih naseljih (npr. v občini Velenje, Celje, Laško, Žalec).

SMERI PRISELJEVANJA NA CELJSKO PODROČJE

V letu 1961 je živel v naseljih celjskega področja 98.630 priseljen-
cev. Med njimi jih je bilo kar 47,7 % takih, ki so menjali kraj stalnega
prebivališča samo v obsegu svoje rojstne občine. Skoraj enak delež
(44 %) zavzemajo priseljenci, ki so prišli v občine celjskega področja
ali iz sosednjih ali pa iz drugih slovenskih občin. Nekaj nad šest tisoč
ljudi se je na naše območje priselilo iz drugih republik Jugoslavije,
2.020 oseb pa je prišlo iz tujine. S temi okvirnimi podatki ne moremo
zaznati resničnega utripa priselitvenega toka, ki je tako značilen bodisi
za posamezni tip naselij bodisi za posamezno občinsko območje. Nepo-
sredno v njem namreč odsevajo številne razlike, ki so tako značilne v
gospodarskem in v splošnem družbenem razvoju občin celjskega pod-
ročja.

V *vaška (kmečka) naselja* celjskega področja so se najštevilneje
priseljevali ljudje, katerih rojstni kraj oziroma kraj njihovega zadnjega
stalnega prebivališča je bil tudi na območju občine današnjega stalnega
bivališča. Potemtakem zajemajo »občinske« selitve prebivalstva dobre
tri petine priseljenecv v naša vaška naselja. Največji obseg zavzemajo
v mozirski občini (80 %), znatno manjšega pa v celjski, konjiški in
šmarški občini (okrog 63 %), v šentjurski, velenjski in žalski občini pa
od 54 % do 56 %. V vaška naselja laške občine je prišlo le 48 % pri-
seljenecv iz drugih krajev te občine.

Tabela 2.: SMERI PRISELJEVANJA LJUDI NA CELJSKO PODROČJE

Občina	Priseljenci so prišli na celjsko področje:				Skupaj
	iz iste občine	iz druge občine SR Slovenije	iz druge republike	iz tujine	
Celje	8.810	15.991	2.265	663	27.729
Laško	4.587	4.341	390	242	9.560
Mozirje	4.242	1.321	137	82	5.782
Slovenske Konjice	4.891	2.936	207	127	8.161
Šentjur pri Celju	3.950	2.936	208	105	7.199
Šmarje pri Jelšah	7.341	3.483	1.516	276	12.616
Velenje	5.548	5.974	741	188	12.424
Zalec	7.694	6.501	627	337	15.159
Skupaj:	47.063	43.483	6.064	2.020	98.630

Prikazana smer priseljevanja v naše vasi nam odpira tudi tale spoz-
nanja:

V območjih, iz katerih se prebivalstvo izseljuje, je zelo visok od-
stotek domačega prebivalstva, obenem pa tudi med priseljenci v po-
samezna naselja prevladujejo ljudje iz domače občine. Selijo se proti
lokalnim središčem, pa tudi poroke so med pomembnimi dejavniki, ki

usmerjajo prebivalstveno gibanje. Visok odstotek priseljencev v vasi najdemo tudi v tistih območjih, ki imajo razvitejše oblike gospodarstva. Seveda pa v okviru njih samih spet izstopajo območja s prevladujočim deležem domačega prebivalstva (v hribovskih in v vseh drugih odročnih naseljih).

V kraje, ki imajo vaški karakter, a so v neposredni bližini mest ali industrijskih naselij, pa tudi v tiste, ki stoje ob pomembnem prometnem ožilju, se priseljujejo ljudje iz odročnih, gospodarsko zaostalih predelov. Zato imajo tista vaška naselja, katerih prebivalstvo nenehno narašča, pomembno vlogo ne samo pri preseljevanju ljudi, ki jih začasno zadržijo, temveč predstavljajo pomemben člen pri vseh prebivalstvenih selitvah iz vasi v mesta.²³

Tretjina priseljencev v vaška naselja celjskega področja je prišla ali iz sosednjih občin ali pa iz ostalih slovenskih predelov. Vasi v moziški (17 %) in šmarski občini (25 %) so bile doslej najmanj privlačne za naselitev ljudi iz drugih slovenskih območij. Med priseljenci v kmečkih naseljih laške, šentjurske, velenjske in žalske občine je po dve petini ali celo več ljudi, ki so prišli iz drugih krajev Slovenije, medtem ko je teh v celjski in v konjiški občini le eno tretjino. To pa pomeni, da so tudi medobčinske selitve prebivalstva na Slovenskem v večjem obsegu usmerjene v višji tip naselja in le v manjšem številu v kmečka naselja. Prav to pa nam pomaga odkriti osnovno gibalno silo selitve, kajti le-te v največjem obsegu pogojujejo in usmerjajo neagrarne dejavnosti gospodarstva.

Mnogo slabotnejše pa je bilo priseljevanje v kmečka naselja celjskega področja iz drugih republik Jugoslavije oziroma iz tujine. Iz drugih republik se je v naše vasi naselilo 1.733 prebivalcev, kar predstavlja 29 % priseljencev iz naših južnih republik na celjsko področje. Največ se jih je naselilo v vasi šmarske (955), žalske (190), šentjurske (168) občine. Takšna razporeditev je odraz geografskega položaja posameznega območja, kakor tudi osnovnih strukturalnih sprememb celotnega gospodarstva na našem območju (npr. v žalski občini je na obratih kmetijskega kombinata zaposlenih precej ljudi iz drugih republik, predvsem iz SR Hrvatske). Med priseljenci iz tujine se jih je 732 ali 36,5 % naselilo po naših vaseh. Teh priseljencev pa je največ po vaških naseljih laške (242) in šmarske občine, katerim sledi območja žalske (98), šentjurske (93) in konjiške občine, medtem ko imajo vse ostale občine celjskega področja že manj kot po 50 priseljencev. Med temi priseljenci je večina naših ljudi, nekdanjih ekonomskih izseljencev ali njihovih potomcev.

Izredno intenzivno pa je bilo priseljevanje v vsa mesta na celjskem področju. Četrtnina priseljencev se je v mesta priselila iz območja domačih občin, 62,3 % pa jih je prišlo iz drugih slovenskih območij in okrog 3 % iz tujine. To kaže, da so mesta tudi na našem področju tista naselitvena oblika, ki izredno močno privabljajo v svoja naselja (ali v sosese) ljudi od blizu in daleč.

Glede na to, od kod so bile usmerjene dosedanje selitve ljudi v naša mesta, se pokažejo ogromne razlike med posameznimi skupinami mest. Tudi v tem pogledu velja upoštevati njihovo velikost, gospodarsko moč in razvejenost. V vsa naša mesta, razen v Celje, v Velenje s Soštanjem, ki so majhna, je bil močan priliv ljudi iz njihovega neposrednega zaledja. Med priseljenci v Slovenske Konjice je kar 46 % ljudi iz konjiške občine. Dve petini priseljencev v Laško in v Radeče je prišlo iz območja domače občine; Zalec ima 38 % priseljencev iz Sp. Savinjske doline, Velenje in Soštanj pa imata 36 % ljudi iz Saleške doline. Med priseljenci v Celje pa je le 16 % ljudi iz območja celjske občine. V prikazanem priseljevanju se navsezadnje kaže obseg vplivne moči posameznega mesta. Celje s svojimi urbanizacijskimi učinki sega daleč izven občinskih meja, medtem ko je privlačna moč drugih mest na našem področju mnogo manjša (razen Velenja), in še ta se kaže le bolj v krajevnem pomenu. Ob vsem tem ne smemo prezreti stanovanjske stiske, ki je v mestih izredno močna, in tudi to ne vzpodbuja okoliškega prebivalstva k selitvam v mesta. Drugi razlog, ki tudi ni najbolj naklonjen množičnemu priseljevanju domačinov v mesta, je prav gotovo izraz zemljiško-posestne lastnine mnogih naših delavcev po tovarnah.²⁴ To pa pripomore k vsakodnevnemu nihanju delovne sile iz kraja stanovanja do delovnega mesta in nazaj.

Razumljivo je, da so za ljudi iz sosednjih (bolj oddaljenih) in drugih občin vsa naša mesta mnogo bolj privlačna kakor pa vasi na celjskem področju. Več kot polovica priseljencev v mesta celjskega področja se je priselila izven občin, kjer stoje mesta obravnavane pokrajine. Seveda tudi v tem pogledu prednjači Celje, ki ima 69,4 % priseljencev izven območja svoje občine. Takšnih priseljencev je bilo v Velenju 54 %, v Laškem, Radečah in v Zalcu po 52 % in v Slovenskih Konjicah 49 %. Brez dvoma se v teh medobčinskih selitvah prebivalstva v naša mesta odraža intenzivnost gospodarskega razcveta, ki je zajel posamezno mesto.²⁵ Kajti mnogokrat mu ni zadostovalo le domače prebivalstvo s širšega zaledja, temveč je v vedno večjem številu zahteval in potreboval ljudi z najrazličnejšo strokovno izobrazbo (od nekvalificiranih delavcev do specialistov v različnih strokah). Kolikor bolj nenađen, bolj od zunanjih kot pa iz domačih razmer pogojen je bil gospodarski razmah v posameznem mestu, toliko večje so bile potrebe po »tuji« človeški delovni moči za njegovo nadaljnjo rast. Navadno se je delovna sila priseljevala od vsepovsod, najčešče pa iz zaostalih in gosto obljudenih agrarnih predelov. V tem smislu moramo motriti tudi precejšen del prebivalstva, ki se je v zgoraj navedena mesta naselil iz drugih območij Slovenije. Med priseljenci v mesta je omembe vreden delež ljudi iz ostalih republik (9,7 %). Celje in Velenje sta dobila največ priseljencev iz neslovenskih področij Jugoslavije (Celje 1.942, Velenje 550). Omenjena kraja sta sprejela kar 90 % Jugoslovanov, ki so se naselili v mesta celjskega področja. Med priseljenci v Laško in Radeče je 6,2 % ljudi iz naših južnih republik, v Zalec 4,7 %, v Slovenske Konjice pa 4 %.

V naša mesta se je priselil iz tujine 801 človek, kar pomeni skoraj dve petini ljudi, ki so se iz inozemstva naselili na celjskem področju. Največ priseljencev iz tujine smo našli med priseljenci v Žalec (5,4 % ali 67), Celje (3,1% ali 347), v Laško oziroma Radeče (2,3 % ali 51) itd. Kakorkoli želimo obravnavati celjsko področje, vsekakor spoznamo, da tudi naša mesta ne pomenijo za naše ljudi v tujini pomembnejše privlačne moči. Še prav posebno ne v današnjem času, ko prav mesta postajajo pri nas najmočnejša žarišča brezposelnosti. Tudi ljudje z našega področja odhajajo v tujino na (sezonsko ali začasno) delo: mnogi ostanejo tam po več let in si ustvarijo tudi družine. In v kolikor večjem številu se bodo kdaj v poznejših letih vračali domov, toliko večji odstotek priseljencev iz tujine smemo pričakovati v naših naseljih v prihodnjih letih.

V *mešanem tipu naselij* celjskega področja je bilo v letu 1961 26.614 priseljencev, kar pomeni, da se je v ta tip naselij naselilo 27 % priseljencev, ki so prišli v celjski predel Slovenije. Med priseljenci v mešani tip naselij je prišlo 29 % ljudi, ki so menjali kraj stalnega prebivališča le v mejah občine, četrtnina je takih, ki so bili vključeni v medobčinske in medrepubliške selitvene tokove. To pomeni, da se v vmesnem — mešanem tipu naselij, v katerih je v letu 1961 živelo 23,7 % ljudi našega področja, izraža — seveda poleg mest — najmočnejši imigracijski prostor.

Tudi v mešani tip naselij je prišlo največ priseljencev iz območja domačih občin (51,2 %). Očitne razlike, ki smo jih odkrili med to kategorijo naselij v različnih območjih celjskega predela, so prav tako odraz različnih stopenj gospodarskega razmaha. Vsekakor spoznavamo, da se pravzaprav v mešanem tipu naselij začno kazati prvi učinki intenzivnejše urbanizacije naše pokrajine. V tistih območjih, ki nimajo z zakonom določenih mestnih središč (tj. mest), pa je vsem večjim naseljem mešanega tipa prepuščena vloga osrednjega naselbinskega središča. Vendar pa je delež domačih priseljencev v ta naselja še nekoliko večji kot pa znaša v mestih, a že manjši, kot smo ga zabeležili v naših vaseh. V ta vmesni ali prehodni tip naselij se je v konjiški občini priselilo kar 66 % ljudi z območja domače občine, v Gornji Savinjski dolini 62 %, v Velenjski kotlini 55 %, na območju celjske občine 50,5 %, v Sp. Savinjski dolini 49,7 %, v občini Laško 46,5 %, v šmarski občini 41,3 % in v šentjurski 38,7 %. Skleniti smemo s spoznanjem, da je v tistih območjih, kjer živi sorazmerno nizek delež ljudi v mešanem tipu naselij, sorazmerno visok delež prebivalstva, ki se je vanje naselil iz drugih naselij domače občine.

Poleg teh se je v naša mešana naselja naselilo še 10.953 ljudi iz drugih slovenskih občin. Ti priseljenci zavzemajo najvišji odstotek pri doseljencih, ki bivajo v mešanem tipu naselij v šentjurski (52,6 %), laški (45,1 %), celjski (44 %) in v žalski občini (43 %), najnižji delež pa v šmarski (36 %), konjiški (31 %) in v mozirski občini (33 %). To pomeni, da tudi naselja mešanega tipa v naših gospodarsko pasivnejših območjih ne vzbujajo večjega zanimanja za priseljevanje ljudi iz drugih

predelov republike. Ob tem pa moramo upoštevati še dejstvo, da je v teh območjih, še prav posebno v tistih, kjer se pojavijo lokalna, le rahlo izoblikovana neagrarna središča, dovolj močan priliv domačega prebivalstva, še prav posebno s tistih območij, ki jih je zajela depopulacija.

Okrog 6 % priseljencev v mešani tip naselij pa je prišlo iz naših južnih republik. V tem pogledu so na prvem mestu naselja šmarske občine, saj je v njih delež »prišlekov« iz drugih republik tudi najvišji — 20,4 % ali 561 oseb, kar predstavlja tudi 38 % vseh prebivalcev iz drugih republik v mešanih naseljih celjskega področja. Toda v vseh drugih občinah je delež ljudi iz drugih predelov države znatno nižji (Šentjur 6,7 %, Laško 5,5 %, Zalec 4,8 %, Celje 4,5 %, Mozirje 3,7 %, Velenje 3 %, in 1,9 % v mešanih naseljih konjiške občine). Tudi v tem primeru se je pokazalo, da se prebivalstvo drugih republik Jugoslavije najraje priseljuje v mesta oziroma v industrijska naselja, kjer so tudi velike možnosti in večja izbira zaposlitve v nekmetskih vejah gospodarstva. Ali drugače povedano: čim močnejše gospodarske in družbene funkcije so osredotočene v poedinem naselju, v toliko večjem obsegu je njegov vpliv čutiti v najrazličnejših pojavnih oblikah vsakdanjega življenja. Odstotek priseljencev iz tujine v mešana naselja je na ravni vaških naselij (v poprečju 1,8 % ali 487 oseb). Gospodarski razvoj posameznega področja se neposredno odraža v naštetih selitvenih oblikah prebivalstva. Te pa vplivajo na oblikovanje posameznega tipa naselij. Od stopnje gospodarskega in družbenega razvoja je odvisna stopnja urbanizacije pokrajine in koncentracija prebivalstva v posameznih večjih in močnejših središčih. Seveda pri vsem tem ne smemo zanemariti zgodovinskega razvoja, ki daje posameznim območjem svojstvena obležja. Vsekakor pa je prav današnje gospodarstvo tista odločilna sila, ki pospešuje, ponekod pa tudi zavira nastajanje močnejših prebivalstvenih aglomeracij.

Tabela 3.: RAZPOREDITEV PREBIVALSTVA CELJSKEGA PODROČJA PO OSNOVNIH TIPIH NASELIJ (stanje 31. 3. 1961)

Občina	Kmečka naselja	Mešani tip naselij	Mesta	Skupaj
Celje	11.167	10.627	28.514	50.308
Laško	11.812	3.151	3.917	18.880
Mozirje	10.931	4.229	—	15.160
Slovenske Konjice	12.953	2.923	2.472	18.348
Šentjur pri Celju	16.135	888	—	17.023
Šmarje pri Jelšah	26.280	4.818	—	31.098
Velenje	5.729	7.614	8.902	22.245
Zalec	15.265	14.176	1.711	31.152
Skupaj:	110.272	48.426	45.516	204.214

Kot so že na zunaj v pokrajini vidne razlike v gospodarstvu celjskega področja, tako so tudi številne razlike v deležu prebivalstva, ki v posameznih območjih živi v vaškem, mestnem ali v mešanem tipu naselij. Za celjsko pokrajino je značilno, da živi še vedno nad polovico ljudi v kmečkih naseljih (54 %), 23,7 % jih stanuje v mešanih naseljih in 22,3 % v mestih. Največji odstotek vaškega prebivalstva je v območjih, ki nimajo ne mest pa tudi ne močnejših nekmetijskih gospodarskih dejavnosti. Okrog 95 % občanov šentjurske občine živi po vaseh, v šmarški občini 85 % ljudi, v mozirski 72 %, v konjiški 71 %, v laški 63 %, v velenjski 26 % in v celjski 22,3 %. V tipu mešanih naselij živi največ ljudi v žalski (45,6 %) in velenjski občini (34,2 %) pa v mozirski (28 %) in v celjski (21 %), v vseh ostalih območjih celjskega področja pa jih je že manj kot šestina (Laško 16,7 %, Slovenske Konjice 16 %, Šmarje pri Jelšah 15,5 %, Sentjur pri Celju 5,2 %). Tudi delež v mestih živečega prebivalstva je po naših območjih dokaj različen: v celjski občini živi v mestu kar 56,6 % občanov, v velenjski 40 %, v laški 21 %, v konjiški 13,5 % in v žalski občini 5,5 %, medtem ko v ostalih občinah celjskega področja sploh ni mest.

Vse to nam na eni strani podaja vpogled na stopnjo koncentracije prebivalstva, na drugi pa na izredno močne težnje po nastajanju večjih prebivalstvenih oziroma naselbinskih in s tem tudi gospodarskih središč.

PRISELJENCI PO ČASU PRISELITVE NA CELJSKO PODROČJE

Poleg smeri priseljevanja nas zanima še čas priselitve ljudi iz drugih pokrajin na celjsko področje. Kajti prav s spoznanjem obdobja priseljevanja se nam odpre vpogled v tiste osnovne silnice, ki so v posameznem času privabliale ljudi na določeno območje. Prav tako želimo spoznati razlike, ki se pokažejo v priseljevanju ljudi v različnih časovnih razdobjih v različne tipe naselij. Osnovno popisno gradivo nam namreč omogoča spoznati in odgovoriti na vprašanje, koliko priseljencev iz posameznega obdobja je živelo v naših naseljih v začetku leta 1961.

Tabela 4.: PRISELJENCI PO OBDOBJU PRISELITVE NA CELJSKO PODROČJE

Občina	do 1940	1941—45	1946—52	1953—57	1958—61	Skupaj
Celje	7.079	2.141	6.224	5.802	6.079	27.325
Laško	2.923	801	1.874	1.711	2.245	9.554
Mozirje	2.008	383	1.097	1.123	1.142	5.753
Slovenske Kojice	2.240	673	1.696	1.643	1.804	8.056
Sentjur	2.472	477	1.276	1.383	1.543	7.151
Šmarje pri Jelšah	4.339	897	2.407	2.213	2.535	12.391
Velenje	2.114	626	2.437	3.506	3.642	12.325
Zalec	3.840	1.115	3.035	3.160	3.799	14.949
Skupaj:	27.015	7.113	20.046	20.541	22.789	97.504

Razčlenitev gradiva pokaže, da je iz zadnjega štirinajstletnega obdobja (1948—61) na celjskem področju največ priseljencev (23,4 %). Najštevilnejši so v Velenjski kotlini pa v žalski, laški in v celjski občini. Tudi v vseh ostalih občinah celjskega področja jih je okrog petino med priseljenci. Tudi iz let 1953—57 je na našem področju 21,1 % priseljencev; na prvem mestu je velenjska občina (28,5 %), v vseh ostalih pa je iz tega obdobja od 18 do 21 % priseljencev. Dobra petina (20,5 %) priseljencev na celjskem področju je iz prvega povojnega obdobja (1946 do 1952): največ smo jih našli v celjski pa v konjiški in v žalski občini, povsod drugod pa jih je že manj. Iz medvojnih let imamo le 7,3 % priseljencev. Toda iz tega obdobja jih je največ med priseljenci v konjiški občini pa v laški, celjski, žalski in šmarski občini, a ne mnogo manj še v mozirski in v šentjurski ter v velenjski občini. Že v predvojnih letih se je priselilo na današnje celjsko področje 27,7 % ljudi. Iz navedenega obdobja pa jih je najmanj v velenjski občini, najmočnejši delež pa zavzemajo na šmarskem, mozirskem in na šentjurskem območju.

Tudi v podrobnejšem prikazu priseljevanja ljudi na širše celjsko zaledje bomo skušali očrtati selitveni proces po osnovnih tipih naselij. Prècej pa je potrebno poudariti, da nam to ne nudi resničnega vpogleda v prebivalstvene selitve na našem prostoru, temveč nam prikazuje samo osnovne smeri selitev za tisti del prebivalstva, ki je v letu 1961 živel na obravnavanem področju. To pomeni, da je bilo tudi v preteklosti priseljevanje mnogo močnejše, kakor pa ga bomo mogli spoznati ob gradivu o popisu prebivalstva. Tisti del prebivalstva, ki se je že v preteklosti selil za boljšim kosom kruha, je namreč le malokdaj ostal na priselitvenem področju, temveč se je sproti selil k novim in boljšim virom zaslužka. Prav to moramo upoštevati, ko vrednotimo intenziteto priseljevanja v naše vasi, mesta in v mestna naselja.

Med priseljenci, ki so se naselili *po vaseh (kmečkih naseljih)* širšega celjskega zaledja, je 35,4 % (ali 15.124) takšnih, ki so prišli v kraj današnjega stalnega prebivališča že do leta 1940. Ta skupina priseljencev zavzema najvišji delež po kmečkih naseljih šmarske (39 %), mozirske (38,7 %), laške (36,7 %) in šentjurske občine. V vseh ostalih območjih celjske pokrajine pa jih je po eno tretjino ali celo že tudi nekaj manj (Slovenske Konjice 33,9 %, Velenje 31,5 %, Zalec 30,3 %).

Iz naslednjega dvanajstletnega razdobja (1941—52), ki združuje medvojna leta s prvimi povojnimi, imamo v naših vaseh okrog četrtno priseljencev, razen na območju konjiške občine, kjer jih je 32,3 %. Iz zadnjih osmih let (1953—61) imamo po vaseh 39 % priseljencev. Priseljenci iz tega obdobja zavzemajo najvišji delež po vaseh žalske (44,1 %), velenjske (44 %), celjske (42,4 %) in šentjurske občine (40 %), po vseh ostalih območjih pa jih je med 34 in 36,5 %.

Zgornja podrobna razčlenitev nam je odkrila tole:

1. Cim bolj razvito je gospodarstvo posameznega območja, tem večje število priseljencev privablja v svoja naselja. V zadnjih povojnih letih so se izraziteje kot dotlej pokazale razlike med našimi gospodarsko

razvitimi občinami, kamor se tudi v kmečka naselja priseljuje prebivalstvo od drugod, in pasivnimi območji, za katera je značilno nazadovanje v številu prebivalstva.

2. Tista vaška naselja na celjskem področju, ki stoje ob pomembnih prometnih poteh, že od nekdaj privabljajo ljudi, ker najdejo v njih tudi nova bivališča.

3. Prav gotovo zavzemajo priselitve, ki so posledica porok, pomemben delež v naših vaseh, predvsem v preteklih obdobjih, ko še ni bilo po naših kmečkih naseljih čutiti močnejšega deagrarnizacijskega procesa.²⁶

Zadnji popis prebivalstva nam je odkril tudi to, da živi v naših mestih 20 % priseljencev izpred leta 1940, 31,2 % jih je iz obdobja 1941 do 1952, iz poslednjih osmih let (1953—61) pa 48,8 %. Razlika od vaških naselij se kaže še v tem, da imajo mesta manjši delež priseljencev iz razdobja do leta 1940 in znatno večjega iz poslednjih osmih — povojnih let (1953—61).

Po intenziteti priseljevanja moramo mesta na celjskem področju razdeliti v tri skupine:

a) V Celju, Laškem in v Radečah je iz zadnjega obdobja 42 oziroma 44 % priseljencev, iz let 1941—52 32 % oziroma 30,7 % ter iz razdobja do leta 1940 25 %.

b) Že Slovenske Konjice in Žalec nas opozarjata na intenzivnejšo rast, ki je v neposredni zvezi s priseljevanjem ljudi na njuni območji. Do 1940. leta se je v Slovenske Konjice priselilo 15,6 % današnjih meščanov-priseljencev, v Žalec 18,8 %, v letih 1941—52 že 34,7 % oziroma 31 %, a iz zadnjega obdobja imamo v Slovenskih Konjicah 49,7 %, v Žalcu pa 50,2 % priseljencev. V to skupino smemo prišteti še Šoštanj, saj ima iz prvega obdobja 17,4 % priseljencev, iz drugega 29,3 % in iz let 1953—61 že 53,3 %.

c) Vsekakor je Velenje svojevrsten primer nagle rasti, ki z nešteti vplivi učinkuje na preobrazbo celotne Saleške doline. Ugotavljamo, da je bilo med velenjskimi priseljenci samo 4,9 % ljudi, ki so se v tem kraju naselili že v letih pred drugo svetovno vojno, 29,3 % jih je prišlo v letih 1941—52, iz obdobja 1953—61 pa so našli kar 3.248, tj. 71,9 % priseljencev.

V industrijska naselja mestnega značaja je bilo sorazmerno močno priseljevanje v vseh treh prikazanih obdobjih, seveda s to razliko, da imamo prav iz zadnjega osemletnega obdobja med mestnim prebivalstvom tudi največji odstotek priseljencev. V mestih, ki so šele v zadnjih desetletjih dobila znatnejše gospodarske in druge javne funkcije, pa priseljenci iz prejšnjih obdobjev zavzemajo le neznamenit delež, kajti z gospodarskim razmahom mest se začno tudi v njihova zaledja širiti vplivi, med katerimi ni na zadnjem mestu priseljevanje delovne sile in ostalega prebivalstva ali v njihova središča ali pa v neposredno okolico (v obmestje). Številna nihanja v gospodarskem razcvetu posameznih mest imajo svoja vidna obeležja v smereh priseljevanja ljudi. Nagel gospodarski razmah posameznega mesta je privabljal ljudi k priseljevanju; prè-

cej, ko je njegov siloviti razmah zajela stagnacija ali celo gospodarska kriza, pa k izseljevanju prebivalstva, predvsem priseljenega, ki se še ni moglo trdneje zasidrati v kraju novega bivališča. V tako očitnem gospodarskem nihanju moramo motriti priseljevanje kakor tudi izseljevanje iz naših mest. V ekonomskem razvoju posameznega mesta se odraža regionalna struktura prebivalstva iz poedinega obdobja (podobne strukture lahko zasledimo še v drugih naseljih), kajti gospodarska struktura se odraža v osnovnih razvojnih težnjah rasti števila prebivalstva. Njune vzročno vzajemne soodvisnosti so nam še vse premalo znane, da bi mogli vsaj za mesta na celjskem področju podati podrobnejšo tovrstno genetično podobo (ali razčlemba).

Razvrstitev prebivalstva po posameznih obdobjih priseljevanja v *mešani tip naselij* pa je mnogo bolj enakomerna, zato ni večjih razlik med posameznimi območji. Delež priseljencev, ki so prišli v naša mešana naselja do druge svetovne vojne, znaša 23,2 %. Najvišji je v mozirski (29,3 %), najnižji pa v šentjurski (18,8 %). V vseh ostalih območjih celjskega področja pa se giblje v zgoraj naznačenih mejah. Očitna razlika, ki se na eni strani pokaže med mešanimi naselji v mozirski občini, na drugi pa v konjiški, šentjurski in šmarski (in le deloma še v laški občini), je odraz današnjega gospodarskega potenciala navedenih območij. V njem je tudi neposreden odsev današnje gospodarske moči navedenih občin. Obenem pa se v njem kažejo tudi vplivna območja funkcij mešanega tipa naselij.

Priseljencev, ki so se v letih 1941-52 priseljevali v mešana naselja, so v letu 1961 našli 7.386, kar pomeni 28,3 % vseh »prišlekov« v tem naselbinskem tipu. Delež priseljencev iz tega obdobja ne kaže večjih razlik med posameznimi območji; predvsem velja opozoriti na velenjsko (24,9 %), mozirsko (26 %) in laško območje občinskih skupščin (26,9 %), saj so se tudi v tem pogledu pokazala večja odstopanja od povprečnih vrednosti, ki veljajo za celotno celjsko področje. V vseh drugih občinah pa se giblje delež priseljencev iz teh let med 30,6 % (Šmarje pri Jelšah) in 28,5 % (Slovenske Konjice). V letih ekstenzivnega razvoja našega gospodarstva je bilo izredno močno priseljevanje ljudi v mešana naselja našega področja. Zato imamo v njih iz tega obdobja skoraj polovico priseljencev (48,5 %). Ob vsem, kar smo že zgoraj povedali, pa je popolnoma razumljivo, da jih je sorazmerno najmanj v mešanih naseljih mozirske občine (44,7 %). V mešanih naseljih celjske občine je priseljencev iz tega obdobja 47,5 % (2.920), v žalski 48 % (3.741 oseb), v šmarski 48,5 % (1.315). V vseh ostalih območjih pa je njihov delež večji od polovice, in sicer: v konjiški občini 50,5 % (800 priseljencev), v laški 51,3 % (908 oseb), v šentjurski 51,5 % (306) ter v velenjski občini 52 % (1.884 priseljencev). Iz tega zadnjega obdobja imamo v naših mešanih naseljih 12.793 priseljencev, od katerih jih je največ v žalski občini (29,2 %) pa v celjski (22,8 %), velenjski (14,7 %), šmarski (10,3 %), v vseh drugih območjih celjskega področja pa jih je že znatno manj (Laško in Mozirje po 7,1 %, Slov. Konjice 6,3 %, Šentjur 2,4 %).

Podobna slika se nam odgrne pri pregledu celotnega števila priseljencev v mešani tip naselij na celjskem področju. Ob popisu prebivalstva 1961. leta smo jih kar 29,6 % (ali 7.808 oseb) našli v žalski občini, 23,4 % (ali 6.150) v celjski občini ter 13,9 % (3.623) v velenjski občini. V šmarski občini jih je bilo 10,3 % (2.712 oseb), v mozirski 7,8 % (2.050), v laški 6,7 % (1.770), konjiški 6,0 % (1.586), a v šentjurski samo 2,3 %.

Ta podoba nam presenetljivo dobro prikazuje in poudarja koncentracijo prebivalstva tudi v mešanem tipu naselij, in sicer na vseh tistih področjih, ki ne premorejo ne starih in ne gospodarsko močnih mestnih središč. Deagrarizacija pospešuje selitvena gibanja prebivalstva. V območjih, ki nimajo zadosti velikega lokalnega središča (npr. Sp. Savinjska dolina), prevzemajo nekatera druga, stara ali nova naselja posamezne funkcije lokalnih središč. Pri tem pa moramo upoštevati, da so vsa ta naselja z vsemi drobnimi, a nešteti funkcijijskimi sponami »vgrajena« v hierarhični sistem vseh naših naselij. V celjski ali v velenjski občini srečujemo manjše število priseljencev v mešana naselja, kajti v obeh primerih je bil glavni selitveni tok priseljencev usmerjen v mesta, katerih značaj se že kaže tudi v širokem pokrajinskem zaledju. Toda poleg njih so se izoblikovala še posamezna lokalna središča s pretežno večino neagrarnega prebivalstva in so postala sestavni deli visoko urbanizirane pokrajine. Na področjih, ki jih ni zajel vesplošni gospodarski napredek v zadnjih obdobjih, pa je manjše tudi število priseljencev v redka, po številu prebivalstva in po gospodarski moči izredno slabotna lokalna središča. Zato ta naselja mešanega tipa v podobnih območjih tudi nimajo močnejšega vpliva na preobrazbo pokrajine. Ponavadi tudi ne morejo zaustaviti izseljeniškega toka, ki gre proti večjim mestom ali v tujino, saj zmorejo le kdaj pa kdaj na novo zaposliti kakšnega okoličana. Prav zaradi tega moramo naselja mešanega tipa tudi v tem pogledu obravnavati izključno kot naselja prehodnega tipa, ki imajo že prenekatero lastnosti mest, obenem pa tudi še karakteristike kmečkih (vaških) naselij.

STRUKTURA PRISELJENCEV IZ RAZLIČNIH TIPOV NASELIJ

Za izseljence iz različnih naselij in področij ni vseeno, v katero naselje se bodo naselili. Zato nas predvsem zanimajo osnovne relacije med izselitvenimi in priselitvenimi področji, ki jih bomo v nadaljnjem razčlenili. Ako je danes splošna težnja v preseljevanju v neagrarna središča gospodarstva, pa nas vseeno zanima tudi nasprotni proces: iz katerih tipov naselij je prebivalstvo, ki se v največjem številu naseljuje po vaseh ali po naseljih mešanega tipa ali celo v mesta. V tem je pravzaprav zaobjeta glavnina sodobnega demografskega procesa v naših pokrajinah. In prav z njim moramo spremljati nekatere poglobitve spremembe v fizionomiji ali samih naselij ali celih pokrajin.

Tabela 5.: PRISELJENCI PO TIPU NASELJA IZ KATEREGA SO SE PRISELILI NA CELJSKO PODROČJE

Območje občina	Priseljenci iz			Skupaj
	kmečkih naselij	mešanega tipa naselij	mest	
Celje	14.339	7.194	5.471	27.004
Laško	6.000	1.545	1.819	9.364
Mozirje	4.192	1.024	438	5.654
Slov. Konjice	5.935	1.358	729	8.022
Šentjur pri Celju	5.758	722	550	7.080
Šmarje pri Jelšah	9.704	1.339	1.215	12.258
Velenje	6.696	3.337	2.179	12.212
Zalec	8.989	3.980	1.837	14.806
Skupaj:	61.613	20.549	14.238	96.400

Ako vzamemo v pretres območja naših občin kot celote (ne glede na prevlado različnih tipov naselij), potem ugotovimo, da se je semkaj na celjsko področje priselilo 63,9 % ljudi iz vaških naselij, 14,8 % iz mest, ostalih 21,3 % zavzemajo priseljenci, ki so prišli iz mešanega tipa naselij. Od stopnje gospodarskega razvoja posameznega območja pa je odvisno, kolikšen delež priseljencev je prišel vanj iz teh treh osnovnih tipov naselij. Zato smemo postaviti osnovno trditev, da se v vaška naselja priseljujejo predvsem ljudje iz vasi, v višji tip naselij, kot so npr. mesta, pa poleg vaškega prebivalstva tudi ljudje iz manjših mestnih naselij (le v izjemnih primerih tudi iz večjih in močnejših mest).

Podrobnejši pregled podatkov nam pove, da je v šentjurski in šmarski občini po štiri petine priseljencev iz vasi, 11 % se jih je priselilo iz mešanega tipa naselij, a priseljencev iz mest najdemo v naseljih šentjurske občine le 7,8 %, na šmarskem območju pa 9,9 %. V naselja konjiške in mozirske občine je prišlo 74 % priseljencev iz vasi, 17 % oziroma 18 % iz mešanih naselij, iz mesta pa okrog 9 %. Skoraj dve tretjini doseljencev v laško občino je prišlo iz vasi, 16 % iz mešanih naselij in 20 % iz mest. Tudi v spodnjiesavinjskih naseljih je 61 % vaških priseljencev, 27 % iz mešanih naselij, ena osmina pa jih je prišla iz mest. V naselja celjske občine se je priselilo 20 % ljudi iz drugih mest, 27 % iz mešanega tipa naselij in 53 % iz kmečkih naselbin. Podobna tej je priselitvena situacija v velenjski občini: 55 % priseljencev je iz vasi, 18 % iz mest, vsi ostali pa so prišli iz naselij mešanega tipa.

Gornji pregled nas ponovno opozarja na velike rezerve delovne sile, ki je latentno ohranjena na našem podeželju. In od tod so danes usmerjeni vsi poglobitveni selitveni tokovi. Kolikor večje so razlike med podeželjem in mesti oziroma urbaniziranimi območji, toliko močnejši je selitveni tok prebivalstva proti bližnjim in daljnjim žariščem sodobnega gospodarskega napredka.

Kakor smo mogli že z dosedanjimi razčlenitvami spremljati in spoznavati različnosti in značilne karakteristike med posameznimi tipi naselij, prav tako jih želimo prikazati pri označevanju osnovnih naselbinskih tipov, iz katerih so se ljudje priseljevali na naše področje. V *vaška oziroma v kmečka naselja* je prišlo 78,5 % ljudi iz podeželskih naselij, 7 % iz mest in 14,5 % iz mešanega tipa naselij. Med priseljenci po kmečkih naseljih jih je v šmarški občini kar 85 % prišlo iz vasi, v šentjurski 83,3 %, v območju celjske občine 81 %, v mozirski in konjiški občini po 79 %, v laški 75 %, v Sp. Savinjski dolini 72 % in v Velenjski kotlini 68,5 %. Priseljenci iz mešanega tipa naselij, ki so se naselili po vaseh celjskega področja, zajemajo od 8,2 % (Šmarje pri Jelšah) do 23 % (Velenje) priseljencev. Podrobnejša slika pa je takale: v vaških naseljih žalske občine je 19 % priseljencev iz prehodnega tipa naselij, v mozirski občini 16,2 %, v laški 15,4 %, konjiški 14,5 %, v celjski 13,2 % in v šentjurski 10,5 %. Tudi delež mestnega prebivalstva, ki se je naselil po vaseh celjskega zaledja, je zelo različen: med priseljenci v vasi laške, velenjske in žalske občine jih je okrog 9 %, okoli 7 % jih najdemo po vaseh konjiške in šmarške občine, 6 % po vaških naseljih celjske in šentjurske občine in 4,3 % v vaseh Gornje Savinjske doline.

Gornja razčlenitev nam je ponovno pokazala osnovne smeri dosedanjih selitev prebivalstva. Vasi niso bile nikdar privlačno priselitelno območje za mestno prebivalstvo. V vasi so se zaradi najrazličnejših ekonomskih, družbenih, demografskih in še drugih razlogov priseljevali predvsem ljudje s podeželja, a v tistih kmečkih naseljih, ki so v neposredni okolici industrijskih ali mestnih središč, ali ob živahnih prometnih poteh, srečamo tudi sorazmerno večje število priseljencev ali iz naselij prehodnega tipa ali pa celo iz samih mest. Ob tem ne smemo zanemariti razloga, da so zaradi perečih stanovanjskih vprašanj v mestih in zaradi cenejše gradnje stanovanjskih hiš na podeželju (v vaseh), v zadnjem času vedno številnejše težnje, da se ljudje iz mest izseljujejo na podeželje, sicer v neposredno okolico mesta, kjer si laže zgradijo svoje domove (npr. Celjani grade že tudi v Petrovčah, na Ostrožnem, v Šmarjeti, na Lopati idr.). Ne smemo pa pozabiti, da je vse to najmočnejši izraz vse večje mobilnosti prebivalstva, ki jo poraja avtomobilizem kot sodobna oblika prometa.

Nad vse zanimiv je pogled na priseljence v naša mesta. Ugotavljamo, da jih je 47,3 % prišlo iz vasi. Razen tega je izredno močan dotok priseljencev v naša mesta še iz mešanega tipa naselij (27,9 %) kakor tudi iz drugih večjih ali manjših mest. Med priseljenci v Slovenske Konjice jih je prišlo iz vasi 62,8 %, ena petina iz mešanega tipa naselij, vsi ostali pa iz mestnega tipa naselij. Med priseljenci v Laško in v Radeče je 52 % ljudi iz vasi, okrog ena petina jih je prišla iz mešanih naselij in 27 % oziroma 29 % iz mest. Med šoštanjskimi priseljenci je 47 % vaških, 35 % iz mešanega tipa naselij in 18 % iz mest, medtem ko ima Velenje 24 % priseljencev iz mest, 30 % iz mešanih in 46 % iz vaških naselij. V Zalcu je 43 % priseljencev iz vasi, 34 % iz prehodnega tipa naselij in četrtna

iz mest. Podobna je struktura celjskih priseljencev: 45,8 % je vaških, 28,5 % iz naselij prehodnega tipa in 25,7 % iz mest.

Mnogo bolj kot v vaških naseljih je heterogena struktura priseljencev v naših mestih. In kolikor večje zaledje ima posamezno mesto, pa tudi kolikor bolj enakomerno je vseskozi v njih naraščalo število prebivalstva, toliko manjši delež vaškega prebivalstva najdemo med njihovimi priseljenci. In obratno: kolikor slabotnejši je bil gospodarski razmah v posameznem mestu skozi časovno obdobje, tem manjši delež priseljencev iz mest najdemo v njih, oziroma toliko večji odstotek priseljencev iz kmečkih naselij je v njih.

Tudi stopnja razvoja, ki je karakteristična za posamezna mesta v raznih obdobjih, je značilno vplivala na strukturo priseljencev. Čim močnejši je bil gospodarski razvoj posameznega mesta v letih vsesplošnega razcveta vsega našega gospodarstva, tem večji delež priseljencev iz tistega obdobja zaznamo tudi v mestih celjskega področja. To so le nekatera najbolj splošna spoznanja, ki jih lahko izluščimo iz zgornje razčlenitve statističnih podatkov.

Tudi v pogledu izvora priseljencev v *mešani tip naselij* se kažejo vse značilnosti prehodov, ki smo jih imeli priliko že tolikokrat spoznati pri kmečkih kakor tudi pri mestnih naseljih. Med priseljenci v mešani tip naselij je namreč 58 % ljudi iz vasi, 16,7 % iz mest in četrtnina jih je prišla iz sorodnih naselij. Bolj kot kjerkoli drugje so se pri priseljencih v ta naselja prehodnega tipa pokazale precejšnje razlike med posameznimi območji celjskega področja. Mešana naselja v Gornji Savinjski dolini imajo največ priseljencev iz vasi (79,5 %), njim pa slede naselja v konjiški (70 %), velenjski (60,6 %), šentjurski (59 %) in v šmarski občini (58 %). V celjski, laški in v žalski občini pa je v naseljih prehodnega tipa med priseljenci le okrog 55 % ljudi iz kmečkih naselij. Presenetljivo močan delež priseljencev iz mest je v mešanih naseljih laške (31 %), šentjurske (26 %) in šmarske občine (21,5 %). Nekoliko nižji odstotek zavzema ta skupina priseljencev v mešanih naseljih celjske (17 %), velenjske (15,9 %) in žalske občine (13,5 %), medtem ko je najnižji v konjiški (8,9 %) in v mozirski občini (4,3 %). Četrtnina priseljencev v naselja mešanega tipa na celjskem področju je prišla iz sorodnih naselij (mešanih); v Sp. Savinjski dolini je teh priseljencev 31,5 %, v celjski občini 28 %, v naseljih velenjske občine 23,5 %, v šmarski in konjiški občini po 21 %, v laški in mozirski občini po 16 % ter v šentjurski občini 15,3 %.

Tudi ta pregled nam ponovno prikazuje posredovalno vlogo naselij prehodnega tipa. V območjih, kjer ni mest ali pa so ta veliko preslabotna za živahno zaledje, je bilo izredno močno priseljevanje vaškega prebivalstva v naselja mešanega tipa. V tistih območjih, ki so ostala vse doslej brez mestnih središč, pa so naselja mešanega tipa prevzela prenekatero urbane funkcije. Prav zato je v njih tudi sorazmerno močan dotok priseljencev iz mest. Povsod tam, kjer so v mešanih naseljih razvite neagrarne dejavnosti, srečujemo med priseljenci znaten delež ljudi iz nekmečkih naselij. Toda naselja mešanega tipa so se nam v večini vseskozi

kazala kot izrazita naselja prehodnega tipa in v marsikaterem od njih smemo upravičeno zreti že tudi zametek enega izmed naših bodočih mest. Kajti osnovne težnje, ki jih moremo danes spremljati ob razvoju prebivalstva kakor tudi v razraščanju naselij, se kažejo v koncentraciji prebivalstva v vseh večjih in gospodarsko močnih naseljih. V tem vidimo eno izmed nadvse značilnih potez današnjega urbanizacijskega razvoja. V njem vidimo tudi prihodnost naselij mešanega tipa: v kolikor jim gospodarske funkcije ne bodo dovoljevale samostojnega razmaha z lastnim zaledjem, pa bodo sčasoma postala prava satelitna obmestna naselja s specializiranimi gospodarskimi dejavnostmi, še predvsem pa zdrava, izven hrupnih območij postavljena bivališča («spalna naselja») v nekmetijskih panogah zaposlenih ljudi²⁷.

SKLEPNE MISLI

Kakor v večini slovenskih predelov so tudi na celjskem področju selitve prebivalstva pomemben dejavnik, ki neposredno učinkuje na rast števila prebivalstva. Ako skušamo prikazati osnovne motive, ki usmerjajo in vodijo selitveni proces, potem moramo zelo v ospredje postaviti vsaj tele tri osnovne dejavnike: stopnjo zaposlenosti v nekmetijskih vejah gospodarstva, višino osebnega dohodka na prebivalca in stopnjo naraščanja celotnega števila prebivalstva. To so namreč tisti trije zelo pomembni dejavniki, od katerih so odvisne neštete druge karakteristike selitvenih tokov prebivalstva, kajti za priseljenca so izredno privlačna tista področja, ki imajo izredno hiter in pester razvoj v najrazličnejših panogah gospodarstva (predvsem še v nekmetijskih vejah), pa visoko stopnjo vrednosti narodnega dohodka na prebivalca, kakor tudi tista območja, ki imajo izredno majhne razlike med stopnjo rodnosti in umrljivosti (tj. nizko stopnjo naravnega prirastka prebivalstva). Že večkrat smo v tem zapisu poudarili spoznanje, da pride tam, kjer so med posameznimi območji večje razlike v vrednostih med prej navedenimi činitelji tudi do močnega selitvenega gibanja prebivalstva²⁸. Nedvomno so tudi med posameznimi območji celjskega področja izredno opazne razlike tako v stopnji rasti industrijskih dejavnosti kakor tudi v odnosu do vrednosti narodnega dohodka na prebivalca pa v stopnji naravnega prirastka prebivalstva. Vse te razlike niso pomembne le za poznavanje oziroma za razumevanje prebivalstvenih selitev na našem področju, temveč predvsem za popolno razumevanje in dojetje vseh selitve spremljajočih procesov pa najsi bodo to razmerja med deležem domačega ali priseljenega prebivalstva, med deležem kmečkega in urbanega prebivalstva itd. Vse omenjene in še vrsta drugih vrednosti prebivalstvenih pojavnih oblik imajo svoj neposreden odnos do sprememb v fiziognomiji naselij ali celo celih pokrajin kakor tudi njihovega gospodarstva, pa do prometnega omrežja, do razvoja infrastrukturnih dejavnosti in funkcij, ki jih posamezna naselja prevzemajo bodisi za ožje ali pa tudi za svoje širše zaledje.

Odras živahnega gospodarskega razvoja v zadnjih sedmih letih, ki je prav značilen tudi za nekatera območja celjskega področja, se kaže v izredno močnem selitvenem gibanju našega prebivalstva. V letih od 1961 do 1967 so medobčinske in medrepubliške selitve zajele kar 73.108 ljudi ali 34,8 % vsega prebivalstva na celjskem področju. V tistih območjih celjske pokrajine, ki so v zadnjih letih imela izredno močne, kar nadpovprečne potrebe po delovni sili, zaznamujemo tudi najvišji delež prebivalstva, ki je bil vključen v selitveni tok (območja občin Velenja 43,2 %, Celja 38,8 % in Zaleca 34,8 %). V predelih, ki tudi v poslednjih letih niso dobili močnejših obratov ali večjih podjetij nekmetijskega značaja, pa je znatno manjši delež prebivalstva, ki se je bil preseljeval iz kraja v kraj (npr. Šmarje 30,5 %, Laško 30,8 %, Sl. Konjice in Šentjur po 29 % in Mozirje 23 %). V tem obsegu je zapopadeno tako priseljevanje kakor tudi izseljevanje iz naselij celjskega področja. Zato si skušajmo še podrobneje predočiti najnovejši selitveni proces v naši pokrajini.

Od leta 1961 do 31. decembra 1967 se je s celjskega področja izselilo 35.745 ljudi, priselilo pa se jih je celo nekaj več, in sicer 37.363 oseb. Iz tega povzemamo, da znaša selitveni saldo + 1.618 oseb. Na račun priseljevanja se je število prebivalstva najmočneje povečalo v celjski (selitveni saldo znaša + 3.218 oseb), pa v velenjski (+ 2.339 oseb) in v žalski občini (+ 48 ljudi), medtem ko je povsod drugod v celjski pokrajini izseljevanje presegllo število priselitev (selitveni saldo znaša v šmarški občini — 1.739, v laški — 641, v mozirski — 628, v konjiški — 594 in v šentjurski občini — 497 ljudi). Iz te razčlenitve smemo povzeti, da je bilo najmočnejše izseljevanje v zadnjih sedmih letih v šmarški občini (— 8 ‰ na leto) pa v mozirski (— 5,9 ‰), laški (— 5 ‰), v konjiški (— 4,6 ‰) in v šentjurski (— 4,2 ‰). Najbolj intenzivno priseljevanje pa je bilo na območje velenjske (+ 14,4 ‰) in celjske občine (+ 8,5 ‰), a v Spodnji Savinjski dolini že komajda v mejah pozitivnega selitvenega salda (+ 0,2 ‰).

Tabela 6.: SELITVENO GIBANJE PREBIVALSTVA PO OBCINAH
CELJSKEGA PODROCJA V LETIH 1961 DO 1967

Občina	Štev. priselitev	Štev. izselitev	Selitveni saldo
Celje	12.026	8.808	3.218
Laško	2.498	3.139	— 641
Mozirje	1.430	2.058	— 628
Slovenske Konjice	2.403	2.997	— 594
Šentjur pri Celju	3.083	3.580	— 497
Šmarje pri Jelšah	3.853	5.592	— 1.739
Velenje	6.497	4.046	2.339
Zalec	5.573	5.525	48
Skupaj:	37.363	35.745	1.618

Poleg selitev pa je tudi naravni prirastek tista pomembna komponenta, ki neposredno vpliva na rast števila prebivalstva na posameznem območju. Za naše celjsko področje smo izračunali, da v letih 1961-67 znaša naravni prirastek 12.852 oseb (ob 27.617 rojstvih). Spet pa ugotavljamo, da je naravni prirastek prebivalstva močnejši v tistih občinah, kjer prevladuje priseljevanje nad izseljevanjem, kot pa v območjih z negativnim selitvenim saldrom (npr. občina Velenje ima v tem času 13,7 ‰ naravnega prirastka, Celje 9,4 ‰, Mozirje 6,4 ‰, Šmarje 6,7 ‰ itd.). Kajti povsem naravno je, da imajo priseljitvena območja večji delež mladega prebivalstva, pa tudi stopnja rodnosti je v njih mnogo višja kot pa v depopulacijskih območjih, kjer prevladuje sorazmerno starejše prebivalstvo z višjo stopnjo umrljivosti. V tem dvojcu je združena temeljna komponenta, ki vpliva na spremembe v številu prebivalstva ter v njegovih najrazličnejših strukturah na vsem našem predelu. Kljub vsemu pa vendarle menimo, da je splošni družbeni napredek, predvsem na gospodarskem področju, tista najmočnejša in najpomembnejša gonilna sila skoraj vsega prebivalstvenega razvoja. Kajti skladno z njegovim razvojem je šel ves demografski razvoj: od leta 1953 do 1967 je prebivalstvo celjske pokrajine naraslo za 12 % (od 193.892 na 216.495 oseb). V velenjski (49,5 %), celjski (28,5 %) in v žalski občini (11 %), v konjiški (5 %) ter v laški občini (2 %) se je število prebivalstva povečalo, vsa druga območja celjskega področja pa zaznamujejo zmanjšanje v številu svojih občanov (Šmarje — 6 %, Sentjur — 5 %, Mozirje — 2,5 %). Tudi v zadnjih sedmih letih (1961-67) se je število prebivalstva najmočneje povečalo v Šaleški dolini (za 19 %) pa na območju celjske občine (14 %), že mnogo manj pa v Sp. Savinjski dolini (4,5 %) ter v konjiški občini (3 %), v laškem območju le deloma (+ 0,5 %). V tem času zaznamujeta občini Mozirje in Sentjur stagnacijo, medtem ko se je število občanov v šmarnski komuni zmanjšalo za 0,5 %.

V grobih obrisih očrtane selitve na celjskem področju so v polni meri izraz sodobnega družbenega in ekonomskega razvoja, ki karakteristično odseva na posameznih območjih. Vzporedno z vsemi navedenimi nihanji gospodarskega napredka v posameznih vejah dejavnosti se spreminjajo vsa tista vzročna pogojena notranja razmerja, ki so izvabljala prebivalstvene selitve. Ob tem pa se ne spreminjajo samo smeri selitev pač pa tudi številčni obseg posameznega selitvenega toka kakor tudi prenekatero gospodarske, socialne, demografske in geografske strukture posameznih pokrajin. V njih moramo zreti najpomembnejše, med seboj vzročno in posledično pogojene dejavnike, ki vplivajo na neštete spremembe v naših pokrajinah. Brez podrobnega poznavanja selitvenih tokov, ki so bili že v preteklih obdobjih usmerjeni v naselja celjskega področja (to pa je samo eden izmed številnih pomembnih dejavnikov), bi si mogli ustvariti manj zaokroženo podobo o deagrarizacijskem in urbanizacijskem procesu, ki je v zadnjih dvajsetih letih nenavadno močno spremenil nekdanjo podobo naših pokrajin.

OPOMBE IN VIRI

¹ *D. Vogelnik*: Donesek k vprašanju kvantifikacije procesa diferenciacije na naši vasi. Ekonomski zbornik, VIII, str. 367—394, Ljubljana 1964.

² Celjsko področje zavzema območja naslednjih občin: Celje, Laško, Mozirje, Slovenske Konjice, Sentjur pri Celju, Smarje pri Jelšah, Velenje in Zalec.

³ *D. Meze*: Prebivalstvo Gornje Savinjske doline. Celjski zbornik 1960, str. 5 do 67, Celje 1960.

D. Meze: Še nekaj geografskih drobcev iz Gornje Savinjske doline. Celjski zbornik 1962, str. 5—53, Celje 1962.

D. Meze: Hribovske kmetije na Solčavskem. Geografski zbornik, VIII, str. 223 do 280, Ljubljana 1963.

D. Meze: Samotne kmetije v Lučki pokrajini. Geografski zbornik, IX, str. 181 do 244, Ljubljana 1965.

A. Sore: O ljudeh ob zgornji Sotli. Celjski zbornik, str. 193—215, Celje 1965.

M. Žagar: Kozjansko, gospodarsko-geografska problematika. Geografski zbornik, X, str. 17—155, Ljubljana 1968.

⁴ Popis stanovništva 1961. Knjiga XII. Migraciona obeležja. Beograd 1966.

⁵ Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1965. V. zvezek, Ljubljana 1966.

Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1966. V. zvezek, Ljubljana 1967.

Podatki za leto 1967 so povzeti iz rokopisnega gradiva Zavoda SRS za statistiko, Ljubljana, Vožarski pot 12.

⁶ *A. Sore*: o. c.

M. Natek: Nekaj demogeografskih pojavov v žalski občini. Celjski zbornik 1963, str. 45—78, Celje 1963.

M. Žagar: Problemi delovne sile železarne v Štorah. Celjski zbornik 1959, str. 64—74, Celje 1959.

M. Žagar: Kozjansko ...

⁷ V občino Laško je prišteto tudi prebivalstvo tistih naselij, ki so bila do leta 1963 vključena v hrastniško občino (Brunk, Brunška gora, Dobrova, Gorelice, Hotemež, Jagnjenica, Jelovo, Log pri Vrbovem, Loška gora, Močilno, Njivice, Obrežje pri Zidanem mostu (del), Počakovo, Podkraj, Prapretno, Rače, Rudna vas, Stari dvor, Suhadol, Svibno, Širje, Veliko Širje, Vrhovo, Zagrad, Zidani most in Žebnik). Prim. Uradni list SR Slovenije, št. 8, Ljubljana 1963.

⁸ Z zadnjim popisom prebivalstva Jugoslavije niso bile zajete vse selitve naših ljudi. Namreč v obdelavo je bila vzeta samo zadnja preselitev, t. j. poslednja sprememba kraja stanovanja, niso pa bile upoštevane vse vmesne selitve.

⁹ Pri obdelavi gradiva o popisu prebivalstva Jugoslavije so bila vsa naša naselja grupirana v tri osnovne skupine: a. mesta oziroma mestna naselja, b. kmečka ali vaška naselja in c. naselja mešanega tipa. Uvrstitev naselij v posamezni tip je bila izvedena na osnovi kombinacije dveh kriterijev: velikosti naselja (število prebivalcev) in deleža (%) nekmetijskega prebivalstva. Podrobnosti o shemi glejte v knjigi. Popis stanovništva 1961, knjiga XII, str. XIX.

Primerjajte še: Demografski i ekonomski aspekti prostorne pokretljivosti stanovništva u Jugoslaviji posle drugog svetskog rata. Izdelal: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka v Beogradu, izdal: Savezni biro za poslove zapošljavanja, Beograd 1968; prim. str. 133.

M. Macura: Stanovništvo kao činilac privrednog razvoja Jugoslavije. Beograd 1958.

P. Ivanović-Ivandečić: Pravci i neki problemi posleratne urbanizacije u Jugoslaviji. Ekonomist, br. 3, Beograd 1961.

D. Vogelnik: Urbanizacija kao odraz privrednog razvoja FNRJ. Ekonomska biblioteka 13, Beograd 1961.

¹⁰ Casopisna poročila skoraj vsak dan prikazujejo problem brezposelnosti, obnemem pa lahko beremo, da posamezniki odklanjajo določene zaposlitve.

¹¹ Uradni podatki zadnjega popisa prebivalstva prikazujejo večje število ljudi v mešanem tipu naselij in manjše število prebivalcev, ki žive v naših mestnih naseljih, kakor jih prikazujemo v naših tabelah. (prim. Popis stanovništva 1961, knjiga XII, str. 183 do 192 in str. 213—214). V našem prikazu smo statistično shemo mest dopolnili s podatki o tistih naseljih, ki jih Zakon o območjih (okrajev in) občin v SR Sloveniji vključuje v mestni organizem (prim. Uradni list SR Slovenije, št. 35, Ljubljana 1964).

Glejte še: P. Cerovac: Porast števila prebivalstva mest v SR Sloveniji od 1869 do 1966. Prikazi in študije, XII, št. 11—12, Ljubljana 1966; str. 16 do 20.

¹² Na celjskem področju imamo sedem mest, katerih prebivalstvo je vključeno v našo analizo (Celje, Laško, Radeče, Slovenske Konjice, Šoštanj, Velenje in Zalec). Po Odloku o določitvi krajev, ki se štejejo za mesta in mestna naselja in po Zakonu o nacionalizaciji stavb in stavbnih zemljišč (Uradni list SR Slovenije, št. 1, Ljubljana 1959) je priznan status mestnih naselij še naslednjim krajem na celjskem področju: Dobrna, Gornji grad, Mozirje, Polzela, Prebold, Rimske Toplice, Rogatec, Rogaška Slatina, (Sp. in Zg.) Zreče, Šentjur pri Celju, Sempeter v Savinjski dolini, Šmarje pri Jelšah, Štore, Topolšica in Zidani most. (Mestni status je bil navedenim naseljem ponovno potrjen še z Zakonom o urejanju mestnega zemljišča v letu 1963). V obeh navedenih odlokih so bili priznani za mestna naselja nekdanji pomembnejši trgi (npr. Gornji grad, Mozirje, Rogatec, Šentjur) ali večje urbanizirane vasi in nekateri pomembnejši turistični ali zdraviliški kraji (npr. Štore, Zreče, Dobrna, Rogaška Slatina, Topolšica idr.). Omeniti moramo, da je med navedenimi kraji Gornji grad še posebna izjemnost. To staro tržno naselje (najbolj verjetno je, da je tržne pravice dobil že pred letom 1461), je bilo namreč povzdignjeno v mesto že 5. avgusta 1928. leta.

Prim.: P. Cerovac: o. c., str. 3—4.

Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana 1937, prim. str. 164—165.

V mesta na celjskem področju so vključena še naslednja naselja: CELJE: Breg, Gaberje, Cret, Miklavžki hrib, Nova vas, Spodnja Hudinja, Zavodna in deli naselij: Lave, Lisc, Ložnice, Medloga, Ostrožnega, Polul, Šmarjete pri Celju, Zg. Hudinje in Zvodnega, Babno in Sp. Dobrova. LAŠKO: Gabrno, Laško in Ojstro. RADEČE nimajo k mestu priključenih naselij. Mesto SLOVENSKE KONJICE sestavljajo naselja: Blatno, Prevart, Slov. Konjice in Zg. Pristava. K mestnemu organizmu ŠOŠTANJ je priključen še kraj Metleče in del Topolšice. Mesto VELENJE sestavljata Velenje in Stara vas. Tudi k ŽALCU bodo priključeni deli Gotovelj in Vrbja.

¹³ P. Cerovac: o. c. str. 11—13.

¹⁴ Statistični letopis SR Slovenije 1967. Ljubljana 1967. Prim. str. 63—64.

¹⁵ Gornji grad, Ljubija, Ljubno, Luče, Mozirje, Nazarje, Rečica ob Savinji in Solčava.

¹⁶ Družmirje, Gabrke, Hrastovec, Lokovica, Paka pri Velenju, Pesje, Podkraj pri Velenju, Ravne, Salek, Skale, Smartno ob Paki in Topolšica.

¹⁷ Bezina, Loče pri Poljčanah, Nova Dobrova, Škalce, Vitanje in Zreče.

¹⁸ Breg, Dobriša vas, Dobrteša vas, Dolenja vas, Gotovlje, Griže, Kasaze, Latkova vas, Levec, Liboje, Ločica ob Savinji, Ložnica pri Zalcu, Matke, Migojnice, Petrovče, Polzela, Pongrac, Prebold, Sempeter v Savinjski dolini, Sešče, Velika Pirešica, Vransko, Zabukovica in Braslovče.

¹⁹ Podkraj, Rečica, Rimske Toplice, Veliko Širje, Obrežje pri Zidanem mostu in Zidani most.

²⁰ Log, Ratanska vas, Rogaška Slatina, Rogatec, Sp. Šečevo, Šmarje pri Jelšah in Tržišče.

²¹ Arclin, Bukovžlak, Dobrna, Kompole, Ljubečna, Lopata, Pečovnik, Prožinska vas, Strmec pri Vojniku, Škofja vas, Store, Teharje, Trnovlje, Vojnik, Začret in Zadobrova.

²² Sentjur pri Celju.

²³ B. Maksimović: Prelazak poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne delatnosti. Stanovništvo, II, br. 1, str. 2—20, Beograd 1964.

²⁴ J. Levstik: Polproletariat pri nas. Teorija in praksa, III, štev. 3, str. 368 do 378, Ljubljana 1966.

²⁵ A. Sore: Velenjska kotlina včeraj in danes. Celje 1963.

A. Sore: Saleška dolina. Geografski vestnik XXVII—XXVIII, str. 44—86, Ljubljana 1957.

A. Sore: Nova velika dela v Saleški dolini. Geografski vestnik, XXXII—Melikov zbornik, str. 225—234, Ljubljana 1960.

Z. Zupančič: Velenjsko industrijsko žarišče in njegov razmah. Celjski zbornik 1961, str. 315—350, Celje 1961.

²⁶ V. Lešan: Brakovi kao migracioni problemi. Zbornik radova V. kongresa geografa FNR Jugoslavije, str. 427—435, Cetinje 1959.

V. Lešan: Uloga sklapanja brakova u depopulaciji visinskih naselja. Zbornik VI. kongresa geografov FLRJ, str. 345—351, Ljubljana 1962.

²⁷ V. Kokole: Funkcije slovenskih mest (poskus opredelitve z ozirom na strukturo aktivnega prebivalstva). Geografski vestnik, XXXIV, str. 21—60, Ljubljana 1963.

²⁸ Demografski i ekonomski aspekti . . . , str. 25. (Gl. op. 9, drugi odst.)

DR. ANTON SORE

RAZVOJ OBRTNE DEJAVNOSTI V CELJSKI OBČINI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

SPLOSNE RAZVOJNE POTEZE

Razmeroma dobro razvita industrija in trgovina v Celju sta že pred drugo svetovno vojno ustvarili ugodne pogoje za razvoj obrti. Tako je bilo leta 1940 na območju takratne mestne občine Celje 506 obrtnih delavnic s skupno 1349 delavci in 449 vajenci. (10, 138, odst. 2)* Konec leta 1946, poldrugo leto po vojnih pustošenjih, je bilo na območju mestne občine prijavljenih 362 zasebnih obrtnih delavnic, dve leti za tem pa le še 312. Leta 1953 je njihovo število naraslo na 385, to je bil hkrati maksimum, kajti v naslednjem obdobju smo zaznamovali stalen padec. Leta 1967 jih je bilo samo še okrog 330 (11, 17).

Hiranje zasebne obrti je pripisati predvsem takratni nepravilni davčni politiki in obravnavanju obrti nasploh. Ustanavljanje družbenih obrtnih delavnic ni moglo nadomestiti manjkajočega števila obrtnikov, ki so se zatekali v okrilje večje industrije, kjer so bili osebni dohodki višji kot v družbenih obrtnih organizacijah. Samo odločba o ustanovitvi družbene obrtne delavnice in izročitev ključa, brez potrebnih investicij za opremo obrata in kreditov, je bilo marsikje le premalo za uspešno rast uslužnostnega ali proizvodnega podjetja. Podjetja sorodnih panog so sklepala včasih bolj, včasih manj posrečene simbioze in se preobrazala v manjša industrijska podjetja, da bi se dokopala do potrebnih lastnih sredstev. Tako je njihovo število iz leta v leto dokaj kolebalo. Leta 1959 je bilo v vsej občini 49 obrtnih organizacij družbenega lastništva, leta 1966 pa komaj še polovica; nekatera podjetja imajo več poslovalnic. Zasebni sektor se je od leta 1963 dalje sicer krepil, vendar še ni dosegel stanja iz leta 1959 (11, 17). Po strokah je bila leta 1967 v zasebnem sektorju najbolj zastopana proizvodnja tekstilnih izdelkov, pre-

*Prva številka v oklepaju predstavlja tekočo številko v seznamu literature, ki je dodana na koncu članka, naslednje številke pa pomenijo stran v citiranem delu.

delava kovin ter osebne in druge storitve, v obrtnih organizacijah družbenega lastništva pa razen omenjenih še gradbeništvo.

Ob popisu prebivalstva leta 1948 je obrt preživljala 4,5 % prebivalstva v občini, aktivnih obrtnikov je bilo skoraj dve petini, v veliki večini so bili moški. Žal za predvojno stanje nimamo na razpolago ustreznih podatkov, objavljeni rezultati popisa iz leta 1931 pa združujejo obrt in industrijo. Torej nam preostane samo primerjava povojnih popisov prebivalstva, pri čemer moramo upoštevati politično upravne in teritorialne spremembe. Leta 1953 je živelo od obrti 8,2 % prebivalstva, to je precej več kot pred petimi leti. Sektor lastništva tudi pri zadnjem štetju leta 1961 ni razviden. Takrat je obrt preživljala 6,8 % prebivalstva (5,6 % je bilo aktivnih). Po številu obrtnikov, ki so prebivali v posameznih naseljih, je bilo na prvem mestu Celje, nato sledijo Zavodna, Nova vas, Vojnik, Zgornja Hudinja, Trnovlje, Ostrožno, Spodnja Hudinja, Štore, Dobrova, Zadobrova, Teharje itd. Morda je bolj presenetljivo, da v 34 naseljih od skupno 130 ne živi noben obrtnik. Res je, da so to povečini manjša, bolj ali manj razmetana naselja na hribovitem in gričevnatem obrobju, vendar so med njimi tudi kraji, kjer živi nad 100 ljudi. Taki kraji so: Šentjanž nad Štorami, Pečovje, Male dole, Kanjuce, Brdce nad Dobrno, Razgor, Rožni vrh, Razdelj in Ivence. Tudi v registru redne in popoldanske obrti za leto 1967 ni videti prijav za te kraje.

Kako se je gibal narodni dohodek od leta 1956 do 1965? Po višini ustvarjenega narodnega dohodka je bil vrstni red gospodarskih panog leta 1956 takle: industrija, obrt, trgovina, kmetijstvo, gradbeništvo itd. Deset let kasneje se je stanje spremenilo in je industriji, ki je visoko nad ostalimi panogami, sledila trgovina, medtem ko je obrt pristala na tretjem mestu. Tesno za njo je promet, kmetijstvo pa je precej zaostalo za vodilno četvoro. Celotno gospodarstvo se je gibalo tako, da se je narodni dohodek v desetih letih povečal za tri in polkrat. Še za spoznanje boljše se je v tem pogledu odrezala obrt. V industriji takega porasta ne bi mogli pričakovati, saj je odvisna od obsežnega in zapletenega kompleksa činiteljev, zlasti v času gospodarske reforme (11, 19).

Število zaposlenih v družbenem sektorju je od leta 1959 dalje nazadovalo, v zasebnem pa v glavnem stagniralo ali se le nekoliko popravilo. Od vseh zaposlenih v družbenih obrtnih organizacijah je bila leta 1965 četrтина nekvalificiranih in priučenih delavcev, nad 13 % je bilo uslužbencev, med njimi je imela le dobra tretjina srednješolsko izobrazbo. Po šolski izobrazbi sta prednjačila gradbena obrt in predelovanje kovin (5).

RAZPOREDITEV OBRTI PO KRAJIH

Kje so si obrtniki izbrali in uredili svoje delavnice? Osnovni usmerjevalec je bil brez dvoma potrošnik. Na podeželju so se obrtniki najraje naselili sredi vasi, kjer sta bili tudi trgovina in cerkev, pa seveda tudi gostilna. Dobro vozna vaška pot je bila osnova za kovače, kolarje, sodarje, mizarje, sedlarje, pečarje in še koga; mlinarji in žagarji so bili

odvisni od vode. Peki, mesarji, frizerji, čevljarji in krojači so bili prav tako radi tam, kjer je bilo več ljudi. Izbira kraja je tudi v mestu odločilnega pomena, zlasti še za nekatere poklice, kot npr. za voznike avto-taksijev, za fotografe, čistilce čevljev, avtomehanike in druge. Šivilje niso bile in tudi danes niso v toliki meri navezane na cesto, vsaj na deželi ne, kjer po potrebi tudi same hodijo od hiše do hiše. Vsi poklici ne potrebujejo delavnic ali vsaj ne stalnega delovišča, npr. tesarji, krovci, parke-tarji, zidarji, pleskarji idr.

V celjski občini so pomembnejša obrtna središča, razen ožjega dela mesta, še Trnovlje, Vojnik, Teharje, Dobrna in Arclin, povsod je več kot sedem obrtnih delavnic. Kako so bile razporejene obrtne delavnice v mestu pred vojno, ne vemo, ker v obrtnem registru niso vpisovali odjav oziroma preselitev posameznih obrtnikov; pomagamo si lahko zgolj s primerjavo stanj leta 1946 in 1967. Navedli bomo samo nekaj »obrt-niških« delov mesta. Na prvem mestu po številu obrtnih delavnic je bila Mariborska cesta (51 delavnic), na drugem Stanetova ulica (34 delavnic), na tretjem pa Zidanškova ulica (25 delavnic). Deset in več kot deset obrtnih delavnic je bilo še v Prešernovi ulici, na Tomšičevem trgu, na Ljubljanski cesti, v Drapšinovi ulici, v bližnji okolici mesta pa na Ostrož-nem in v Čretu. Decembra 1967 je bila še vedno na prvem mestu Mari-borska cesta (46 delavnic), na drugem Zidanškova ulica (33 delavnic) in na tretjem mestu Stanetova ulica (23 delavnic). Več obrtnih delavnic zasebnega in družbenega sektorja je bilo še na Ljubljanski cesti, na Tomšičevem trgu, na Trgu svobode, v Čuprijski ulici, drugod, v sta-rejšem delu mesta, se je število obrtnih delavnic občutno zmanjšalo, tako npr. v Cankarjevi ulici, v Prešernovi, v Drapšinovi, v Čretu itd. Na Okopih ni nobene obrtne delavnice več, verjetno so se obrnile proti Zi-danškovi ulici. V vzhodnem in severovzhodnem predmestju, v Zavodni in na Hudinji je težje primerjati, ker so naselja z novejšo zazidavo raz-delili na ulice oziroma ceste. Tako se v starem registru ne omenja Te-harska cesta, temveč samo Zavodna.

Obrtniki so si izbrali v starem delu mesta predvsem Zidanškovo ulico in Prešernovo ter prečno ali celo križno na nju potekajoči Tomšičev trg in Stanetovo ulico; tu je bilo in je še danes obrtno in trgovsko središče mesta. Glavni promet iz Ljubljane proti Mariboru poteka po Mariborski cesti; ta je privlačna tako zaradi povezave s hribovskim za-ledjem, ki v gospodarskem, kulturnem in prometnem pogledu gravitira k mestu, kot tudi zaradi same bližnje industrijske okolice (Gaberje in Hudinja). V tej smeri se je širilo mesto že pred vojno in tudi sedaj naglo napreduje. Še bolj sklenjeno in načrtno se širi mesto ob Ljubljanski cesti, tu gre razvoj novih naselij očitno prehitro za vzporedno urejanje terciarnih dejavnosti. Teharska cesta odpira promet proti vzhodu, nanjo teži tudi severni in deloma zahodni del Aljaževega hriba. Skoraj ne-opazna je južna prometnica na Bregu, oziroma ob cesti proti Laškemu. Brzkone je manjši gostoti obrtnikov na tem mestu botrovala prostorska

stiska pod Miklavškim hribom, bližina Zidanškove ulice in Tomšičevega trga, razložena naseljenost hribovskega zaledja in deloma prometno zatišje.

Na osrednjem tržnem prostoru med Savinjo, Voglajno, Sušnico, Koprivnico ter Gregorčičevo in Levstikovo ulico je bilo leta 1967 registriranih 45 % vseh zasebnih in družbenih obrtnih delavnic. Na severno četrt mesta, to je severno od Gregorčičeve ulice vključno z Dolgim poljem do Golovca in brez Dalmatinove ulice odpade 10 % obrtnih delavnic. Aljažev hrib ima komaj 5 % obrtnih delavnic, to je za več kot polovico manj, kot jih je na Mariborski cesti. Skoraj brez obrtnikov je Otok, saj je trenutno na vseh treh njegovih delih komaj 9 obrtnikov, a še ti ne spadajo med najbolj iskane uslužnostne dejavnosti. Za Otok 3 je stanovanjsko podjetje že razpisalo ponudbo za najem lokalov v novi poslovni stanovanjski zgradbi. Predvideni so možko in žensko frizerstvo, krojaška delavnica, popravilnica gospodinjskih strojev in radijskih aparatov, kemična čistilnica in pralnica ter čevljarska delavnica za hitro popravljanje čevljev; nekaj interesentov je ponudbe že sprejelo. Urbanisti so predvideli prostor in izdelali načrt za gradnjo obrtniškega centra tudi na pozidanem Otoku 1, in sicer za obstoječo samopostrežno trgovino, kjer že nekaj let poslujeta pralnica in likalnica.

Kot samostojni zasebni obrtniki so prenehali z delom v mestu vrvar, kipar, lončar, glasbilar in morda še kateri. Čas in potrebe so porajale nove vrste poklicev z ožjo specializacijo, zlasti na področju predelave kovin in mehanike, elektrotehnične in kemične stroke. Obrtniki so se selili iz kraja v kraj, a tudi iz središča mesta v predmestje in obratno, kakor je pač kazal zaslužek. V tem pogledu so se razmere precej spremenile na Mariborski cesti. V primerjavi z letom 1946 se je število krojaških in šiviljskih obratov do leta 1967 povečalo, čevljarskih delavnic je manj, namesto torbarjev se je naselilo tapetništvo, brusarjev, žagarja in pečarja ni več, nespremenjeno je ostalo število ključavničarskih delavnic, frizerjev, mehanikov, modistka se je umaknila, prišel je krznar, ostal je avtoličar, prav tako kovač in pletilja. Pridružili so se jim soboslikarji, fotograf, elektroinstalaterja, elektromehanik za RTV, izdelovalec suhe robe, avtoprevozniki in izdelovalec živil. V Zidanškovi ulici se je število obrtnih delavnic povečalo. Krojačev in čevljarjev je ostalo enako število kot pred leti, tudi torbar še dela, pekarni ni več, več je urarjev in zlatarjev, odselili so se pasar, soboslikar, pletar, slaščičar in modistka. Tu so še mizarški delavnici, tapetnika, knjigovez, rezbar, mehanik, frizer, lesni strugar in pečarska delavnica. V Zidanškovi ulici je še izdelovalec oblatov iz umetnega satja, parketar, kemična čistilnica in avtoprevozniki. To sta samo dva tipična primera za mesto. Značilna za vaško naselje blizu mesta je bila sestava obrtnikov na Ostrožnem. Takoj po vojni je bilo enajst obrtnih delavnic, sčasoma se je struktura precej spremenila, število obrtnikov pa je upadlo.

Najbolj pogosti poklici v pretežno stanovanjskih četrtih so bili včasih krojač oziroma šivilja, čevljar in mizar. Krojača in šiviljo najdeš tudi še danes v novih stanovanjskih soseskah, bolj težko odkriješ čev-

ljarja. V mladih naseljih se pojavljajo izdelovalci okrasnih predmetov, predmetov iz plastičnih mas in usnjenih odpadkov ter avtoprevozniki.

Kakšna je poklicna sestava na podeželju? Začnimo s hribovitim obrobjem: v Parovžu je žaga, v Lindeku mizar, v Kompolah nad Štorami sta čevljarja in avtoprevoznik, na Svetini je avtoprevoznik, enako v Vizorah, v Razdelju, Prekorjah, Runtolah in še marsikje. Bližina mesta in boljše ceste so, kot vidimo, priklicali v kmečke vasi in zaselke »motorizirane furmane«.

Vojnik je staro tržno in obrtno središče, ki je kljub hudi konkurenci bližnjega Celja obdržalo del nekdanjih funkcij. Registriranih je trinajst obrtnih delavnic oziroma obrtnikov. Z Vojnikom se dopolnjuje Arclin, Dobrna bi morala imeti več uslužnostnih obrti za potrebe turistov in hribovitega zaledja. Štorani iščejo obrtne usluge na Teharjah in v Celju, v kraju so samo krojač, frizer in avtoprevoznik. Mnogo bolj številna in pestra je sestava obrtnikov v Trnovljah pri Celju, to je trdna predmestna vas.

Kljub tovarniški konfekciji, ki vedno bolj osvaja široko potrošnjo, so krojači in šivilje še vedno najbolj številni samostojni obrtniki v mestu in na deželi. Po številu delavnic jim sledijo frizerji, mizarji in čevljarji. Razmeroma številni so še urarji, ključavničarji ter izdelovalci drobnih predmetov iz plastičnih mas. Leta 1967 je bila petina vseh obrtnikov prevoznikov, v veliki večini so bili vozniki z motornimi vozili.

TRENTNE RAZMERE IN RAZVOJNE MOŽNOSTI POSAMEZNIH POKLICEV

Koliko ljudi je zaposlenih v posameznih poklicih oziroma koliko ljudi celjske občine pride na enega aktivnega obrtnika? Med najbolje zastopanimi obrtmi je bilo leta 1963 mizarstvo, na enega zaposlenega je prišlo 245 občanov. Na enega moškega krojača je prišlo 337 občanov, na čevljarja 941, na ženskega frizerja 1533, na avtomehanika 778, na elektromehanika za RTV 3834 občanov (14, 15) itd. Ko ocenjujemo nadaljni razvoj obrti, je potrebno ločiti proizvodno obrt od storitvene. Proizvodna obrt je odvisna predvsem od večje ali manjše tehnološke razvitosti obrtnega podjetja, od proizvodne usmerjenosti kooperativne industrije, od strokovne razgledanosti in podjetnosti obrtnikov. Storitvene obrti rastejo v glavnem s številom prebivalstva in z naraščanjem narodnega dohodka. Seveda je od načina življenja odvisna tudi sestava in razvejanost obrtne dejavnosti. Mesto in vas imata sicer skupne potrebe po obrtnih storitvah, toda te so v mestu bolj specializirane. Za storitveno obrt je bližina potrošnje posebno pomembna. Večja ali manjša konkurenca med obrtniki iste stroke vpliva, podobno kot pri drugih gospodarskih dejavnostih, na ceno in kvaliteto storitev.

Kakšno prihodnost prerokujejo posameznim obrtnim panogam v celjski občini? Marsikje pod Paškim Kozjakom, kjer je dovolj apnenca in lesa, žgejo apno za domačo uporabo in za krajevni trg. Delo je težavno

in ga opravljajo kmetje in kočarji, kadar utegnejo nalomiti dovolj kamna in natrebiti dovolj lesa za apnenico. Konkurenca industrijskega apna in uporaba tapet bosta slej ko prej zadržala domače apno na hribovskih domačijah. Opeko so nekdanj žgali marsikje v bližini Celja in Šmartnega v Rožni dolini, kjer je bilo dovolj primerne ilovice. Na severnem in vzhodnem obrobju so zrasle velike *opekarne*, obrtna izdelava opeke iz ilovice oziroma iz gline in žlindraste zmesi pa se bo ohranila za individualne potrebe. Dovolj gline imajo na izbiro tudi *lončarji*, vendar lončeno posodo celo na odročnih kmetijah Paškega Kozjaka nadomeščajo z emajlirano, ki je trpežnejša. Glineni izdelki s sodobno slikarijo in gravuro se pojavljajo kot okrasni predmeti v stanovanjih meščanov. Cvetlični lončki bodo kljub izdelkom iz plastičnih mas ohranili svojo vrednost in uporabnost. Enako velja za lončene peči, ki jih v zadnjem času izpodrivajo manjše, a bolj praktične peči na kurilno olje oziroma centralna kurjava. Lončarji se držijo na severnem in vzhodnem robu glinastega pasu, v Prožinski vasi, Ljubečni, Arclinu, Vojniku in v Jankovi pri Vojniku. *Pečarji* so se največini naselili v samem mestu, ali v njegovi neposredni bližini.

Zmogljivost v *brusilnicah stekla* naj bi se glede na stanje leta 1963 in na predvideno dvakratno povečanje narodnega dohodka povečala za tretjino delovnih moči (14, 228). Konjske vprege so uspešno zamenjali traktorji in tovornjaki. Tudi nekateri podjetni kmetje so si nabavili male traktorje in opustili konjerejo, zato bo *podkovno kovaštvo* postopoma zamrlo. Več dela imajo *kovači* z izdelovanjem in popraviljanjem vozov s pnevmatičnimi kolesi. Kladivo in nakovalo bosta simbolizirala kovinarja, podkev pa bo verjetno ostala le še na novoletnih voščilih. Od treh kovaških delavnic sta dve v Celju in ena na Lopati. Ugodnejše perspektive bi imelo umetno kovaštvo, čeprav bo občutna konkurenca že obstoječih tovrstnih industrijskih obratov npr. v Kropi. *Brusači* škarij, nožev, sekir so bili pred leti potujoči priučeni obrtniki, ki so navadno popravljali tudi dežnike. Pomanjkanje ustreznih strokovnjakov, ki bi s primerno tehnično opremo brusili tudi precizne instrumente, rezila vseh vrst, je še vedno pereče. Poliservisne delavnice v novih delih mesta naj bi imele tudi brusilnice. Po vaseh in razloženih kmetijah si vsak sam po potrebi na domačem kamnu nabrusi rezilo.

Po uporabi izdelkov je *kleparstvo* dokaj raznovrstna obrt in ni čuda, da je dela več kot obrtnikov. Leta 1963 so predvideli, da bi se moralo število kleparjev pri 150 % povečanju narodnega dohodka podvojiti. V Celju so žlebovi in deli ostrejšja iz pocinkane in navadne pločevine v veliki meri izpostavljeni škodljivim vplivom Cinkarne in je njihova življenjska doba krajša kot drugod (14, 232). *Kovinostrugarji* se lahko nadejajo prihodnosti v okviru razširjene dejavnosti ključavničarstva in sorodnih strok. *Mehanične delavnice* so sestavni del domala vseh večjih podjetij, kjer je strojna proizvodnja. Namestitev strojev, popravila in izdelovanje nadomestnih delov spadajo v njihov delokrog. Kot samostojne obrtne delavnice bi se morale še bolj specializirati na gotovo montažo ali remontno dejavnost (14, 235). Z razvojem gospodarstva in druž-

benega standarda bo treba misliti na večjo specializacijo in proizvodnjo *kovinske galanterije* in *orodjarjev*. *Avtomehanične delavnice* se omejujejo v glavnem le na popravila avtomobilov iz domačih tovarn. Na naših cestah je vedno več avtomobilov raznih tujih znamk, za katere nimamo v Celju ustreznih servisnih delavnic, zato morajo domači in tuji lastniki vozil iskati pomoči v Ljubljani in na popravilo dolgo čakati in plačevati večje izdatke. Ako ne upoštevamo nove mehanične delavnice ob Ipavčevi ulici, ki so jo lani slovesno odprli, je v celjski občini registriranih pet avtomehaničnih delavnic, od teh je ena v Vojniku in druga v Strmcu. Kakor kaže, bo leta 1973 trikrat več avtomobilov kot pred desetimi leti (14, 240). *Avtokleparska obrt* bi morala rasti vzporedno z motorizacijo in na žalost tudi s prometnimi nesrečami na naših cestah. Medtem ko je bilo leta 1963 21 delavcev, bi jih naj bilo pri dvakratnem povečanju narodnega dohodka enkrat več, ta čas pa sta dve zasebni delavnici (14, 245). Avtomehanične delavnice bodo morale zaposliti večje število avtoelektričarjev, saj je bilo teh že pred leti premalo, predvsem pa naj bi bili pod isto streho z ostalimi obrtniki avtoservisne službe.

Široka uporaba fotoaparatorov in diaprojektorjev, medicinskih in geodetskih optičnih instrumentov ter naprav nujno kliče po tovrstni popravilnici in obrtnih strokovnjakih za *precizno mehaniko*. Trenutno je v celjski občini samo ena zasebna delavnica in se zato ljudje po potrebi usmerjajo v Ljubljano. Pisalne in računske stroje popravljajo v družbenem obratu Finomehanika. Mehanografska obdelava podatkov, ki jo uvajamo v gospodarstvo, je prinesla nove, zelo precizne aparate, v tej smeri se bo moral razvijati tudi strokovni kader v servisnih delavnicah. Ura je skoraj nepogrešljivi sestavni del človekove lastnine, njihovo število narašča z naraščanjem števila prebivalstva. Zanesljive ure še niso tako poceni, da bi jih po prvi okvari lahko zavrgli, zato ima urarska obrt dobre izgleda za bodočnost. *Urarstvo* bo še nadalje ostalo v glavnem opravilo zasebnih obrtnikov. V Celju je dvanajst urarskih delavnic in to polovica v Stanetovi in Zidanškovi ulici, v drugih krajih urarjev ni. *Livarjev* kot samostojnih zasebnih obrtnikov v Celju ni in jim tudi v prihodnosti niso prerokovali širše dejavnosti (14, 244). Izdelovanje tehnic ima v Celju že tradicijo. Nekdanja obrtna proizvodnja je prešla v industrijsko, njen sloves je znan pod znamko »Libela Celje«. Obrtniki bodo tudi v bodoče opravljali le popravila, zato ni predvideti večjega števila delavcev. Precej se je razmahnila *obrtiška proizvodnja drobnih kovinskih predmetov*, bodisi za industrijska podjetja, bodisi za dopolnilne obrtne obrate oziroma trgovine. *Zično pletarstvo* bo prej ali slej zapisano koncu.

V času velike gradnje gospodarskih objektov in stanovanjskih hiš je postala *elektroinstalacijska obrt* med najbolj konjunkturnimi. Vsa večja gradbena in industrijska podjetja imajo lastne skupine elektroinstalaterjev za nove gradnje, za vzdrževanje obstoječih naprav in za popravila. Razen njih imajo dovolj posla tudi zasebniki in družbena obrtna podjetja. Vedno večja in širša uporabnost električnih aparatov v zasebnih gospodinjstvih, v trgovinah, gostiščih in drugod zahteva stalni

servis v večjih središčih. Po možnosti naj bi bile delavnice za to vrsto popravil v skupnem servisnem centru v sodelovanju s tovarnami. Že doslej so popravila zastajala, ali pa jih zaradi pomanjkanja nadomestnih delov in strokovnjakov sploh niso prevzemali. V prihodnje bodo potrebe še mnogo večje, enake perspektive so tudi za *elektromehanike*, ki popravljajo radijske in televizijske sprejemnike. Leta 1967 so bile v Celju štiri delavnice za popravila radijskih in televizijskih aparatov in še cel niz stranskih obrtnikov.

Kolarji so bili nekdanj med najbolj iskanimi obrtniki na podeželju, takrat je bila pretežno živalska vprega, ali pa so ljudje z vozički, garami prevažali poljščine in drugo blago domov. Motorizacija je tej obrti skrajšala oziroma omejila prihodnost. Nekoliko več upanja imajo *izdelovalci lesenih karoserij* in *sodarji*, čeprav je tudi leseno posodo, razen sodov in kadi, izpodrinila posoda iz kovin in raznih plastičnih mas. *Lesnim strugarjem* je utrdila veljavo proizvodnja starega stilnega pohištva, pri tem je možno koristno sodelovanje industrije in obrti. *Mizarjem* trenutno ne manjka dela, čeprav jim industrija prevzema stanovanjsko in gradbeno pohištvo tipske proizvodnje. Zasebna gradnja hiš in oprema stanovanj, zlasti tistih z majhno površino, kakor tudi osebni okus in želja po specialnih kosih pohištva, bodo vsaj sposobnejšim delavcem in obrtnikom s potrebnimi delovnimi stroji nudili še vrsto let dovolj zaslužka. Sedanje visoko število mizarjev verjetno ne bo moglo zdržati vse močnejše industrijske konkurence. Pohištvena industrija je namreč v Sloveniji med najbolj uspešnimi industrijskimi panogami in prodaja svoje izdelke daleč preko krajevnih meja.

Tapetništvo se prilagaja modi pohištva in stanovanja, to pa se spreminja z dviganjem življenjskega standarda. Ureditve stanovanja poudarja bolj poklicno sestavo družinskih članov kot razliko med podeželjem in mestom. Starinsko pohištvo, naslonjači, omare, mize, skrinje, slikarije naivnih umetnikov so do nedavna sramežljivo skrivali po kamrah in podstrežjih, sedaj pa so doživeli svojo renesanso v hišah premožnih meščanov, zbiralcev etnografskega blaga.

Grablje in brezove metle izdelujejo le redki kočarji po Paškem Kozjaku, predvsem v zimskem času, ko nimajo drugega donosnejšega opravila. *Košare* plete samo en obrtnik v Medlogu. Izdelovanje *suhe robe* pri nas nima tradicije. Veliko povpraševanje je po leseni embalaži raznih vrst in po *papirni konfekciji*, zato bi bilo dobro ustanoviti samostojno podjetje (14,50).

Oblačilni izdelki iz volne ali sintetičnih prej se z modnimi vzorci in pestro izbiro vedno bolj približujejo široki potrošnji. Zaradi velikega povpraševanja po teh izdelkih imajo tako industrijska podjetja kot samostojne pletilje dovolj dela. Pletilje imajo še to prednost, da izdelujejo in popravljajo stare pletene izdelke in izbirajo vzorce po željah naročnikov. Z ozirom na sedanje potrebe in na prihodnost bi bilo za vezenje raznih okraskov želeti več priučenih moči. *Klobučarji* v glavnem popravljajo in obračajo stare klobuke in izdelujejo kape. Posebno hvalježni odjemalci klobukov so ženske, saj nobena ne vidi rada na sosedi

svojega modela. *Klobučarke* imajo polne roke dela, kadar zima in moda sodelujeta. Ženski in moški *krojači* bodo še lep čas krojili obleke. Ženske so pri izbiri oblačil na splošno bolj občutljive kot moški, zato govori sedanost in tudi prihodnost v prid šivilj oziroma ženskih krojačev. Industrijska konfekcija se je v večji meri uveljavila pri izdelovanju osebne perila in posteljnine, v obrtniških delavnicah v glavnem le popravljajo stare izdelke. Domala v vsaki krajevni skupnosti, posebno v mestu, bi bila poleg *kemične čistilnice, pralnice in likalnice* potrebna tudi *krpalnica*. Njihovo število je odvisno od števila prebivalcev in zaposlenih žena.

Krznar je samo eden. Krznenih plaščev, čepic, kučem, ovratnikov itd. pa je iz dneva v dan več. Čevlje kupuje velika večina ljudi v trgovinah, pri *čevljarjih* si jih umerijo navadno tisti, ki tovarniških čevljev ne morejo nositi. Še vedno manjka ljudi za popravilo čevljev, kajti ročno krpanje je počasno, primernih strojev pa delavnice še nimajo. S porastom narodnega dohodka bi v mestu ne bilo več potrebnih toliko čevljarjev, nekaj bi se jih lahko specializiralo za ortopedsko obutev (14,51). Za hribovska področja, kjer se bo živinska vprega dalje časa obdržala, bodo tudi *sedlarji* še potrebni, vendar v manjšem številu. Izdelkov *usnjene galanterije* je na tržišču dovolj in tudi izbira postaja bolj pestra, pogrešamo pa *rokavičarja*. Dovolj možnosti imajo še izdelovalci raznih drobnih predmetov iz usnjenih odpadkov. *Vulkanizerski delavnici* sta dve, delo poteka dokaj primitivno in ne zadovoljuje naraščajočemu motornemu prometu.

Predelava mesa je skoraj izključno v rokah družbenega sektorja, njihova proizvodnja naj bi se usmerila tudi na krajevne specialitete. *Slaščičarji* bodo tudi v prihodnje iskani obrtniki, saj število sladkosnednih občanov narašča, matere pa so v veliki meri po službah in imajo premalo časa. Obstoječe zasebne in družbene obrate bi morali povečati in modernizirati. *Pekarne* so povečini v družbeni upravi, izbira kruha in peciva bi bila lahko bolj raznovrstna. *Svečarstvo* in *medičarstvo* je obrt, ki izginja, enako usodo ima izdelovanje oblatov. *Mlinarska obrt* je v povojnih letih močno opešala in se drži še na podeželju, a še tu so večji vodni mlini redkost. Po kmetijah imajo električne mline kar doma, po potrebi in če so podnebne razmere ugodne, meljejo na majhnih lastnih ali sosedovih mlinih ob potokih. Brezalkoholne pijače, sadne sokove in sodavico bodo zlasti mladi ljudje tudi v prihodnjih letih uživali, seveda, če ne bo cena previsoka.

Knjigovezništvo in *tiskarstvo* je povsem prešlo na industrijsko organizacijo dela in je trenutno v celjski občini samo ena knjigoveška delavnica. Ze sedaj čutimo potrebo po manjših obrtnih storitvah, kot je npr. tiskanje raznih družinskih obvestil, zasebnega pisemskega papirja, vizitk itd. Večje tiskarne takih naročil ne sprejemajo rade, cene takih uslug pa so glede na visoke režijske stroške višje, kot bi bile v manjših obratih.

Zlatarstvo je v Celju tradicionalna obrt, razvila se je v priznano industrijsko podjetje, izdelki slovijo daleč preko državnih meja. Razen

osrednjega podjetja so še tri obrtniške delavnice, tako da sedanje kapacitete zadostujejo. Večje povpraševanje bo po okrasnih predmetih iz neplemenitih kovin (14,51). Široka poraba nalivnih peres in kemičnih svinčnikov potrebuje tudi popravljalnico in ustreznega strokovnjaka. Ženske nogavice iz sintetičnih vlaken imajo svojo kliniko, kjer sproti krpajo in lovijo razpuščene zanke. Tudi *ščetarji* s pridom uporabljajo namesto žime in ščetin vlakna iz umetnih snovi. *Dežnikarstvo*, predvsem popravljanje dežnikov je bilo še do nedavna dokaj kritično. Promet v *cvetličarnah* se v precejšnji meri ravna po prazničnih datumih oziroma po koledarju. Sedanje zmogljivosti zadovoljujejo, manj posrečena je razporeditev prodajaln, saj so vse v starem delu mesta. *Zasebno vrtnarstvo* v predmestnih krajih bo cvetelo, dokler ne bodo kmetijski kombinati sami zmogli pridelati dovolj povrtnin. *Igrače* izdelujejo v glavnem tovarne, prav tako gumbe in mreže, vendar imajo poedinci še dovolj posla.

Vodovodni instalaterji in *instalaterji za centralno kurjavo* so sedaj, ko veliko gradimo, zelo iskani obrtniki in jim tudi prihodnost ne bo zaprla vrat. *Zidarji* kot samostojni obrtniki zidajo predvsem zasebne družinske hiše in popravljajo oziroma vzdržujejo stare; to stroko bi bilo dobro bolj propagirati. Precej bolj ugodno prihodnost imajo *kamnoseki*, *tesarjev* manjka. *Parquetna tla* bodo kmalu postala razkošje, vedno bolj pokrivajo pod s ploščicami oziroma preprogami iz plastičnih mas. *Soboslikarji* in *pleskarji* bodo tudi za naprej imeli dovolj naročil. *Frizerska stroka* je odvisna od naraščanja števila prebivalcev, od življenjskega standarda in od modnih oblikovalcev frizur; v vsakem primeru se frizerjem ni bati prihodnosti in industrijske konkurence. Druga stran frizerskih obratov je njihova opremljenost in urejenost. Končno je Celje dobilo tudi dva *kozmetična salona* in *pedikerja*.

Kemične čistilnice so tri in zadovoljujejo potrebe. Obrtnikov *optikov* je že dalj časa premalo. Fotografiranje je v povojnih letih doseglo izreden razmah. Kljub številnim fotoamaterjem imajo poklicni *fotografi* dovolj dela in zaradi tega večkrat trpi kvaliteta izdelkov. Potrebno bi bilo ustanoviti posebne fotoservise, ki bi bili kos tudi zahtevnejšemu preslikovanju, razvijanju in izdelovanju barvnih slik in diafilmov za reklame v revijah in časopisih. Zaradi nepravilne kadrovske politike je med mladino malo zanimanja za *dimnikarsko obrt*. Hiš je vedno več, prostore ogrevajo s centralno kurjavo in pečmi na kurilno olje. *Dimnikarjev* že sedaj primanjkuje in njihove storitve niso vedno strokovno dovolj na višku. *Avtoličarstvo* spada po razvojnih možnostih in trenutnih potrebah v okvir avtomehaničnih servisnih centrov. *Žagarstvo* in žaganje drv kot priučene obrti še vedno zaposlujeta nekaj ljudi, a bodočnost jima bo obrnila hrbet. Število *avtoprevoznikov* se je v nekaj letih tako povečalo, da nekateri govorijo že o hipertrofiji. Konjska vprega je na glavnih cestah skoraj že endemičen pojav. Uporaba *avtotaksijev* v mestnem prometu se bo z razvojem mesta in zvišanjem narodnega dohodka verjetno povečala. Enako velja za *čistilce* in *snažilce* raznih vrst.

IZBIRA POKLICEV IN POGOJI ZA PRIDOBITEV KVALIFIKACIJE

Kam si želi in kam se usmerja mladina na zaključku šolske obveznosti? Po podatkih komunalnega zavoda za zaposlovanje v Celju so se učenci osnovnih šol celjske občine odločali ob zaključku šolskega leta 1966/67 takole: 31,6 % se jih je nameravalo vpisati v srednjo šolo, 26,3 % se jih je odločilo za uk oziroma poklicne šole, 5,2 % učencev je ostalo doma na kmetijah, približno toliko se jih je zaposlilo, 10,5 % je nadaljevalo osnovno šolo deveto leto, ostali, to je dobra petina, še niso bili vključeni. Ti orientacijski podatki so se kasneje nekoliko popravili, tako da se je odstotek otrok, ki so ostali na križišču življenjskih poti brez jasnih kažipotov, zmanjšal. Iz treh centralnih mestnih osnovnih šol se je namenilo v srednje šole domala 60 % otrok, iz IV. osnovne šole, ki ima večino učencev s periferije, polovico manj, iz šole Franja Vrunča na Hudinji komaj 25 %, še malo manj iz štorske osnovne šole, iz drugih osnovnih šol je delež znatno manjši. Koliko učencev si je obetalo dobiti mesto za učenje poklica po posameznih šolah. Vrstni red šol je takle: Štore (44,7 %), Vojnik (32,4 %), Dobrna (31,2 %), III. osnovna šola Celje (30,4 %), osnovna šola Franja Vrunča (28,8 %), osnovna šola Franca Kranjca (27,1 %) itd. Med tako imenovanimi nevklučenimi absolventi osnovnih šol jih je najmanj iz prve, druge in tretje osnovne šole, največ pa iz vojniške, hudinjske in polulske osnovne šole. In za katere poklice so se odločali učenci? Od skupno 256 mladincev in mladink, ki so se prijavili za uk, oziroma za poklicno šolo, jih je malo manj kot četrtnina videla svojo prihodnost v trgovini, 12 % v zlatarni in skoraj 10 % v avtomehaničnih delavnicah. Trgovina in zlatarna sta pritegnili v večini dekleta, fantje pa bi radi postali avtomehaniki, šoferji, avtokleparji, precizni mehaniki in ključavničarji. Precej perspektiven in za dekleta mikaven je bil frizerski in šiviljski poklic. Veliko zanimanja je bilo med fanti za elektrotehnične poklice, kot so: obratni električar, radiomehanik, elektromehanik, avtoelektričar idr. Graver, urar, klepar, puškar, čevljar, pleskar, fotograf ali krojač bi rad postal le po en učenec. Vsem se seveda niso izpolnile želje in so si morali izbrati drugačen poklic, oziroma zaposlitev. Gostinstvo, pa naj si bo to kuhinja ali strežba, še vedno nista privlačna poklica.

Razumljivo je, da se teže znajdejo v novem delovnem okolju tisti, ki so padli tja po sili razmer in za poklic ne čutijo pravega zanimanja in veselja. Razveljavljenih učnih pogodb je bilo pred desetimi in petnajstimi leti mnogo več kot v zadnjem času. Neuspeh v šoli, nezainteresiranost otrok za poklic, neopravičeni izostanki od dela, težke socialne razmere vajencev in še drugi razlogi, so razdirali učne pogodbe. Prav gotovo se pri tem čuti tudi organizirano delo poklicne svetovalnice in gospodarska reforma z vsemi svojimi ukrepi in prehodnimi težavami.

Za strokovno rast in vzgojo bodočih obrtnih delavcev skrbijo mojstri in pomočniki v družbenih in zasebnih podjetjih, kvalificirani in visoko kvalificirani delavci v industriji ter učitelji splošnih in strokovnih predmetov v šoli. Šolski center Borisa Kidriča v Celju združuje učence

štirih strok: oblačilne, frizerske, kovinske in mehanične, ta je sicer po nomenklaturi še vedno v sestavi kovinske stroke, a se razvija kot samostojna stroka. V okviru kovinske stroke so tudi zlatarji, graverji in urarji. Vsaka od navedenih strok zajema več poklicev, vendar je mnogo poklicev, ki imajo svojo šolo izven Celja, npr. živilska stroka in pleskarji v Mariboru, keramiki, dimnikarji, fotografi v Ljubljani, mizarji v Sevnici, usnarji v Domžalah ipd. Nekateri poklici, npr. zlatarji, imajo svoj razred, učencev drugih poklicev, npr. urarjev in optikov, je samo ducat ali celo samo pol ducata. Število učencev je v šolskem centru Borisa Kidriča od leta 1958 do 1968 precej kolebalo, tako da je bilo najmanj učencev v šolskem letu 1963/64 (792) in največ v šolskem letu 1967/68, ko so jih vpisali 1306. Že nekaj let je število učencev nad kritično mejo zmogljivosti zavoda in je učno vzgojno delo že zaradi prostorne stiske zelo težko (16).

Samo 30 % učencev je bilo v šolskem letu 1966/67 iz celjske občine, 63 % učencev je bilo iz občin bivšega celjskega okraja in 7 % iz drugih občin Slovenije. Delež učencev iz celjske občine se iz leta v leto manjša, število tistih, ki ne vedo kam, pa se veča. Oddaljenost učencev od doma oziroma učnega mesta in šole je bila dokaj različna in na prvi pogled še kar ugodna, saj je tri četrtine učencev prebivalo v času šolanja doma. Ne smemo pa prezreti, da se je dobra polovica učencev vsak dan vozila v šolo po več deset kilometrov, četrtina vseh učencev je stanovala pri sorodnikih in v dijaških domovih. Otroci s težko dostopnih hribovskih krajev so tudi v tem pogledu na slabšem kot mestni. Občutne so razlike v strokovni rasti vajencev. Ni vseeno ali se učijo v zastarelih delavnicah zasebnega in družbenega sektorja, ali pa npr. v dobro opremljenih tovarniških obratih, kjer se seznanijo z delom na raznih novih strojih. Pri strokovnih izpitih za pomočnike in kvalificirane delavce se pri praktičnem delu na splošno boljše odrežejo učenci iz industrijskih delavnic (6). V šolskem letu 1966/67 se je pretežna večina (70 %) učencev učila poklica v gospodarskih organizacijah in le 30 % pri zasebnih obrtnikih. Vzrokov je več in so že stari, zato jih ne bi na dolgo ponavljal. Mnogi zasebni obrtniki so mnenja, da jim vajenci ne prinašajo koristi, da so premalo pri praktičnem delu in da imajo preveč pravic. Kritike praktikov mojstrov so bile naperjene in so še vedno predvsem proti splošno izobraževalnim predmetom, ki krnijo strokovne predmete.

UVELJAVLJANJE ZAKONSKIH PREDPISOV O ZASEBNEM OBRTNISTVU PO LETU 1964

Družbene kot zasebne obrtne organizacije zaradi slabe tehnične opremljenosti delavnic in ekstenzivnega dela, včasih tudi zaradi premajhne osebne zavzetosti posameznikov, niso zmogle lastnih sredstev za zdravljenje težkih razmer. Marsikatero čisto uslužnostno podjetje ni bilo rentabilno. Zaradi pomanjkanja uslužnostnih podjetij so cene obrtnim storitvam rastle, cvetelo je šušmarstvo, nad nestrokovno opravljenim

in drago plačanim delom so se pritoževali obrtniki davkopllačevalci in potrošniki. Usihajoča obrt je negativno vplivala na življenjski standard državljanov. Nizki osebni dohodki v družbenih obrtnih organizacijah so imeli za posledico slabo kadrovsko zasedbo in fluktuacijo sposobnejše delovne sile. Servisi stanovanjskih skupnosti so se marsikje pretvorili v proizvajalce, čeprav so bile bolj potrebne storitvene dejavnosti. Družbena in zasebna proizvodnja in storitvena obrt sta daleč zaostali za drugimi gospodarskimi panogami. Z novimi zakonskimi predpisi o zasebnem obrtništvu leta 1964 se je marsikaj obrnilo na bolje. Predvsem bi poudarili tiste člene zakona, ki govorijo o strokovni usposobljenosti in pridobitvi obrtniškega dovoljenja. Zakon še vedno postavlja kot prvo zahtevo poklicno šolsko izobrazbo, a dopušča tudi možnost, da si delavec pridobi kvalifikacijo za opravljanje obrti na osnovi dejanskega znanja, ki ga pokaže pred posebno komisijo (9). Za obrtnika sme delati največ pet članov, bodisi družinskih ali zunanjih. Seveda mora imeti obrtnik za poklic, za katerega zakon to zahteva, poslovni prostor ter urejene higienske in tehnične delovne pogoje. Po novem zakonu more opravljati obrt kot postranski poklic vsak, ako je večš določenega dela in če priglasijo svojo postransko obrt na občini in o tem obvesti tudi delovno organizacijo, kjer je zaposlen. Zasebni obrtniki lahko sedaj poslovno sodelujejo z družbenim sektorjem, industrijo, trgovino in drugimi skupnostmi, bodisi priložnostno ali za daljše obdobje (9). Z novimi pogoji obrtne dejavnosti je število obrtnikov začelo znova naraščati, poleg klasičnih poklicev se porajajo novi. Mnogi šušmarji so svoje delo legalizirali. Tako je bilo do konca novembra 1967 v celjski občini registriranih 123 popoldanskih obrtnikov, to je četrtnina rednih obrtnikov. Med strokami je bila najbolj zastopana kovinska: kovinostrugarji, ključavničarji, kovači, avtoličarji, precizni strojni mehaniki, avtomehaniki, izdelovalci drobnih kovinskih izdelkov in še nekateri drugi. Večina je bila doma v Celju ali bližnjih vaseh. Oblačilna stroka ima razmeroma ugodne delovne pogoje, saj sta stanovanje in šivalni stroj poleg znanja deloma vse, kar potrebuje krojač oziroma šivilja. Od osemnajstih prijavljenih tekstilcev jih je ducat prebivalo izven ožjega mestnega okoliša. Elektroinstalaterjev in radiomehanikov je bilo skupaj dvanajst, prav toliko je bilo mizarjev. Medtem ko so prvi prebivali povečini v mestu, so mizarji bili doma v okoliških vaseh. Trenutno primanjkuje cementninarjev in kamnosekov. Med konjunkturnimi poklici so zidarji in pleskarji. Fotografiji so imeli velik naval v času izdajanja osebnih izkaznic. Opravljanje dveh poklicev oziroma celodnevno delo prav gotovo ne more biti pravo nadomestilo za manjkajočo proizvodnjo in storitveno obrt. Ne smemo pozabiti tudi na učenje mladih obrtnikov in kvalificiranih delavcev.

Kakšne ugodnosti nudi občinska skupščina obrtnikom? Iz uradnega vestnika (13) je med drugim razvidno, da je obrtnik, ki na novo odpre svojo obrt, oproščen prispevka za obrtno dejavnost za prvih šest mesecev. Ako obrtnik nabavi nove stroje, orodje ali inventar v vrednosti nad 500 din, mu lahko letno osnovo za odmero prispevka znižajo največ do 5000 din. Po povšalni letni osnovi lahko plačujejo prispevek tisti obrt-

niki, ki zaradi zmanjšane delovne sposobnosti ali drugih vzrokov ne ustvarjajo čistega letnega dohodka 8000 din. Ko moški dopolnijo 65 let, ženska pa 55 let starosti in če delajo sami brez tuje pomoči ter ne ustvarijo več kot 8000 din čistega letnega dohodka, jim ne predpisujejo več prispevka od storitvene in proizvodne dejavnosti. Olajšave imajo tudi vojni in delovni invalidi (13).

Katere obrtne dejavnosti bi morali izpopolniti oziroma na novo ustanoviti? Med najbolj potrebnimi bi bile naslednje: servis za popravilo raznih električnih gospodinjskih aparatov, servis za pranje, servisi za popravila motornih vozil, servisi za popravila radijskih in televizijskih sprejemnikov, dimnikarstvo, izdelovanje okrasne glinaste posode in drugih spominskih izdelkov, izdelovanje stilnega pohištva in intarzij, krznarstvo, ročno tkanje predvsem volnenih tkanin, precizna mehanika optičnih izdelkov, izdelovanje gumijastih izdelkov in predmetov iz plastičnih mas. Več obrtne dejavnosti naj bi bilo tudi v Dobrni, Vojniku, Frankolovem in v Šmartnem v Rožni dolini. V Dobrni so predvideli delavnico za popravilo električnih gospodinjskih aparatov, radijskih in televizijskih sprejemnikov, mehanično delavnico, izdelovali naj bi tudi spominke. Pogoje za razvoj turizma ima tudi Frankolovo, zato naj bi tudi tu izdelovali spominke (14,371).

ZUNANJA PODOBA OBRTNISKIH HIŠ IN DELAVNIC

Težko bi odkrili v pročelju mestnih hiš sledove za pripadnost k temu ali onemu poklicu. Seveda ne mislimo s tem na stare reklame po zidovih, kjer sta sčasoma sonce in dež izprala mlajši belež in razkrila nekdanjega posestnika. Iz Orožnove Gradbene in posestne zgodovine je razvidno, da je bila v nekaterih hišah stalno obrt in da so imele nekatere hiše pisane določene obrtne pravice, npr. v Zidanškovi ulici sodarske, klobučarske, kovaške; v hiši št. 25 je bila usnjarna nad 200 let. Kljub temu menda ni stavbe, kjer bi se ista obrt nadaljevala neprekinjeno do današnjih dni. Verjetno v preteklosti niso bile tako pogoste selitve obrtnikov kot v zadnjih dvajsetih letih. Vzrok za to je prav gotovo zelo dinamičen družbeni in gospodarski razvoj po zadnji vojni. Malokateri obrtnik v središču mesta ima delavnico v svoji hiši. Posebno kritično obdobje v razvoju gradbene zgodovine Celja je bila druga polovica 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne. Zgradili so nekaj reprezentativnih stavb, s katerimi so skušali zakriti staro mestno jedro. Stare hiše so prezidavali za sodobne gospodarske in trgovske namene. Z modernimi nakičnimi fasadami in izložbenimi okni so porušili ravnotežje sloga in časa (21,63). Za relativno mlajšo jugozahodno vrsto hiš v Zidanškovi ulici niso značilne samo krojaške delavnice, temveč tudi odbijajoča visoka pločevinasta vrata, ki za sedanje poklice nimajo prave funkcije. Hiše v tem delu mesta so povečini enonadstropne in dvonadstropne, nekatere imajo bogatejše portale, po čemer bi mogli sklepati o premožnosti in

vzporedno tudi o poklicni usmerjenosti nekdanjih lastnikov, npr. prvotni lastniki hiše št. 17 so bili kamnoseki.

Obrtne delavnice v starih, zgodovinsko zaščitениh zgradbah res ne ustrezajo današnji razširjeni obrtni proizvodnji. S pločnika pridemo po eni ali dveh stopnicah do delavnic, kjer mora ponekod ves dan gorati luč in prihaja sončna svetloba v nekatere prostore le posredno. Nesmiselno bi bilo tlačiti v tesne in marsikje vlažne sobe občutljive stroje. Menimo, da je bolj pametno ohraniti vsaj najstarejše delavnice take, kot so bile nekdanj, in v njih namestiti primerno opremo za rokodelske izdelke. Tu bi bile hkrati delavnice in male prodajalne za stare obrtne izdelke, spominke, tipične za Celje in okolico. Izdelki naj bi bili originalni in na umetniški višini. Povečini imajo obrtniške delavnice dva prostora, pregrajena z zidom, lesom ali samo z zaveso. V prvem je sprejemnica, v drugem delavnica, shramba ali skladišče. Tehnična oprema, funkcionalno izkoriščanje prostora in zlasti v nekaterih poklicih tudi estetski videz in higienske razmere v delavnici kot v sprejemnici, so marsikje še pod normo zahtevnejših potrošnikov. Lokali družbenega sektorja bi morali biti drugim za vzgled.

Po vaseh je obrtnik večinoma tudi hišni posestnik, delavnico si ureja po prometu in strankah. Delavnice so v pritličju ali v posebnem poslopju zraven hiše. Nekateri obrtniki že od daleč spoznaš po razloženem materialu in izdelkih, npr. kolarja, kovača, avtomehanika, mizarja in druge.

Po tradicionalni obrtni dejavnosti v tej ali oni hiši so v prejšnjem stoletju poimenovali ulico. Tako je bila Kovaška ulica tam, kjer je danes Lilekova, Vrvarska je bila na kraju sedanje Ulice Tončke Čečeve. Iz Trga svobode je vodila proti Savinji kratka Mesarska ulica (20,6).

NEKAJ PROBLEMOV IN NACELNIH SMERNIC ZA NADALJNI RAZVOJ OBRTI

Obrtne dejavnosti ne moremo razvijati z oživljanjem preživelih oblik dela, v neustreznih delovnih prostorih, z zastarelim orodjem in skoraj izključno z ročnim delom, to velja tako za storitveno obrt kot za proizvodno, ne oziraje se na sektor lastništva. Povečanje storilnosti mora biti zasnovano predvsem na moderni tehnologiji in na takih družbeno ekonomskih odnosih, ki pospešujejo razvoj proizvajalnih sil. Obrtni način proizvodnje bi ohranili samo tam, kjer tehnološki in ekonomski razlogi ne omogočajo industrijske proizvodnje, pri čemer ne mislimo vedno na velike tovarne. Temeljno vodilo take proizvodnje mora biti rentabilnost, brez kakršnegakoli administrativnega zaviranja in privilegiranja ter omejevanja družbenega in zasebnega sektorja. Čisti gospodarski, proizvodni in tržni zakoni ter enake družbene in politične obveznosti naj veljajo za vse. Pri strojni opremi naj imajo prednost večji obrati, seveda, ako je za njihovo proizvodnjo oziroma usluge na trgu dovolj veliko povpraševanje. To naj bo tudi orientacija za število zapo-

slenih. Notranja organizacija dela, nabava materiala, raziskava tržišča in prodaja izdelkov so v obrti še premalo raziskana področja, a odločilno vplivajo na dobro ali slabo poslovanje (14,5). Priporočljivo bi bilo združevanje nekaterih služb pri podjetjih enake ali sorodne družbene obrtne dejavnosti, zlasti pri predvidenih servisnih mestih v novih delih mesta. Morda bi del teh problemov mogle rešiti obrtne nabavne in prodajne zadruge kot jih imajo ponekod na Hrvaškem. Da bi se obrt uveljavila kot enakopravni partner v gospodarstvu, bi morale imeti obrtne organizacije jasno določene razvojne načrte, zajete v regionalnih in občinskih srednjeročnih planih. V družbenih planih je obrt sicer zastopana, a predvidene naloge so postavljene preveč načelno in premalo obvezujejo pristojne činitelje, da bi do njihove realizacije resnično prišlo.

Pospešena tehnološka modernizacija obratov je nujna, brez nje ni mogoče računati na izboljšanje gospodarskih razmer in dotok dobrih strokovnih delavcev. Kako dobiti denar? Lastnega denarja za investicije obrt nima, industrija pa ima sama enake skrbi. Banke za zaostalo in razdrobljeno obrt nimajo toliko posluha kot za druge, bolj intenzivne panoge gospodarstva. Problem je mogoče rešiti samo z ustrežnejšim načinom bančnega poslovanja (18,5). Pomanjkanje finančnih sredstev, tudi deviznih, in možnosti kreditiranja, neurejena preskrba z reprodukcijskim materialom, zlasti uvoženim, premajhna izbira in večkrat slaba kvaliteta surovin in polizdelkov ter končno že ustaljeni predsodki o obrti onemogočajo ali vsaj močno zavirajo dolgoročne kooperacije obrtnih organizacij s trgovino in industrijo. Industrija bo prej ko slej prisiljena opustiti proizvodnjo manjših serij proizvodov, ki zahtevajo individualno obdelavo, ker se ji to ne bo izplačalo. Poglavlje zase je šolanje kadrov. Število vajencev počasi narašča. Mladina se večkrat odloča za poklice, za katere ni zadrege oziroma so konjunkturni, ne kaže pa zanimanja za »manj veljavne« stroke, kjer obstajajo večje možnosti zaposlitve. Obrtniki raje vzamejo na delo nekvalificirano delovno silo, ki jo sproti priučijo (11,18). Učenci izhajajo večinoma iz delavskih družin, obrtniških in kmečkih otrok pa je manj. O prostorski stiski v šolskem centru Borisa Kidriča smo že govorili. Učno mesto je vedno teže dobiti, dobra znanstva so spet pridobila svojo ceno.

Mojstrske izpite so v Sloveniji odpravili, v sosednjih republikah pa so jih še obdržali. Delni napredek so dosegli glede pokojninskega zavarovanja. Aktualno je pomanjkanje primernih poslovnih prostorov in skladišč. Med najbolj spornimi problemi so davčna odmera, popoldanski obrtniki in število tujih zaposlencev v zasebnih delavnicah. Dopolnilne dejavnosti zaposlenih so zrasle iz potreb, da bi odpravili šušmarstvo, izpolnili vrzeli obrtniških storitev in pospešili rast števila rednih obrtnikov. Pričakovanja se niso izpolnila, pač pa je redna obrt prišla v neenakopraven položaj z »malo obrtjo«. Ta se je marsikje izrodila iz storitvene obrti v proizvodno. Popoldanski obrtniki plačujejo prenzike, večkrat simbolične davke v primerjavi z obsegom prevzetih del. Zaradi manjših družbenih dajatev lahko v cenah uspešno tekmujejo z redno zasebno in družbeno obrtjo. Razen tega so lastniki posebnih dovolilnic

socialno zavarovani ter imajo ugodnosti pri izkoriščanju komunalnih in drugih uslug. Drugo vprašanje je, kakšna je storilnost delavcev z dvojnimi zaposlitvami (19). Slaba inšpekcijska služba je omogočala nekaterim spretnim zasebnim obrtnikom utajo dohodka. Natančno, podrobno knjiženje vseh prejemkov in izdatkov in ostre kazni za prekrške bodo zajezili zlorabe. Prav tako je predviden dodatni prispevek za socialne zavarovance s stranskimi poklici. Obrtniki se zavzemajo, da bi odpravili davek pri nakupu opreme za obrtne delavnice in da bi dovolili večje število tujih zaposlencev v zasebnih delavnicah. Med občinami obstajajo velike razlike v davkih za isto obrtno dejavnost, kar povzroča selitev obrtnikov v občine z milejšo davčno klimo.

Skoraj dvajset let smo obrt obravnavali kot pastorko v družbi z ostalimi gospodarskimi panogami. Kritične analize v zadnjih letih kažejo, da bo potrebno precej resnega dela in družbene pomoči, da bomo zamudo nadomestili in postavili obrt na nivo, kot ga imajo v gospodarsko razvitih deželah.

LITERATURA IN VIRI

1. Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. Beograd 1953.
2. Popis stanovništva 1953, Beograd 1958.
3. Popis stanovništva 1961, Beograd 1963.
4. Popis obrtnih delavnic samostojnih obrtnikov l. 1964, zavod za statistiko Celje.
5. Statistično gradivo SR Slovenije, Ljubljana 1963, št. 25 in 1966 št. 10.
6. Register obrtnikov za Celje mesto za leto 1946 in drugo gradivo celjske občine in okraja. Zgodovinski arhiv v Celju.
7. Register obrtnih organizacij, stanje leta 1967. Občinska skupščina Celje.
8. Zanatstvo prema popisu 30. IX. 1954, Savezni zavod za statistiku. Beograd 1958.
9. Uradni list SR Slovenije. Zakonski predpisi o zasebnem obrtništvu. Ljubljana 1964.
10. Družbeni plan občine Celje 1957—1961.
11. Družbeni plan razvoja občine Celje v letih 1966—1970.
12. Število in kvalifikacija zaposlenih v zasebni obrti leta 1964. Zavod za statistiko v Celju.
13. Uradni vestnik Celje l. 1967, št. 6, poglavje V.
14. Potrebe in možnosti razvoja obrti v celjskem okraju, Gospodarska zbornica Celje l. 1964.
15. Bilten komunalnega zavoda za zaposlovanje, Celje 1967.
16. Poročilo za šolsko leto 1966/67. Zavod za prosvetno-pedagoško službo v Celju.
17. Seznam učencev po bivališčih in poklicni sestavi staršev za leto 1966/67. Šolski center Borisa Kidriča.
18. Informacije št. 43, l. 1967, poslovno združenje za obrt, gostinstvo in komunalo Celje. Referat Fedorja Gradišnika.
19. Delo 22. XI. 1967, 10. 1. 1968, dnevnik RTV Ljubljana 27. 1. in 29. 1. 1968.
20. J. Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja, Celje 1957.
21. J. Curk: Celje — urbanistično — gradbeni zgodovinski oris. Celjski zbornik l. 1963.
22. J. Curk: Razvoj celjske mestne vedute, CZ 1957.

LUDVIK REBEUSEK

NOVA POTA ZDRAVILIŠKEGA TURIZMA

UVOD

Na celjskem turističnem področju je zdraviliški turizem že od nekdaj prevladujoča zvrst turizma. V znane zdraviliško-turistične kraje Dobrna, Laško, Rimske Toplice in Rogaška Slatina, prihaja vsako leto množica domačih in inozemskih obiskovalcev. V času glavne sezone je v teh krajih ponavadi več tujcev kot pa domačinov.

Spremembe, ki so v preteklih dveh letih bistveno vplivale na zdraviliški turizem v Jugoslaviji, predvsem še na domači zdraviliški turizem, so z vso ostrino prizadele tudi zdraviliško-turistične kraje na našem ožjem področju. V iskanju izhoda iz nastalega skrajno neugodnega položaja so posamezni kraji imeli kaj različne uspehe. Dosedanji uspeh pa kajpak ni bil odvisen samo od sposobnosti in prizadevnosti zdraviliških delavcev. Precejšnjo vlogo igrata pri tem še sodobna opremljenost posameznega zdraviliško-turističnega kraja in njegova dosedanja prizadevanja za pritegnitev vseh kategorij potencialnih obiskovalcev (ne samo domačih zavarovancev). Le redki so tisti naši zdraviliško-turistični kraji, ki s svojo opremljenostjo in ponudbo lahko uspešno konkurirajo na domačem in inozemskem tržišču. Ker socialno zavarovanje v ceni oskrbnega dne za zdraviliško zdravljenje ni priznavalo izdatkov za razširjeno reprodukcijo, so ob pomanjkanju dotacij in kreditov marsikje precej zaostali za sodobnimi zahtevami.

Navedeni zdraviliško-turistični kraji niso pomembni samo za turizem na širšem celjskem področju, marveč se uvrščajo tudi med vodilne turistične kraje v Sloveniji in Jugoslaviji. Če še dodamo, da odpade preko 3/4 inozemskega zdraviliškega turizma v Jugoslaviji na slovenske zdraviliško-turistične kraje in skoraj polovica samo na Rogaško Slatino, potem lahko računamo, da bosta prikaz in analiza stanja v teh krajih precej jasno osvetlila stanje in nova pota zdraviliškega turizma pri nas.

V naslednjih poglavjih bomo podrobneje obravnavali gibanja in razvoj raznih oblik zdraviliškega turizma na celjskem področju in primerjali podatke s podatki ostalih zdraviliško-turističnih krajev v Slove-

niji. Zaradi posebnega položaja Rimskih Toplic pa smo morali ta kraj izločiti iz naših raziskav. (V sam kraj Rimske Toplice prihaja največ obiskovalcev, pripadnikov JLA. Ostali obisk pa je minimalen in nazaduje. Precej izletnikov-kopalcev pa prihaja v tamkajšnje, še pred vojno zgrajeno odprto termalno kopališče).

CELOTNI OBISK

Podatki za zadnja tri leta (1965, 1966 in 1967) nam dovolj jasno pokažejo velik padec obiska v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih. Ob primerjavi števila obiskovalcev ta padec skoraj ni viden, popolnoma jasen pa je ob primerjavi števila doseženih prenočitev.

Obiskovalci v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije

	(v 10 ³)
1965	63,6
1966	59,5
1967	65,8

Po teh podatkih sodeč stvar ni zaskrbljujoča. Nasprotno — v letu 1967 lahko ugotovimo povečanje števila obiskovalcev. Vendar pa takšno navidezno ugodno stanje popolnoma demantirajo podatki o številu prenočitev teh obiskovalcev.

Prenočitve v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije

	(v 10 ³)
1965	934,0
1966	629,0
1967	493,4

Če primerjamo število obiskovalcev v letu 1967 s številom obiskovalcev v letu 1965, dobimo indeks 103,6. Nasprotno pa nam primerjava doseženih prenočitev v letu 1967 z letom 1965 daje popolnoma drugačno, lahko bi rekli porazno ugotovitev. Ta indeks je samo 52,8!

Tudi najbolj znana zdraviliško-turistična kraja na celjskem turističnem področju izkazujeta enake, na prvi pogled skoraj nerazumljive podatke o gibanju števila obiskovalcev in njihovih prenočitev v zadnjih treh letih.

Obiskovalci v Dobrni in Rogaški Slatini (v 10³)

	Dobrna	Rogaška Slatina
1965	9,5	22,3
1966	7,1	20,0
1967	8,8	21,2

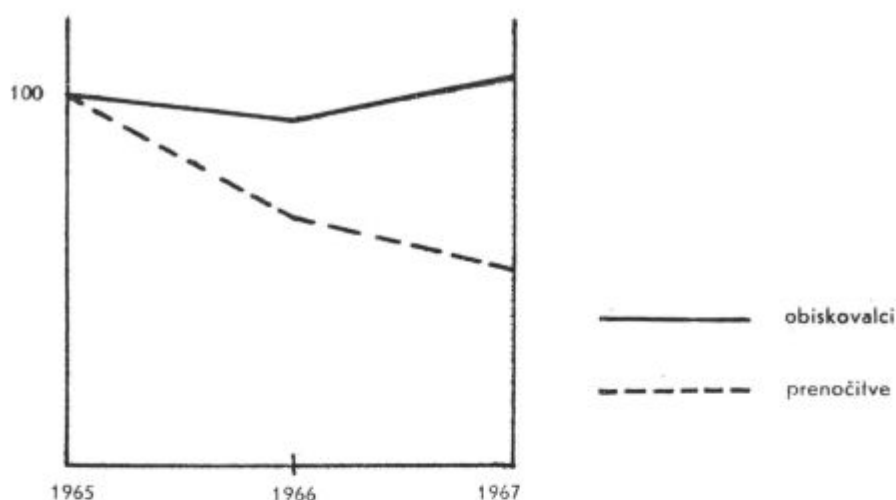

Diagram 1 — Celotni obisk

Ob primerjavi števila obiskovalcev v letu 1967 s številom obiskovalcev v letu 1965 lahko ugotovimo za Dobrno indeks 90,1, za Rogaško Slatino pa indeks 95,5.

Te podatke pa moramo takoj primerjati s podatki o številu prenočitev v obeh krajih v obravnavanem obdobju.

Prenočitve v Dobrni in Rogaški Slatini (v 10³)

	Dobrna	Rogaška Slatina
1965	154,9	322,7
1966	83,1	231,2
1967	68,0	183,6

Ob primerjavi teh podatkov pa je indeks doseženih prenočitev v letu 1967 v primerjavi z letom 1965 v Dobrni 43,8 in v Rogaški Slatini 56,0.

Iz teh podatkov je razvidno, da je prišlo v omenjenem razdobju do velike spremembe v strukturi obiskovalcev, glede na namen njihovega obiska in tudi glede na možnosti plačila za daljše bivanje (zaradi zdraviliškega zdravljenja) v zdraviliško-turističnih krajih. Prav gotovo pa se je na eni strani zmanjšalo število obiskovalcev-bolnikov in na drugi strani povečalo število obiskovalcev-izletnikov. Izračun poprečne dobe bivanja nam to domnevo potrjuje.

Poprečna doba bivanja v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije

	Dni
1965	14,7
1966	10,6
1967	7,5

Poprečna doba bivanja v Dobrni in Rogaški Slatini

	Dobrna	Rogaška Slatina
1965	16,2	14,5
1966	11,7	11,5
1967	7,8	8,6

Poprečna doba bivanja se je torej v kratkem razdobju od 1965 do 1967 skrajšala v naših zdraviliško-turističnih krajih približno na polovico! Res je, da je še vedno dva do dva in polkrat daljša od poprečne dobe bivanja turistov v Sloveniji. Vendar pa je skrajšanje te poprečne dobe bivanja v naših zdraviliško-turističnih krajih zares izredno.

Popolnoma drugačna pa je slika v Laškem. V tem kraju je ostala struktura obiskovalcev skoraj nespremenjena. Pretežno večino predstavljajo še vedno bolniki, ki se zdravijo v Zavodu za medicinsko rehabilitacijo v Laških toplicah. V tem kraju lahko za obravnavano obdobje ugotovimo, da je število obiskovalcev mnogo bolj upadlo kakor število prenočitev oziroma oskrbnih dni.

Obiskovalci in prenočitve v Laškem (v 10³)

	Obiskovalci	Prenočitve (oskrbni dnevi)
1965	6,1	95,4
1966	4,3	96,3
1967	3,6	73,5

Ustrezni indeksi za leto 1967 ob primerjavi z letom 1965 so za obiskovalce 59,1 za prenočitve pa 77,1. Ob tem je zanimiv podatek, da se je število prenočitev (oskrbnih dni) v letu 1966, ko se je pričela najhujša kriza v ostalih zdraviliško-turističnih krajih Slovenije, v Laškem celo rahlo dvignilo. V letu 1967 pa se je število obiskovalcev-bolnikov tudi v tem kraju oziroma v njegovem specializiranem zavodu za medicinsko rehabilitacijo močno znižalo. Ker v tem kraju prevladuje število bolnikov z daljšo dobo zdravljenja, kažejo tudi podatki za poprečno dobo bivanja v obravnavanem razdobju popolnoma nasprotno tendenco.

Poprečna doba bivanja v Laškem

	dni
1965	15,6
1966	22,5
1967	20,3

Odločilni delež odpade na obisk in bivanje domačih obiskovalcev-bolnikov, podatki o poprečni dobi bivanja inozemskih obiskovalcev pa so zelo podobni poprečni dobi bivanja inozemcev v ostalih slovenskih zdraviliško-turističnih krajih. Vendar o tem kasneje.

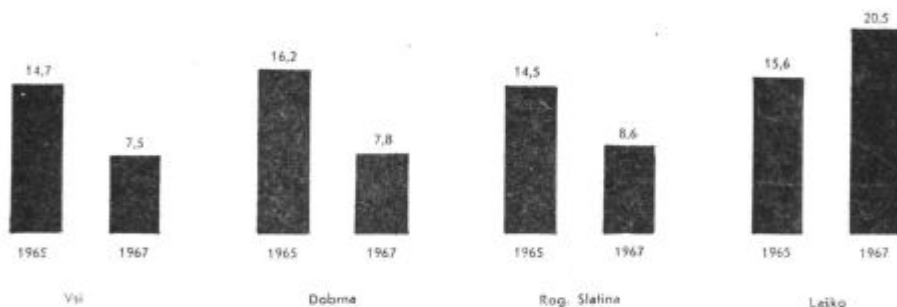

Diagram 2 — Poprečna doba bivanja (dni)

Po teh prvih globalnih podatkih moramo še raziskati, če ti podatki odsevajo stanje pri domačem in inozemskem obisku ali obstojajo morda razlike pri teh dveh zvrsteh obiska v naših zdraviliško-turističnih krajih. Naslednji podatki nam bodo pokazali, da so te razlike v obravnavanem obdobju zelo velike. Pa preglejmo najprej nekaj osnovnih podatkov o domačem obisku.

DOMAČI OBISK

Že v lanskem Celjskem zborniku smo podrobneje prikazali velik padec domačega obiska v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih v letu 1966 v primerjavi z letom 1965, ki je nastal zaradi spremembe zakona o zdravstvenem zavarovanju od 14. julija 1966. Ko sedaj obravnavamo nekoliko daljše obdobje, bomo lahko ugotovili, da se je število domačih zavarovancev v naših naravnih zdraviliščih tudi v letu 1967 še naprej zmanjševalo. V nekaterih zdraviliško-turističnih krajih pa se je v letu 1967 istočasno nekoliko zvišalo število domačih obiskovalcev-samoplačnikov. V vseh slovenskih zdraviliško-turističnih krajih pa ugotavljamo, da se je število domačih prenočitev v letu 1967 ponovno, ponekod celo občutno znižalo!

Domači obiskovalci v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije

(v 10³)

1965	53,8
1966	43,0
1967	40,7

Zopet je videti, kot da se je obisk v letu 1967 samo še za malenkost znižal. Vendar nam podatki o številu prenočitvev kažejo, da je bil padec tudi v preteklem letu še precejšen in zaskrbljujoč.

Domače prenočitve v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije

(v 10³)

1965	835,8
1966	496,7
1967	306,0

Po teh podatkih vidimo, da je indeks obiska domačih obiskovalcev v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih v letu 1967 v primerjavi z letom 1965 padel na 75,7. Porazen pa je indeks, ki ga dobimo, če primerjamo število domačih prenočitvev v letu 1967 z letom 1965. Samo dobra tretjina prenočitvev iz leta 1965 je bila dosežena v letu 1967 oziroma točno 36,6%! Lahko rečemo, da so slovenski zdraviliško-turistični kraji v letu 1967 verjetno dosegli najnižjo točko domačega obiska v zadnjem desetletju.

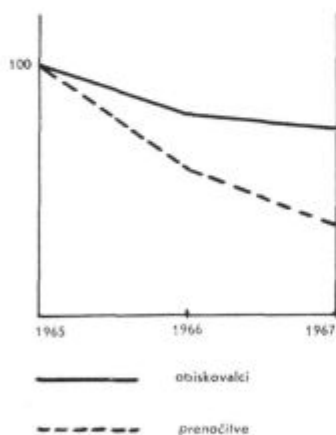

Diagram 3 — Domači obiskovalci in prenočitve — Slovenija

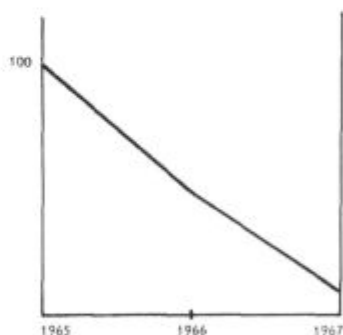

Diagram 4 — Prejete napotnice — Slovenija

Poglejmo še podatke najprej za Dobrno in Rogaško Slatino, potem pa še za Laško.

Domači obiskovalci v Dobrni in Rogaški Slatini

(v 10³)

	Dobrna	Slatina Rogaška
1965	8,7	17,4
1966	5,8	13,3
1967	6,1	11,7

Ob primerjavi podatkov za leto 1967 z letom 1965 dobimo za Dobrno indeks 70,1, za Rogaško Slatino pa 67,1. Medtem ko se je padec števila obiskovalcev v Rogaški Slatini v letu 1967 nadaljeval tudi v primerjavi z letom 1966, pa je v Dobrni zaznati rahel dvig števila obiskovalcev. Vendar je v obeh krajih zelo upadlo število prenočitev.

Domače prenočitve v Dobrni in Rogaški Slatini

(v 10³)

	Dobrna	Rogaška Slatina
1965	146,1	259,1
1966	71,7	151,8
1967	49,3	84,3

Ustrezni indeksi so pod slovenskim poprečjem. V Dobrni se je zmanjšalo število domačih prenočitev v letu 1967 v primerjavi z letom 1965 na 33,8 %, v Rogaški Slatini pa celo na 32,5 %.

Domači obiskovalci in prenočitve v Laškem

(v 10³)

	Obiskovalci	Prenočitve (oskrbni dnevi)
1965	5,4	90,0
1966	3,4	89,1
1967	2,7	66,5

Ustrezni indeksi so drugačni kot na primer v Dobrni in Rogaški Slatini. Medtem ko je število obiskovalcev (bolnikov) v letu 1967 v primerjavi z letom 1965 padlo na indeks 50,7, pa je število prenočitev oziroma oskrbnih dni v letu 1967 74 % doseženih prenočitev v letu 1965. To potrjujejo še podatki o poprečni dobi bivanja domačih obiskovalcev v tem kraju. V letu 1965 je znašala poprečna doba bivanja domačih obiskovalcev v Laškem — 16,8 dni, v letu 1966 — 26,4 dni in v letu 1967 — 24,3 dni.

Tako velik in nenaden padec domačega obiska, ki je doslej predstavljal v naših zdraviliško-turističnih krajih pretežno večino celotnega obiska, seveda ni mogel ostati brez posledic. Vplival je tudi na število zaposlenih v teh krajih, zlasti na število zaposlenih v naravnih zdraviliščih. Povsod so bili prisiljeni odpuščati svoje delavce, od priučenih pa do visokokvalificiranih. Za primer naj navedemo naravno zdravilišče Dobrno, kjer so v letu 1966 zmanjšali število zaposlenih od 221 na 100. Za poslovanje v zimskem obdobju 1967/68 pa so to število ponovno znižali in sicer na 42 zaposlenih.

Domači zavarovanci

Ob analizi gibanja domačega obiska in domačih prenočitev v zdraviliško-turističnih krajih ne smemo zanemariti podatka o številu domačih zavarovancev, ki jim je bilo od pristojnih komisij posameznih komunalnih zavodov socialnega zavarovanja odobreno zdraviliško zdravljenje v določenem naravnem zdravilišču oziroma njegovem stacionariju. Šele ko analiziramo te podatke, vidimo, zakaj tolikšen padec domačega obiska in še večji padec domačih prenočitev (oskrbnih dni) v slovenskih naravnih zdraviliščih in s tem tudi v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih.

Navajamo podatke o številu napotnic za zdraviliško zdravljenje, ki so jih prejela slovenska naravna zdravilišča v letih 1965, 1966 in 1967. (Naravno zdravilišče je specializirani zdravstveni zavod v zdraviliško-turističnem kraju, ki se bavi s preventivnim in kurativnim zdravljenjem ter medicinsko rehabilitacijo ob uporabi krajevnega naravnega zdravilnega sredstva.)

Prejete napotnice domačih zavarovancev za zdravljenje v naravnih zdraviliščih Slovenije

1965	23.122
1966	10.766
1967	2.104

Že v letu 1966 je izpadlo več kot polovica od števila prejetih napotnic 1965 (indeks 46,6). Še mnogo večji padec pa zaznamujemo v letu 1967, ko se je število prejetih napotnic za zdravljenje v slovenskih naravnih zdraviliščih v primerjavi s številom prejetih napotnic v letu 1966 zmanjšalo za 4/5. Če pa primerjamo leti 1967 in 1965, vidimo, da v letu 1967 ni bilo izdanih niti 1/10 števila napotnic, izdanih domačim zavarovancem za zdraviliško zdravljenje v letu 1965!

Ta administrativni ukrep, s katerim je bilo praktično skoraj onemogočeno zdraviliško zdravljenje domačim socialnim zavarovancem, je odločilno vplival tudi na obisk v zdraviliško-turističnih krajih celjskega področja.

Prejete napotnice domačih zavarovancev v Dobrni in Rogaški Slatini

	Dobrna	Rogaška Slatina
1965	3.138	9.825
1966	889	4.272
1967	424	281

V Dobrni se je število prejetih napotnic domačih zavarovancev za zdraviliško zdravljenje v letu 1967 v primerjavi z letom 1965 znižalo na 13,5 %, v Rogaški Slatini pa skoraj lahko govorimo, da so vrata za domačega zavarovanca v naj sodobneje opremljenem naravnem zdravilišču Slovenije — zaprta. Indeks prejetih napotnic v letu 1967 v primerjavi z letom 1965 je 2,9 %! V obravnavanem obdobju pa je v Rogaški Slatini naraslo število inozemskih obiskovalcev — zavarovancev, predvsem iz Avstrije...

Prejete napotnice domačih zavarovancev v Laškem

1965	1.996
1966	2.038
1967	842

Kot smo že preje omenili, je v Zavodu za medicinsko rehabilitacijo v Laškem prišlo do velikega padca šele v letu 1967, ko ortopedska klinika precej časa ni smela direktno pošiljati svojih bolnikov na nadaljevano bolnišnično zdravljenje v Laško.

V tem kratkem razdobju pa je praktično prenehalo pošiljanje domačih zavarovancev iz drugih republik v naravna zdravilišča Slovenije. Še v 1965 je bila v slovenskih naravnih zdraviliščih skoraj polovica domačih zavarovancev iz drugih republik. V Rogaški Slatini, v Šmarjeških Toplicah in v Gozdu Martuljku pa so predstavljali zavarovanci iz drugih republik pretežno večino. Do leta 1967 se je stanje tako temeljito spremenilo, da praktično sploh ne moremo več govoriti o zdravljenju domačih zavarovancev iz ostalih republik Jugoslavije v naravnih zdraviliščih Slovenije. Navajamo podatke o številu prejetih napotnic v vseh slovenskih naravnih zdraviliščih ter v naravnem zdravilišču Rogaška Slatina v zadnjih treh letih.

Prejete napotnice domačih zavarovancev iz drugih republik

	Slovenska naravna zdravilišča	Rogaška Slatina
1965	11.103	7.050
1966	4.271	2.811
1967	57	40

Ob primerjavi podatkov za leta 1967 in 1965 vidimo, da v letu 1967 nikjer niso več prejeli niti enega odstotka v letu 1965 prejetih napatnic zavarovancev iz ostalih republik za zdraviliško zdravljenje v Sloveniji!

Nekatera slovenska naravna zdravilišča pa v letu 1967 tudi niso več prejela *nobene napatnice* za zdraviliško zdravljenje slovenskega zavarovanca (Dolenjske Toplice, Šmarješke Toplice in proti koncu leta 1967 še Gozd Martuljek).

Takšno negiranje splošno znanih spoznanj o pomenu zdraviliškega zdravljenja tudi v moderni terapiji in istočasno rigorozno črtanje dosežanih pravic domačih zavarovancev do zdraviliškega zdravljenja sta, milo rečeno, težko razumljivi. Prihranjeni izdatki za zdraviliško zdravljenje so samo navidezno prihranjeni. Večinoma gre namreč za takšne bolezni in bolnike, ki jih je potrebno slej ko prej zdraviti v drugih stacionarnih zdravstvenih zavodih. Takrat je to zdravljenje po navadi mnogo dražje in uspeh zaradi velike časovne zamude mnogokrat manjši. Od julija 1966 smo pri nas zavzeli do zdraviliškega zdravljenja popolnoma drugačno stališče, kot ga imajo bodisi na Vzhodu ali pa na Zahodu. V vzhodnoevropskih socialističnih državah je pravica do zdraviliškega zdravljenja sestavni del temeljne pravice iz osnovnega zdravstvenega varstva. V takoimenovanih zahodnih evropskih državah pa se iz leta v leto povečuje delež zavarovancev v celotnem številu obiskovalcev zdraviliško-turističnih krajev (npr. v Franciji, Italiji, ZR Nemčiji, Avstriji itd.). Tamkajšnje bolniške blagajne so izračunale, da je bolj *ekonomično* plačati ali prispevati za stroške zdraviliškega zdravljenja in s tem podaljšati delovno dobo svojega člana-zavarovanca, kot pa *prezgodaj* plačevati invalidske pokojnine. To velja zlasti še za razne kronične bolezni (kot na primer revmatizem ipd.).

O ekonomičnosti izdatkov za zdraviliško zdravljenje je po svetu mnogo razprav in raziskav. Podrobneje zasledujejo to problematiko pri mednarodnem združenju zdraviliških krajev FITEC (Fédération international du thermalisme et du climatisme), ki ima svoj sedež v Švici in pri nedavno ustanovljenem mednarodnem balneo-ekonomskem inštitutu BIRBE v Pragi. Vendar je to vprašanje preobširno in ga ne moremo podrobneje obravnavati v okviru te raziskave. Vendarle naj pa postrežemo z globalnimi podatki o uspehu zdraviliške kure, kot jih navajajo zdravstvene službe naravnih zdravilišč v Dobrni, Laškem in Rogaški Slatini za leto 1967.

Uspehi zdraviliškega zdravljenja bolnikov, ki so jim stroške plačali
družbeni skladi -- 1967 (v %)

	Dobrna	Laško	Rogaška Slatina
Uspešno rehabilitirani			
sposobni za takojšnje delo	78,6	27	68
sposobni za lažje delo	19,6	45,9	20
Potrebno nadaljnje zdravljenje	0,2	17,6	8
Nespremenjeno	5,6	5,6	3,5
Poslabšano	—	3,9	0,5

Tudi če upoštevamo, da so to podatki, zbrani takoj ob zaključku zdraviliške kure in še zelo globalni, pa so vendarle zelo prepričevalni, le da nekaterih posameznikov pri nas ne ganejo . . .

V izredno težaven položaj je zašel slovenski balneološki inštitut, ki ima svoj sedež v Rogaški Slatini. Ze pred mnogimi leti mu je njegov ustanovitelj — izvršni svet SR Slovenije — črtal dotacije iz proračunskih virov. Po dogovoru med naravnimi zdravilišči in republiškim socialnim zavarovanjem so naravna zdravilišča odvajala namenska sredstva od vsakega obračunanega oskrbnega dne na tako imenovani sklad za balneologijo pri Zvezi naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev Slovenije. Z izpadom obiska zavarovancev so izpadla tudi ta namenska sredstva in balneološki inštitut že v letu 1967 ni več mogel plačati svojih sodelavcev. V začetku leta 1968 je bil podan predlog, naj bi ga likvidirali, kar pa ima lahko porazne posledice tudi za obisk inozemskih gostov v naših zdraviliško-turističnih krajih. Aprila 1968 je sicer svet republiškega zdravstvenega centra kot naš najvišji zdravstveni strokovni organ ponovno ugotovil, da je za zdravstveno službo nujno potreben obstoj Zavoda za balneologijo, vendar ta ugotovitev zaradi znanih finančnih težav našega zdravstvenega zavarovanja ni imela pozitivnih materialnih posledic.

Tudi v letu 1968 zaznamujemo še nadaljnji padec števila prejetih napotnic domačih zavarovancev za zdraviliško zdravljenje. Šele v mesecu aprilu 1968 lahko ugotovimo prvo rahlo naraščanje tega minimalnega števila v naravnih zdraviliščih celjskega področja, torej v Dobrni, Laškem in Rogaški Slatini. V naslednji tabeli prikazujemo gibanje števila prejetih napotnic za zdraviliško zdravljenje v omenjenih treh naravnih zdraviliščih v prvih šestih mesecih leta 1968, v primerjavi z istim obdobjem leta 1967.

Prejete napotnice za zdraviliško zdravljenje v prvih šestih mesecih 1967 in 1968

Kraj	Leto	M e s e c i					
		I	II	III	IV	V	VI
Dobrna	1967	46	58	66	31	47	34
	1968	7	25	41	42	68	52
Laško	1967	116	148	97	90	78	51
	1968	56	81	66	76	88	
Rogaška Slatina	1967	24	27	45	21	26	21
	1968	12	16	30	31	42	

Opomba:

Ker so absolutne številke minimalne, še ne moremo iz rahlega zvišanja števila napotnic od aprila naprej z gotovostjo sklepati, da gre dejansko za izboljšanje položaja na tem področju. Vendar smo prepričani, da bo slej ko prej tudi v naših naravnih zdraviliščih potrebno omogočiti zdraviliško zdravljenje domačemu zavarovancu, pa čeprav ob najstrožjih medicinskih kriterijih.

Ob rigoroznem zmanjšanju izdanih napotnic za zdraviliško zdravljenje na račun družbenih denarnih skladov pri socialnem zavarovanju, smo mnogo pričakovali od napovedanega tako imenovanega »razširjenega« zavarovanja. Vendar je preteklo že dve leti od spremembe zakona o zdravstvenem zavarovanju, a o razširjenem zavarovanju ni ne duha ne sluha.

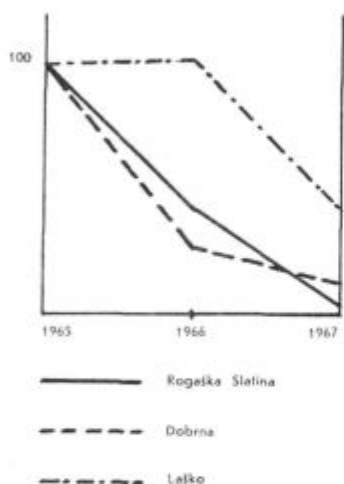

Diagram 5 — Prejete napolitve

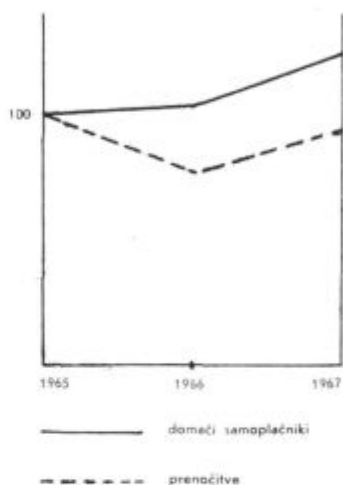

Diagram 6 — Domači samoplačniki in prenočitve — Slovenija

Domači samoplačniki

Tako so pač morala naravna zdravilišča usmeriti svojo propagando na svoje bivše goste-zavarovance, da bi jih pridobila za ponovne obiske, vendar v breme lastnega žepa. Istočasno je marsikatero naravno zdravilišče in marsikateri zdraviliško-turistični kraj tudi razširil svojo ponudbo na ostale kategorije zdraviliških obiskovalcev-domačinov.

Uspehi so sicer vidni, vendar tako imenovani »samoplačniki« še zdaleč niso mogli nadomestiti katastrofalnega izpada domačih zavarovancev, ki so v preteklih letih predstavljali v marsikaterem zdraviliško-turističnem kraju tudi preko 80 % vseh obiskovalcev in preko 90 % vseh prenočitev. Vzroka, da niso domači samoplačniki nadomestili izpada domačih zavarovancev, ne smemo iskati morda samo v nezadostni propagandi naših zdraviliško-turističnih krajev. Pri tem prav gotovo igrata vlogo še najmanj dva pomembna razloga. Prvi je nezadostna informiranost našega zavarovanca, da so črtali njegove dosedanje pravice do zdraviliškega zdravljenja, drugi pa v še sorazmerno nizkem povprečju življenjskega standarda.

V naslednjih dveh tabelah prikazujemo porast obiska domačih samoplačnikov. Najprej obravnavamo ustrezne podatke za vse zdraviliško-turistične kraje Slovenije, nato pa še za Dobrno, Laško in Rogaško Slatino.

Domači samoplačniki v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije
(v 10³)

	1965	29,1
	1966	29,8
	1967	36,2

Število gostov-samoplačnikov je v teh letih bistveno večje od števila zavarovancev, tudi če primerjamo leto 1965. Vendar pa nam bo šele primerjava podatkov o številu prenočitev podala točno sliko stanja.

Domači samoplačniki v Dobrni, Laškem in Rogaški Slatini
(v 10³)

	Dobrna	Laško	Rogaška Slatina
1965	5	2,8	10,6
1966	4	1,3	9,4
1967	5,6	1,4	10,6

Iz teh podatkov vidimo, da je število domačih samoplačnikov v Laškem najbolj nazadovalo. V vseh treh zdraviliško-turističnih krajih pa lahko ugotavljamo največji padec v letu 1966, ko je v glavnem prišlo tudi do velikega padca v obisku domačih zavarovancev. Zaradi zmanjšanega števila zavarovancev je obiskalo zdraviliško-turistične kraje tudi ustrezno manj svojcev teh zavarovancev, ki pretežno 2 do 3-krat obišejo svoje družinske člane za časa njihovega zdraviliškega zdravljenja. Poglejmo, kako se je obisk domačih samoplačnikov odražal v številu njihovih prenočitev.

Prenočitve domačih samoplačnikov v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije
(v 10³)

	1965	198,4
	1966	153,8
	1967	187

Zopet je bil največji padec v letu 1966 in rahlo izboljšanje v letu 1967. Vendar je indeks za leto 1967 v primerjavi z letom 1965 še vedno pod 100. To pa pomeni skrajšanje povprečne dobe bivanja, ker je bil indeks za isto razdobje ob primerjavi števila domačih samoplačnikov preko 100 in sicer 124. Povprečna doba bivanja je nižja od skupne povprečne dobe bivanja vseh obiskovalcev in znaša 5,2 dni. Se vedno pa je višja od povprečne dobe bivanja celotnega turističnega obiska v Sloveniji.

Prenočitve domačih samoplačnikov v Dobrni, Laškem in Rogaški Slatini
(v 10³)

	Dobrna	Laško	Rogaška Slatina
1965	43,4	5,8	90
1966	26,1	5,6	50
1967	37,7	4,7	64

Razen v Laškem, se je drugje število prenočitev v letu 1967 v primerjavi s predhodnim letom zvišalo. Nikjer pa še niso dosegli obiska te kategorije obiskovalcev iz leta 1965. Ustrezni indeksi so: Dobrna — 87, Laško — 81 in Rogaška Slatina — 71.

Prodaja mineralne vode na domačem tržišču narašča

Naj na kratko primerjamo še podatke o prodaji mineralne vode na domačem tržišču. Tu bomo pa ugotovili zopet popolnoma nasprotno stanje od stanja, ki smo ga obravnavali v prejšnjem poglavju. Prodaja mineralne vode na domačem tržišču je v obravnavanem razdobju (1965, 1966, 1967) nenehno naraščala. Žal pa imata doslej v Sloveniji samo dva zdraviliško-turistična kraja možnost črpanja in prodaje mineralne vode. To sta Rogaška Slatina in Slatina Radenci.

Prodaja mineralne vode (v 10⁶ litrov)

	Slatina Radenci	Rogaška Slatina
1965	41,1	13,5
1966	43,1	16,2
1967	54,7	19,7

Prodaja mineralne vode v inozemstvo je malenkostna in predstavlja pri radenski slatini 2,7 %, pri rogaški pa 2,4 %. Vse povečanje odpade torej na domače tržišče. Ob nakupu pa pri naših domačih potrošnikih prevladuje mnenje, da je slatina koristna za zdravje, kot izhaja iz ankete, ki jo je v letu 1967 izvedel Zvezni zavod za tržne raziskave.

Iz objavljenih odgovorov je razvidno, da je preko 3/4 anketirancev pozitivno odgovorilo na vprašanje, če smatrajo, da deluje mineralna voda koristno na njihovo zdravje. Odgovori pa so bili nekoliko različni po republikah. V Sloveniji je bilo 88,8 % pritrdilnih odgovorov, na Hrvaškem jih je bilo 85,4 %, v Vojvodini 81,2 %, na področju ožje Srbije 80,3 %, AKMO in Makedonija 66,8 %, v Bosni in Hercegovini ter Črni Gori pa 64,5 %. Večina preostalih anketirancev pa se ni izrekla negativno o tem vprašanju, temveč so odgovorili, da tega ne vedo (v Sloveniji 9,3 %, na Hrvaškem 12,1 %, v Vojvodini 16,1 %, v ožji Srbiji 16,7 %, v Bosni in Hercegovini ter Črni Gori 26,1 %, v AKMO in Makedoniji 29,6 %).

Seveda pa je tudi potrošnja mineralne vode v posameznih področjih Jugoslavije zelo različna, kot ponazarja naslednja tabela.

	Potrošnja mineralne vode na prebivalca (v litrih)		
	1965	1966	1967
SFRJ	4,8	5,5	7,1
Slovenija	13,4	15,1	18,7
Hrvatska	8,1	8,4	11
Srbija	3,5	4,3	5,8
BiH	1,5	2	2,6
Makedonija	0,8	1,2	1,8
Črna Gora	0,5	0,6	1,3

Seveda pa naša potrošnja na prebivalca še zelo zaostaja za potrošnjo mineralne vode v razvitih industrijskih državah.

Največji dobavitelj mineralne vode so Radenci; Rogaška Slatina pa je na tretjem mestu v Jugoslaviji.

Dobavitelji mineralnih vod v Jugoslaviji v letu 1967

(v 10⁶ litrov)

Radenska Slatina	54,7
Bukovička	42,4
Rogaška Slatina	19,7
Jamnička	8
Kiseljak	7,8
Novosadska	4,2
Palanački	2,8
itd.	

V zadnjih letih so najbolj povečali polnjenje in prodajo mineralne vode Radenska, Bukovička in Rogaška. Povsod imajo tudi moderne avtomatske polnilne naprave. Za zaključek podajamo še primerjavo o povečanju prodaje mineralne vode v zadnjih desetih letih.

Prodaja mineralne vode 1957 — 1967 (v 10⁶ litrov)

	Radenska	Rogaška
1957	15,6	3,2
1962	25,2	7,9
1967	54,7	19,7
Indeks $\frac{1967}{1957}$	350	608

To so zares impozantne številke. Počasi pa se pojavlja tudi na tem tržišču konkurenca in verjetno ne bodo vsi dobavitelji mineralne vode v bodoče tako hitro in sorazmerno lahko povečevali svojo prodajo. Vendar je še mnogo področnih tržišč z velikim povpraševanjem. Vsekakor pa ne more priti do tako katastrofalnega znižanja povpraševanja, kot smo ga ugotavljali na domačem zdraviliško-turističnem tržišču po spremembi zakona o zdravstvenem zavarovanju.

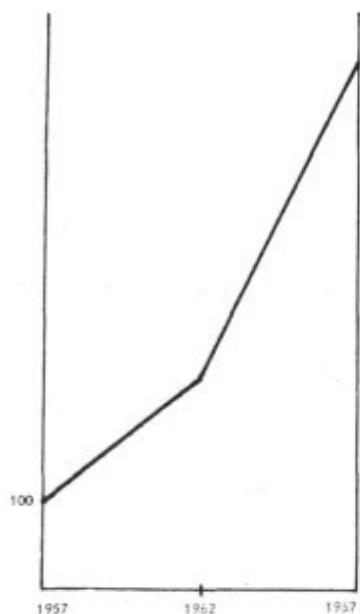

Diagram 7 — Prodaja mineralne vode — Rogaška Slatina

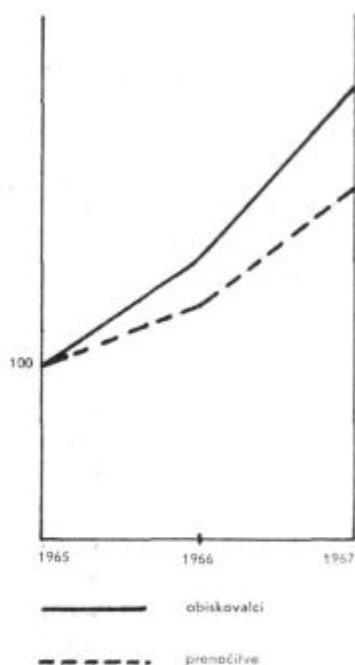

Diagram 8 — Inozemski obiskovalci in prenočitve — Slovenija

Vrnimo se torej k osnovni temi naše raziskave, to je raziskava zdraviliško-turističnega obiska v naših krajih in pogledjmo, kako se je razvijal inozemski obisk v obravnavanem razdobju.

INOZEMSKI OBISK

Inozemski obisk v zadnjih letih v naših zdraviliško-turističnih krajih stalno narašča. Vendar moramo tudi ob teh pozitivnih gibanjih opozoriti na to, da je v večini naših zdraviliško-turističnih krajih inozemski obisk še sorazmerno maloštevilen. Zato, kljub stalnemu naraščanju, tudi

še ni mogel niti zdaleč nadomestiti velikega izpada obiska domačih za-
varovancev. Delno se je to posrečilo samo v Rogaški Slatini, kjer so
v letu 1967 imeli že blizu 100 tisoč inozemskih prenočitev in so s tem
prvič v svoji zgodovini izkazali več inozemskih prenočitev kot pa do-
mačih.

Inozemski obiskovalci v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije

(v 10³)

1965	9,8
1966	16,5
1967	25,1

Zvišanje od 1965 do 1967 je precejšnje in ustrezní indeks je 256,3.
Nekoliko nižji je ta indeks ob primerjavi števila prenočitev, vendar je
tudi še precejšen.

Inozemske prenočitve v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije

(v 10³)

1965	98,2
1966	132,3
1967	187,4

Indeks doseženih inozemskih prenočitev v letu 1967 v primerjavi
z letom 1965 je 190,8.

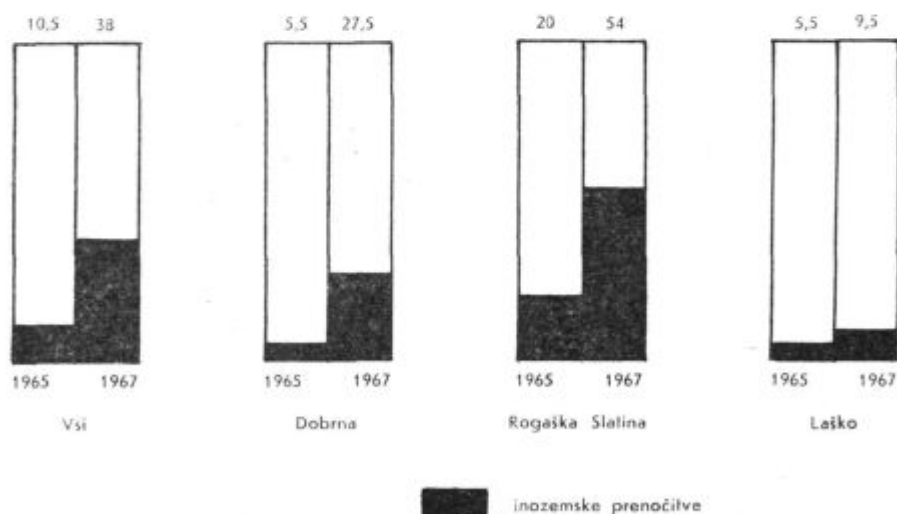

Diagram 9 — Delež inozemskih prenočitev v posameznih zdraviliško-turističnih krajih 1965 in 1967

Ce primerjamo gibanje domačega obiska in gibanje inozemskega obiska v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih v zadnjih treh letih, lahko zares opazimo ogromno nasprotje. Na eni strani skoraj katastrofalni padec domačega obiska, na drugi strani pa stalno naraščanje inozemskega obiska. V letu 1965 je inozemski obisk (prenočitve) predstavljal le dobrih 10 % celotnega obiska v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih, v letu 1967 pa se je njegova udeležba že zvišala na 38 %.

Večino inozemskega obiska v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih že vrsto let dosegamo na celjskem turističnem področju in to predvsem v Rogaški Slatini.

Inozemski obiskovalci v Dobrni, Laškem in Rogaški Slatini (v 10³)

	Dobrna	Laško	Rogaška Slatina
1965	0,8	0,8	4,8
1966	1,3	0,9	6,7
1967	2,7	0,9	9,6

Rogaška Slatina je daleč pred obema ostalima zdraviliščema. Se bolj pa je njeno vodilno mesto vidno ob primerjavi podatkov o inozemskih prenočitvah.

Inozemske prenočitve v Dobrni, Laškem in Rogaški Slatini (v 10³)

	Dobrna	Laško	Rogaška Slatina
1965	8,7	5,4	63,6
1966	11,3	7,2	79,4
1967	18,7	7,0	99,3

Na Rogaško Slatino odpade 53 % vseh inozemskih prenočitev v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih v letu 1967. V Rogaški Slatini je tudi največje število inozemskih obiskovalcev, ki prihajajo zaradi kompletnega zdraviliškega zdravljenja. To se odraža na daljši poprečni dobi bivanja inozemskih obiskovalcev.

Poprečna doba bivanja inozemskih obiskovalcev
v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije

	dni
1965	10
1966	8
1967	7,5

Vidimo, da poprečna doba inozemskih obiskovalcev upada in je v letu 1967 enaka poprečni dobi bivanja domačih obiskovalcev v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih.

Poprečna doba bivanja inozemskih obiskovalcev v Dobrni, Laškem in Rogaški Slatini

	Dobrna	Laško	Rogaška Slatina
1965	10,5	7	13,1
1966	8,6	7,8	11,8
1967	7	7,9	10,4

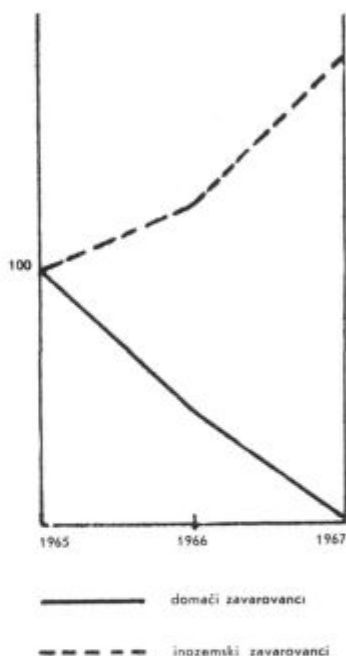
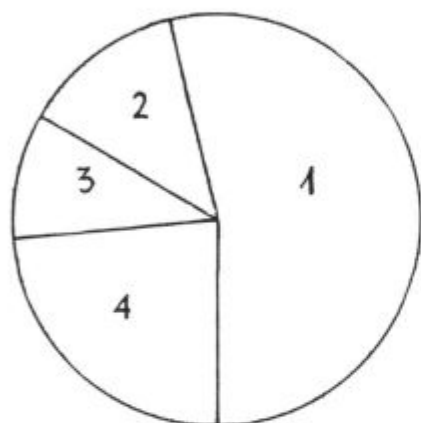

Diagram 10 — Delež inozemskih prevočitev v posameznih krajih — 1967

Diagram 11 — Indeksi gibanja števila domačih in inozemskih zavarovancev v Rogaški Slatini

Kot smo že preje omenili, izkazuje Rogaška Slatina najdaljšo poprečno dobo bivanja vseh inozemskih obiskovalcev v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih, kljub vsakoletnemu znižanju te poprečne dobe bivanja. Znižanje je treba pripisati večjemu številu obiskovalcev-izletnikov, vendar je v Rogaški Slatini še vedno največ inozemskih gostov, ki prihajajo zaradi zdraviliškega zdravljenja. Med njimi je najmočnejša skupina gostov-zavarovancev iz sosednje Avstrije, ki jih po pogodbi med Zvezo bolniških blagajn Avstrije in Zvezo naravnih zdravilišč SR Slovenije direktno napotijo avstrijski zdravniki na zdraviliško zdravljenje v Rogaško Slatino (in Radensko Slatino). Njihovo število predstavlja sicer samo 21 % vseh inozemskih obiskovalcev v Rogaški Slatini, vendar pa

so udeležene njihove prenočitve v številu vseh inozemskih prenočitev v tem kraju s preko 40 %! Navajamo podatke o številu inozemskih zavarovancev ter številu njihovih prenočitev v Rogaški Slatini.

Inozemski zavarovanci in njih prenočitve v Rogaški Slatini

(v 10³)

	Zavarovanci	Prenočitve
1965	1,1	22,2
1966	1,4	30,0
1967	2,0	41,7

Avstrijski zavarovanci, oziroma boljše rečeno njihove prenočitve predstavljajo več kot polovico vseh prenočitev avstrijskih obiskovalcev v Rogaški Slatini. Avstrijski obiskovalci pa so izmed vseh inozemskih obiskovalcev najštevilnejši. Ta ugotovitev ne velja samo za Rogaško Slatino, temveč tudi za vse ostale slovenske zdraviliško-turistične kraje, z izjemo Gozda Martuljka, kjer prevladujejo med inozemci Italijani.

V naslednjih tabelah bomo prikazali število obiskovalcev in njihove prenočitve v celoti in posebej še za tri najvažnejše skupine. Najprej bo podan pregled za vse slovenske zdraviliško-turistične kraje, nato pa še za Dobrno, Laško in Rogaško Slatino.

Inozemski obiskovalci v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije

	Vsi	Avstrija	Italija	ZR Nemčija
1965	9.814	6.506	1.641	673
1966	16.502	9.672	3.422	1.250
1967	25.152	13.140	5.577	2.099

V letu 1967 predstavljajo obiskovalci iz Avstrije 52 % vseh inozemskih obiskovalcev v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih. Poglejmo še delež posameznih skupin obiskovalcev glede na dosežene prenočitve.

Inozemske prenočitve v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije

(v 10³)

	Vse	Avstrija	Italija	ZR Nemčija
1965	98,2	71,0	17,0	4,7
1966	132,3	91,1	26,5	7,4
1967	187,4	119,3	38,4	10,2

Udeležba Avstrijcev v celotnem številu doseženih inozemskih prenočitev v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih je skoraj dvetretjinska ali točno 64 %.

V naslednjih tabelah pa so zbrani podatki po enakih kriterijih še posebej za Dobrno, Laško in Rogaško Slatino.

Inozemski obiskovalci v Dobrni, Laškem in Rogaški Slatini

	Vsi	Avstrija	Italija	ZR Nemčija
<i>Dobrna</i>				
1965	825	585	120	38
1966	1.319	925	269	71
1967	2.657	1.920	249	18
<i>Laško</i>				
1965	773	490	91	102
1966	912	592	129	53
1967	875	520	147	103
<i>Rogaška Slatina</i>				
1965	4.852	3.761	734	90
1966	6.711	4.915	1.235	130
1967	9.569	6.285	2.317	369

V vseh treh obravnavanih zdraviliško-turističnih krajih prevladuje obisk iz sosednje Avstrije. V letu 1967 je bilo v Dobrni 72 % vseh inozemskih obiskovalcev Avstrijcev, v Laškem 60 % in v Rogaški Slatini 66 %.

Inozemske prenočitve v Dobrni, Laškem, Rogaški Slatini (v 10³)

	Vse	Avstrija	Italija	ZR Nemčija
<i>Dobrna</i>				
1965	8,7	6,2	1,2	0,5
1966	11,3	7,8	1,8	0,8
1967	18,7	14,3	2	0,2
<i>Laško</i>				
1965	5,4	3,2	0,7	0,8
1966	7,2	5	1,3	0,6
1967	7	4,2	1,3	0,8
<i>Rogaška Slatina</i>				
1965	63,6	49,7	11,2	1
1966	79,4	60	15,6	1,7
1967	99,3	70,4	20,3	2,7

Razen v Laškem, kjer je udeležba Avstrijcev v celotnem številu prenočitev enaka udeležbi Avstrijcev v celotnem številu inozemskih obiskovalcev, je udeležba prenočitev gostov iz Avstrije v Rogaški Slatini in Dobrni višja od njihove udeležbe celotnega števila inozemskih gostov v teh krajih. V Rogaški Slatini odpade od vseh inozemskih prenočitev 71 % na Avstrijce, v Dobrni pa celo 77 %. Vsi podatki o udeležbi so izračunani za leto 1967.

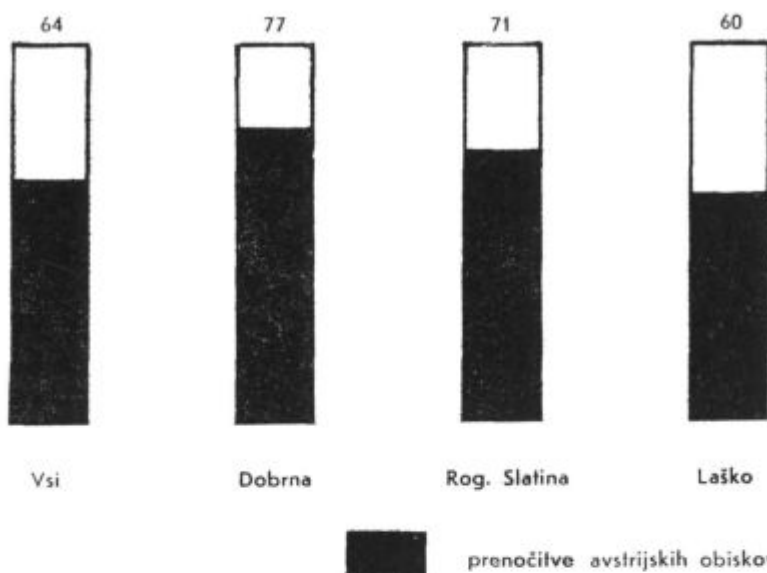

Diagram 12 — Delež obiskovalcev iz Avstrije v celotnem inozemskem obisku (prenočitve) — 1967

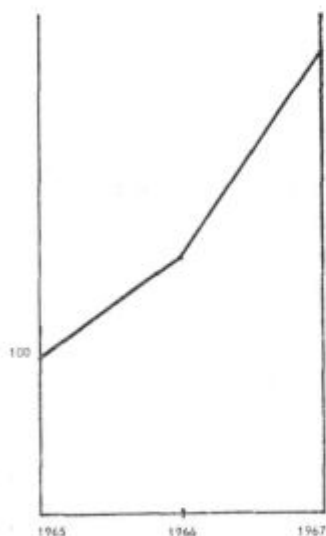

Diagram 13 — Odkupljena tuja plačilna sredstva v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije

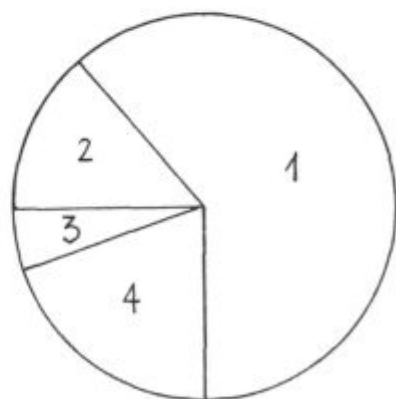

Diagram 14 — Odkupljena tuja plačilna sredstva v zdraviliško-turističnih krajih — udeležba 1967

Devizni dohodki

Povečan inozemski obisk se odraža tudi na precejšnjem povečanju odkupljenih tujih plačilnih sredstev v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih. Podatki v prvi tabeli se nanašajo na celotno Slovenijo, v drugi tabeli pa na Dobrno, Laško in Rogaško Slatino.

Odkupljena tuja plačilna sredstva v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije (v N-din) (v 10³)

1965	2.079
1966	3.305
1967	6.055

Povečanje je lepo razvidno, zlasti še za leto 1967, ko je odkup tujih plačilnih sredstev narasel v primerjavi s prejšnjim letom za 83,2 %. Še večje pa je seveda povečanje v primerjavi z letom 1965. Če vzamemo to leto za bazo 100, potem je indeks v letu 1967 — 291,3. V pretežni večini gre za konvertibilne valute.

Odkupljena tuja plačilna sredstva v Dobrni, Laškem, Rogaški Slatini (v N-din) (v 10³)

	Dobrna	Laško	Rogaška Slatina
1965	102	67	1.379
1966	175	133	2.021
1967	333	273	3.782

Ob primerjavi leta 1967 z letom 1965 dobimo za Dobrno indeks 325,2, za Laško 408,7 in za Rogaško Slatino 274,2. Upoštevati pa moramo absolutne podatke in pri tem ugotovimo, da je bilo v Rogaški Slatini odkupljenih 62 % vseh tujih plačilnih sredstev, ki so bila odkupljena v letu 1967 v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije.

Tako smo na kratko obdelali zelo različne tendence domačega in inozemskega zdraviliškega turizma v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih ter še posebej na celjskem turističnem področju v Dobrni, v Laškem in v Rogaški Slatini v zadnjih treh letih. Ugotovili smo ekstremno nasprotna gibanja na domačem in na inozemskem tržišču. Ta nasprotna gibanja še enkrat ponazarjata naslednja dva diagrama. V prvem primerjamo gibanje števila domačih in inozemskih obiskovalcev v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih, v drugem pa število prenočitev obeh opazovanih skupin. Iz primerjave pa smo izključili tiste obiskovalce-izletnike, ki v posameznem kraju niso prenočevali in jih zato ne moremo statistično točno in direktno zajeti. Pripominjamo pa, da je takšnih obiskovalcev vedno več. To velja tako za domače izletnike kot tudi za inozemske, saj je vsa Slovenija v turističnem smislu besede pod-

ročje za krajše in daljše izlete za naše sosede. Tudi v tako imenovanem maloobmejnem turističnem prometu se vključujejo naši zdraviliško-turistični kraji, predvsem Slatina Radenci, Gozd Martuljek, pa tudi Rogaška Slatina in Dobrna. Razen v Rimskih Toplicah pa nimamo na našem področju nikjer večjega odprtega termalnega bazena, ki bi še dodatno privlačeval izletnike.

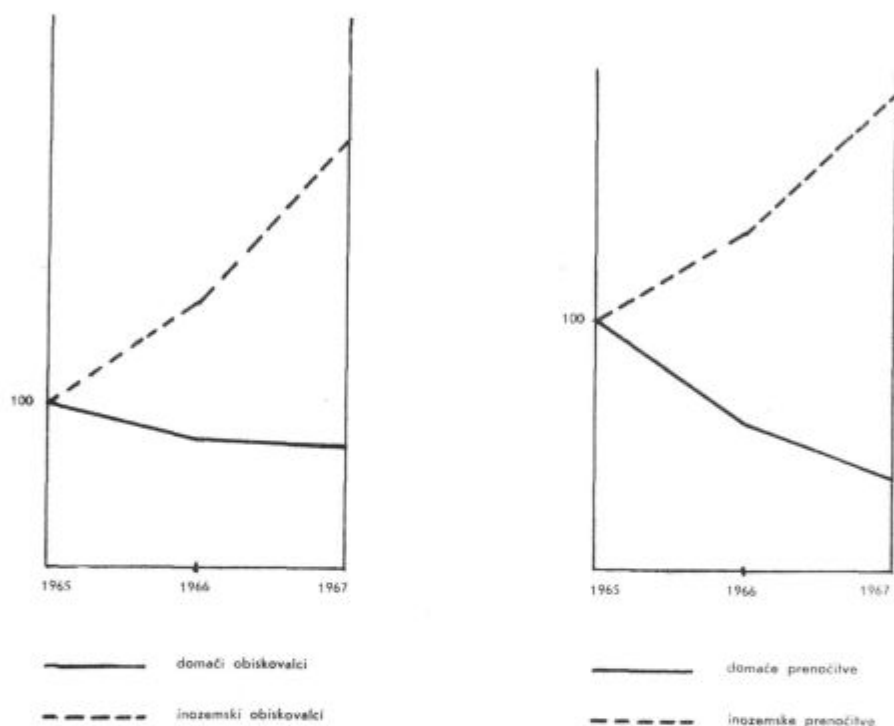

Diagram 15 in 16 — Primerjava indeksov domačega in inozemskega obiska v zdraviliško-turističnih krajih Slovenije (1965 = 100)

OBISK ODPRTIH KOPALIŠČ V ZDRAVILISKIH KRAJIH

Na celjskem turističnem področju imamo v zdraviliško-turističnih krajih samo v Rimskih Toplicah in v Rogaški Slatini urejeno odprto kopališče. Večji obisk kopalcev je v Rimskih Toplicah, kjer polnijo bazen s termalno vodo. V Rogaški Slatini pa je na razpolago v odprtem kopališču samo navadna voda. Kljub večjemu številu obiskovalcev zdraviliško-turističnega kraja Rogaška Slatina, pa je število obiskovalcev odprtega termalnega kopališča v Rimskih Toplicah več kot enkrat večje.

Število kopalcev v odprtih kopališčih (v 10³)

Leta	Rimske Toplice		Rogaška Slatina	
	Kopalci	Kopal. dni	Kopalci	Kopal. dni
1965	26,8	81	12,4	92
1966	30,0	86	11,6	120
1967	28,4	110	12,9	76

Doslej še ni prišlo do gradnje odprtega kopališča v Laškem, vendar so načrti že pripravljeni. Prav tako pa tudi Dobrna še nima svojega odprtega kopališča, kljub temu, da ga je že pred dobrim letom propagirala v svojem prospektu (!).

Velik razmah in obisk pa zaznamujeta v zadnjih letih Moravske Toplice in Čateške Toplice. Za Moravske Toplice je značilno, da je večina kopalcev iz inozemstva (Avstrije) in, da ti kopalci ostajajo dlje časa zaradi zdraviliškega zdravljenja. Moravske Toplice so poslovna enota gostinskega podjetja »Zvezda« iz Murske Sobote. Zdravilnost vrelca v Moravcih je raziskana in od balneološkega inštituta SR Slovenije ugotovljena.

V Frankolovem se je v zadnjih dveh letih zelo zvišalo število kopalcev. Bazen pa je mnogo premajhen in pripravljeni so idejni načrti za izgradnjo novega. Bazen v Frankolovem leži ob cesti Maribor—Celje in bi zaradi vedno večjega avtomobilskega prometa lahko privabil veliko število izletnikov.

Število kopalcev in kopalnih dni — Frankolovo

Leto	Kopalci (v 10 ³)	Kopal. dni
1966	7,2	28
1967	16,2	69

Število kopalcev se je v letu 1967 povečalo za 125 %.

Število kopalcev in kopalnih dni — Moravske Toplice

Leto	Kopalci (v 10 ³)	Kopal. dni
1965	76,7	150
1966	85,0	128
1967	109,1	132

Viden je izreden porast števila kopalcev v razdobju dveh let. Od vseh odprtih kopališč v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih so edino-le v Moravskih Toplicah v preteklem letu presegle število sto tisoč kopalcev.

Tudi v Čateških toplicah se je število kopalcev v odprtem termalnem bazenu iz leta 1965 do leta 1967 podvojilo. Pretežni del tamkajšnjih kopalcev pa prihaja iz bližnjega Zagreba.

Število kopalcev in kopalnih dni — Čateške Toplice

Leto	Kopalci (v 10 ³)	Kopal. dni
1965	34,0	120
1966	60,5	145
1967	70,6	125

Od zadnjih dni lanskega leta dalje pa imajo v Čateških Toplicah še posebnost. Kot edini kraj v Jugoslaviji so zgradili tak odprt termalni bazen, ki je uporabljen za kopanje na prostem tudi v zimskih mesecih. Od odprtja tega kopališča (konec novembra 1967) pa do konca marca 1968 se je v njem kopalo preko 17 tisoč kopalcev. Celo v najhujši zimi, to je v januarju 1968, se je v tem odprtem termalnem kopališču kopalo 3.560 kopalcev. Zgraditev takšnega objekta pomeni vsekakor posebno, dodatno privlačnost.

Naj še omenimo poseben primer tako imenovanih »atomskih« toplic pri Podčetrtku. Že pred leti je bil precejšen naval bolnikov z različnimi boleznimi, ki so iskali v teh toplicah zdravja. Zaradi neurejenih razmer in mnogih težav, ki so bile mnogokrat povzročene iz subjektivnih razlogov, je obisk zelo nazadoval. Zastopniki tamkajšnjega turističnega društva pa so vztrajno nadaljevali pri svojih prizadevanjih, usposobiti vsaj minimalnim zahtevam odgovarjajoče odprto kopališče. Pred dvema letoma je bilo to kopališče tudi odprto. Obisk je zopet narasel in je prišlo poleti leta 1968 do prave invazije kopalcev, med katerimi je bilo tudi mnogo težkih bolnikov. V prvem polletju 1968 so registrirali nekaj preko 3 tisoč kopalcev. V juliju in avgustu pa je bilo teh kopalcev vsak mesec preko 10 tisoč. To pa je tolikšno število, da jih sedanja začasna ureditev kopališča, zlasti pa še pomožnih naprav ne more primerno zadovoljiti, ker so higienske razmere v tem kopališču nemogoče. Tako je moral občinski sanitarni inšpektor v začetku septembra 1968 prepovedati kopanje ob takšnih razmerah. Toplice pri Podčetrtku imajo prav gotovo svojo bodočnost. Dolgovezne razprave je vsakodnevno življenje že prehitelo...

PRVI PODATKI ZA LETO 1968

Že v poglavju o domačih obiskovalcih-zavarovancih smo omenili, da je prišlo v zadnjih mesecih prvega polletja 1968 do rahlega izboljšanja obiska, ki je pa seveda še vedno le minimalen. Poglejmo še podatke o obisku v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih v prvem polletju 1968 v primerjavi z istim obdobjem prejšnjega leta. Podatke bomo razčlenili na domači in inozemski obisk. Zaradi jasnejše slike bomo upoštevali dosežene prenočitve.

Prenočitve v zdraviliško-turističnih krajih
Slovenije — prvo polletje 1968 : 1967 (v 10³)

	VSE	domače	inozemske
Čateške Toplice	129	131	121
Dobrna	112	97	144
Dolenjske Toplice	159	169	137
Gozd Martuljek	339	409	174
Laško	71	70	92
Rogaška Slatina	94	99	91
Slatina Radenci	122	134	109
Šmarješke toplice	38	32	57 rekonstrukcija

Povsod opazamo povečanje obiska vseh kategorij obiskovalcev, razen v Rogaški Slatini, Laškem in seveda v Šmarjeških Toplicah. V Laškem je glavni izpad pri domačih obiskovalcih-zavarovancih, ki še vedno predstavljajo večino vseh obiskovalcev v tem kraju. V Rogaški Slatini pa je po nekaj letih prvič opaziti rahlo nazadovanje inozemskega obiska.

SKLEP

Na širšem celjskem turističnem področju so tudi znani zdraviliško-turistični kraji Rogaška Slatina, Dobrna, Laško in Rimske Toplice, ki jih uvrščamo med vodilne v slovenskem in jugoslovanskem zdraviliškem turizmu. Turistični obisk v teh krajih pa odločilno vpliva na gibanje turističnega prometa na širšem celjskem turističnem področju.

Od poletja leta 1965 je prišlo v jugoslovanskem zdraviliškem turizmu do velikih sprememb. Vse te spremembe so bile predmet podrobne raziskave, v prvi vrsti v naštetih krajih. Zbrani podatki zlasti za Rogaško Slatino, Dobrno in Laško so vedno primerjani s podatki in gibanji celotnega zdraviliškega turizma Slovenije. V študiji so obravnavana leta 1965, 1966 in 1967. Delno pa tudi prvo polletje 1968.

Ob analizi celotnega obiska je bil ugotovljen velik padec obiska gostov v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih in še posebej v Rogaški Slatini, Dobrni in Laškem v letih 1966 in 1967 v primerjavi z baznim letom 1965. Še večji pa je ta izpad ob primerjavi doseženih prenočitev. Prav tako se je bistveno skrajšala poprečna doba bivanja.

Ob podrobnem preučevanju domačega in inozemskega obiska smo ugotovili, da je prišlo do izrednega padca domačega obiska, dočim je inozemski obisk v obravnavanem obdobju celo napredoval. Vendar je izpad pri domačem obisku tolikšen, da ga povečani inozemski obisk še zdaleč ni mogel nadomestiti.

V domačem obisku je zopet padec prenočitev mnogo večji od padca števila domačih obiskovalcev. Dočim je prišlo v letu 1967 dobrih 75 % števila obiskovalcev iz leta 1965 v slovenske zdraviliško-turistične kraje,

pa se je število domačih prenočitev znižalo za 2/3 na 36,6 %. Med domačimi obiskovalci so v teku dveh let skoraj v celoti izpadli domači zavarovanci, ki so še pred kratkim predstavljali večino vseh obiskovalcev v naših zdraviliško-turističnih krajih. V letu 1967 ni bilo izdanih niti 1/10 števila napotnic za zdraviliško zdravljenje v primerjavi z letom 1965. V Rogaški Slatini pa so na primer v letu 1967 prejeli samo še 3 (tri) odstotke napotnic v primerjavi z letom 1965. Popolnoma je prenehal obisk domačih zavarovancev iz drugih republik, ki so v nekaterih zdraviliško-turističnih krajih predstavljali večino domačih zavarovancev. Marsikatero naravno zdravilišče, s tem pa tudi zdraviliško-turistični kraj se je tako znašel na robu propada. Potrebni so bili precejšnji odpusti zaposlenih.

Tudi v drugi skupini domačih obiskovalcev, pri tako imenovanih samoplačnikih, je v letu 1966 najprej opazen ponovni padec obiska. V letu 1967 pa je prišlo do ponovnega povečanja. Vendar število prenočitev teh domačih obiskovalcev še vedno ni doseglo števila iz leta 1965. V prvem polletju 1968 lahko opazimo ponovno rahlo izboljšanje v primerjavi s prvim polletjem 1967.

Povečuje se tudi število domačih izletnikov. Vendar imajo zdraviliško-turistični kraji na celjskem turističnem področju kaj malo sodobnih turističnih objektov, predvsem sodobnih odprtih kopaljšč, ki bi v večji meri privabljali domače in inozemske izletnike.

Vendar tudi domači samoplačniki in izletniki doslej še niso mogli nadomestiti ogromnega izpada domačih zavarovancev v domačem obisku naših zdraviliško-turističnih krajev.

Na kratko se še obravnavajo podatki o gibanju prodaje mineralne vode na domačem tržišču, kjer še zdaleč ni ustrezno velikemu povpraševanju.

Analiza inozemskega obiska v zadnjih treh letih pa kaže popolnoma drugačna gibanja in popolnoma drugačno sliko. Inozemski obisk nenehno narašča. Slovenski zdraviliško-turistični kraji, zlasti še Rogaška Slatina, Slatina Radenci in Dobrna so na tem področju vodilni tudi v jugoslovanskem zdraviliškem turizmu. Poprečna doba bivanja inozemskih obiskovalcev je ponekod že daljša od poprečne dobe bivanja domačih obiskovalcev.

Vzporedno z naraščanjem inozemskega obiska pa naraščajo tudi devizni dohodki. Ob podrobni raziskavi inozemskega obiska smo ugotovili, da prihaja največ obiskovalcev iz sosednje Avstrije, nato sledijo Italijani in obiskovalci iz ZR Nemčije.

Posebnost je še naraščanje obiska inozemskih zavarovancev. Predvsem velja to za Rogaško Slatino, kamor prihaja vedno več avstrijskih zavarovancev na zdraviliško zdravljenje. Primerjava med obiskom domačih in inozemskih zavarovancev kaže v obravnavanem obdobju ekstremno drugačno sliko.

Ob zaključku so navedeni še prvi podatki o raznih oblikah obiska v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih v prvi polovici leta 1968.

VIRI IN LITERATURA

Arhiv Zveze naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev SR Slovenije, Celje.

Charvát Josef — Die Kurtaxe, Praha 1967.

Denuzière Maurice — Le Don des Sources, nemški prevod, Heilbad und Kurort št. 3/1967.

Gugg Eberhard — Die Zukunft der Heilbäder, I. internationales Kolloquium für junge Bäderwirtschaftler, Marianske Lazne, Praha 1968.

Rebeušek Ludvik — O pomenu in problematiki prirodnih zdravilišč celjskega področja, Celjski zbornik, Celje 1957.

Rebeušek Ludvik — Zdraviliški kraji ob novih pogojih, Celjski zbornik, Celje 1961.

Rebeušek Ludvik — Problematika prodaje rogaških slatin, Celjski zbornik, Celje 1963.

Rebeušek Ludvik — Delež Rogaške Slatine v razvoju jugoslovanskega zdraviliškega turizma, Celjski zbornik, Celje 1964.

Rebeušek Ludvik — Posebnosti ekonomske propagande za zdraviliško-turistične kraje, Ljubljana 1965.

Rebeušek Ludvik — Študij obiskovalcev zdraviliško-turističnih krajev v okviru raziskave tržišča, Celjski zbornik, Celje 1965.

Rebeušek Ludvik — Raziskava tržišča in ekonomska propaganda v turizmu, s posebnim ozirom na zdraviliški turizem, Celje 1966.

Rebeušek Ludvik — Težaven položaj naravnih zdravilišč, Celjski zbornik, Celje 1967.

Rebeušek Ludvik — Potrebno je utrditi medicinsku vrijednost i potencialne mogućnosti prodaje mineralne vode, Mineralne vode št. 16/1967.

Rebeušek Ludvik — Planiranje ekonomske propagande u turizmu, Informator št. 1440/1967.

Rebeušek Ludvik — Der Sozialkurgast, I. internationales Kolloquium für junge Bäderwirtschaftler Marianske Lazne, Praha 1968.

Rebeušek Ludvik — Neki problemi ekonomske propagande u turizmu, Simpozij o istraživanju tržišta i organizaciji procesa plasmana, Opatija 1968.

Wannenwetsch W. — Aus der Sicht der Sozialversicherung, Heilbad und Kurort št. 11/12 1966.

Wirth William — Die schweizerischen Heilbäder im Dienste der Sozialpolitik, Bern 1959.

K. V. — Lani v zdraviliščih za 44 % manjši promet kot l. 1963, Gospodarski vestnik št. 32/1968.

Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1968 — Družbeni razvoj SR Slovenije št. II, 2 1968.

Zavod SR Slovenije za statistiko — Statistične informacije št. 114/ in 127/1968.

ZUSAMMENFASSUNG

In der Umgebung von Celje sind die bekannten Heilbäder und Kurorte Rogaška Slatina, Dobrna, Laško und Rimske Toplice, welche zu den führenden Heilbädern und Kurorten in Slowenien und Jugoslawien gehören.

In dieser Studie wurden die grossen Veränderungen untersucht, welche in den Jahren 1965, 1966 und 1967 im Besuch der Heilbäder und Kurorte in Slowenien im Allgemeinen und in den angeführten Heilbädern und Kurorten im Besonderen entstanden sind.

Zuerst wurden die grossen Veränderungen, welche in der gesamten Zahl der Besucher und in der gesamten Zahl der Nächtigungen in dieser Zeitperiode beobachtet wurden, untersucht.

In weiteren Analysen wurden die einzelnen Kategorien des heimischen Besuches, sowie des ausländischen Besuches gesondert untersucht. Dabei

wurden beim heimischen Besuch grosse Ausfälle und grosse Veränderungen in der Struktur der Besucher festgestellt. In erster Linie kam es zu grossen Ausfällen in der Kategorie der heimischen Sozialkurgäste. Gleichzeitig wurde ein leichtes Ansteigen des Besuches von Privatkurgästen und Ausflüglern festgestellt. Diese Veränderungen spiegeln sich natürlich auch in der durchschnittlichen Aufenthaltsdauer. Andererseits verzeichneten aber alle Heilbäder und Kurorte in Slowenien einen konstant steigenden Besuch aus dem Auslande, an erster Stelle aus Österreich, Italien und der BR Deutschland.

Im Rahmen dieser Studie wurde auch der Besuch in den freien Schwimmbädern in einzelnen Heilbädern und Kurorten untersucht. Dabei wurde besonderes Augenmerk der neuen Schwimmanlage in Čateške Toplice gewidmet, da sie auch im Winter im Freien benützt werden kann.

Weiters wurde der inländische und ausländische Verkaufsmarkt für die slowenischen Mineralwässer untersucht.

Im letzten Kapitel dieser Studie wurden noch die statistischen Zahlen und die Tendenzen des Besuches im ersten Halbjahr 1968 kommentiert.

DR. ZVONIMIR SUSTERSIC

TRAUMATOLOŠKA SLUŽBA V SLOVENIJI

UVOD

Poškodbe so danes najhujša epidemija, ki nezadržno raste. V celjski bolnišnici, na katero gravitira približno četrt milijona prebivalcev, se je zdravilo v letu 1955 nekaj manj kot 6.000 poškodovancev, v letu 1966 pa preko 16.000. Če vzamemo celjsko statistiko kot pars pro toto, lahko smatramo, da je letno v Sloveniji preko 100.000 poškodb, ki so potrebne specialističnega zdravljenja. Hudih poškodb, kjer je bila potrebna hospitalizacija, je bilo v letu 1957 v Celju nekaj manj kot 2.000, v letu 1964 pa že 3.000. Kastelic navaja v svoji študiji, da se v vseh bolnišnicah Slovenije zdravi hospitaliziranih poškodovancev v povprečju 15 na 1.000 prebivalcev ali za vso Slovenijo nad 27.000, torej vsak 70. prebivalec SRS. Zdravstvena služba je dolžna, da posveti potrebno pozornost tem dejstvom in da naredi vse potrebno za preprečitev poškodb in za čim boljše zdravljenje.*

KARAKTERISTIKE TRAUMATOLOŠKE SLUŽBE

1. Poškodbe nastajajo ob vsakem času in povsod. Omrežje traumatološke službe mora biti tako, da more ob vsakem času po najboljših principih oskrbeti poškodovanca in ga nato kontinuirano zdraviti do ozdravitve. Oskrba poškodb mora biti izvršena v optimalnem času, se pravi v roku nekaj ur, pri zelo hudih poškodbah, kjer je bolnik šokiran, izkrvavljen in ogrožen v vitalnih funkcijah, pa takoj. Traumatološka služba je torej v najstrožjem pomenu besede urgentna služba.

2. Poškodbam so izpostavljeni vsi organi in organski sistem. Traumatološka služba mora biti torej taka, da je vedno zmožna nuditi adekvatno pomoč za poškodbe kateregakoli organa in organskega sistema. Kirurgija je v zadnjih desetletjih tako napredovala in zavzela tako ob-

* Razprava je bila napisana v novembru 1967 po naročilu republiškega sekretariata za zdravstvo SRS.

sežna področja, da en kirurg ne more več obvladati vseh področij. Zato so se formirale superspecialnosti: torakalna, kardiovaskularna, plastična, čeljustna kirurgija, nevrokirurgija, urologija, ortopedija, okulistika, otorina itd. Posebna veja je tudi traumatologija, ki se v glavnem bavi s travmo lokomotornega aparata. Pri svoji dejavnosti pa nujno potrebuje pomoč drugih kirurških strok, saj traumatolog težko obvlada oskrbo poškodb vseh organov. Pri težjih torakalnih poškodbah potrebuje pomoč torakalnega kirurga, pri možganskih nevrokirurga, pri okvarah uropoetskega aparata urologa. Pri očesnih poškodbah okulista itd.

3. Praktična medicina in z njo kirurgija je doživela svoj veliki vzpon potem, ko so številne druge stroke kot biologija, bakteriologija, fiziologija, kemija, fizika, tehnika in druge, prišla do novih dognanj, ki jih je mogoče koristno uporabiti tudi v praktični medicini. Sodobna medicina potrebuje v diagnostiki in v terapiji sodelovanje in pomoč številnih strok, brez katerih ni sodobnega zdravljenja. Traumatološka služba je prav tako kot vsa praktična medicina nasploh, neizogibno vezana na kooperacijo ne le raznih kirurških vej, temveč tudi in morda še bolj na pomoč rentgena, laboratorija, transfuzijske službe, anestezije. Vse te službe morajo biti kos vsem situacijam, ki nastanejo ob najrazličnejših poškodbah. Reanimacija hudih opeklin brez sodobnega laboratorija in vseh pripomočkov je diletantska. Oskrba hudih možganskih in torakalnih poškodb brez dragih diagnostičnih in terapevtskih aparatov, kot npr. za analizo plinov v krvi, za arteficialno respiracijo itd. ni na potrebnem nivoju. Vse to pa je vezano na številne kadre raznih strok in profilov, na drago opremo in primerne prostore. Služi pa le tedaj, če so vsi ti pripomočki dovolj pogosto v rabi, da jih osebje zna uporabljati in da so tudi ekonomsko izkoriščeni. Važno pa je, da so vse pomožne veje stalno na voljo, saj je oskrba in reanimacija poškodovancev uspešna le, če je na voljo vedno in ob vsakem času.

4. Zdravljenje poškodb je adekvatno le tam, kjer je kombinirano od začetka do konca z medicinsko rehabilitacijo. Zdravljenje v smislu anatomske rekonstrukcije mora iti sočasno z zdravljenjem v funkcionalno restitucijo. Če tega ni, se zdravljenje bistveno podaljša, včasih pa funkcionalne restitucije sploh ne dosežemo. To velja v največji meri za traumatologijo nervnega sistema in za kirurgijo toke. Zato mora ta dejavnost imeti dovolj močno fizioterapevtsko službo v ekipnem sodelovanju.

5. Znatno del poškodb povzroča nepopravljive mutilacije. Tu je potrebna dodatna obdelava, deloma z reparatornimi intervencijami, deloma s protetiko za zmanjšanje trajnih okvar odnosno vsaj delno usposobitev funkcionalnosti. Ta reparatorna in rehabilitacijska dejavnost mora biti v trajnem in tesnem sodelovanju s traumatologijo. Le tam, kjer traumatolog pozna princip in možnosti reparatorne kirurgije in protetike, bo pri primarni obdelavi, ki je v mnogih primerih odločilna za končni rezultat, izvedel v danem primeru najboljšo oskrbo poškodovanca.

6. Uspešnost zdravljenja poškodb ni odvisna le od kvalitete obdelave v zavodu, temveč v znatni meri od pravočasnega in pravilnega trans-

porta v bolnišnico. Življenje poškodovanca je dostikrat odvisno od prave prve pomoči in od pravočasne reanimacije. Lahko rečemo, da se zdravljenje prične na mestu poškodbe in mora biti kontinuirano in ustrezno vse do ozdravitve. Prva pomoč, reanimacija, transport, morajo biti v enaki meri v kontroli traumatološke službe kot kirurška obdelava in zdravljenje vse do anatomske in funkcionalne ozdravitve. Zato mora tudi reševalna služba biti sestavni del traumatološke službe.

7. Poškodbe zavzemajo velikanski obseg, njihovo zdravljenje in invalidnost po poškodbah so velika postavka v družbeni ekonomiki. Za celjski okoliš sem v letu 1963 izračunal, da stane zdravljenje poškodb in njihovih posledic samo za hospitalizirane bolnike ca. 160.000.000 S-din, za ambulantno tretiranje poškodb je bilo potrebnih dodatnih 40.000.000 S-din. Torej samo za specialistično zdravljenje poškodb in njih posledic 200.000.000 S-din. Če k temu prištejemo še stroške zaradi izpadov v produkciji, hranarine, invalidske rente in izdatke za medicinsko in profesionalno rehabilitacijo — za kar nisem imel podatkov — bi skupni stroški, ocenjeni na 500.000.000 S-din za celjski okoliš, bili prejšnji preizkušeni kot previsoki. Če bi uspeli z boljšo obdelavo skrajšati dobo zdravljenja in zmanjšati invalidnost za 10 %, bi to bilo v letu 1963, torej pred reformo 50.000.000 S-din letno. Če bi z izboljšanjem zdravljenja in z boljšo prevencijo rešili letno 10 mladih življenj, katerih ekonomsko vrednost bi ocenili po 5.000.000, potem je to nadaljnjih 50.000.000 S-din letno.

Traumatološka služba ima torej važno družbeno funkcijo in mora biti važen faktor v preventivnih ukrepanjih, kakor tudi pri usposabljanju invalidov in ocenah invalidnosti. Ocena delazmožnosti bi morala biti sestavni del bolnišnične dejavnosti in se z njo integrirati. Tako je organizirana traumatološka služba v Avstriji. S tem ima na eni strani traumatologija točne podatke o uspehih zdravljenja, kar je za izboljšavo osnovni pogoj, služba invalidskega zavarovanja pa na drugi strani najbolj kompetentne podatke za objektivne ocene invalidnosti pri manjših stroških.

Iz gornjih izvajanj je razvidno:

1. Traumatologija je kvalitetna le tam, kjer je doseženo zadostno teamsko sodelovanje raznih strok medicinske dejavnosti.

2. Traumatologija kot urgentna služba mora imeti trajno in adekvatno službo dovolj močnega in ustrezno sestavljenega teama.

3. Taka služba je strokovno in ekonomsko racionalna le tam, kjer je dovolj velik dotok bolnikov, da je tak team tudi zaposlen.

4. Traumatološka služba se mora reševati kot sestavni del bolnišnične in specialistične službe ter njenih vej.

BOLNIŠNIČNA SLUŽBA

Medicina vse bolj prehaja iz klasične klinično-individualne v eksaktno tehnično teamsko dejavnost. V preteklosti je bil splošni zdravnik takorekoč vršilec vse klinične medicine. Potreba po speciali-

zaciji se je počasi porajala, saj je medicinska znanost bila neprimerno manj obsežna in je bazirala mnogo bolj na individualnih sposobnostih in klinični intuiciji. Temu prilagojeni so bili tudi zdravstveni zavodi. Bolnišnice so bile namenjene razširjeni klinični obdelavi in tehnični pripomočki so bili le manjši del celotne bolnišnice. Lahko bi primerjali zdravnike z obrtnikom — umetnikom in bolnišnico z razširjeno obrtniško dejavnostjo. Moderna medicina pa bazira na poglobljeni dejavnosti v ožjih specialnih območjih in v njej imajo tehnični pripomočki odločilno vlogo. Iz obrtniške je prešla v visoko diferencirano industrijsko-znanstveno dejavnost. Specializacija in superspecializacije v medicinski znanosti, podprte s številnimi tehničnimi strokami medicinskih in drugih naravoslovnih ved, tvorijo komplicirani obrat moderne bolnišnice. V preteklosti so bili smotrni tudi manjši zavodi, kjer je bilo le par specialnosti. Danes pa mora biti bolnišnica diferencirana na številne specialnosti in službe, da je sposobna za sodobno zdravstveno delo. Tako kompliciran sestav pa je racionalen le tam, kjer je dovolj širok dotok bolnikov. Sistem malih bolnišnic ne ustreza sodobni visoko diferencirani, specializirani in tehnizirani medicini. Bolniku so na voljo pridobitve sodobne medicine le v visoko diferenciranih in dobro opremljenih zdravstvenih zavodih. Zato je povsod v svetu vse večja potreba po bolniških posteljah in ambulantah v visoko diferenciranih zdravstvenih zavodih.

Na drugi strani pa se morbiditeta zelo spreminja. Tuberkuloza upada, osteoartikularna tuberkuloza je v deželah z visoko medicinsko kulturo skoraj izginila. Specialne bolnišnice za klimatsko zdravljenje vseh vrst tuberkuloze so prazne. V veliki meri velja to tudi za infekcijske bolezni. V letu 1954/55, ko sem bil v Parizu na študiju, je bila bolnišnica za infekcijske bolezni skoraj vse leto zaprta. Vse več bolezni je dostopnih kirurški terapiji. Trauma je v nezadržnem porastu. Vsa ta dejstva zahtevajo korenite spremembe v bolnišnični službi. Razne dežele iščejo način, da bi prilagodile omrežje zdravstvenih ustanov novi situaciji. Pri tem ni možno parcialno reševati posameznih služb. Smotrno rešitev daje le planska reorganizacija in formacija za celotno specialistično in bolnišnično službo.

Razne dežele rešujejo problem po svoje, saj je treba najti način, ki je za njihove razmere najprikladnejši. Tu igrajo razni faktorji kot tradicija, geopolitična ureditev, razvoj medicinske kulture, populacija itd. bistveno vlogo.

Francija je z dvema zakonoma skušala spraviti bolnišnično službo v racionalno organizacijo in planiranje. Prvi zakon iz leta 1941 je formiral regionalno organizacijo zdravstvene službe in potrebo po posteljnih kapacitetah za posamezne stroke. Drugi zakon iz leta 1944 pa je postavil norme, ki veljajo za gradnjo bolnišnic. V Franciji so se torej formirale zdravstvene regije. Te regije naj zajemajo od 2 do 3 milijone prebivalcev in vsaka regija naj ima eno osrednjo bolnišnico z vsemi specialnostmi, se pravi poleg klasičnih kot splošna kirurgija, interna, ginekologija, pediatrija, ORL, oftalmologija, še nevro-torako-kardio-

kirurgijo in onkološki inštitut. Tako ima Francija 23 centres hospitaliers regionaux. Zakaj so se odločili za območja 2 do 3 milijone? Statistično je dognano, kakšna je pogostost kazuistike v posameznih zelo specialnih področjih. Za nevrokirurgijo je potrebno imeti 0,03 postelje na 1.000 prebivalcev, da je mogoče obdelati vse tovrstne bolezenske primere. Pri 2 milijonih prebivalcev je to 60 postelj, kar je tudi optimum za nevrokirurško enoto.

Po večjih mestih z gravitacijskim območjem 300 do 500 tisoč prebivalcev so bolnišnice, ki imajo vse klasične specialnosti: kirurgijo, interno, ginekologijo, pediatrijo, ORL, okulistiko, urologijo itd., a brez superspecialističnih posebnih oddelkov, kot npr. nevrokirurgija, kardiovaskularna kirurgija, torakalna kirurgija, onkologija itd. Te bolnišnice se imenujejo »centres hospitaliers«.

»Hospitaux ruraux« pa so majhne bolnišnice, ki zajemajo v glavnem tri oddelke: splošno kirurški, splošno medicinski in porodniški. Te so namenjene majhnim lokalnim območjem in so ostanek nekdanjega bolnišničnega omrežja.

Drugi zakon je iz leta 1944 in dopolnjen v letu 1958. Po tem zakonu je planirano za kirurgijo 1,8 do 2 postelji na 1.000 prebivalcev; za interno 1,5 do 1,8 postelje na 1.000 prebivalcev; za ginek. in porodništvo 0,6 postelje na 1.000 prebivalcev. V celoti pa računajo 5,30 postelj na 1.000 prebivalcev v splošnih bolnišnicah. Pri tem pa ne precizirajo, katere od specialnosti prištevajo trem glavnim vejam, katere pa zajema razlika od 4 do 5,30 postelje, se pravi 1 do 1,30 postelje na 1.000 prebivalcev. Tako se večinoma šteje ortopedija in urologija v kapaciteto kirurških postelj, tuberkuloza in pediatrija v ono medicinskih itd.

Svica nima zdravstvenih regij kot Francija. To pa iz geopolitičnih razlogov. V Svici je 5,6 milijona prebivalcev razdeljenih na 25 suverenih kantonov, od katerih ima najmanjši le 22.181 prebivalcev z glavnim mestom 4.337 prebivalcev. Avtonomija kantonov je v zdravstveni politiki zelo široka, tako da regionalizacija zdravstvenih območij kot v Franciji ni možna. Zato tudi neka smotrnejša centralizacija ni izvedljiva.

Glede potrebnih posteljnih kapacitet za posamezne stroke so v Svici postavili leta 1942 tele norme:

Na 10.000 prebivalcev naj bo:	
za kirurške bolezni	20 postelj
za medicinske bolezni	16 postelj
za otroške bolezni (medicinske in kirurške)	7 postelj
za infekcijske bolezni	3 postelje
za ginekologijo in porodništvo (brez dojenčkov)	7 postelj
Skupaj	53 postelj
Postelje za centralne institucije (superspecialistične, univerzit.)	10 postelj
Skupaj	63 postelj

Ta program pa se uveljavlja le v večjih centrih, kjer je potreba po posteljah celo večja, kot je v planu določeno. Mali kantoni pa imajo znatno manjšo potrebo po posteljah. Zakaj? Statistike so pokazale, da se v velikih centrih zdravi znaten del bolnikov iz drugih kantonov, čeprav so za bolnike iz zunanjih kantonov zelo visoke takse. Podatki bolnišnice v Baslu iz leta 1960 navajajo, da se je tam zdravilo 13.000 bolnikov, od tega 4.396 ali 33,8 % iz krajev izven kantona Basel! Ta dejstva potrjujejo, da si bolniki morajo iskati pomoči v večjih centrih, pa čeprav je zdravljenje tam zaradi takšne politike mnogo dražje. Če se to dogaja pri skrajno varčnih Švicarjih, je prav gotovo utemeljeno.

V Zvezni republiki Nemčiji ni nikakih uradnih predpisov, ki bi spravljali v sklad omrežje bolnišnic. Tu niso niti poizkusili z regionalizacijo. Pač pa imajo institut za planiranje bolnišnic v Düsseldorfu. Ta institut se bavi z vso kompleksno problematiko organizacije, planiranja in gradnje bolnišnic. Institut izdeluje (seveda za plačilo) programe, plane in obdela katerikoli problem s tega področja. Ta institut je izdelal naslednji plan za strukturo posteljnega fonda v deželi:

Tabela I

Zap. št.	Oddelek	Število postelj		
		V 3 na ce. omrežje	na 1.000 prebiv.	na 1.646.000 (št. prebiv. SRS leta 1965)
1.	Kirurgija	29/19 trauma	2,083	3,429
2.	Notranje bolezni	29	2,083	3,429
3.	Ginekologija	8	0,566	931
4.	Porodništvo	7	0,500	823
5.	Infekcija	3	0,217	357
6.	Pedriatrija	8	0,566	933
7.	Otorinolaringologija	3	0,216	356
8.	Okulistika	2	0,141	232
9.	Urologija	3	0,216	356
10.	Ortopedija	2	0,141	232
11.	Nevrologija	3	0,216	356
12.	Nevrokirurgija	—	—	—
13.	Dermatologija	1,5	0,108	178
14.	RTG in radiologija	1,3	0,092	151
15.	Čeljustna kirurgija	0,2	0,017	28
16.	Psihiatrija	—	—	—
17.	Visoko spec. obdelavo	—	—	—
S K U P A J		100,0	7,162	11,791

Po tem planu se računa 7,162 postelj na 1.000 prebivalcev. Preračunano na število prebivalcev SRS bi dalo to 11,791 postelj v splošnih bolnišnicah, od tega kirurških postelj 3.429. Pri tem sta ortopedija in urologija izven kirurških kapacitet, torej je dodati še 588 postelj za kirurške

stroke. Izraženo v % se torej računa, da potrebuje kirurgija 29 % posteljnega fonda v splošnih bolnišnicah, skupaj z urologijo in ortopedijo pa 34 %.

Avstrija, kot nasledstvena dežela avstroogrške monarhije ima približno enako dediščino v bolnišničnem omrežju kot Slovenija, ker je osnovno bolnišnično omrežje zraslo prav tako za časa avstroogrške monarhije. Da bi skušali sedanje stanje plansko prilagoditi sodobnim potrebam, mi ni znano. V Avstriji je poleg velikih centrov precej gosto omrežje majhnih bolnišnic pa tudi sanatorijev. Posteljne kapacitete so velike: 9,47 na 1.000 prebivalcev, razdelitev posteljnega fonda po strokah pa je takale:

kirurgija	1,93
interna + tbc.	3,5
ginekologija in porodništvo	0,59
infekcija	0,29
pediatrija	0,44
ORL	0,16
okulistika	0,17
urologija	0,12
ortopedija	0,08
derma	0,19
rentgen (onkol.)	0,03
čeljustna kirurgija	0,02

Pač pa je pod vplivom Böhlerja in njegove šole Avstrija mnogo stariša za razvoj traumatološke službe. V Avstriji je nezgodno zavarovanje AUVA (Allgemeine Unfallversicherungsanstalt) na podlagi podatkov ugotovilo, da se bogato rentira urediti traumatološko službo, ker je profit na izdatkih za invalidnost večji kot pa izgradnja in vzdrževanje dobrih traumatoloških ustanov. Vsa avstrijska traumatologija dela po Böhlerjevih principih in vse večje traumatološke oddelke in bolnišnice vodijo Böhlerjevi učenci.

V letu 1965 je imela Avstrija na 7.000.000 prebivalcev 3.400 postelj za traumatologijo. To je ca. 0,5 postelje na 1.000 prebivalcev. Smatrajo, da je to še vedno premalo. Prof. Böhler si prizadeva, da bi dosegli 1 posteljo na 1.000 prebivalcev za trauma.

Kot rečeno je šla Avstrija po poti samostojnega reševanja traumatološke službe. Osnove njihovim konceptom so bile postavljene v dobi med obema vojnoma torej v času, ko medicina še ni bila tako razvejana in tehnizirana kot danes, posebno ne v nemškem kulturnem krogu ter je znatno zaostala za anglosaksonsko medicino. Böhler in njegova šola smatrajo, da je lahko traumatolog toliko univerzalen, da more ustrezno tretirati vse vrste poškodb. Njihovi veliki traumatološki zavodi se sicer poslužujejo konziliarnega sodelovanja z drugimi strokami, vendar to v razmeroma majhnem procentu. Za veliko večino poškodb vseh vrst smatrajo, da je traumatolog dovolj kompetenten.

Po principih Böhlerjeve šole in pod neposrednim Böhlerjevim vplivom se je formirala tudi traumatologija na Madžarskem. Traumatološka služba je plansko organizirana. Osrednji traumatološki institut je v Budimpešti. Zgrajen je bil med obema vojnama in ima zelo obsežno polikliniko ter hospital s 362 posteljami. Te so razdeljene po naslednjih specialnostih:

traumatologija lokomotornega aparata	145 postelj	40 %
torakalna kirurgija	30 postelj	8,2 %
nevrokirurgija	40 postelj	11 %
kirurgija roke	20 postelj	5,5 %
ortopedija	30 postelj	8,2 %
abdominalna kirurgija in urologija	30 postelj	8,2 %
čeljustna kirurgija	25 postelj	6,9 %
enota za otroke (ni specialnost)	20 postelj	5,5 %
intenzivna nega	22 postelj	6 %
S k u p a j :	362 postelj	99,5 %

V centralnem institutu je 50 zdravnikov vseh subspecialnosti, kar omogoča neprekinjeno adekvatno delo. V dežurni ekipi so: 3 traumatologi za lokomotorni aparat, 1 torakalni, 1 abdominalni, 1 nevrokirurg, 1 pediater, 1 anesteziist. Konziliarno so dosegljivi še urolog, čeljustni kirurg, okulist in otolog. Takšna ekipa je kos vsem politraumam. Zavod pa deloma sprejema tudi bolezenske primere in ne le traumatološke, v kolikor ima na voljo proste postelje. To velja predvsem za nevrokirurgijo, torakalno in abdominalno kirurgijo, ki imajo v čisti traumi premalo kazuistike. Za specializacijo iz traumatologije so predpisana 4 leta splošne kirurgije, nato 2 leti traumatologije in nato izpit za specialista — traumatologa.

Osrednji traumatološki center v Budimpešti neposredno strokovno usmerja delo vseh traumatoloških centrov na Madžarskem. Vsak okraj ima 1 traumatološki center. Madžarska ima ca. 10.000.000 prebivalcev in je razdeljena na 19 okrajev. Vsak okraj ima okrog 500.000 prebivalcev (Budimpešta blizu 2 milijona). Okrajni centri so deloma samostojne traumatološke bolnišnice deloma pa traumatološki oddelki v sklopu velikih bolnišnic. Vsi šefi okrajnih centrov so šolani v osrednjem budimpeštanskem institutu za traumatologijo.

Vse bolnišnice so dolžne vsako težjo poškodbo napotiti v okrajni center. Pri izredno hudih in kompliciranih primerih sodelujejo okrajni centri s centralnim institutom, ali tako, da dobe konziliariusa iz centra (npr. nevrokirurga), ali pa da pošljejo težke bolnike v osrednji institut v Budimpešto. Osrednji institut vrši tudi strokovni nadzor nad vsemi okrajnimi centri in skrbi za trajno postdiplomsko izpopolnjevanje šefov okrajnih traumatoloških centrov.

Iz gornjih podatkov lahko sklepamo:

1. Bolnišnična in specialistična služba tvorita nedeljivo celoto.
2. Bolnišnice morajo imeti pravilen regionalni raspored in dovolj velik okoliš, da je sodobna ureditev teh ustanov strokovno in ekonomsko racionalna.

3. Medicinska regija, v kateri je možno razviti vso sodobno zdravstveno dejavnost, mora imeti ca. 2.000.000 prebivalcev.

V taki regiji je le ena osrednja bolnišnica, ki ima vse specialistične in superspecialistične enote. Le tako so kadri in oprema strokovno in ekonomsko izkoriščeni.

4. Poleg centralne regionalne bolnišnice mora imeti zdravstvena regija ustrezno število področnih bolnišnic, na katere gravitira vsaj po 200.000 prebivalcev. Samo v tem primeru je strokovno in ekonomsko utemeljena dovolj obsežna diferenciacija v klasične specialnosti in pomožne službe z ustrezno opremo.

5. Primeren ključ za bolniške kapacitete bi bil v naši republici takle:

kirurgija	2
interna	1,6 do 1,8
infekcijski	0,3
ginekol. + porodn.	1,0
pediatrija	0,7
ostalo	1,4 do 1,6
	<u>7,0 do 7,8</u>

V SRS bi potrebovali nekaj višji posteljni fond kot ga ima Francija (5,3/1000) odnosno Švica (6,3/1000).

Objektivni razlogi

a) Kapitalistične dežele imajo poleg javne bolniške zdravstvene mreže še precej močno privatno sanatorijsko mrežo.

b) Porodništvo smatra, da je strokovno pa tudi ekonomsko utemeljeno, da se vsi porodi vrše v zdravstvenih zavodih. Zato je potrebno, da ima ginekološko-porodniška služba močnejši posteljni fond, pri nas torej 1/1000, kar danes skoraj že ima (0,90/1000).

c) Tudi pediatrična služba je približno v enakem položaju. Socialni pogoji so v nekaterih podeželskih krajih taki, da je računati z neustrezno nego pri težje bolnih, da celo že pri zdravih otrocih. Zato je dostikrat nezogibna hospitalizacija otrok, ki bi se ob ustrezni domači negi in stalni kontroli kompetentnega zdravnika mogli zdraviti doma.

d) Bolniški posteljni fond mora biti nekaj večji zaradi oddaljenosti od specialističnih ambulant. Nekatero bolnike je potrebno hospitalizirati samo zato, ker nimajo prometnih možnosti, da bi se dnevno vozili v ambulanto.

Subjektivni razlogi

a) Naša ambulantna služba i splošnih zdravnikov i specialistov ni dovolj ekspeditivna pa tudi ne povsod strokovno dovolj močna. Posebno periferija ima premalo izkušene splošne zdravnike, da bi prevzeli v svojo kompetenco zahtevnejše primere. Skratka: naša ambulantna služba (specialistična in ona splošne prakse) danes ni enakovredna močnemu omrežju splošnih in specialističnih privatnih ordinacij v kapitalističnem svetu.

b) Sedanji dovolj močni posteljni fond nekaterih strok navaja zdravnike, da hospitalizirajo bolnika tudi če hospitalizacija ni absolutno indicirana. In če je na voljo nekaj praznih postelj, zadržujejo bolnike iz subjektivnih razlogov preko medicinskih indikacij za hospitalizacijo.

c) Ekspeditivnost dela v naših bolnišnicah ni na taki višini kot v zapadnih deželah, kjer sistem obračunavanja bolniških uslug in majhen posteljni fond zahtevata čim hitrejšo obdelavo bolnika.

SEDANJE STANJE BOLNIŠKIH, KIRURŠKIH IN TRAUMATOLOŠKIH POSTELJ V SLOVENIJI

Točni in izčrpni statistični podatki so osnova za dobro planiranje. Zal pa imamo pri nas še vedno pomanjkljivo in neenotno statistično obdelavo. To velja predvsem za morbiditeto. In še ti podatki, ki jih imamo, so raztreseni po raznih letnih poročilih, biltenih in študijah, ki obdelujejo posamezne okoliše ali probleme. Zbranega materiala je malo. Največ je v tem pogledu napravila ginekološko-porodniška služba po zaslugi dr. Vilfana. Dobra je tudi evidenca tuberkuloznih in rakavih obolenj. Na sploh pa nimamo celovitih podatkov niti za kratko obdobje odnosno za trend posameznih bolezni. Primorani smo, da se opremo na to, kar imamo, in da iz obdelav posameznih okolišev sklepamo na celoto.

Pregled posteljnega fonda v splošnih in specialnih bolnišnicah posnemamo iz študij I. Kastelica in B. Ravnikarjeve za leto 1965. V tej študiji pa niso zajete postelje na ljubljanski polikliniki. (Gl. tab. II na str. 90 in 91.)

Iz tega pregleda je razvidno:

1. V SRS, ki ima ca. 1,660.000 prebivalcev, imamo v splošnih bolnišnicah 9110 postelj ali 5,50 postelj na 1000 prebivalcev. To je toliko, kolikor predvideva francoska norma. Če pa upoštevamo še 3 porodnišnice in 4 večje bolnišnice za tbc. znaša posteljni fond 11.254 postelj, odnosno 7,35 postelje na 1000 prebivalcev, kar bi ustrezalo našim potrebam.

2. V SRS, kjer imamo dobro prometno, predvsem cestno omrežje, ki ne zaostaja znatneje za srednje-evropskim poprečjem in kjer so (v SRS) distance majhne, imamo 13 splošnih bolnišnic pa še tri porodnišnice. Torej nadpoprečno gosto bolnišnično omrežje.

3. Gravitacijski okoliš bolnišnic:

a) Le 3 bolnišnice (Ljubljana, Maribor, Celje) nad 200.000 prebivalcev.

b) 4 bolnišnice (Novo mesto, Murska Sobota, Koper in Gorica) nekaj nad 100.000 prebivalcev.

c) 5 bolnišnic (Jesenice, Ptuj, Brežice, Slovenj Gradec in Trbovlje) pod 100.000 prebivalcev.

4. Vsa Slovenija ima komaj zadostno število prebivalcev za eno zdravstveno regijo (po francoskih normah) in s tem strokovno in ekonomsko osnovo za eno osrednjo regionalno bolnišnico, to je ljubljanska klinika. Le v njej so pogoji za razvitje vseh superspecialističnih vej, kar je tudi realizirano.

5. Poleg Ljubljane so le še 3 bolnišnice: Maribor in Celje ter Novo mesto, kjer so se razvile vse osnovne specialnosti in kjer je tudi kompletna pomožna bolniška dejavnost (rentgen, laboratorij, transfuzija, anestezija, apoteka, rehabilitacija). Le v teh treh bolnišnicah je poleg Ljubljane razvita tudi dovolj močna kontinuirana služba, ki je dorasla skoraj vsaki situaciji (razen nevrokirurgije).

6. V malih bolnišnicah, to je v onih, na katere gravitira manj kot 100.000 prebivalcev, je predvsem pomožna služba (anestezija, transfuzija, rentgen, laboratorij) pa tudi dežurna ekipa prešibka, da bi bila kos vsaki situaciji v vsakem času.

7. V zadnjih rubrikah so zbrani podatki, koliko postelj imamo globalno v SRS na voljo za posamezne specialnosti. Ti podatki imajo le relativno vrednost, ker postelja v visoko diferencirani ustanovi ni enakovredna postelji v strokovno manj razviti bolnišnici. Vendar pa nam dajo neko orientacijo. Vidimo, da je največji deficit kirurških (40 %), nato internističnih (24 %) postelj, pa postelj v specialnih strokah (31 %). Infekcija, ginekologija s porodništvom ter pediatrija so zelo blizu normam, imajo torej zadostno posteljno kapaciteto.

Za trauma moramo reči, da v vsej SRS skupaj razpolaga s ca. 700 posteljami. To zato, ker v osrednjih bolnišnicah nekatere poškodbe hospitalizirajo tudi na drugih specialnih enotah, npr. plastiki, nevrokirurgiji, visceralni kirurgiji itd. V perifernih bolnišnicah pa je približno 50 % vseh kirurških postelj zasedenih po traumi. Vidimo pa, da je najbolj deficitna trauma lokomotornega aparata v Ljubljani, kjer bi morala imeti vsaj 200 postelj, ima jih pa le 136 postelj. Na drugem mestu po deficitnosti je Celje, kjer bi potrebovali za trauma ca. 85 postelj, in nato še v Mariboru.

Postelje za interno smo računali skupaj s tbc, kar tudi vzbuja resne pomisleke. Zato smo tudi za interno in tbc. vzeli najvišjo normo 1,8 postelj na 1000 prebivalcev. Vsekakor pa je interna manj deficitna v posteljah kot kirurgija.

Pod rubriko »ostalo« smo zajeli manjše specialistične in superspecialistične dejavnosti. Vidimo, da smo prav v teh strokah, ki so bile pogojene z razvojem medicinske vede in so prispevale nadaljnje napredke v specialnih področjih, v znatnem deficitu. To je razumljivo, saj imamo polovico posteljnih kapacitet splošnih bolnišnic SRS v majhnih bolnišnicah, kjer teh specialnosti zaradi premajhne kazuistike ni mogoče razvijati, ker to ni niti ekonomsko niti strokovno racionalno. Ta deficit v

PREGLED BOLNIŠKIH POSTELJ PO SPECIALNOSTIH V SPLOSNIH
TER PRIKAZ NAJVAŽNEJSIH DOPOLNILNIH

Bolnišnica	Približno število prebival. gravitacij. okolisa	Število postelj	Krg. + urol.	Trauma	Ortopedija	Interna	TBC	Infekcija
	1	2	3	4	5	6	7	8
Ljubljana: klinika		2188	282	77	145	222	—	225
Ljubljana: P. Držaja	400.000	238	32	59	—	63	—	—
Ljubljana: Porodnišnica		73	—	—	—	—	—	—
Jesenice	50.000	282	62	—	—	97	—	—
Novo mesto	120.000	601	126	—	—	100	120	26
Maribor	300.000	1440	186	96	39	157	127	69
Murska Sobota	120.000	531	96	—	—	103	66	77
Ptuj	80.000	478	113	—	—	87	96	25
Celje	220.000	1302	150	60	15	169	221	77
Brežice	30.000	254	56	—	—	96	40	—
Slovenj Gradec	80.000	389	104	—	—	116	—	—
Trbovlje	40.000	178	55	—	—	47	—	—
Koper	110.000	532	95	—	—	125	—	—
Gorica	110.000	456	107	—	—	99	—	34
Kranj: Porodnišnica		92	—	—	—	—	—	—
Postojna: Porodnišnica		62	—	—	—	—	—	—
	1.660.000	9339	1430	292	199	1488	670	533
			1921		2158			
Po normah potrebno		12100	3320 od tega 840 trauma			2988	—	500
Deficit v SRS		2771	1399		—	730	—	—
V %		22,9 %	41,5 %		—	24,4 %	—	—

Legenda: Krogci v rubrikah 18—23 označujejo,

BOLNIŠNICAH IN VEČJIH SPECIALNIH BOLNICAH ZA TUBERKULOZO
SLUŽB V POSAMEZNIH USTANOVAH

Tabela II

Gin. in porod	Pedriatrija	ORL	Okulistika	Derma	Nevro, psih.	Maksi 10 fasc.	Rehabili- tacija	Ostalo	Dovolj moč. pom. del. služ.					
									RTG.	Laborat.	Transfuz.	Anestezija	Apoteka	Dež. ekipa
9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
300	300	127	138	156	95	49	—	71						
6	—	—	—	—	66	—	—	—	○	○	○	○	○	○
73	—	—	—	—	—	—	—	—						
63	50	—	—	—	—	—	10	—		○			○	
95	65	—	—	36	—	—	33	—	○	○	○	○	○	○
198	136	107	86	108	87	—	—	44	○	○	○	○	○	○
43	84	32	30	—	—	—	—	—		○			○	
86	71	—	—	—	—	—	—	—		○	○		○	
155	65	62	35	54	239	—	—	—	○	○	○	○	○	○
37	25	—	—	—	—	—	—	—					○	
79	45	—	—	—	—	—	—	45		○	○		○	
28	48	—	—	—	—	—	—	—		○	○		○	
105	45	—	—	—	—	—	—	—		○	○	○	○	○
64	65	52	19	—	—	—	16	—		○	○		○	○
92	—	—	—	—	—	—	—	—						
62	—	—	—	—	—	—	—	—						
1504	991	380	308	354	487	49	59	150						
					1787									
1660	1160	—	—	—	2324									
156	169	—	—	—	637									
9,3 %	6,8 %	—	—	—	23,1 %									

katere službe so v dotični bolnišnici dovolj močne.

posebnih specialnostih znaša globalno 30 %. V nekaterih vejah pa znatno več, ker razpored na stroke v tem globalu nikakor ni racionalen, videti je npr., da je preveč dermatologije.

Na dnu tabele smo zbrali še postelje v specialnih bolnišnicah za tbc. V 5 večjih bolnišnicah: Golnik, Sežana, Topolšica, Pohorski dvor, Valdoltra imamo skoraj 2000 postelj za razne vrste tuberkuloze. To je pri današnji morbiditeti za tbc. in današnjih možnostih zdravljenja mnogo preveč.

Če kratko povzamemo značilnosti bolniške mreže SRS, bi ugotovili: Preveč bolnišnic in premajhne bolnišnice. Zato je razvejanost na specialne veje in razvoj bistvenih pomožnih dejavnosti v zaostanku. Prešibka je urgentna in s tem traumatološka služba. Deficitne so predvsem kirurgija, interna in superspecialne veje. Preveč pa je kapacitet za tuberkulozo.

Kakšno sliko pa dobimo, če prikažemo posteljne kapacitete razdeljene na skupnosti zdravstvenega zavarovanja.

Tabela III a

PREGLED POSTELJNEGA FONDA V SPLOŠNIH IN VEČJIH SPECIALNIH BOLNICAH ZA TBC
PO SPECIALNOSTIH V SKUPNOSTIH ZDRAVSTVENIH ZAVAROVANJ

Zdravstvena regija	Ljubljana	Kranj	Novo mesto	Maribor	Murska Sobota	Celje	Ravne	Gorica	Koper
Stev. preb. gravitac. območja	404.000	136.000	113.000	284.000	128.000	224.000	85.000	111.000	108.000
RTG. + ortop. + urologija	1,65	0,42	1,11	1,06	0,75	1,23	1,19	0,98	0,86
Interna	1,03	0,69	0,69	0,81	0,80	1,15	1,30	0,91	1,45
Infektivna	0,54	—	0,23	0,32	0,60	0,35	—	0,31	0,41
Ginekol. + porodniška	0,96	1,12	0,63	0,93	0,33	0,84	0,90	0,65	1,53
Pedriatrija	0,39	0,36	0,57	0,80	0,65	0,39	0,52	0,39	0,41
TBC	—	—	1,06	0,44	0,51	1,00	—	—	—
Ostalo	1,77	0,07	0,63	1,79	0,49	1,86	1,11	1,00	0,72
SKUPAJ									
spl. bolnice	6,82	2,66	5,02	6,15	4,13	6,82	5,02	4,24	5,38
TBC—Spl. bol.	—	5,70	—	0,86	—	—	3,88	—	4,64
Vsega TBC	—	5,70	—	1,30	—	—	3,88	—	—

Tabela III b

Zdravstvena regija	Ljubljana + Kranj + Novo mesto	Maribor + Murska Sobota	Celje + Ravne	Koper + Gorica
Število prebivalcev gravitac. območja	653.000	412.000	309.000	219.000
Krg. + ortoped. + urologija	1,33	1,46	1,24	0,92
Interna	0,77	0,81	1,22	1,18
Infektivna	0,38	0,41	0,25	0,36
Ginek. + porodniška	0,79	0,75	0,88	1,09
Pedriatrija	0,72	0,76	0,43	0,50
TBC	0,18	0,46	0,87	—
Ostalo	1,63	0,97	1,56	0,79
Skupaj splošne bolnice	5,80	5,62	6,45	4,84
TBC v special. bol.	1,45	0,58	0,87	2,74
Vseh postelj spl. + sp. TBC	6,95	6,20	7,32	7,58
Od tega TBC	1,33	0,94	1,98	2,74

Iz tabele III a je razvidno:

1. SRS je razdeljena na 9 regij skupnosti zdravstvenih zavodov. Že samo število pove, da je teh regij preveč za 1.660.000 prebivalcev. Že čisto matematična delitev števila prebivalcev z 9 da količnik, ki je pod 200.000 prebivalcev, torej pod minimumom za gravitacijsko območje sodobne bolnišnice. In res imajo le 3 regije v Sloveniji nad 200.000 prebivalcev. To so zopet Ljubljana, Maribor in Celje. S tem torej ni rešen problem formacije zadosti velikih okolišev, odnosno regije so se bolj dezintegrirale kot integrirale.

2. Posteljni fond v posameznih regijah znatno varirajo. Najbolj deficitna v vseh ozirih je kranjska regija, ki ima globalno le 2,66 postelj na 1000 prebivalcev v splošnih bolnišnicah. Jasno je, da večji del prebivalstva te regije gravitira na Ljubljano. Na majhno jeseniško bolnišnico gravitira le majhen gorenjski kot od Bohinja do Radovljice in Kranjske gore. Insuficientne v posteljnih kapacitetah globalno in po specialnostih so še Murska Sobota, Gorica in Koper. Skupnost Ravne ima globalno sicer precej posteljnih kapacitet, čim pa te razdelimo na specialnosti, vidimo, da znaten del specialnih vej manjka, da je torej regija neizogibno vezana na zdravstvene zavode drugih regij. To velja tudi za urgentno in traumatološko službo, ker dežurna služba v tako majhnem okolišju ne more biti dovolj močna, da bi adekvatno krila vsako situacijo.

Sklep: Razdelitev SRS v 9 regij še bolj dezintegrira bolnišnično zdravstveno službo in je i strokovno i ekonomsko zgrešena.

V tabeli III b pa smo prikazali razdelitev SRS na 4 regije: ljubljansko, mariborsko, celjsko in primorsko. Take regije bi bile dovolj velike po številu prebivalcev, razen tega pa bi tudi tvorile dovolj zaokroženo celoto tudi glede na prometne zveze.

Ljubljana je geografski, politični in kulturni center, leži tako, da Gorenjska in Dolenjska po svojih prometnih zvezah skoraj idealno gravitirata na Ljubljano. Po številu prebivalcev (650.000) je nesorazmerno velika. Pri tem moramo upoštevati Ljubljano, ki ima sama 250.000. Po računu potrebuje ca. 5000 bolniških postelj v splošnih bolnišnicah. Racionalne so bolnišnice od 600 do 1200 postelj. Potrebovali bi torej 5 do 6 bolnišnic za te regije. Če upoštevamo, da imamo v Ljubljani že 2 bolnišnici in da gradimo še tretjo, ki bo imela posebne naloge kot osrednja klinična ustanova, potem potrebujemo še 2 bolnišnici: eno na Gorenjskem in drugo na Dolenjskem. To zadnjo že imamo v Novem mestu. Manjka še ena dovolj velika za Gorenjsko. Jeseniška je premajhna in tudi geografsko neugodno locirana na skrajni meji. Sama se vsiljuje misel: Uporabimo Golnik za splošno bolnišnico in preselimo tja jeseniško bolnišnico. Golnik leži tako centralno, da more zajeti res največji del Gorenjske v svoj okoliš. Seveda pa obdrži Golnik močan pulmološko — ftizeološki oddelek, opremljen z vsemi laboratoriji. Ta oddelek vrši funkcijo osrednjega kliničnega centra za pneumo-ftizeologijo. V njem se koncentrirajo vsi medicinsko metodološko najzahtevnejši primeri. To je tudi edini center v SRS, ki zbira bolnike, kjer je potrebna operativna terapija. Oddelek je tudi učna baza medicinske fakultete. Mislim, da enota ca. 100 postelj zadošča za to dejavnost, saj se bolniki sprejemajo le toliko, da se obdelajo diagnostično in operativno, nato pa se napotijo v druge ustanove.

Mariborski okoliš je geografsko, politično pa tudi kulturno precej zaokrožena regija. Prometne zveze po Dravski dolini in iz Pomurja so usmerjene na Maribor. Okoliš 400.000 prebivalcev potrebuje ca. 3000 bolniških postelj, to da 3 do 4 bolnišnice. Mariborska bolnišnica je močan zdravstveni center, ki ima tudi zelo razvite superspecialne veje ter je že danes naravni zdravstveni center tega območja. Ostali prostor krijeta ptujška in murskosoboška bolnišnica. Potrebna je le znatnejša strokovna integracija z Mariborom pa bo okoliš oskrbljen z dobro bolnišnično mrežo.

Celjska regija od Raven do Spodnjega Posavja in dela Zasavja ter do hrvaške meje tvori tudi zaokroženo prometno in geografsko regijo. Mislinjska in Savinjska dolina ter del Savske doline so s svojim prečjem geografsko zaokrožena formacija, kateri so prilagojene tudi prometne zveze. Ca. 300.000 prebivalcev te regije potrebuje ca. 2200 bolniških postelj. To bi bile 3 bolnišnice. Celjska ima že dovolj močno razvejanost pa tudi precej velike kapacitete, da bi mogla prevzeti vlogo vodilne bolnišnice za svoje območje. Tudi bolnišnica v Slovenjem Gradcu je dovolj močna za svoj okoliš, če se za specialne potrebe poveže s Celjem. Bolnišnici v Trbovljah in Brežicah ob določenih pogojih in v tesnem sodelovanju s Celjem lahko še znatno dobo razbremenita osrednji zavod z zdravljenjem enostavnejših bolezni in poškodb. Z majhnimi dopolnitvami in predvsem s strokovno integracijo bi tudi ta okoliš bil primerno oskrbljen z bolnišničnimi kapacitetami.

Primorska in Goriška sta najtežji problem. Geografsko je to najobsežnejša regija, ki je odrezana od svojih naravnih središč Trsta in

Gorice, ima pa največje distance. Po številu prebivalcev ta regija zajema le 220.000 prebivalcev. Za to regijo potrebujemo ca. 1600 postelj. Imamo pa le 988 postelj, ki so raztresene po majhnih zavodih. To velja predvsem za Koprščino. Imamo pa tu razmeroma veliko specialno bolnišnico Valdoltra. Ali bi ne bilo ekonomsko najbolj enostavno, če bi to bolnišnico uporabili kot osrednjo splošno bolnišnico za Primorsko, sedanje kapacitete koprške bolnišnice pa uporabili za osteoartikularno tbc, ki izumira? S tem bi z razmeroma majhnimi stroški precej sanirali slabo stanje bolnišničnega omrežja na Primorskem. Goriška bolnišnica pa bi morala dopolnjevati posteljne kapacitete, kar bi ob strokovni povezavi s Koprom brez težav zmogla. Goriška bolnišnica ima vsekakor *raison d'être*. Gravitacijski okoliš ca. 100.000 prebivalcev je sicer majhen, so pa posebne geografske okoliščine, ki terjajo obstoj bolnišnice v tem območju. Okoliš je hribovit, vremenske razmere dostikrat onemogočajo daljši transport, razen tega je oddaljenost iz severnega kota Goriške in iz Posočja do Kopra okrog 200 km, kar je preveč. Prehodi na Gorenjsko so pozimi skoraj neuporabni razen železnice.

Kako si zamišljam strokovno integracijo bolnišnic? Prvo je klasifikacija bolnišnic:

I. Ena osrednja klinična bolnišnica, to je bodoča nova klinika v Ljubljani. Ta mora imeti vse specialnosti in superspecialnosti in je njena funkcija v zdravljenju najtežjih primerov kakor tudi usmerjanje zdravstva v vsej SRS in vzgoja zdravnikov.

II. Poleg tega 4 področne bolnišnice, ki imajo funkcijo osrednjih bolnišnic svojega področja. Taka bolnišnica bi bila v Ljubljani, Mariboru, Celju in Kopru. Bolnišnice morajo biti razvejane na vse osnovne specialnosti in morajo imeti dovolj močno pomožno službo, da fungirajo kot bolnišnice I. reda. Razen tega mora biti dovolj močna dežurna služba, da je kos vsaki situaciji. Te bolnišnice

1. Sprejemajo v zdravljenje neposredno vse težje neurgentne in urgentne odnosno traumatološke primere svojega okoliša.

2. Nudijo strokovno pomoč manjšim perifernim bolnišnicam svojega rajona; ta obsega:

a) občasni a redni nadzor dela;

b) izmenjavo kadrov z namenom, da bi se izpopolnjevalo in usklajevalo delo;

c) direktni prevzem zdravljenja težjih primerov;

d) pošiljanje posebnih specialistov v periferne bolnišnice, kadar situacija to zahteva, to je če bolniki niso sposobni za transport, njihovo zdravstveno stanje pa zahteva posebno obdelavo.

III. Da se izkoristi obstoječe omrežje majhnih bolnišnic, se te bolnišnice za zdaj ohranijo, vendar se jim določi delokrog odnosno kompetence. Strokovno se jim nudi pomoč v smislu nadomestil v kadrih, v inštruktaži in nadzorni službi, v prevzemu težjih primerov ali v konziliarni specialistični službi za izjemne primere. Vemo, da je danes izpopolnjevanje kadrov v perifernih bolnišnicah zelo težavno prav zaradi pomanjkanja nadomestil. Čim bi bile bolnišnice vključene v rajone, bi osrednja

bolnišnica bila dolžna skrbeti za šolanje in nadomeščanje kadrov v bolnišnicah svojega območja. Kdo bi vršil konziliarno in nadzorno službo?

Za osrednje 4 področne bolnišnice klinika s svojimi strokovnjaki, za periferne manjše bolnišnice pa kadri področnih bolnišnic ali klinike. Za te bi bili upravičeni le tisti strokovnjaki, ki jih imenujejo ustrezni forumi za konziliarne specialiste (morda Sekretariat na predlog klinike in specialistične sekcije zdravniškega društva). Ti strokovnjaki bi imeli podobno funkcijo kot consultant surgeon, consultant physician v ZDA.

Predlog je ekonomsko utemeljen:

1. Naša družba finančno ni tako močna, da bi mogla v doglednem roku zgraditi popolnoma nove zavode v krajih, kjer bi bili idealno locirani. Z gradnjo osrednje bolnišnice bodo angažirana za daljšo dobo vsa investicijska sredstva SRS. Zato je gospodarno, da uporabimo obstoječe ustanove in s primernimi strokovnimi in integracijskimi ukrepi te kapacitete izrabimo.

2. Tuberkuloza je v hitrem upadanju. Naša republika ima v splošnih in specialnih bolnišnicah 2.709 postelj za razne vrste tbc. Danes moremo večji del tuberkuloznih bolnikov zdraviti doma. Le manjši del je potreben hospitalizacije in to za krajšo dobo kot v polpretekli dobi. Dotoka tuberkuloznih bolnikov iz sosednjih republik ni več, saj so si zgradili svoje bolnišnice. Golnik tudi ni več zvezni institut. Za potrebe SRS zadošča 1/3 sedanjih kapacitet. Prav brez škode moremo nekaj ustanov uporabiti za druge namene.

3. Naša zdravstvena služba je po reformi zašla v hude težave. Res je, da so sredstva za zdravstvo čez noč bila prekomerno znižana. Res pa je tudi, da imamo v zdravstvu precej skritih rezerv, ki jih ne vidimo ali nočemo videti. Če v bogatejših deželah menijo, da je 6 do 8 postelj na 1.000 prebivalcev dovolj, potem velja to tudi pri nas. Tudi če bi zgradili nove ustanove in dobiti nove postelje za stroke, ki so deficitne, najbrž naša družbena sredstva ne bi zmogla tako zvišan posteljni fond vzdrževati v obratovanju. Podjetja, ki niso rentabilna, likvidiramo ali pa jih preusmerimo v dejavnost, ki je rentabilna. Prav isto moramo napraviti tudi v zdravstvu ali pa bo šlo vse rakovo pot. Večja bremena za zdravstvo nujno dovedejo do večjih cen v proizvodnji in s tem postanejo izdelki nekonkurenčni. Torej je nujna realna, četudi nekoliko boleča pot. Kratek račun:

Danes trošimo za 2.700 postelj v tbc ca. 5.000 din na oskrbni dan. To je 13.500.000 din dnevno ali 405 milijonov mesečno ali 4.860.000.000 din letno. Če zmanjšamo kapaciteto tuberkuloznih postelj na 1/3, prihranimo 3.224.000.000 din letno. Ta denar bomo zelo nujno in mnogo bolj racionalno uporabili drugje. Pa še nekaj ne smemo pozabiti: Ko bo dograjena nova klinična bolnišnica v Ljubljani, bo njen obrat znašal 1.000 postelj po 20.000 din na oskrbni dan; to da 20.000.000 din stroškov dnevno, to je 7.200.000.000 din letno. Tega dodatnega bremena naša družba ne bo zmogla. Je pa neizogibno, da kliniko čimprej usposobimo. In kdo nam bo dal sredstva za obratovanje, če sami ne bomo racionalni,

kar se racionirati da! Ali lahko stopimo pred družbo in zahtevamo nova sredstva, če sami nismo naredili vsega, kar je v naši moči?

Pa še nekaj: Bodoča klinika bo prevzela le majhen del kurantne kazuistike. To ni njena naloga. Zato bo le malo razbremenila osnovno zdravstveno omrežje. I v obolenjih i v traumatologiji moramo z osnovnim zdravstvenim omrežjem zajeti dovolj kapacitet za redno oskrbo bolnikov in poškodovancev. Klinika je nadgradnja in torej ustanova, ki rešuje predvsem posebne probleme.

Kako pa traumatološka služba?

Vrnimo se k naši osnovni nalogi: načrtu traumatološkega posteljnega omrežja v SRS.

Statistike, ki bi prikazovale celotno traumatološko problematiko za SRS, nimamo. Večina zdravstvenih zavodov nima posebnih traumatoloških enot. Te so le v Ljubljani, Mariboru in Celju. Ljubljana ima 136, Maribor 91 in Celje 60 postelj za poškodbe. V perifernih bolnišnicah je ca. 50 % postelj zasedenih po traumi. Kakšna je potreba po traumatoloških posteljah, pa iz statističnih virov težko prikažemo. Na začetku našega razglabljanja sem navedel, da je bilo v letu 1964 v Sloveniji hospitaliziranih zaradi poškodb 27.000 poškodovancev ali 15 na 10.000 prebivalcev. Če računamo, da je poprečna oskrbna doba 11 dni, bi to bilo 264.000 oskrbnih dni. Razdeljeno na 365 je to 723 postelj dnevno + 10 % (90 % zasedba) = 795 postelj za trauma v Sloveniji.

Kastelic navaja za SRS v letu 1964: hospitaliziranih je bilo 27.000 poškodovancev in 26.000 porodov. Porodna služba ima na voljo ca. 800 postelj. Če računamo enako dolgo hospitalno dobo za poškodbe, potem potrebujemo enako število postelj za trauma. In trend traume raste, porodi pa padajo. Oskrbna doba za poškodbe pa je v poprečju daljša kot za porode.

V Celju smo od leta 1957 do 1964 vodili za notranjo rabo evidenco števila oskrbnih dni za posamezne veje kirurgije. To zato, da bi dobili podatke, koliko postelj potrebujemo za superspecialne enote. Podatki so naslednji:

Statistični pregled za kirurgijo in trauma v Celju

Leto	Štev. vseh krg. boln.	Štev. traum. boln.	Štev. osk. dni cel. krg.	Število oskr. dni za trauma	V %	Potrebno število postelj
1957	5.206	1.952	58.897	21.180	36	60
1958	6.065	2.500	65.785	25.973	39	80
1959	6.543	2.537	71.509	27.912	39	84
1960	6.450	2.869	73.514	31.568	42	95
1961	6.330	2.465	73.728	28.303	38	84
1964	6.121	2.970	75.521	36.590	48	110

Iz teh podatkov vidimo, da je število vseh bolnikov na kirurgiji nje ustanove večji dotok poškodovancev, če bomo primarno usmerjali jih ni mogel več hospitalizirati. Zato število oskrbnih dni tudi le nezatno narašča. Oddelek je pač moral odklanjati znaten del bolnikov, kjer kirurška pomoč ni bila urgentna. V nasprotju k temu pa število traumatoloških bolnikov in oskrbnih dni za trauma neprestano narašča — v poprečju od leta 1952 ca. 10 % na leto, odnosno v 5 letih za več kot 50 %. Prav tako pa raste število oskrbnih dni ca. 15 % letno, odnosno v 5 letih za 75 %. Razumljivo, da je bilo znatno več kirurških postelj zasedenih po traumi: v letu 1957 jih je bilo 36 %, v letu 1964 pa že 48 %. V letu 1964 bi potrebovali 110 postelj za trauma. Ker je teh le 60, so poškodovanci ležali tudi po drugih enotah: poškodbe glave na visceralni kirurgiji, poškodbe mehkih delov roke in opekline na reparatorni kirurgiji, vsi otroci pa na enoti za otroško kirurgijo.

Ce Celje, na katerega gravitira ca. 240.000 prebivalcev ali 15 % celotnega prebivalstva SRS (skoraj vse poškodbe iz Velenja prihajajo v Celje), potrebuje 110 postelj, potem potrebuje celotna Slovenija 788 postelj za trauma, torej je račun potrjen — SRS 3.200 kirurških postelj, od tega 1/4 za trauma. Če pri tem upoštevamo trend porasta traume, lahko računamo, da je letno potrebno dodatno 10 % posteljnega fonda za trauma, kar je 780 postelj v 10 letih.

Se eno vprašanje moramo rešiti. Ali je bolje, da imamo samostojne traumatološke bolnice ali da je trauma v sklopu splošnih bolnišnic. Že iz tega, kar smo navedli doslej, je jasno, da za tako majhno regijo, kot je Slovenija, neka samostojna traumatološka bolnišnica ni potrebna. Trauma je kompleksna, zajema vse organe in organske sisteme. V samostojni traumatološki bolnišnici bi torej morali imeti vse vrste specialnosti kot npr. v Budimpešti. To pa pri nas ne bi bilo niti gospodarno niti strokovno utemeljeno, saj bi nekatere veje ne imele dovolj kazuistike, da bi ostale na strokovni višini. Če to velja za našo osrednjo ustanovo, je še tembolj v veljavi za periferne bolnišnice.

S tem smo prišli do zadnjega problema. Koliko postelj potrebujemo za trauma lokomotornega aparata in koliko za ostalo trauma.

Statistični podatki dr. Kastelica za hospitalizirane poškodbe:

Poškodbe lokomotornega aparata	71,43 %
Poškodbe glave, medule in živcev	15,73 %
Opekline	7,17 %
Poškodbe roke	4,42 %
Poškodbe notranjih organov toraksa in abdomena	1,25 %
Skupaj:	100,00 %

Ca. 70 % vseh poškodb spada v ožje področje traumatologije, 30 % pa v druge specialnosti. Če k temu še dodamo, da je ca. 8 % poškodovancev otrok, imamo vse podatke za planiranje postelj.

V SRS potrebujemo ca. 800 postelj za poškodbe. Če upoštevamo še trend porasta, ki znaša po podatkih bolnišnice v Celju 10 do 15 % letno, ne bo preveč, če planiramo za trauma 900 postelj. Polovico teh postelj imamo v perifernih manj diferenciranih kirurških oddelkih. V teh bo celokupna trauma zavzemala ca. 50 % postelj kirurgije. Diferenciacija na superspecialnosti tu ni potrebna. V osrednjih bolnišnicah, kjer je diferenciacija na superspecialnosti že izvedena, pa moramo to pri planiranju postelj upoštevati. Upoštevati pa moramo tudi to, da bo v osrednje ustanove večji dotok poškodovancev, če bomo primarno usmerjali vse težje poškodbe v večje zavode. Gravitacijska območja bi torej bila naslednja:

Kraj	Gravitacija	Čista trauma	Ostale spec. za trauma
Ljubljana	500.000	175	75
Maribor	300.000	105	45
Celje	240.000	85	35
Koper	150.000	40	20
Vse periferne bolnice	470.000		230

Ta razpredelnica velja le, če imamo dovolj močno bolnišnico na Gorenjskem in Koprskem. Danes potrebuje Ljubljana 200 postelj za trauma, Koper in Gorica pa približno enako, to je po 50 postelj za celokupno trauma.

Ta naša razglabljanja pa veljajo le pod naslednjimi pogoji:

1. Če formiramo zdravstveno regijo Slovenije, v kateri imamo 3 kategorije bolnišnic:

- a) klinično osrednjo,
- b) področne bolnišnice in
- c) periferne bolnišnice.

2. Če formiramo 4 okoliše, v katerih je po ena področna bolnišnica, ki se strokovno in deloma tudi upravno-finančno integrira z bolnišnicami svojega področja.

3. Če formiramo skupine posebnih strokovnjakov, ki prevzamejo nalogo strokovne povezave bolnišnic.

4. Če likvidiramo pregrade, ki jih danes tvorijo skupnosti zdravstvenih zavodov.

5. Če preusmerimo 2 specialni bolnišnici, to sta Golnik in Valdoltra, v splošni bolnišnici.

Točka 5. je najbolj delikatna, menim pa, da ob primernem postopku ni preboleča. Največji del zdravstvenih delavcev v specialnih bolnicah brez težav prevzame delo v splošnih bolnišnicah. Problem so le visoki kadri, torej zdravniki. Od teh je že znaten del kirurško ali internistično izšolan. Valdoltra je praktično kirurška bolnišnica.

Ti kadri ostanejo torej kirurgiji, dodati je le druge specialnosti, ki so danes v enotah koprskе bolnišnice. Golnik dobi jedro zdravnikov raznih specialnosti iz Jesenic, nekaj od drugod. Golniški zdravniki pa se prešolajo po želji v katerokoli vejo — internistično ali kirurško. Če je znaten del srednjih in višjih kadrov v zadnjih desetih letih zmogel kvalifikacije in prekvalifikacije, zakaj tega ne bi zmogli zdravniki?

LITERATURA

1. BÖHLER L.: Otvoritveni govor I. kongresa avstrijskih traumatologov, Hefte zur Unfallheilkunde, Springer Verlag, 1966.
2. BRIDGMAN R. F.: Krankenhausplanung in Frankreich. Schriften des Deutschen Krankenhausplanung, Düsseldorf, 1962.
3. GÖSCHL D.: Krankenhausplanung in österreichischer Sicht, Schriften des Dtsch. Krankenhausplanung E. V., Düsseldorf, 1962.
4. GOODMAN N. M.: Krankenhausplanung in England und Wales, Krankenhausplanung E. V., Düsseldorf, 1962.
5. GRUJIC M.: Savremena gledišta na traumatologiju in traumatološku službu. Med. Glasnik XX, 1966.
6. IMBERT J.: Les hospitaux en France. Presses Universitaires de France, Paris, 1958.
7. KÖHLER F.: Krankenhausplanung aus Schweizerischer Sicht, Krankenhausplanung E. V., Düsseldorf, 1962.
8. KASTELIC I. in RAVNIKAR B.: Bolnišnična služba SR Slovenije, Publikacija Zavoda za zdravstveno varstvo SRS, št. 7, 1967.
9. SUSTERŠIČ Z.: Zdravstveni center v Celju, Zdravstveni Vestnik XXIII: 253, 1954.
10. SUSTERŠIČ Z.: Kirurgija in njene perspektive, Celjski Zbornik 1963.
11. VILFAN D.: Letno poročilo ginekološko hospitalne službe SR Slovenije, 1963 — 1965.
12. Informacije št. 8, Bilten Skupnosti zdravstvenih zavodov, Ljubljana 1967.
13. Organizacijski problemi prometne traumatizacije, Zbornik VII. Intersekcjskega sestanka Kirurških sekcij Hrvatske in Slovenije 1960.
14. Letna poročila bolnice v Celju 1955 — 1965.
15. Arhivski podatki Sekretariata za zdravstvo SRS.

STANE TERČAK

SLOVENSKA VOJNA PARTIZANSKA BOLNIŠNICA CELJE

(V spomin graditelju bolnišnice primariju dr. Virgilu Krasniku-Svatu)

Pravih partizanskih bolnišnic na okupiranem ozemlju bivše Spodnje Štajerske ni bilo pred prihodom XIV. udarne divizije. O partizanski saniteti na ozemlju IV. operativne cone je poročal zdravnik dr. Rudolf Obračunič-Cedrih, ki je prišel avgusta 1942 z II. grupo odredov na Štajersko: »V tem času so skrivali ranjence v bunkerjih ob hišah. Male bolniške postojanke so zrastle le na Moravškem, niso bile stalne in še daleč niso bile podobne prvim bolnišnicam na Dolenjskem.«

Iz dr. Obračuničevega poročila se vidi, kako hudo je bilo v tem času na naših terenih. O kaki tesnejši povezavi z nadrejenim sanitetnim forumom v l. 1942 ni bilo govora. Tehnična povezava z glavnim poveljstvom slovenskih partizanskih čet v tem času ni bila mogoča. Sanitetna služba na Štajerskem se je povezala z njim šele maja l. 1943.

Kapetan dr. Peter Držaj, šef sanitetnega odseka, je pred odhodom na Štajersko spomladi l. 1944 dobil navodilo od dr. Obračuniča-Cedriha, da se naj še naprej drži sistema bunkerjev v bližini najzanesljivejših kmečkih hiš.

V svojem poročilu maja l. 1944 je dr. Peter Držaj pisal glavnemu štabu Slovenije, da se na Štajerskem borijo s takimi težavami, kot so se na Dolenjskem v letu 1942 in v začetku leta 1943.

Eden prvih bunkerjev za ranjene partizane na Štajerskem je bil v bližini Polhove domačije v Škalskih Cirkovcah v Šaleški dolini. V gostem koševju blizu Polhove domačije je eden prvih štajerskih partizanov medicinec Franc Polh-Izak uredil s svojim bratom Martinom, ki je gospodaril na domačiji, nadzemljski bunker. Tukaj se je prvi zdravil že pred napadom I. štajerskega bataljona na Šoštanj dne 7. oktobra 1941 partizan Boris Čizmek-Bor. Po tem uspešnem napadu se je I. štajerski bataljon umaknil na Dobrovlje. Z njim je odšel tudi Boris Čizmek. Drugi partizan, ki si je zdravil rane pri Polhu v Cirkovcah, je bil partizan Dušan Kveder-Tomaž, kasnejši komandant NOV in PO Slovenije in narodni heroj, ki je bil ranjen pri napadu v Ribnici na Pohorju. Ranjenega

Kvedra so borci prenesli s Pohorja v Cirkovce. Po letu 1942 pa ni več poročil o tem bunkerju, ker je bil medicinec Franc Polh-Izak postavljen za politkomisarja 1. bataljona Savinjskega odreda.

Na Kozjanskem zasledimo prvi bunker na Bohorju novembra 1. 1943. Bila je zemljanka za 20 ljudi, prvotno namenjena za skrivališče hrane. V ta zasilni bunker je kozjanski odred spravil prve ranjence XIV. divizije s pohoda na Štajersko februarja 1. 1944.

Dr. Jože Benigar, brigadni zdravnik Šerčerjeve brigade na pohodu na Štajersko, je v svojem poročilu z dne 12. julija 1945 v svojstvu šefa sanitetnega odseka omenil, da na Štajerskem ob prihodu XIV. divizije ni bilo niti ene bolnišnice ali bunkerja, kamor bi svoje ranjene borce oddali v nadaljnje zdravljenje. Tudi teren sam ni bil dovolj politično obdelan in je bilo ljudstvo ob okupatorjevem terorju močno preplašeno ter si ni upalo jemati ranjence v oskrbo.

Iz poročila sanitetnega referenta IV. operativne cone dne 11. junija 1944 je razvidno, da je bilo prvotno ozemlje IV. operativne cone razdeljeno na šest sektorjev. Sektor »C«, imenovan centralni sektor, ki mu je pripadala tudi partizanska bolnišnica »Celje«, je obsegal terene med Rogatcem (v ljudski govorici imenovan tudi Mrtvi menih), Smrekovcem, Mozirsko planino, Graško goro in Menino planino. Praktično je ta sektor zajemal vso Gornjo Savinjsko dolino in Šaleško dolino.

Po novi razmejitvi, ki jo navaja dr. Červinka, šef sanitetnega odseka v svojem poročilu sanitetnemu oddelku glavnega štaba Slovenije dne 27. februarja 1945, je razdeljeno ozemlje IV. operativne cone na XV. sektorjev. X. sektor je zajemal terene med Raduho in Savinjo do črte Mozirje—Bele vode—Kramarica—Smrekovec—Krnes—Raduha. Ta mejna črta je obsegala kraje in hribovje na levem bregu Savinje v Gornji Savinjski dolini. V X. sektorju se je nahajala tudi slovenska vojaška partizanska bolnišnica »Celje«.

Bolnišnica »Celje« je bila na ozemlju, kjer teče potok Ljubnica in se vije ozka cesta z Ljubnega proti Podplanini, ki se pri Rastkah ali Raztokah zoži med Semprimožkim vrhom in Mozirskimi planinami v ozko sotesko. Tod mimo in prek sedla med Travnikom in Komnom pelje glavna prometna žila, kolovozna pot na Koroško, ki povezuje koroške predele z domačijami na osojnih bregovih Travnika, Komna, Konjskega in Semprimožkega vrha. V nedrjih košatega hribovja je gradbena ekipa partizanov zgradila partizansko bolnišnico »Celje«.

Spomladi 1. 1944 je glavni štab Slovenije za šefa sanitetnega odseka za Štajersko (IV. operativna cona) imenoval zdravnika dr. Petra Držaja, ki je pričel s prvo gradnjo bolnišnice na našem terenu. Prostor za bolnišnico je bil določen v gozdu na Trački planini, ki je bila last posestnika Jožeta Robnika p. d. Tratnika v Podplanini št. 13. Bolnišnica je bila postavljena v višini približno 1250 m in je bila najvišje ležeča bolnišnica na Štajerskem. Do vrha Travnika je bilo od bolnišnice še uro hoda.

Bolnišnica »Celje« je stala v položnem hribu na prostoru, ki je meril v pravokotniku nekako 60 m × 40 m. Lesene bolniške barake je obdajal gost smrekov koš in bukovje. Na obeh straneh pravokotnika, dolgih nekako 100 do 150 m, sta tekla hudournika s Travnika.

Odgovorno osebje bolnišnice Celje. Prvi z leve intendant Polde Travner, drugi dr. Peter Držaj

Delovna ekipa je prišla na Štajersko z Dolenjskega konec meseca marca 1944. Pripeljal jo je kapetan dr. Peter Držaj. Z njim je prišel takrat na Štajersko tudi komandant Dušan Kveder-Tomaž. V začetku aprila so pričeli z gradnjo objektov bolnišnice. Prva dela je vodil dr. Peter Držaj.

V začetku maja l. 1944 je odšla iz Trbovelj v partizane manjša skupina, v kateri je bil tudi zdravnik kirurg dr. Virgil Krasnik. Poslani so bili v Štab IV. operativne cone, ki se je takrat zadrževal nad Lučami v Gornji Savinjski dolini. Dr. Virgil Krasnik se je moral javiti pri šefu sanitete dr. Stanetu Pircu-Lojzetu. Pri njem je bil tudi sanitetni referent dr. Peter Držaj; ta ga je naslednji dan odpeljal na sektor X, kjer so pričeli z gradnjo bolnišnice.

Bolnišnica, ki je bila v gradnji, bi naj bila osrednja partizanska bolnišnica. Sprejemala bi naj hudo ranjene borce, pri katerih bi bili potrebni kirurški posegi. Za lažje ranjence pa je bila določena manjša bolnišnica uro hoda od osrednje bolnišnice. Imenovali so jo podstrešek. Dr. Držaj in dr. Krasnik sta glavno bolnišnico za hudo ranjene borce

imenovala S V P B »C« (Slovenska vojna partizanska bolnišnica). Veliki C v narekovaju je pomenilo ime bolnišnice, ki bi se lahko imenovala Center ali pa tudi Celje, kamor naj bi se po mnenju takratnega vodilnega osebja bolnišnice preselila po osvoboditvi. Vse partizanske bolnišnice, ki so delovale v Gornji Savinjski dolini in na Kozjanskem, so po osvoboditvi preselili v zdravilišče Topolšico. Ko je za dr. Virgilom Krasnikom prevzel upravo partizanske bolnišnice dr. Dušan Šeber, je bolnišnica že imela oficialen naslov: SVPB CELJE.

Delovna ekipa, ki je gradila bolniške barake, je štela deset članov. Vodil jih je starejši vodnik Jože. V skupini so še bili Korl, Nace, Borut, Tonček in drugi, priučeni tesarji, mizarji, kuhar in delavci. Ko je dr. Peter Držaj pripeljal prvega upravnika dr. Virgila Krasnika na gradbišče, je postojanko predstavljala le bolniška baraka, še ne povsem opremljena z ležišči, kuhinjo in barako za lahko ranjene borce.

Pod vodstvom upravnika bolnišnice dr. Virgila Krasnika-Svata se je delo nadaljevalo. Po njegovih načrtih je imela postojanka naslednje barake: bolniško barako št. 1, bolniško barako št. 2, operacijsko sobo, upravno barako, barako za rekonvalescente in osebje bolnišnice, kuhinjo, drvarnico in pralnico, stranišče in dezinfektor. Kasneje so zgradili še barako za zaščitno četo in druge delavce. Ta baraka je bila približno deset metrov nad dezinfektorjem in iz nje je bil mogoč pregled nad stavbami bolnišnice in nad bližnjo okolico.

Tudi partizanska bolnišnica »Celje« je imela, kakor mnoge druge, še posebno postojanko za lažje ranjene in rekonvalescente. Tej postojanki so dejali podstrešek. Podstrešek je bil pod Komnom v Marovtovi (Drgovnikovi) gošči, približno uro oddaljen od bolnišnice. Tukaj je bil tudi ekonomat za bolnišnico. Dr. Virgil Krasnik-Svato in dr. Robert Kuvovec imenujeta to postojanko »podstrešek«, dr. Dušan Šeber, drugi upravnik bolnišnice, pa ga v svojih poročilih naziva »postojanka Reka«. Bila je to lesena baraka, 16 metrov dolga in 4 metre široka, s kuhinjo in dezinfektorjem. Na pogradih je bilo prostora za 23 do 25 ležišč, ki so bila v nadstropju. V podstrešku so bivali samo lahki ranjenci. Na preglede je hodil zdravnik iz bolnišnice. V ostalem pa sta skrbeli za ranjence dve bolničarki: Lili (sedaj dr. Lili Čerinova, zdravnica) in Sonja. Politični komisar podstreška je bil Franc (?) Bevk s Primorskega, kuhar je bil Oskar Ručman iz Zidanega mosta, njegova pomočnica pa Malči Košenina, ki je obenem tudi šivala perilo za ranjence. Šivati je hodila h kmetoma Tratniku in Drgovniku.

V bolnišnici je bilo prvotno 17 ležišč za hudo ranjene in 10 ležišč za lažje ranjene. Bolnišnica »Celje« s »podstreškom« je v začetku lahko sprejela 57 ranjencev.

Vsaka partizanska bolnišnica je imela hišni red, ki ga je predpisal sanitetni oddelek glavnega štaba Slovenije. Ta hišni red je bil nalepljen na vidnem mestu bolniške sobe in se je glasil:

»Vstajanje v postojanki je ob 7. uri zjutraj, ob nedeljah in praznikih ob pol 8. uri. Ob 22. uri mora biti v postojanki popoln mir.

Zajtrk je ob pol 8. uri, kosilo ob 13. uri, večerja ob 19. uri.

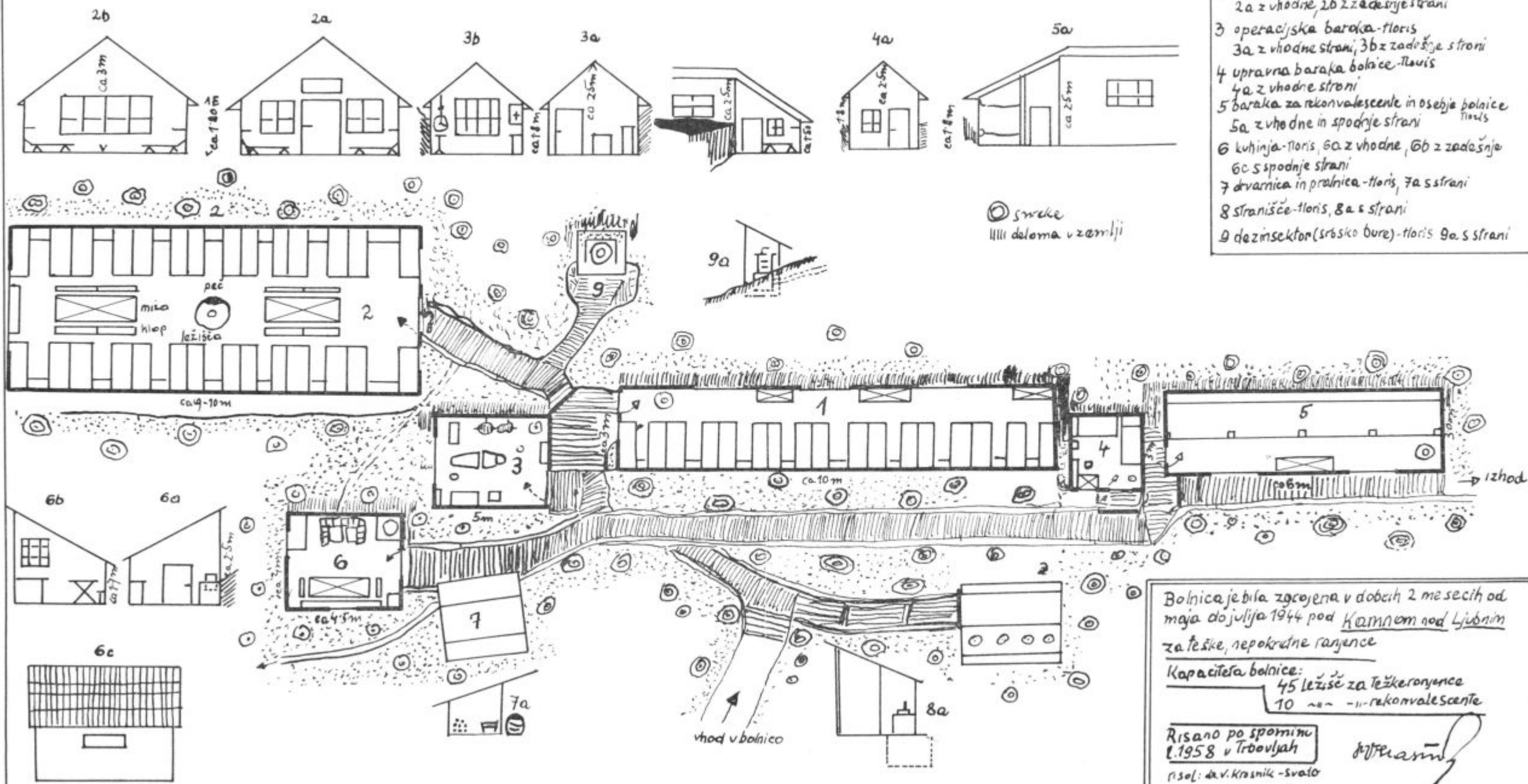
Merilo: ca. 1:100 - 200

SVPB "C"

Slovenska vojna partizanska bolnica "Celje" ali "Center"
v Zgornji Savinjski dolini

Legenda

- 1 bolniška baraka št. 1 - 110ris
1a z zgornje in z vzhodne strani
- 2 bolniška baraka št. 2 - 110ris
2a z vzhodne, 2b z zadnje strani
- 3 operacijska baraka - 110ris
3a z vzhodne strani, 3b z zadnje strani
- 4 upravna baraka bolnice - 110ris
4a z vzhodne strani
- 5 baraka za rekonvalescente in osebje bolnice - 110ris
5a z vzhodne in spodnje strani
- 6 kuhinja - 110ris, 6a z vzhodne, 6b z zadnje
6c s spodnje strani
- 7 drvarnica in pralnica - 110ris, 7a s strani
- 8 stranišče - 110ris, 8a s strani
- 9 dezinfektor (srbsko bure) - 110ris 9a s strani

Bolnica je bila zgrajena v dobrih 2 mesecih od maja do julija 1944 pod Kamnom nad Ljubnim za teške, nepokretne ranjence

Kapaciteta bolnice:
45 ležišč za težkeranjence
10 - 11 - rekonvalescente

Risano po spomenu
l. 1958 v Trobovljah
risol: dr. V. Krasnik - Svato

[Signature]

Skupinska fotografija osebja bolnišnice. Na skrajni levici stoji dr. Virgil Krasnik. Prvi na desni spodaj leži komisar bolnišnice Nace Zupanc

Nočni dežurni bolničar-ka uredi do vizite ležišča ranjencev, umije ranjence, osnaži postojanko, izmeri temperaturo, ki jo vpiše v temperaturno tabelo. Nato raportira vodji oddelka o vseh pojavih, nastalih ponoči tako pri ranjencih kot v postojanki sami.

Vizita se opravi ob 9. uri in ob 18. uri... Previjanje posameznih ranjencev se izvrši vsakih 1—5 dni, kakor pač zahteva poškodba sama.

Za red in snago v postojanki in izven nje je odgovoren prvi bolničar. Veliko pažnjo je treba posvetiti stranišču, da se iz njega ne širi mrčes, ki prenaša kužne bolezni.

Za kuhinjo je odgovoren kuhar. Vedno mora imeti suha in olupljena drva, ki ne dajejo dima.

Kamufler mora skrbeti za kamuflažo postojanke in dohod k njej, kakor tudi za popolno zatemnitev postojanke.

Vodja delovne ekipe, ki je odgovoren za delo na postojanki, poda vsak večer vodji oddelka raport o opravljenem delu. Isto velja za vse druge funkcionarje na postojanki. Patrolna služba se vrši od zore do mraka. V primeru potrebe pa še ponoči.

Pranje obleke, odevj itd., kakor pranje perila se mora vršiti ob deževnih ali oblačnih dneh, če se to ne opravlja v zaprtem prostoru.

Zvižganje, glasno govorenje in petje je v postojanki prepovedano ... Kadar je sovražnik v bližini, se na postojanki uvede popoln mir, govori se polglasno ali šepetaje, kuha se samo ponoči.

Zavedajmo se, da je naše najmočnejše orožje konspiracija.

Ko ranjenec zapusti postojanko in se vrne v svojo enoto, naj nikjer in nikomur ne omenja, kje se je zdravil, posebno naj ne govori o bolnišnici. Imenovati se ne smejo imena bližnjih vasi in hribov, da se ne izda po neprevidnosti postojanka.

Ravno tako naj se ne imenujejo imena zdravnikov in drugih tovarišev iz osebja.

Ko ranjenec okreva, je dolžan, da pomaga pri postrežbi bolnikov, posebno nočnemu dežurnemu.

Hišni red mora biti pritrjen na deski, ki visi v postojanki in se čita vsako soboto v prisotnosti ranjencev in vsega osebja, po kritični uri, ki naj bo stvarna.«

Ko so se pričeli boji za osvoboditev Gornje Savinjske doline, je bila bolnišnica kmalu prenapolnjena. Pod vodstvom upravnika dr. Virgila Krasnika-Svata so zgradili še eno barako z 28 ležišči za hudo ranjene. Po končani gradnji je bolnišnica lahko sprejela 45 hudo ranjenih in 10 okrevajočih borcev. Skupna kapaciteta bolnišnice in »podstreška« pa je bila 85 ranjencev. Osebe v bolnišnici z zaščito je štelo prvotno po dr. Krasnikovem poročilu 20 ljudi. Jeseni med boji za osvoboditev Gornje Savinjske doline pa je v bolnišnici bilo z upravnikom in politikomisarjem 19 članov osebja, v »podstrešku« pa 11 članov brez delovne ekipe.

V bojih za osvoboditev Gornje Savinjske doline, ki so se pričeli 31. julija 1944, je bilo consko prevezovališče na Ljubnem pri Kolenčevi domačiji. Tu je opravljal preglede in kirurške posege šef kirurške ekipe IV. operativne cone dr. Robert Kukovec.

O transportiranju ranjencev v bolnišnico odnosno na prevezovališče na Ljubno, poroča Franc Golob-Janez, komisar bataljona, ki je bil ranjen v bojih ob demonstrativnem napadu na postojanko v Letušu 11. septembra 1944:

»Pri napadu na postojanko Letuš sem bil ranjen v roko in oko. Bil sem določen za vodjo transporta ranjencev do sprejemališča na Ljubnem. Transport je štel sedem voz, na katerih je ležalo petnajst ranjencev. V transportu je bilo še nekaj lažjih ranjencev. Do vasi Libije pri Mozirju smo se peljali po cesti. Ker je bila v Mozirju takrat še nemška postojanka, je moral transport z ranjenci zaviti po kolovozih proti vasi Šmihel nad Mozirjem, ki leži pod Goltmi. Z ranjenci smo prišli na Ljubno po celodnevni vožnji. Pregled je opravil dr. Robert Kukovec, ki je vse ranjence določil za bolnišnico »Celje«. Prva javka za bolnišnico je bila v Rastkah pri Rastočki Mici, zadnja pa pri gospodarskem poslojpu Tratnikove domačije. Od tam nas je bolniško osebje spravilo v bolnišnico.«

Iz tega kratkega zapisa je razvidno, s kakšnimi težavami, naporji in požrtvovalnostjo se je morala boriti saniteta na Štajerskem kakor tudi vse ostalo osebje, ki je transportiralo ranjene borce v partizanske bolnišnice po najtežavnejših terenih.

Pot met bolniškimi barakami

Dr. Peter Držaj je poročal sanitetnemu oddelku glavnega štaba Slovenije dne 2. decembra 1944 med drugim: »Če pregledam vse, ne da bi se spuščal v podrobnosti, lahko zagotovim, da je danes naša saniteta na Štajerskem, ravno tako kakor naša vojska, trdno usidrana, da je sposobna prestati še kake preizkušnje, ravno tako kot stopiti v svobodo. Ni sicer vse rožnato in v redu, vendar so to tovariši, ki imajo trdno voljo za delo in napredek. Imamo ljudi, ki delajo in bodo delali naprej...«

Partizanska bolnišnica »Celje« je bila na sektorju Gornje Savinjske doline in sploh na Štajerskem najbolj opremljena. Ob navalu ranjencev so oskrbovali in operirali po predhodni triaži, ki je določala vrstni red ranjencev za operacijo. Bolnišnica je poleg upravnika-kirurga dr. Virgila Krasnika-Svata imela na razpolago kirurga dr. Žigo Červinko in dr. Roberta Kukovca. V bolnišnico »Celje« so prihajali na operacije tudi bolniki iz sosednjih bolnišnic. Z dr. Červinko je dr. Krasnik z uspehom operiral okvare leve stegenske arterije, z dr. Kukovcem pa okvare sečil in glave. Na postojanki so bili vsi pripomočki, ki so jih izdelali po načrtih dr. Krasnika (operacijska miza, instrumentne mizice, različne opornice — kot Braunova itd.).

V partizanski bolnišnici »Celje« in »podstrešku« se je po izjavi vodje ekonomata Poldeta Travnarja zdravilo vsaj 300 ranjenih in bolnih borcev, nad 200 v bolnišnici.

Bolniško pokopališče je bilo kakih 200 m levo prek hudournika in kakih 50 m niže od bolniških stavb v redkem bukovem gozdu. V vrstah je bilo pokopanih 17 borcev. Pri glavi vsakega borca je bila zapečaten pivska steklenica s podatki o umrlem. Po izjavi upravnika bolnišnice dr. Krasnika in intendanta Poldeta Travnarja so pogrebe opravljali svečano. Umrlega je spremljalo na zadnji poti vse osebje in premični ranjenci. Po pokopu je sledil enominutni molk v počastitev umrlega.

V arhivu instituta za delavsko gibanje se je ohranil seznam devetih umrlih ranjencev, ki so se zdravili v bolnišnici »Celje« od maja do oktobra 1944.

V tem času so bili pokopani na bolniškem pokopališču naslednji borci:

1. Franc Klančar-Zarko, namestnik politkomisarja v Šercerjevi brigadi. Ranjen v Šentjanžu dne 28. maja 1944, umrl 8. junija 1944.

2. Ivan Šrubar, vodnik VDV. Ranjen na Ljubnem 31. julija 1944, umrl istega dne.

3. Pavle Forstner, ranjen na Ljubnem dne 31. julija 1944, umrl 2. avgusta 1944.

4. Nada Filipovič-Nada. Ranjena na Ljubnem 31. julija 1944, umrla naslednji dan ob 7. uri zjutraj.

5. Jože Novak-Marjan, ranjen v Braslovčah dne 12. septembra, umrl 27. septembra 1944.

6. Jože Petje-Danilo, komandir čete v Šlandrovi brigadi. V bolnišnico pripeljan 7. oktobra 1944, umrl 21. oktobra 1944.

7. Franc Ravnikar, umrl 15. oktobra 1944.

8. Alojz Zbečajnik, ranjen na Černivcu 23. oktobra 1944, umrl 27. oktobra 1944.

9. Franc Dobnik, namestnik komandirja v Tomšičevi brigadi, ranjen na Černivcu dne 25. oktobra 1944, umrl 28. oktobra 1944.

Upravniki slovenske partizanske bolnišnice so bili:

1. Dr. Peter Držaj, kapetan in sanitetni referent. Pod njegovim vodstvom se je pričela bolnišnica graditi.

V poročilu šefa sanitetnega oddelka IV. operativne cone dr. Zige Červinke z dne 27. februarja 1945 beremo:

»Tov. kapetan dr. Peter Držaj je padel dne 25. decembra 1944 v Tuhinjski dolini blizu vasi Češnjica. To vest so potrdile priče iz I. SNOB, tovariša Gorenc-Stajerc in Podstudenšek-Rok, ki sta se mudila v Tuhinjski dolini v začetku februarja 1945, sta mi o tem poročala dne 9. februarja 1945. Končno sem se pogovarjal s prebivalci v okolici Češnjice, ki so povedali, da je med padlimi tovariši na tem kraju bil tudi kapetan, katerega opis bi odgovarjal dr. Petru. Po teh izjavah je bil pokopan dr. Peter v skupnem grobu v Češnjici.«

Dr. Peter Držaj je pred vdorom okupatorja služboval v bolnišnici za duševne bolezni v Polju in na Poljanskem nasipu v Ljubljani. Bil je eden prvih zdravnikov v Ljubljani, ki se je povezal z osvobodilnim gibanjem. Zbiral je sanitetni material za partizane. Imel je lažno legitimacijo in je hodil zdraviti partizanske ranjence in bolnike v Podlipoglav že l. 1941. Italijani so ga l. 1942 aretirali in ga poslali v internacijo. Po

Ranjenec v slovenski vojno-partizanski bolnišnici Celje (Tov. Kramar, obveščevalec v Bračičevi brigadi)

zlomu Italije se je vrnil in takoj odšel v partizane. Bil je v VII. korpusu, spomladi pa je bil poslan na Štajersko.

Po tem požrtvovalnem zdravniku borcu dr. Petru Držaju ima danes ime zdravstveni dom v Ljubljani. Pred leti so ga prekopali in sedaj počiva na pokopališču v Trebnjem.

2. Dr. Virgil Krasnik-Svato je pred odhodom v partizane delal v bolnišnici v Trbovljah. Tam je bil povezan z osvobodilnim gibanjem. Spomladi l. 1944 je odšel z manjšo skupino v partizane. Postal je upravnik slovenske vojaške bolnišnice Celje.

Sanitetni referent dr. Peter Držaj je dne 5. decembra 1944 poročal: »Novost v centralnem bloku. Razrešili smo dr. Svata, postal je nadzorni kurir večjega števila postojank. (Tu misli dr. Držaj bolnišnice: Petkovo /SOK-ROK/ v Podvolovljeku in bolnišnico v Robanovem kotu /Krnova./) Ima malo ekipo s prenosnim instrumentarijem. Potuje od postojanke do postojanke in vrši strokovno oskrbo.«

Ob napadu na Petkovo bolnišnico v Podvolovljeku dne 8. januarja se je dr. Krasnik mudil tam. Umikal se je skupaj z ostalim osebjem in ranjenci. Nekaj dni nato so ga v bližini Nove Stifte Nemci ujeli.

Po osvoboditvi je postal upravnik bolnišnice v Trbovljah, kjer je v marcu 1968 umrl.

3. Dr. Dušan Seber je prevzel upravo bolnišnice »Celje« po odhodu dr. Krasnika v novembru l. 1944 in jo vodil do evakuacije ranjencev na varnejša mesta.

Sredi februarja l. 1945 ga je štab IV. operativne cone z depešo pozval, da se mora takoj javiti v štab. Dne 21. februarja l. 1945 je odšel z neko radijsko ekipo. Zaradi sovražnih hajk, ki so bile na tem terenu, je šele po enem mesecu prispel v štab cone. Od tod je odšel v Pavčovo bolnišnico in dalje v bolnišnice na vzhodnem Pohorju k dr. Zmagu Slokanu. Tam je organiziral gradnjo nove bolnišnice, ki ob osvoboditvi še ni bila dograjena.

4. Dr. Robert Kukovec je bil rojen 17. decembra 1910 v Innsbrucku. Po prvi svetovni vojni se je družina preselila v Maribor, kjer je Robert obiskoval osnovno in srednjo šolo. Medicino je študiral v Innsbrucku in na Dunaju. Promoviral je v Innsbrucku. Po končanem študiju se je specializiral za patologijo, nato za kirurgijo v Zagrebu. V Zagrebu je služboval kot asistent na kirurški kliniki pri dr. Budisavljeviću do l. 1938.

Dobil je štipendijo francoske vlade in je delal kot asistent inozemec na francoskih klinikah. Februarja l. 1941 je bil sprejet kot asistent na kirurško kliniko v Ljubljani.

Dne 16. julija 1943 je odšel v NOV ter je bil eden prvih kirurgov na Dolenjskem. Nato je bil poslan na Hrvaško, da bi spoznal organizacijo sanitete. Okrog šest mesecev je preživel v raznih partizanskih bolnišnicah v Liki. Iz Like je odšel v Papuk v Slavonijo.

Septembra l. 1944 se je vrnil dr. Kukovec na osvobojeno ozemlje v Gornjo Savinjsko dolino. Imenovan je bil za glavnega kirurga IV. operativne cone. Aprila l. 1945 je bil v veliki nemški ofenzivi ujet v bližini kmeta Tratnika v Podplanini pri Ljubnem v Gornji Savinjski dolini.

V partizanih je napisal svoje poslednje znanstveno delo »O vojni kirurgiji«.

O ujetju dr. Roberta Kukovca dne 12. aprila l. 1945 je sporočala policija z Ljubnega v Maribor: »Partizanski zdravnik dr. Kukovec ujet.«

Tovarišica Lizika Podlesnik-Juvanova je dne 28. novembra l. 1955 pri zaslišanju o zajetju dr. Kukovca po Nemcih povedala:

»Nekako sredi aprila l. 1945 so Nemci ujeli zdravnika dr. Roberta Kukovca pri kmetu Tratniku v Podplanini. Splošno se govori, da je bila takrat hajka, kar pa ne odgovarja resnici.

Neki nemški kapetan je hodil večkrat iz Črne na Ljubno. Pri nas je imel dekleta. Nazaj so ga vedno spremljali policisti z Ljubnega, ker je vodila najkrajša pot z Ljubnega v Črno čez Travnik. Tudi omenjenega dne so ga spremljali. Pri kmetu Tratniku so počivali. Ravno takrat se je pri omenjenem kmetu mudil tudi dr. Kukovec. Dr. Kukovec je prišel k Tratniku po mleko, oblečen v kmečko obleko. Ko je zagledal nemško policijo, je pričel bežati čez njive v gozd, misleč, da je hajka in da nastopa policija iz gozda nad Tratnikom. Dr. Kukovec si je februarja izvil nogo, zato se ni mogel dovolj hitro umakniti. Tako so ga ujeli in ga odpeljali na Ljubno.

Moj brat Franc je bil Kukovčev kurir. Bil je ranjen v koleno, zato je bil dr. Kukovec sam pri Tratniku. Brat Franc mi je pravil, da je imel

Pokopališče slovenske vojno-partizanske bolnišnice Celje

dr. Kukovec v svoji angleški uniformi dozo morfija. Večkrat je dejal: »Če me Nemci dobe, me bodo dobili samo mrtvega!«

Na Ljubnem je bil dr. Kukovec zaprt pri posestniku Budnu. Tam je bila nastanjena tudi policija. Pred njegovimi vrati je bila stalna straža. Kolikor vem, se je komandant Ljubnega z njim dogovarjal, da ga spusti na svobodo, če bo zdravil nemške vojake. Dr. Kukovec je to odklonil.

Nekaj dni pred kapitulacijo tretjega rajha je policija na Ljubnem popolnoma podivjala. Nemci so vso noč neprestano streljali. Ponoči so dr. Kukovca odpeljali od Budna neznano kam. O njem ni bilo več sledu. Kako se je izvršil ta umor, bo ostalo nepojasnjeno.

Ko so Nemci odšli, so Ljubenci, ki so zdravnika dr. Kukovca dobro poznali in radi imeli, začeli iskati njegovo truplo. Iskali so ga predvsem okoli Rasul. Po večdnevnem iskanju so našli za rosulskim pokopališčem mesto, ki je bilo prekrito s svežo travno grudo. Ko so začeli odkopavati to grudo, so naleteli na njegovo truplo. Imel je popolnoma razbito glavo. Njegovo truplo so odpeljali na pokopališče v Preboldu. Njegov dnevnik je ostal pri mojem bratu, ki je bil njegov kurir. Dnevnik je moj brat izročil zdravnikovim staršem.«

Dnevnik zdravnika dr. Roberta Kukovca, ki ga je ohranil njegov kurir Franc Podlesnik z Ljubnega, je eden najlepših spominov, kar jih je kdo napisal v partizanih. Dnevnik se pričinja z njegovim odhodom z Ljubnega, kjer je bilo consko previjališče, v bolnišnico »Celje«. Nato

opisuje prvo nemško hajko, življenje in delo v bolnišnici, izdajo bolnišnice, življenje ranjencev in drugega osebja po skrivališčih in bunkerjih v času hajk, ki jih on imenuje v dnevniku »lov na ljudi«.

Po podatkih, ki so na razpolago, so Nemci ubili dr. Kukovca 23. aprila l. 1945.

Bolnišnica »Celje« je bila po poročilu dr. Zige Červinke, šefa sanitetnega odseka IV. operativne cone z dne 27. februarja leta 1945, izdana. V poročilu navaja bolničarko, ki se je dne 3. februarja zglasila pri njem in mu povedala, da je bolnišnico izdal bivši pacient bolnišnice R. A.. Dr. Červinka je zapisal, da je dne 28. januarja prišla v bližino postojanke močna patrola belogardistov z namenom, da vdre v postojanko, kar pa se ji ni posrečilo zaradi velikih snežnih zametov.

To prvo uradno poročilo dr. Červinke nadrejeni komandi pa ni točno. Belogardisti niso nikoli hajkali za bolnišnico na tem ozemlju. Skoraj gotovo gre tukaj za zamenjavo s Petkovo bolnišnico v Podvolvljeku, ki so jo belogardisti zares odkrili in iz nje odpeljali vse hudo ranjene borce, da so jih na Ljubnem v bližini kmeta Fludernika zverinsko pobili. Nekatere so odpeljali v bolnišnico v Celje in jih na Frančkolovem obesili.

Upravnik bolnišnice dr. Dušan Seber pa piše o tej izdaji v svojem poročilu z dne 4. julija l. 1945, da se je 27. januarja 1945 kolona Nemcev (nemška policija) do 200 m približala postojanki. Vodil jo je neki kmet, ki so ga z grožnjo smrti prisilili, da jim pokaže partizansko bolnišnico. Ta dan je močno snežilo, snega je zapadlo približno meter in četrt. Zaradi kasne ure (okrog 4. ure popoldne) in že močno utrujena se je nemška policija ustavila blizu postojanke in se nato vrnila do najbližnje kmečke hiše. Kmetu, ki jih je vodil, so povedali, da bodo noč pri njem prespali in se odpočili, naslednje jutro pa pojdejo ponovno iskat bolnišnico. Na srečo pa je ponoči prišlo povelje, da se mora vsa policija takoj vrniti v Mozirje, ker so tam partizani napadali. Tako so bili zdaj rešeni. Šele tri dni potem so v bolnišnici zvedeli, da so bili Nemci tako blizu, ker posameznemu kurirju ali obveščevalcu prej ni bilo mogoče pretolči se v postojanko zaradi visokega snega. Ko so zvedeli, da Nemci iščejo postojanko, so ranjence takoj evakuirali.

Brigade v sestavi IV. operativne cone niso v noči od 27. na 28. januar 1945 imele namena napadati Mozirje, kakor pravi v svojem poročilu dr. Seber, ampak so v tej noči prebredle Savinjo med naseljem Libijo in Sotesko nad Letušem. Namen njihovega pohoda je bil, da pridejo čimprej do Save in na Dolenjsko po ukazu glavnega štaba Slovenije.

Vodič, ki je bil prisiljen voditi nemško policijo in ga omenja v svojem poročilu upravnik bolnišnice dr. Dušan Seber, je bil kmet Jože Robnik p. d. Tratnik v Podplanini. O tej izdaji je Jože Robnik pri zaslišanju dne 15. oktobra 1955 izjavil:

»Nekega zimskega dne konec januarja so Nemci okoli 13. ure popoldne prišli v Podplanino. Bilo jih je okoli osemdeset. Aretirali so mojega soseda Gornjega Mlinarja, ki jim je moral pokazati pot do moje domačije. Komandant je točno vedel, da je partizanska bolnišnica v bližini mojih pastirskih stanov. Te podatke je imel napisane na papirju.

Dr. Virgil
Krasnik-
Svato

Pri zasliševanju sem izjavil, da za bolnišnico ne vem. Potem ko so naju z Mlinarjem pretepli, smo odšli na pot. Moral sem jim kazati pot do pastirskih stanov. Od doma smo odšli okoli druge ure popoldne. Snega je bilo skoraj do pasu. Gazili smo ga po celem. Na čelu kolone sem gazil jaz. Pozno popoldne, ko smo prišli že v bližino pastirskih stanov, je pritisnila s Travnika in Komna tako gosta megla, da nismo videli pedi pred seboj. Naprej nismo mogli, zato je komandant ukazal postanek. Komandant je bil v sredini kolone. Poklical me je in vprašal, kako daleč je še do pastirskih stanov. Dejal sem mu, da bo v takem vremenu še skoraj dve uri do tja. Po kratkem premišljevanju je odredil, da se vrnemo in da drugo jutro ponovno pridemo. Domov smo prišli ponoči popolnoma izčrpani. Vsa kolona je prespala pri meni. Na Ljubno je komandant poslal po krplje, vendar je drugo jutro prišlo povelje, da se morajo takoj vrniti v dolino.

Vso noč je snežilo, padlo je pol metra novega snega. Zjutraj okoli osme ure so odšli nazaj proti Ljubnemu. K nam jih ni bilo več.»

Dr. Robert Kukovec je v svojem dnevniku najtočneje in najpodrobneje opisal izdajo bolnišnice in nadčloveške napore osebja ob evakuaciji ranjencev. Iz njegovega dnevnika povzemamo o teh dramatičnih dogodkih tole:

»Bilo je 30. I. Tovariš Karel in tov. Levstik sta kljub visokemu snegu morala iti na »žič« patrolo. Na postojanki zopet enkrat ni bilo tobaka. Popoldne se vrneta brez tobaka, namesto tega prineseta strašno novico. Postojanka je bila izdana. Nemci so že pred tremi dnevi skušali priti do postojanke in nas vse zajeti. Bili so že na pol poti, ko jim je visoki sneg onemogočil nadaljnje prodiranje.

Tragična situacija. Sredi zime, 30 ranjencev, za katere je treba skrbeti in sedaj — kam? Vprašanje, ki ga lahko reši samo partizan. In rešili smo ga. Takoj smo na poti poslali poostreno izvidnico. In res smo na poti videli sledi, do kam so Nemci prišli. Dober kilometer zračne črte. Intendant Tonček je isti večer odrinil v dolino, da izve vse podrobnosti o izdaji postojanke. Bolniki so se vsi oblekli in mnogi so takoj zapustili postojanko, češ, da jo bodo Nemci ponoči obkolili. Komaj smo jih pomirili, da je Nemcem ravno tako težko oziroma nemogoče gaziti sneg kot nam. Težke ranjence smo z veliko muko po globokem snegu spravili v podzemeljski bunker. Potem nas je zalotila noč, postavili smo tudi ponoči stražo, česar sicer nikoli nismo storili. V upravi smo vsaki dve uri menjali dežurstvo. Ob treh zjutraj se vrne Tonček in nam pove tole: Nemci so pred tremi dnevi prišli do kmeta Tr. (Tratnika, o. p.) na čigar zemljišču je postavljena postojanka z bolnišnico. Imeli so precej točen načrt položaja bolnišnice ter prisilili Tr. (Tratnika, o. p.), da jih pelje do bolnišnice. Ker ni bilo poti, je bilo zelo težko gaziti in kolona 60 ljudi je prišla ob 16. uri šele na pol poti. Zaradi mraka so se vrnili z namenom, da prihodnji dan nadaljujejo započeto delo. Tr. (Tratnik, o. p.) je še isti dan dal našemu int. (intendantskemu, o. p.) pošto o situaciji. Vodja voda pa ni poslal nobene pošte v postojanko, ker se je bal, da nas ne bi izdala sled kurirja. Bili smo res na milost in nemilost predani usodi. In usoda je bila z nami. Isti večer in vso noč je bil najhujši snežni metež, katerega sploh pomnim. Zapadlo je ca. 50 cm snega. Nemci so uvideli brezizglednost novega poizkusa in so odrinili v Lj. (Ljubno, o. p.) z obljubo, da se kmalu vrnejo. Trenutno smo bili srečno rešeni.

Drugi dan smo z vso naglico nadaljevali z evakuacijo bolnišnice. Vso hrano smo zadeponirali, ravno tako vso opremo bolnišnice. Skrili smo vse peči, vsa okna, ves sanitetni material. Vse deske, ki so bile razpoložljive, smo odnesli do podzemeljskega bunkerja. Opoldne je naša postojanka izgledala izropana in opustošena. Zbrali smo se vsi k zadnjemu kosilu. Evakuacijo ranjencev smo izvedli na sledeči način. Okoli 15 se jih je javilo takoj za edinico, ali pa so odšli na svoje domove na bolovanje. Tudi nekaj osebja, med njimi obe bolničarki, sta se javili za edinico. Nekaj ranjencev smo odpravili v »podstrešek«. Vsa ta kolona je odšla po kosilu in so vsi, kakor smo izvedeli pozneje, srečno prima-

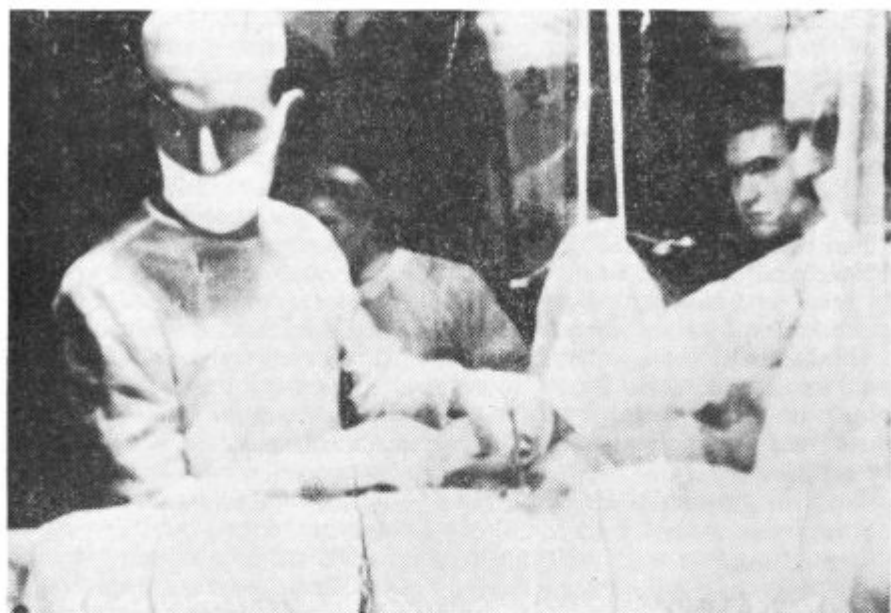
Dr. Robert Kukovec

hali na svoj cilj. Najtežjih deset ranjencev smo zadržali. Te in 5 ljudi osebja smo pustili pri podzemeljskem bunkerju z naročilom, da se tam takoj zgradi napol v zemlji še majhna baraka tako, da bo prostora za vseh 15 tovarišev. Znosili smo jim v to svrho potrebni gradbeni material in orodje. Spravili smo do bunkerja za mesec dni hrano in potrebni material ter orodje. Nato smo zamaskiralj vse dohode k bunkerju, iz katerega se ne bi smeli premakniti, razen v slučaju našega povelja ali pa v skrajni nevarnosti. Ker je bunker ležal 1/4 ure oddaljen od postojanke v zelo skritem in težko dostopnem terenu, je bilo mnogo izgledov, da ta nova postojanka ne bo odkrita. In res, ravno ta postojanka se je pozneje najbolje obnesla. Mi, kar nas je ostalo od uprave in osebja, smo pa ob prvem mraku krenili iz postojanke. Bili smo huje natovorjeni kot kaki tovorni konji. Nosili smo vsak svojo osebno opremo, 3 odeje in 2 vreči hrane. Iz postojanke nismo krenili po naši konspirativni poti,

ampak po običajni poti, katero smo uporabljali pred ofenzivo. Na ta način smo Nemcem napravili naravnost pot v postojanko. To smo storili iz sledečega vzroka: če pridejo Nemci, naj takoj vidijo, da smo zapustili postojanko. Zelel sem tudi, da Nemci postojanko zlahka najdejo tako, da ne bi preiskovali vso okolico in pri tem še slučajno odkrili bunker. Morali smo sveže gaziti sneg. Vdirali smo se do pasu v sneg. Na nekaterih, proti jugu ležečih mestih, je sneg imel že majhno skorjo, tako da nas je sem in tja tudi držal. Večinoma pa skorja še ni bila dovolj močna, mi pa preveč natovorjeni, da smo se končno le udirali. To nas je najbolj zmučilo. Zaradi tega smo morali vreče pustiti in najprej napraviti stezo, ter se potem vrniti po vreče. Na ta način smo morali že itak težavno pot napraviti dvakrat. Posebno hudo je bilo, ko smo prišli v nek star jarek, kjer je že bila napravljena pot. Ker je bilo zelo temno, je nismo videli, ter smo neprenehoma drčali s poti. Pri tem smo se vsakokrat globoko vdirali v sneg in padali. To nas je popolnoma ubilo. Za pot, za katero se rabi v normalnih razmerah 3/4 ure, smo rabili 7 ur. Na koncu smo morali po zamrznjeni poti v hrib, ki je nagnjen 30° do 40°. Bili smo dobesedno ubiti in na koncu svojih moči, toda bili smo na cilju. Prišli smo na »osvobojene grunte . . .«

Prvi nevarnosti smo utekli. Nemci so se umaknili zopet v dolino in tolažili smo se, da se bodo zopet povrnili stari časi. Na naši postojanki smo takoj podvzeli vse ukrepe varnosti. Zamaskirali smo vse dohode k postojanki, pri čemer nam je zelo pomagal sneg, ki je v teh dneh začel naletavati. Naš int. (intendantski, o. p.) vod, ki je ostal v dolini, je dobil nalogo, da nas obvesti o vseh važnih spremembah v dolini. Da bi zabrisali sled do postojanke, smo napravili v dolino novo pot. Ta je šla od P. (Planinca, o. p.) v hrib, visoko pod grebenom prečkala gozd in se tam spustila v jarek, po katerem je tekkel potok. Hodili smo po potoku tako, da nihče ni mogel sumiti, da mi ta potok uporabljamo za pot. Postavili smo takoj stalno izvidnico, ki je imela točen pregled na najvažnejši dohod v postojanko. V postojanki je vladala tišina. Posebno smo pazili na dim, ki bi nas lahko izdal. Zaradi tega v začetku zime nismo podnevi drugod kurili kot v kuhinji. Drva smo pred uporabo seveda dobro posušili. Tudi podiranje drevja, žaganje in cepanje drv bi nas lahko izdalo. To delo smo opravljali proti večeru. Cepili smo najprej na prostem, potem smo pa, ko se je število ranjencev zmanjšalo, v ta namen določili eno celo barako. Pozneje, ko je zapadlo ogromno snega in skoraj popolnoma zakrilo barake, se sekanje sploh ni slišalo daleč. Najvažnejše pa je bilo vprašanje hrane. Pregledali smo vse zaloge in kaj kmalu videli, da še dolgo nimamo zalog hrane, ki so predpisane za 3 mesece vnaprej. Na postojanki nas je bilo okoli 50 ljudi. Da rešimo to vprašanje, ni bilo druge možnosti, kot da začnemo takoj s skrajno štednjo. Tudi ranjenci so dobivali sedaj samo še trikrat na dan hrano, kar je pri mnogih vzbujalo precej odpora . . .

Druga pot, da povečamo količine hrane, je bila ta, da skušamo dobiti hrano iz doline. Od intendanta sem zvedel, da se nahajajo v dolini še bunkerji. Nekaj so jih Nemci takoj odkrili, zažgali in izropali. Nekaj pa jih je še ostalo. Imeli smo tudi še nekaj hrane spravljenega pri kmetih,

Dr. Robert Kukovec pri operaciji. Asistirata medicinski tehnik Lovrenc Kuhar in takratna bolničarka Lili — dr. Lili Cerin

nekaj hrane pa smo imeli tudi že nakazane od gospodarske komisije. Sklenili smo, da spravimo čimveč hrane do postojanke, kjer smo imeli varne bunkerje, da to hrano čuvamo. Izvedbi tega načrta pa sta se zoperstavili samo dve veliki težavi. Snega je bilo vedno več, pot v dolino vedno bolj težavna in bolj vidna. Omenjeni potok, po katerem smo hodili, je v vedno večjem obsegu bil zasnežen. Še bolj sitno pa je bilo dejstvo, da so Nemci začeli obiskovati P. p. (Podplanino, o. p.). Naše upanje, da bodo kmalu zapustili Gornjo Savinjsko dolino, je šlo po vodi. Nasprotno! Vsi znaki so kazali, da se mislijo za stalno tukaj usid-rati. Toda ni dovolj tega, da so bili na Ljubnem, Nemci so začeli vsak dan ali vsak drugi dan zahajati v P. p. (Podplanino, o. p.). Pri tem jih niso ovirali niti najhujši snežni meteži. Dvakrat so prišli tudi do kakih 500 m zračne črte do bolnišnice, kakor nam je to dva do tri dni pozneje javljala naša obveščevalna služba. Kot rečeno, nikjer nismo bili več varni pred Nemci. Zato je bilo za naše fante iz int. (intendantskega, o. p.) voda neverjetno težko in življenjsko nevarno zbirati in prinašati hrano. Nekolikokrat se je zgodilo, da so naleteli na Nemce, ki so začeli divje streljati nanje . . .

Službo smo imeli tako razdeljeno, da je bila polovica int. voda v dolini pri zadnjem kmetu P. (Planincu, o. p.), ki leži proč od vsake steze in pri katerem še Nemci od začetka okupacije nikoli niso bili. Ta vod je imel nalogo, da zbira in donaša hrano do zadnjega kmeta, da melje žito, ki smo ga imeli, in da prižene živino. Od zadnjega kmeta

v postojanko pa so nosili tov. iz int. voda, ki je bil nastanjen v postojanki sami. Če smo šli po hrano do bunkerjev, ki smo jih imeli v dolini v bližini Lj. (Ljubnega, o. p.), sta se pa združila oba voda in prinesla kolikor mogoče hrane naenkrat. Seveda je bilo potrebno za take pohode izvidnice in zasede, ki so osigurale ostalemu vodu možnost transporta. Da se je to moralo vršiti samo ponoči, je jasno.

Da, namučili so se naši fantje. Tihi junaki dela, za katere nihče ne ve in katerim nihče ne prizna njihovih zaslug. Večinoma ranjenci, ki so prišli kot bolniki na postojanko in kateri se potem po potrebi zadržijo med osebjem. Kakor hitro stopijo v osebje postojanke, so skoraj bi rekel, živi zakopani. Da se ne bi izvedelo za položaj postojanke, ki mora biti strogo konspirativen, ne smejo nikoli, razen po službeni potrebi, zapustiti postojanke. Če jo zapustijo, potem samo ponoči, kadar gredo po ranjence, po hrano ali pa po drugo opremo. Po težkih strmih poteh, po temnih nočeh v gozdu, nosijo težko breme do postojanke. Podnevi morajo spet stati na straži, pripravljati drva, nositi vodo, skrbeti za red v postojanki. Tu ni nobenih mitingov, nobenega petja, nobene zabave. V postojanki smo v kraljestvu konspiracije. Zaradi tega tudi ne smejo, če pridejo z ljudmi skupaj, z nobeno besedo izdati, da so na delu v postojanki in da taka postojanka sploh obstaja. Še težje je tako delo pozimi, če je sovražnik blizu. Vendar je ni ovire za njih. Kadar je treba prinesiti v postojanko ranjenca ali hrano, je ni nevarnosti in vremenske nepravilike, ki bi jih pri tem ovirala. Tako so tudi to zimo naši fantje v sredi med sovražnikom zbirali hrano in jo v najhujšem snegu, ki se je vdiral do pasu, dalje prinašali v postojanko. Naši ranjenci so jedli trikrat na dan ... »

Dr. Dušan Šeber, upravnik bolnišnice Celje, pa je o evakuaciji ranjencev naknadno dne 4. julija 1945 poročal: »... Lažje ranjence smo odpustili iz bolnišnice in jih napotili v dravograjsko okrožje, druge smo zopet premestili na postojanko »Reko« in težke ranjence — 10 po številu, smo evakuirali v četrto ure oddaljen podzemeljski bunker. Dali smo jim hrane za mesec dni, dva bolničarja in dva člana delavske ekipe. Drugo osebje postojanke »Potok« smo evakuirali v dva bunkerja, uro oddaljena od te postojanke. Kar je bilo rezervne hrane, smo jo zakopali v zemljo, kirurški instrumentarij in druga oprema je bila tudi zadeponirana. Vsak teden enkrat sem šel s komisarjem v bunker s težkimi ranjenci in sem jih pregledal, sicer sta bolničarja ranjence redno prevezovala ... »

Kakšna je bila usoda bunkerja s hudo ranjenimi borci? Dr. Robert Kukovec pravi v svojem dnevniku, da je imel ta bunker, ki je bil v zelo skritem in nedostopnem terenu, mnogo upanja, da ta nova postojanka ne bo izdana.

Bunker s hudo ranjenimi borci je bil v grabnu Pongradu nad potokom Mrzle vode, v bližini kmeta Planinca. Dne 11. marca 1944 so hajkali po teh planinah Ukrajinci. Izpraznjene bolnišnice sicer niso našli, pač pa so našli bunker in hudo ranjene borce.

Oktobra 1944 je v Atelškovi planini na Smrekovcu strmoglavilo zavezniško letalo, ki je spuščalo partizanom v Gornji Savinjski dolini s padali orožje in municijo. Preden se je letalo zrušilo na zemljo, so

iz njega skočili brez padal štirje piloti. Dva se nista poškodovala in so ju takoj odpremili v štab IV. operativne cone, dva hudo ranjena pa so odnesli v partizansko bolnišnico »Celje«. Pilot Walter je bil najtežje poškodovan. Dr. Kukovec mu je moral odrezati nogo. Walterja so evakuirali iz bolnišnice »Celje« v bunker v Pongradu. Nemci so vse ranjence in osebje ubili v bunkerju. D drugega ranjenega pilota Stephena pa so Nemci ujeli ob hajki v bližini podstreška. Odpeljali so ga na Ljubno. Kaj se je z njim zgodilo, ni znano.

V svojem dnevniku opisuje dr. Kukovec tudi žalostno usodo bunkerja s hudo ranjenimi borci. Zapis je moral biti napisan tik preden so ga ujeli. Odlomek se glasi:

»... Tudi po jarku z one strani planine so se Švabi spustili in bližali bunkerju. V zadnjem trenutku sta bolničarja tov. Uroš Marčič iz Braslovč in tov. Jože Kuhar iz Device Marije ob Polju skočila iz bunkerja in hotela uteči. Rafal iz mitraljeza ju je oba pokosil. Tako sta padla dva izvrstna tovariša, ki sta se popolnoma posvetila izvrševanju svoje partizanske dolžnosti. Ni tov. Jože zaman trdil: Kdor dočaka 15. marec, ta bo dober. 11. III. ju je pokosilo. Švabi so se takoj približali bunkerju in brez obotavljanja postrelili 4 bolnike, ki so bili nepokretni, med njimi Angleža Walterja iz Avstralije. Ubogi tovariši! Koliko smo se mučili z njimi in koliko so sami pretrpeli! Sedaj so pa dočakali tak konec. Švabi so vse padle oropali in nato bunker zažgali, tako da pozneje nismo mogli razločiti trupel posameznikov.

Kmet Jože Robnik p. d. Tratnik govori o štirih hudo ranjenih borcih: o angleškem pilotu, ki se je ponesrečil z letalom na Atelškovi planini, dveh rdečearmejcih, ki sta kot nemška ujetnika pobegnila k partizanom, in o nekem Črnogorcju.

Ob evakuaciji bolnišnice »Celje«, ali kakor jo je imenoval upravnik dr. Dušan Šeber »Potok«, je odšlo nekaj ranjencev in osebja v »podstrešek«, ki ga imenujejo tudi »Reka«. Nekateri, med njimi tudi dr. Robert Kukovec, pa so krenili na novo postojanko, ki jo on imenuje »osvobojeni grunti«, ki so bili v bližini kmeta Planinca. Tam se je skrivalo tudi nekaj domačinov.

O stanju v »podstrešku« in o napadu nanj pripoveduje Ignac Šegina—Nace:

»Nekako konec avgusta ali prve dni septembra l. 1944 sem prišel kot rekonvalescent iz Gornjega Prekarja na Moravškem v »podstrešek«. Na pohodu XIV. divizije na Štajersko sem bil ozebel na nogah. Zaradi odprtih gnojnih ran nisem bil več sposoben za operativno enoto. Z menoj je prišel tudi Jože Ilnikar.

Po kurirski zvezi sva prišla na javko h kmetu Tratniku. Po nekaj mesecih nege sem ozdravel. Ostal sem v »podstrešku« in sem bil dodeljen v zaščito. V glavnem smo opravljali patrolno službo. Iz »podstreška« so hodile patrole, v teh smo bili Jože Turk, doma nekje z Notranjskega, Nande iz Trbovelj in jaz. Gibali smo se v smeri Smrekovca, Belih vod, Semprimoža in Konjskega vrha do Luč.

»Podstrešek« je imel dve stražarski mesti in stalno opazovalnico kakih sto metrov nad barako. Od tod je bil lep razgled proti Smrekovcu, Komnu in Ljubnemu. Na opazovalnico so lahko prihajali tudi ranjenci.

Hrano za bolnišnico in za nas je nabavljala intendantski vod, vendar smo mu vsi pomagali. V skritem bunkerju smo imeli v zabojih spravljeno pšenico, ki smo jo nosili mlet h kmetu Planincu. Hodili smo tudi na rekvizicije do Rečice ob Savinji in do Belih vod.

Za ranjence je bila glavna javka v Rastkah pri Rastočki Mici. Do tja so ranjence pripeljali. Ponoči pa smo jih prenesli na nosilih do zadnje javke, ki je bila pri kmetu Tratniku. Od tod pa smo jih spravili na »podstrešek« ali pa v bolnišnico. Jaz sam nisem bil nikoli v bolnišnici »Celje«, to pa zaradi velike konspiracije.

Dne 10. marca 1944 okrog 10. ure dopoldne sem bil na opazovalnici. Od daleč, iz smeri Komna sem zaslišal neke glasove. Kmalu nato sem opazil kolono nemških vojakov, bili so Ukrajinci, ki so šli po gozdni poti s Smrekovca in Komna proti kmetu Tratniku. Brž ko sem jih opazil, sem takoj stekel v »podstrešek« in alarmiral druge. Takoj je bila odredjena stroga pripravljenost. Ranjenci in ostalo osebje se je takoj pripravilo na umik, ker za boj nismo bili sposobni. Na razpolago smo imeli kakih deset pušk.

V bližnjo jamo sem skrili vrečo moke in meso. Nato smo se razdelili v skupine in se poskrili v bližnje skalovje. Tudi ranjenci so odšli v sestavo skupin, ki so štejele tri do pet članov. Ukrajinci nas niso opazili in so šli po poti proti Tratnikovi kmetiji.

Naslednji dan, v zgodnjih urah, so Ukrajinci zopet prišli in začeli preiskovati teren pri naši postojanki. Proti naši skupini, ki je bila še od prejšnjega dne skrita v skalovju, je prišel neki Ukrajinec v belem plašču. Naša skupina se je srečno izmuznila iz obroča. Umaknili smo se mimo Tratnikove domačije proti Planincu. Tam v bližini je bila velika skala in pod njo smo se skrili do večera, ko je minila hajka na tem terenu. Zvečer smo se napotili do kmeta Mlinarja. Po nekaj dneh smo se zopet zbrali na »podstrešku«, predvsem zaradi hrane. Leseno barako in kuhinjo so Ukrajinci požgali. Hrana, ki smo jo skrili, je ostala nepoškodovana. Vso smo vzeli s seboj. Nato smo se začasno vselili v neki osamljeni prazni koči pod kmetom Robanom.

V začetku aprila 1. 1945 smo dobili povezavo s Šlandrovo brigado. Politični komisar Nace Zupanc, Tone Škerlj, Jože Turk, Jože Ilnikar in jaz smo odšli na Smrekovec, kjer se je takrat zadrževala brigada. Z njo smo odšli nato na Koroško.«

Ob tej hajki je bilo v »podstrešku« 18 ranjencev. Razen ranjenega Angleža Stephena, ki so ga Nemci ujeli, so se vsi ranjenci rešili.

Zdravnik dr. Robert Kukovec opisuje to hajko v svojem dnevniku po pripovedovanju očitvidcev, takole:

»Komisar Nace, človek mlad, človek življenjske energije in velike korajže, je izgledal bled, neprespan, ubit. Pripovedoval mi je: V soboto zgodaj sta dva tovariša spremljala omenjenega ruskega ranjenca iz novega bunkerja v podstrešek. Ker še ni mogel dobro hoditi, sta ga na poti skrila v gosto grmovje in hitela na »podstrešek« po pomoč, da bi

jima pomagali nositi ranjenca. Podstrešek je bil zapuščen in okoli njega se je slišalo vpitje Švabov in streljanje. Umaknila sta se, kolikor hitro sta mogla, nazaj proti planinam. Od vseh strani sta že slišala in videla Švabe ...

... V ponedeljek proti večeru so šli najprej iskat ranjenega Rusa, katerega so v soboto pustili na poti do »podstreška«. Srečno so ga našli. Bil je ves čas brez hrane in prav od blizu poslušal svojo materinščino, v kateri so se pogovarjali Ukrajinci ... Ruskega ranjenca smo ne daleč od naših bunkerjev skrili v neko skalovje. Obljubil sem, da bom za nekaj dni prevzel njegovo prehrano, tako da se bo intendantski vod lahko posvetil nalogi organizacije novega bivališča. Bilo je treba najti tudi zvezo s tovariši iz »podstreška«, katerega so Ukrajinci obkolili in zažgali. Tudi s temi tovariši se je v teh dneh vzpostavila zveza. Izvedeli smo, da na »podstrešku« nihče od osebja ni niti padel niti bil ujet. Posebno naju je to s Francijem veselilo zaradi tov. Lili (sedaj Lili Cerin, zdravnica v bolnišnici dr. Petra Držaja, o. p.), o kateri so vsi trdili, da je bila ujeta. Ko smo izvedeli zanjo, smo jo takoj naročili k nam v bunker in sklenili, da ostane pri nas. Tudi ona je znala marsikaj povedati.

V soboto zjutraj so se že čuli glasovi in vpitje, ki so prihajali vse bliže s Komna. Vsem je bilo jasno, da predstojte hajke ter so na vso naglico evakuirali bolnišnico (misli podstrešek, o. p.). Dva nepokretna ranjenca so odnesli v bližnje skale in v zadnjem trenutku je še intendant Nace vrgel hrano, ki je bila v kuhinji, v jamo za odpadke in jo pokril s snegom. Na ta način je rešil mnogo dragocene hrane. Vsi ranjenci in osebje so se tudi skrili v bližnjih skalah. Švabi so kmalu nato prišli do podstreška ter ga seveda takoj zažgali. Ujeli so tudi tri pokretne ranjence, ki so se najbrž sami predali. Med njimi je bil tudi Anglež Stef, s katerim so, kakor smo pozneje zvedeli, zelo lepo ravnali. Seveda, Angleži so za te ljudi še zadnja karta, na katero morajo računati. Našim kmetom, ki niso vedeli za Angleža, je bil to takoj povod, da so trdili, da so imeli Švabi v svojem štabu belogardističnega Angleža. Isti dan so tovariši prebili pod skalami relativno mirno. Niso se pa v nedeljo zjutraj še prav zbudili, ko so zapazili v neposredni bližini Švabe. Seveda so se takoj zbudili in ker so jih Nemci takoj opazili, se je vse razbežalo. Tov. Lili je s tov. Pavlo tekla, kolikor je mogla. Nekdo je sicer enkrat streljal za njo, potem pa je streljanje opustil. Tov. Lili trdi, da je bil gotovo kak dober človek, ker bi bil lahko iz neposredne bližine brez vsega zadel. Morda so bili tudi med dobrovoljci dobri ljudje, ki so že bili siti Hitlerjevega hlapčevanja. S Pavlico sta se skrili pod neko smreko, ki je bila k sreči dovolj gosta, da jih je prikrila pred Nemci, ki so v bližini v kolonah hodili mimo. Njima se je pridružil tudi ranjeni Malovrh in vsi trije so proti večeru, ko se jim je zdelo, da so Nemci že odšli, krenili s trebuhom za kruhom. Imeli so srečo. Naleteli so na Darčkov bunker, katerega je ta že v soboto kar na hitro zapustil. Našli so vse potrebno za pripravo žgancev, katere so seveda z velikim užitkom pojedli. Tudi se jim je prileglo spanje pod streho, saj niso imeli s seboj nobenih odev. V tej idili pa so jih v ponedeljek spet zmotili Nemci, ki so bili ostali po vrhovih v zasedah. Za te oni še pojma niso imeli. Ti Nemci so

v ponedeljek iz samega dolgega časa začeli streljati. Nekaj strelav je šlo popolnoma slučajno mimo koče. Seveda bi si vsak v tej situaciji mislil, da so strelji namenjeni njemu. Zaradi tega so vsi trije na vso naglico zbežali iz bunkerja spet v skale in tam ostali kar tri dni...»

Evakuirano bolnišnico »Celje« — »Potok« so Nemci našli in jo požgali 2. aprila 1945. Pogorišče in deli požganih barak so še danes dobro vidni. ZZB Ljubno je 2. maja 1959 vzdala v skalo ob požgani operacijski baraki spominsko ploščo.

V prvih ustnih in pisemenih poročilih upravnika dr. Virgila Krasnika nimata partizanska bolnišnica »Celje« in podstrešek posebnih ilegalnih imen. Ta imena zasledimo šele v poročilu upravnika dr. Dušana Šebra dne 4. julija 1945, kjer imenuje bolnišnico »Celje« — »Potok«, podstrešek pa nosi ime »Reka«. Po zaslišanju še živečih pa ti dve imeni nista bili v rabi pri osebju, ampak se tako imenujeta le v poročilu zaradi konspiracije.

Dr. Žiga Červinka v svojem poročilu dne 27. februarja 1945 govori o bloku treh postojank, ne omenja pa ne »Potoka« in ne »Reke«. Tretja postojanka je bil bunker hudo ranjenih borcev v Pongradu.

Najmanj ohranjenih poročil iz centralnega sektorja (Gornje Savinjske doline) je ravno v inštitutu za delavsko gibanje v Ljubljani. To je popolnoma razumljivo, ker so se te bolnišnice gradile spomladi leta 1944. Povezava s sanitetnim oddelkom glavnega štaba Slovenije je bila ves čas slaba zaradi terenskih razmer pri zvezi z Dolenjsko in zaradi velike nemške ofenzive na osvobojeno ozemlje Gornje Savinjske doline, kjer so v tej ofenzivi propadle skoraj vse večje partizanske bolnišnice (Celje, SOK-ROK-Petkova bolnišnica, Žegnani studenec, tudi Pri sedmih studenih-Luče) in z njimi tudi arhivi. Poročila, ki so jih upravniki bolnišnic pošiljali po kurirskih zvezah, so večkrat propadla. Nekateri arhivi pa so bili shranjeni na tako skritih mestih, da se po osvoboditvi niso več našli.

Zanimiva je usoda arhiva partizanske bolnišnice »Celje« — »Potok«. V poročilu dne 4. julija 1945 piše upravnik dr. Dušan Šeber: »... Arhiv naše bolnišnice je politični komisar tov. Nace baje spravil v neki hiši pri kmetih Sv. Duh-Ravne pri Šoštanjju, kjer se še danes nahaja.«

V dopisu dne 6. marca 1968 pa pravi dr. Dušan Šeber med drugim: »Arhiv bolnišnice je bil pri evakuaciji tudi transportiran iz bolnišnice k bližnjemu zavednemu kmetu, kjer se je verjetno izgubil (točneje ne vem za njegovo usodo).«

Usoda arhiva bolnišnice »Celje« — »Potok« pa je pojasnjena. Jeseni leta 1955 sva bila z bivšim intendantom bolnišnice tov. Poldetom Travnerjem v Podplanini. Oglasila sva se tudi pri domačiji Ivana Kranjca, Planina številka 12.

Kranjčeva po domače Drgovnikova domačija je najbližnja soseda Tratnikove domačije. Tudi ta hiša je bila tesno povezana z bolnišnico »Celje«. Ko smo se pogovarjali o bolnišnici, nama je povedala Drgovnikova mama, da so po osvoboditvi našli v hlevu zakopan zaboj, poln raznih dopisov. Ni pa se spominjala, kaj vse je bilo napisano v njih. Precej časa so čakali in jih hranili. Ker pa ni bilo nikogar po nje in ni bilo drugega papirja, so te papirje pokurili.

Tudi zadeva s kirurškim instrumentarijem partizanske bolnišnice »Celje« je pojasnjena. Ob evakuaciji bolnišnice so tudi kirurški instrumentarij zakopali. Tov. Ignac Segina-Nace, ki je bil v podstrešku — »Reka«, je po hajki v Podplanini s tovariši političnim komisarjem Nacetom Zupancom, Tonetom Škerljem, Jožetom Turkom in Jožetom Ilnikarjem odšel v Šlandrovo brigado, ki se je mudila takrat na Smrekovcu. S seboj so na konju odpeljali tudi kirurški instrumentarij bolnišnice. Kam je ta instrumentarij potem oddal štab Šlandrove brigade, mu ni znano.

V svojem poročilu 4. julija 1945 glede kirurškega instrumentarija navaja dr. Dušan Šeber, da je bil konec aprila 1945 predan dr. Ivanu Kopaču-Pavčku, ki je bil upravnik Pavčkovih bolnišnic na Pohorju. To je dr. Dušan Šeber ustmeno izvedel od bivšega intendanta tov. Toneta Škerlja.

Partizanska bolnišnica »Celje« — »Potok« je bila povezana z vsemi enotami IV. operativne cone na osvobojenem ozemlju Gornje Savinjske doline. Preskrba s sanitetnim materialom je bila do vdora sovražnika na osvobojeno ozemlje v glavnem zadovoljiva. Kanali za sanitetni material so vodili iz Celovca, Gradca, Dunaja in Celja. Ob okupatorjevem vdoru so ti kanali usahnili. Sanitetni material so pošiljale tudi enote, ki so ga zajele ob raznih rekvizicijah, tako sanitetni referent savinjskega okrožja, terenska apoteka »Viharnik« na vznožju Rogatca kakor posamezni aktivisti.

VIRI

1. Arhiv instituta za delavsko gibanje v Ljubljani.
2. Poročilo zdravnika dr. Zige Cervinke, šefa sanitetnega odseka IV. operativne cone z dne 7. II. 1945 (Zbornik dokumentov sanitetne službe v NOB, Beograd 1952.).
3. Zaslišanje in poročilo primarija dr. Virgila Krasnika-Svata.
4. Poročila zdravnika dr. Dušana Šebra.
5. Zaslišanje Poldeta Travnarja.
6. Dnevnik zdravnika dr. Roberta Kukovca.
7. Zaslišanje Ignaca Šegine.
8. Zaslišanje Franca Goloba-Janeza.
9. Zaslišanje Jožeta Robnika p. d. Tratnika.
10. Zaslišanje Lizike Podlesnik-Juvan.
11. Dr. Metod Mikuž, Oris partizanske sanitete na Slovenskem, zavod »Borec«, Ljubljana 1967.

JANKO OROZEN

CELJSKA SREDNJEŠOLSKA MLADINA IN BORBA ZA OHRANITEV NAŠE NARODNE INDIVIDUALNOSTI V DOBI HABSBUŠKE MONARHIJE

Življenje našega naroda v dobi habsburške monarhije je postalo posebno kritično v času, ko se je prebudil moderni nacionalizem. V tej dobi se je odločila usoda našega obstoja, položeni so bili temelji za delni uspeh na pariški mirovni konferenci, a tudi za uspeh narodnoosvobodilne borbe v drugi svetovni vojni.

Navedena, nad 150 let trajajoča doba ne nosi potez revolucije, ki na ruševinah z velikim zamahom ustvarja novo, nasprotno, zanjo je značilno počasno in, rekli bi skoraj, preiščeno delo, ki v smislu zgodovinskega razvoja samo zdaj pa zdaj dobiva kak večji impulz. Najvažnejši med temi impulzi je bila osvoboditev kmeta leta 1848, ki je našemu narodu in njegovim pripadnikom omogočila vstop v vrsto zgodovinskih narodov in dejavnih osebnosti, ne da bi se bilo treba odreči svojemu bistvu, krvi in jeziku. Nastajale so kaj hitro nove možnosti, enako hitro so rasle tudi nevarnosti. Treba je bilo neprestano in odločno skrbeti za rast našega narodnega osveščanja. To je bilo mogoče doseči samo z rastjo kulture, duhovne in materialne, — med obema vlada recipročnost. Naša srednješolska mladina je to v sebi čutila in se je zlasti na kulturnem območju bolj in bolj udejstvovala. To je imelo daljnosežen pomen, saj so iz srednješolske mladine izhajali voditelji naroda. Stvar ni bila niti lahka niti preprosta, saj je bolj in bolj rasel nasprotni pritisk, ki je hotel napraviti konec našemu narodnemu obstoju. Potrebna je bila stopnjujoča se borba, katere pomembnosti se danes, ko živimo v čisto drugih okoliščinah, še premalo zavedamo. Vsak pravi mladinec je imel pred seboj dvojni cilj, lastni obstanek in obstanek naroda. To je bila življenjska nujnost.

Začetki so bili seveda skromni, o njih imamo samo posamezna pričevanja. Najpomembnejše je Slomškovo. Slomšek je bil na celjski gimnaziji učenec Ljubljancana Antona Zupančiča, tedaj še narodnjaka. Zupančič je navajal slovenske dijake, da so se trudili spoznavati slovensko gramatiko in pisati slovenske spise. Viden je bil tudi vpliv glavne

šole. Med pevci v na njej nastalem glasbenem društvu so bili tudi slovenski gimnazijci, prav tako med uporabniki knjižnice, ustanovljene pri glavni šoli, v kateri so bile tudi slovenske knjige.

Leti 1848 in 1849 sta gotovo pozitivno vplivali na celjsko dijaštvo. Celjsko slovensko politično vodstvo je bilo sicer konservativno, toda napredne narodne ideje mimo vodstva niso mogle iti. V Celju so se ustavili mladi dunajski Slovenci, ki so nesli v Ljubljano zahteve po zedinjeni Sloveniji. V Celju se je že tudi občutil vpliv zavednih slovenskih zdravnikov dr. Jožeta Šubica in dr. Stefana Kočevarja.

Da je bil vpliv na srednješolsko mladino zares znaten, priča uspeh, ki sta ga z njo imela Josip Drobnič in Jernej Francelj, učitelja slovenščine na gimnaziji, ki je v smislu novejšega zakona postala osemrazredna. Drobnič je z dijaki ustanovil dramatično šolo. Zanj je priredil več iger, med njimi *Raztresenca* in *Dvoboj*, ki so jih igrali v šoli leta 1850.

Francelj je pa ustanovil na gimnaziji slovensko dijaško knjižnico in list *Slavijo*, ki jo je urejeval Viktor Lipež z Vranskega, poznejši ravnatelj realke na Hrvaškem, dramatik in šolski pisatelj.

S Francem Hrašovcem, ki je bil leta 1851 praktikant pri deželnem sodišču v Celju, je Drobnič ustanovil čitalnico, ki so jo obiskovali tudi dijaki. Za čitalnico so nabavili nekaj knjig in časopisov, vendar je obstajala samo pol leta.

Drobnič je v zvezi z Janezom Jeretinom leta 1851 in 1852 priredil tudi več slovenskih iger v mestnem gledališču. Pri prvi izmed njih, ki se je imenovala *Dobro jutro* in jo je Drobnič prevedel iz češčine, je pred otvoritvijo pelo Slovensko pevsko društvo, ki ga je Drobnič skoraj gotovo improviziral iz gimnazijcev. Ženske so nastopile v narodni noši. Igra je vzbudila veliko navdušenje. Čisti dobiček je bil namenjen za poplavlence v okolici Ptuja. Drobnič je zaradi bolezni zapustil mesto na gimnaziji in je odšel na kmete kaplanovat. Leta 1857 je poučeval slovenščino na gimnaziji v Gradcu. Tam je izdal *Venec gledaliških iger* (1859). Leta 1859 se je za krajši čas vrnil v Celje. Z dijaki je pripravil predstavo, ki so jo pa morali igrati v Laškem.

V kolikšni meri je Drobničeva *Slovenska čbela* vplivala na celjsko dijaštvo, ni znano. Vsekakor je med njimi nastal odziv. Vemo pa iz pričevanja poznejšega šmarješkega župnika Edvarda Jamžeka, po očetu — učitelju trboveljskega rojaka, da so celjski dijaki nabirali naročnike za Janežičev Slovenski glasnik in pri njem po zmožnostih tudi sodelovali.

Iz poznejših let je poučen primer Vatroslava Oblaka, sina celjskega podobarja in kiparja, poznejšega velikega in prerano umrlega slavista (1864 — 1896). Njegov življenjepisec prof. dr. Matija Murko ugotavlja na osnovi zapisne knjižice, da si je mladi dijak zapisoval rodoljubne izreke iz spisov slovenskih in čeških pisateljev, iz govorov čeških in poljskih politikov, da se je zanimal za slovenska akademska in druga društva, za narodno statistiko, a tudi za socialna gibanja. Ko je bil v osmi šoli, ga je zaradi narodne zavednosti zadela težka nesreča. Na celjski gimnaziji je bila navada, da so pri šolskih mašah v cerkvi izmenoma peli nemško, latinsko in slovensko. 19. novembra 1885 je bilo na vrsti slovensko petje. Dijaki so šli k ravnatelju, bil je Peter Končnik, in ga

prosili, da bi smeli peti slovensko tudi cesarjevo pesem. Ravnatelj je to dovolil, po ugovarjanju nemškega učitelja petja so pa to dovoljenje preklicali. Oblak je pevce pregovoril, da so se sami vadili peti slovensko cesarsko pesem štiriglasno. Da se ne bi premislili, je šel sam na kor in je pevce spodbujal. Učitelj petja Weiss, nadučitelj ženske osnovne šole, se je penil od jeze, nehal orglati in odšel. Sledila je preiskava. Oblaka je učiteljski zbor izključil z vseh gimnazij v državi. Ministrstvo je kazen omililo s tem, da je Oblaku dovolilo delati maturo na eni izmed avstrijskih gimnazij. Ravnatelju Končniku je vsekakor bilo težko, saj je vedel, da je bil Oblak že tedaj temeljito podkovan v slovanskem jezikoslovju, in mu je sam dobavljal literaturo za študij. Oblak je odšel v Zagreb, se vpisal tam na gimnazijo in maturiral.

Iz začetka dvajsetega stoletja imamo več primerov, ki pričajo o narodni zavednosti celjskih slovenskih dijakov. Že na slovenski nižji gimnaziji (nemško-slovenskih gimnazijskih razredih) so se začeli pravilno narodno usmerjati, pri tem so močno vplivali nanje nekateri profesorji, čeprav so se že kazali prvi znaki kulturne in politične razcepljenosti. Primeri, za katere vemo, so tipični, sicer je pa bila narodna zavest že splošna.

Mladi in temperamentni Anton Novačan je kot mentor s tolikšno vnemo deloval v literarnem krožku *Svoboda*, da je šel kot četrtošolec ponavljat razred na Hrvaško, kjer je pozneje tudi maturiral. Mlada in vneta dramatika, poznejši odvetnik dr. Rudolf Dobovišek in poznejši gledališki ravnatelj mr. Fedor Gradišnik, sta morala zaradi svoje umetniške in narodne vneme oditi iz Celja in maturirati v Ljubljani. To je bilo že v času, ko so se pripravljali veliki dogodki na Balkanu, ki so močno razvneli tudi narodno čustvovanje pri nas in vzbujali v mladih ljudeh tudi pripravljenost za večje žrtve. Kmalu so prišle. Pri tem je oblast dijaštvo nekako vezala z učiteljstvom. Bila je zares notranja sličnost. Učiteljstvo je za leto 1913 in 1914 izdalo svoj poseben koledar *Branibor*. Deželno sodišče v Ljubljani je kot tiskovno sodišče odkrilo v njem deset zapovedi, veljavnih za vsakega Slovenca, iz katerih je izhajal sklep, da je rešitev naroda samo v bratski združitvi vseh Južnih Slovanov, enega ljudstva s tremi imeni.

Na Štajerskem je oblast najprej udarila po Francu Sijancu, upokojenem nadučitelju pri St. Andražu pri Ptujju. Obtožili so ga, da je razdeljeval *Branibor*. Pri njem so našli več izvodov Koledarja in nekaj številčk dnevnika *Dan*. Dne 1. septembra 1914 so ga zaprli in nato izročili vojnemu tožilstvu v Gradcu.

Sličnega značaja, toda nekoliko razširjena, je bila obtožba dijakov gimnazije v Celju in gimnazije ter učiteljišča v Mariboru.

Obtožba je rodila preiskavo civilnih in vojaških oblasti, ki se je vlekla vso vojno. O njej govori fascikel 91, 1914, št. 1782 v graškem deželnem arhivu, nosi pa naslov Srbofilska početja srednješolcev v Celju in Mariboru (Serbophile Umtriebe unter Mittelschülern in Cilli und Marburg).

Kaj je bilo na stvari? Branislav Jošt, sin profesorja samostojnih nemško-slovenskih gimnazijskih razredov, je bil obtožen srbofilske iz-

jave. Bilo je 30. julija 1914. Sedlar Martin Bajde je stal pred svojo hišo. Tam se je znašel tudi Branislav Jošt. Tedaj so prikoralaki mimo vojakov bataljona 87. polka, ki so se vrnili iz Skadra. Bajde je rekel: »Ubogi vojaki! Srbi sicer niso nič vredni, treba bi jim bilo razbiti glave!« Jošt mu je odvrnil: »Saj so vendar naši bratje.« To je bil osamljen primer. Druga obtožba je veljala večji skupini celjskih in mariborskih dijakov.

Stajerski deželni šolski svet je 5. avgusta 1914 sporočil vsem ravnateljem srednjih šol in učiteljišč opozorilo notranjega ministrstva, da se med jugoslovanskim dijaštvom širijo velikosrbske ideje, in njegovo naročilo, naj z vsemi možnimi sredstvi zatirajo tako propagando in naj ministrstvu poročajo, kar bi v tem pogledu opazili. To je bilo splošno sporočilo in opozorilo.

Kmalu se je pojasnila konkretna zadeva. Ministrstvo je dobilo od deželnega poslanstva v Ljubljani svarilo, da je tudi v Mariboru in Celju »slovansko-nacionalna srednješolska organizacija«. O tem je ministrstvo obvestilo štajerski deželni svet in je preko njega naročilo ravnateljstvu gimnazije v Mariboru in ravnateljstvu gimnazije in nemško-slovenskih nižjih gimnazijskih razredov v Celju, naj zadevo takoj preiščejo, disciplinsko ukrepajo in o tem poročajo. Ravnateljstvi sta bili počasni. Dne 30. januarja 1915 sta dobili nov poziv. Dne 16. februarja sta odgovorili, da nista ugotovili ničesar. Med tem je pa dobil ministrski referent na samostanski gimnaziji v Št. Pavlu v Labodski dolini na Koroškem seznam članov Dijaške počitniške zveze iz leta 1913, ki je bil natiskan v Knjižici, v kateri so bili »sestavki z velikosrbsko idejo«. V službenem poročilu ni naveden naslov knjižice. Bil je to almanah *Jugoslovenske počitniške zveze* za leti 1913 in 1914, ki ga je v Ljubljani izdal M. Ambrožič.

Seznam je ministrstvo preko deželnega šolskega sveta poslalo ravnateljstvu gimnazije in samostojnih nemško-slovenskih nižjih gimnazijskih razredov ter ravnateljstvu gimnazije in učiteljišča v Mariboru z naročilom, naj zadevo skrbno in tehtno preiščejo. Hkrati je ministrstvo opozorilo na Knjižico tudi višje državno pravdnitstvo v Gradcu.

Ravnateljstva so tudi zdaj sporočila, da niso mogla ugotoviti ničesar krivega. Tedaj je ministrstvo ponovno zahtevalo preiskavo. Stvar je postala zelo resna.

V Celje se je napotil deželni nadzornik dr. Viktor Thumser in je v navzočnosti ravnatelja Klementa Profita osebno vodil preiskavo. Prvi je prišel na vrsto Branislav Jošt. Izgovarjal se je, da je z besedami, zaradi katerih so ga obtožili, hotel samo reči, da so nam Srbi po jeziku sorodni. Ravnatelj in profesorji so bili mnenja, da je dečko nekoliko omejen, to je navajal tudi njegov oče. Thumser pa pravi v svojem poročilu deželnemu šolskemu svetu, da on takega vtisa nima in da se dijak samo težko nemški izraža. Nato so prišli na vrsto dijaki, navedeni v spisku članov počitniške zveze. Med preiskavo je prišlo na dan, da so dijaki imeli literarno društvo, ki je izdajalo in v Zvezni tiskarni tiskalo literarno glasilo. Ta ugotovitev je postala zdaj jedro obtožbe.¹

¹ Društvo se je imenovalo *Kondor* in glasilo *Savinja*, ki so ga dijaki izdajali pod mentorstvom Rudolfa Maistra-Vojanova.

Prizadeti dijaki so bili: Feliks (Srečko) Puncer (VI. r.), Alojzij Pavlič (VIII. r.), Ivan Kvac, Stanislav Pečar, Martin Ravljen, Franc Roš (VI. r.), Arkadij Videmšek (VII. r.), Leopold Vasle, Jožef Praznik (VII. r.), Ivan Ferlež, Martin Kupec, Ivan Melavc (V. r.).

Kot glavne ustanovnike literarne družine in aktivne sodelavce *Savinje*, ki je izšla v štirih številkah, je preiskava ugotovila: Arkadija Videmška, Franca Roša, Martina Ravljena, Feliksa Puncerja, Stanislava Pečarja in Ivana Kvaca.

Po preiskavi je sledila profesorska konferenca, ki je izrekla kazni. Prisodila je Feliksu Puncerju kot pobudniku za ustanovitev družine in sodelavcu počitniške zveze 4 ure karcerja, ostalim pa je izrekla ukor po profesorskem zboru oziroma ravnatelju. Brez kazni je ostal Ludovik Cernej, ker je bil samo mimogrede pri literarni družini. Sklep o izrečnih kaznih je moral potrditi še deželni šolski svet.

Na mariborski gimnaziji so bili mnogo strožji, čeprav je tam šlo samo za članstvo in sodelovanje pri počitniški zvezi. Soglasno so izključili z zavoda: Ivana Erkerja (V. r.), Cirila Samperla (V. a r.) in Vinka Živka (VII. r.). Glede Stanislava Pušenjaka in Vovčka, ki sta že bila pri vojakih, je konferenca sklenila, da ju bodo zaslišali, ko se vrneta iz vojske. Pušenjak se je prijavil za predčasno maturo. Niso pa mogli sklepati o dveh Robičih, ki sta si pri vojski že zaslužila medaljo za hrabrost in o Marčičku, ki je že padel.

Na realki so popolnoma oprostili Franca Horvata, ki ga je poprej že oprostilo sodišče, na učiteljišču pa Ivana Veselka in Maksa Dominkušca.

Deželni šolski svet je o zadevi razpravljajl uvidevno. Pri tem je prišla do izraza misel, da je pri presoji čina treba upoštevati animus inirandi in ugotoviti, če se je storitelj zavedal, da je napravil kaj nedovoljenega. Skrbeti je pa treba za dobre člane družbe in izločiti neuporabne. Glede na krivdo je treba osumljence deliti v tri kategorije:

1. v tiste, ki so pripadali samo literarni družini;
2. v tiste, ki so bili v počitniški zvezi in delali zanjo;
3. v tiste, ki so agitirali za eno in drugo organizacijo.

Važno je bilo mnenje nadzornika Petra Končnika, ki je bil sam Slovenec in zato najbolj sposoben za presojanje. Povedal je, da članki v *Savinji* niso taki, da bi v političnem oziru vzbujali kake pomisleke, niti ne lirika, ki je tu in tam erotična. Pri Puncerju je obtežilno to, da je bil v pisemski zvezi s prof. dr. Franom Ilešičem. Glede članov počitniške zveze ni mogoče ugotoviti, če so vedeli za njeno protiaavstrijsko tendenco. Postopali pa so oboji protidisciplinsko, ker so delali, ne da bi bili obvestili ravnateljstva.

Glede na to je referent rač. nadzornik dr. Thumser predlagal kazni:

— za Feliksa Puncerja 8 ur karcerja, ker je bil ustanovitelj literarne družine in je v listu objavil grajani referat in ker je bil pri počitniški zvezi;

— za Alojzija Pavliča 4 ure karcerja z grožnjo izključitve pri večjem disciplinskem prestopku, ker je pobiral denar za počitniško zvezo;

— za Ivana Kvaca, Stanislava Pečarja, Martina Ravljena, Franca Roša, Arkadija Videmška, Ivana Ferleža, Martina Kupca, Ivana Melavca, Leopolda Vasleta, Ivana Praznika, Ivana Erkerja, Cirila Šamperla, Vinka Živka, Ivana Veselka in Maksa Dominkuša grajo;

— za ostale oprostitev, ki so jo sicer predlagala že ravnateljstva. Referent je utemeljeval svoj predlog z navedbo, da je bila mladina pač zapeljana in da bi kazen bolj zaslužili tisti, ki so jo zapeljali.

Za dijake, ki jih je večinoma še čakala služba v cesarski vojski, je bila stvar v glavnem končana. Nevarnost je pa še vedno lebdela nad njihovimi glavami, kajti leta 1916 se je v zadevo vpletla vojska. Dne 12. julija 1916 je v imenu armadnega komandanta neki polkovnik deželne brambe od namestništva zahteval pojasnilo, kaj je bilo ukrenjenega v obojni zadevi, ki nosi srbofilski pečat in izraža radikalno slovansko miselnost, kake so bile leta 1914/1915 v Celju tozadevne razmere in ali so še tam oziroma kje so: Branislav Jošt, Feliks Puncer in Franc Roš.

Ministrstvo se je obrnilo na okrajnega glavarja Müllerja, ki je 21. julija 1916 odgovoril v smislu ugotovitev, ki mu jih je dalo gimnazijsko ravnateljstvo. Glede *Savinje* je še posebej navedel mnenje ravnatelja, da ni bilo v *Savinji* tiskanega nič takega, česar ne bi bilo pred vojno mogoče čitati v raznih javnih organih. Glede Jošta poroča, da je deželno obrambno sodišče izročilo celjskemu državnemu pravdnictvu, ki je ustavilo preiskavo gimnazije, njega in je dobil 16 ur karcerja. O Feliksu Puncerju navaja, da je sin Matija Puncerja, gostilničarja v Rečici v Savinjski dolini, je v VII. razredu in stanuje doma; Franc Roš je sin okrajnega sekretarja in je pri vojski. Deželni šolski svet je za obvestitev vojski poslal namestništvu prepis Thumserjevega poročila in zapisnika o seji deželnega šolskega sveta.

Vojska s tem še ni bila zadovoljna. Dne 9. avgusta 1916 je zahtevala poročilo o starosti navedenih dijakov, nadalje ali in kje so bili pri naboru, kje služijo, sodni akt o Horvatu, starši katerih izmed njih so najbolj obremenjeni. Okrajni glavar poroča o tem namestništvu:

Srbofilski in slavofilski so prav posebno: Jošt, Kvac, Videmšek in Ferlež. Njihovi očetje so radikalni nacionalni Slovenci in so jim vcepili svoje mišljenje. Ravljenov oče Jožef je živel v Šoštanjju in je umrl pred 10 leti, bil je slavofil, mati Marija živi že okrog dve leti v Rajhenburgu pri svojem zetu Jožefu Skobernetu, ki je osumljen srbofilstva.

Očetje drugih so Slovenci, politično se niso udejstvovali in veljajo za patriote. Joštov oče, profesor, je poročnik pri deželni brambi, Videmškov oče je sodni oficial pri okrajnem sodišču, Kvačev oče je nadučitelj v Šmartnem v Rožni dolini, a Ferležev trden posestnik v Šentjurju.

Jošt in Kvac sta še premlada za vojsko, Pavlič je teolog v Mariboru, Ferlež in Roš sta superarbitrirana, Videmšek, Vasle, Praznik, Pečar, Ravljen, Kupec in Melavc so že odbrani.

Armadnemu poveljstvu še ni bilo dovolj. Dne 16. avgusta 1916 je pisalo tudi okrožnemu sodišču: Organizacija je očitno imela program, priključiti jugoslovanske dele monarhije k Srbiji, nadela si je lažno obliko potovalne organizacije. V Ljubljani je glavni obtoženec dobil pet let ječe, drugi je pred sodbo umrl, ostali so dobili do 7 mesecev. Ni pravič-

no, da so drugod kaznovali samo s karcerjem. Postopajte v smislu priloženega fascikla. Akte lahko dobite pri deželnem sodišču v Ljubljani, iz njih bodele videli niti, ki vodijo v Celje in drugam.¹

Istega dne je armadno poveljstvo pisalo tudi okrožnemu sodišču v Mariboru. Navaja, da se v aktih ljubljanske policijske direkcije često omenja Maribor. Posebej opozarja na novo ime, Ivana Gačnika, ki je leta 1913 in 1914 nabiral naročnine za počitniški almanah, ki ga je v Ljubljani izdajal M. Ambrožič, v katerem so članki, napisani v duhu srbofilske nacionalne revolucionarne mladinske organizacije in je bil enkrat že tudi zaplenjen; obstaja sum, da je bil Gačnik vodja organizacije v Mariboru ali da ji je bil vsaj blizu. Sodišče je odgovorilo, da je Gačnik že od 1. novembra 1914 učitelj, da je služboval pri St. Lenartu in Sv. Barbari ter je bil 18. marca 1916 vpoklican kot enoletnik.

V smislu zahtev vojske je ministrstvo 28. avgusta 1916 zahtevalo od okrajnega glavarstva v Celju in v Mariboru poročila o vseh bivših dijakih-obtožencih; kdo in kaki so njihovi starši, ali že služijo v vojski. Posebej se zanima za Roša in njegovega očeta, za očeta Branislava Jošta, Ivana Kvaca, Arkadija Videmška in Ivana Ferleža. Glede poslednjih štirih sprašuje, ali jih ne bi kazalo poslati v »zaledje«, vsekakor internirati.

Okrajni glavar Müller navaja o Rošu, da je bil rojen v Kranju, 30. aprila 1916 vpoklican k 87. pešpolku, nato pa odpuščen, da je kot Slovenec simpatiziral z vsemi slovanskimi narodi, da doma govorijo skoraj samo slovenski, o kaki izjavi ali dejanju, ki bi pričalo o protidržavni usmerjenosti, ni nič znanega, oče je slovenski nacionalist, toda nekorektna politične miselnosti mu ni mogoče dokazati: glede ostalih štirih navedenih piše Müller, da so sicer radikalni Slovenci, vendar jim v danih okoliščinah ni kaj očitati.

Kljub temu pa naroča armadno poveljstvo z Borojevičevim podpisom, da je treba učinkovito nadzorovati Videmška in Ferleža. Namestništvo je vojski sporočilo, da bodo stalno in strogo nadzirali Kvaca, Videmška in Ferleža. Vojska je bila s tem zadovoljna.

V decembru 1916 je prišla pod udar druga skupina slovenskih celjskih dijakov. Dne 15. decembra so peli pri Zvezdi slovenske pesmi. Slišala jih je policija, ki je imela prostore v sosednem magistratu. Po njeni navedbi so peli hujskaške pesmi. Zaprli so jih. Državno tožilstvo jih je poslalo v Gradec k vojaškemu sodišču. Zaprti so bili v zaporu »Panlustoru«. Čez nekaj dni so jih po posredovanju tedanjega poslanca v državnem zboru dr. Antona Korošca in nekaterih odvetnikov izpustili, ostali so pa pod trajnim nadzorstvom. Disciplinsko so bili kaznovani po končani sodni obravnavi. Dijaki so bili: Jurij Confidenti, Jožef Flajs, Franc Koštomaj, Ivan Rojnik, Henrik Samec, Jožef Trobej. Razen drugih pesmi

¹ Mišljen je »veleizdajski proces v Ljubljani«, ki je sodil 6 akademikom in 26 srednješolcem, članom *Preporoda*. Ivan Endlicher in Jamže Novak sta dobila po 7 mesecev, drugi pa od 6 mesecev do 14 dni, 4 so bili oproščeni. Na zahtevo državnega tožilca so Novaka in Endlicherja odpeljali v Gradec. Tam so Novaka obsodili na pet let, Endlicher je pa dan pred razpravo umrl. Spis: 20 let *Preporoda*, Ljubljana 1932.

so zapeli tudi *Hej, Slovani* z besedilom: »Črna zemlja naj pokrije nem-čurje«. Pri preiskavi so navedli, da so se zbrali, ker je Confidenti napravil popravni izpit iz zgodovine.

Oblast, tako civilna kakor vojaška, je poslej mirovala. Sledilo je še samo nekaj poizvedb o posameznikih, ki so bili v vojni službi in je šlo za njihov sprejem v oficirsko šolo ali za napredovanje. V določenem primeru je tudi ravnatelj mariborske gimnazije dal trezno izjavo.

NAVEDBE O LITERATURI

O Slomšku in Zupančiču, o Drobničju in Franclju ustrezni sestavki v Slovenskem biografskem leksikonu. Življenje Vatroslava Oblaka je objavil dr. Matija Murko v Knezovi knjižnici, VI, 1900. O Drobničju, o Novačanu, dr. Dobovišku, o tovariših in sebi je ponovno in obsežno pisal mr. Fedor Gradišnik v Celjskem gledališkem listu in Lepem mestu.

Svojim tovarišem je pisatelj Fran Roš postavil literarni spomenik v *Zvesti četi*. O mentorstvu Rudolfa Maistra-Vojanova, o *Kondorju* in *Savinji* je pa pisal v Celjskem zborniku leta 1957. Postopek proti celjskim dijakom je del preganjanj v tistih letih. Spise o tem čuva dunajski upravni arhiv pod sign. 22 v fasciklih 2137-2138.

O postopku zoper skupino celjskih dijakov v decembru 1916 mi je dal ustno izjavo po spominu na te dogodke tudi eden izmed njih primarij dr. Jožef Flaajs.

Do 20. septembra 1914 so na Štajerskem zaprli 386 oseb, med njimi je bilo 277 Slovencev. Deželni glavar grof Clary poroča v nekem spisu, da je vseh aretacij kriva žandarmerija, politična oblast ni izdala naročila niti za eno aretacijo.

FRANCE JESENOVEC

ODMEV SPODNJEGA POSAVJA V NAŠI KULTURNI ZGODOVINI

UVOD

Že od Levstikovega Popotovanja iz Litije do Čateža in njegovega Martina Krpana iz leta 1858 dalje je naš preprosti človek pomembna osebnost v naši lepi knjigi. Prav v zadnjih desetletjih pa se je človeku tesno pridružila še naša zemlja kot nič manj značilna in pomembna prvina besednih umetnin, pa čeprav je sam Levstik v omenjenem Popotovanju odsvetoval besednim umetnikom preobširno popisovanje pokrajine, češ: »Ogibali naj bi se (pisatelji) tudi silo obširnega popisovanja krajev še tako lepih, ako ni potrebno in v pravo mesto postavljeno.«¹ Kljub temu Levstikovemu svarilu so naši pisatelji po zgledu tako imenovanih krajinskih povesti, novel in romanov v tujih slovstvih zmerom pogosteje postavljali zgodbe svojih umetniških stvaritev v določene pokrajine slovenskega ozemlja, predvsem seveda v tiste, iz katerih so sami izhajali. Tako so obenem z dejanjem in nehanjem našega človeka prikazovali tudi utrip posameznih slovenskih pokrajin. Tako diha iz del Prežihovega Voranca vzhodni del naše Koroške, iz romanov Miška Kranjca naše Prekmurje, iz pesmi Srečka Kosovela naš Kras, iz Ingoličevih del trikot med Pohorjem, Bočem, Donačko goro in Dravskim poljem itd.

Sicer je res, da naše slovensko spodnje Posavje ni našlo v naši lepi knjigi takega odmeva kot npr. Dolenjska, Gorenjska in Primorska, vendar na zadnjem mestu ta odmev tudi ni. Prav naš prikaz naj to trditev na kratko utemelji, čeprav ne moremo trditi, da bo prikaz popoln.

Vprašanje pridobitev spodnjega Posavja za našo kulturo in še posebej za književnost bi razdelili na tri oddelke: v prvem bomo pokazali, katere pomembnejše kulturne delavce je dal ta kos naše zemlje slovenski kulturi; v drugem bomo omenili kulturne delavce, ki sicer niso v Posavju doma, so pa tu živeli in delali. V tretjem poglavju pa hočemo prikazati odmev, ki ga je Posavje zapustilo v naši knjigi, se pravi, katerih umetniških del dejanja se godé na tem kosu slovenske zemlje.

Ze iz 14. stoletja lahko imenujemo teologa, ki se je rodil v Brežicah, čeprav nam letnica njegovega rojstva ni znana. To je bil *Georgius de Rain* ali *Georgius de Sclavonia*. Vemo pa, da je umrl leta 1416 v Toursu. V latinskem jeziku je pisal bogoslovne razprave, bil pa je tudi v zvezi s hrvaškimi glagoljaši. Med njegovimi rokopisi, ki jih je napisal za katedralo v Toursu in so tam ohranjeni — tiska v Evropi za njegovega življenja še niso poznali — je posebno znamenit rokopis št. 95, ker so v njem nekateri starocerkvenoslovanski teksti, pisani deloma v glagolici, deloma v cirilici.²

Ob začetku našega slovstva je poleg Dolenjca Primoža Trubarja in Vipavca Sebastijana Krelja prav Posavje dalo naši književnosti kar dva izmed štirih najpomembnejših piscev tega obdobja: Adama Bohoriča in Jurija Dalmatina. Prvi je napisal prvo slovensko slovnico, drugi pa nam je oskrbel prvi celotni prevod svetega pisma.

Adam Bohorič se je rodil okoli 1520 neke severno od Brestanice, torej pod Bohorjem. Še danes živé Bohoriči med Bohorjem in Savo v krajih Plešivec, Dobrava, Drsten, Zabukovje, Koprivnica, Reštanj in Mrčna sela, saj je znano, da je bil še pred kratkim priimek Bohorič zapisan v rojstnih maticah iz teh krajev.³ Od približno 1551 do 1563 je Bohorič upravljal v Krškem šolo, ki jo je bil sam ustanovil in v nji med drugimi učil tudi Jurija Dalmatina. Med leti 1563 in 1566 je živel na svojem posestvu v bližini Brestanice. Leta 1566 je to svoje posestvo prodal in odšel na novo službeno mesto v Ljubljano, kjer je za učiteljem Lenartom Budino prevzel ravnateljstvo stanovske protestantske šole.⁴ V Krškem je v prej omenjeni šoli sam poučeval humanistične vede, še posebno pa je bil vnet za glasbo. S svojimi šolskimi pevci je v 50 letih 16. stoletja še sodeloval pri katoliški službi božji. Ko pa je po letu 1557 začel kazati novo versko prepričanje, ki se ga je bil navzel v Nemčiji, je odpovedal omenjeno službo in zaprl šolo v Krškem.⁵

Jurij Dalmatin se je okoli leta 1547 rodil v Krškem.⁶ Njegov priimek nam priča, da so se njegovi predniki preselili v naše Posavje iz Dalmacije. Njegov oče je bil že pravi Krčan, saj je bil v Krškem preprost in ne kaj prida premožen obrtnik. Nadarjeni Jurij je v letih 1559 do 1563 obiskoval prej omenjeno Bohoričevo šolo v svojem rojstnem kraju.⁷ Učitelj je dovetnega učenca že vzgajal v protestantskem duhu in obenem bistremu fantu iskal podpore za nadaljnji študij v Nemčiji, kar se mu je leta 1566 tudi posrečilo pri Trubarju in deloma tudi pri kranjskih deželnih stanovih.⁸

Bohorič in Dalmatin sta v 70 in 80 letih 16. stoletja po svoji verski vnemi in izredni delavnosti služila dvigu slovenske kulture. Zlasti je pomembno njuno skupno delo pri izdaji svetega pisma 1584. Od nekaj nad 70 izvodov, ki jih imamo ohranjenih, so bili do druge svetovne vojne trije ohranjeni prav v našem Posavju, in sicer eden izmed njih v bivšem frančiškanskem samostanu v Brežicah, druga dva pa v bivšem kapučinskem samostanu v Krškem. Eden od teh je bil prodan dr. Režku

v Novo mesto, drugi izvod je ohranjen v Posavskem muzeju v Brežicah, medtem ko nam usoda tretjega izvoda ni znana.⁹

V Sevnici je bil doma razsvetljenec *Anton Jurij Luby* (1749—1802), profesor dogmatike v Ljubljani in moralke v Gradcu. Iz teh vej teologije je izdal vrsto spisov in razprav v latinskem jeziku.¹⁰

V Zakotu pri Brežicah se je leta 1788 rodil frančiškan *Jožef Emanuel Podvinski*, umrl pa je 1853 v Karlovcu, kjer je bil gimnazijski ravnatelj. Podvinski se je poskušal v izvirnih stihih, pa tudi velikega nemškega pesnika Schillerja je prevajal v slovenščino. Natisnjena je bila ena sama njegova izvirna pesem *Zgimba*, kar naj bi pomenilo minljivost, v Bleiweisovih Novicah pet let po Podvinskega smrti.¹¹

Krog ljubljanskih čbeličarjev je iz Posavja dobil sodelavca in pesnika *Jožefa Emanuela Kovačiča* (1808—1867).¹² Ta je bil doma iz Malenc pri Brežicah ob Savi. Pozneje je bil kanonik in nadzornik osnovnih šol v Trstu, kjer je tudi umrl. V Kastelčevem almanahu je s pesmimi sodeloval v drugih bukvicah 1831 in v četrutih 1834,¹³ pa tudi v Vodnikovem Spomeniku 1859, v Slomškovih Drobtinica in v Jeranovi Zgodnji Danici.¹⁴ V svojih pesmih je posnemal Prešerna, kar vidimo še posebej iz njegovega sonetnega venca s pomembnim akrostihom *Vivat Pius Nonus* (1860).¹⁵ Njegova zgodovina tržaške škofije pa je ostala v rokopisu.¹⁶

V Kostanjevici se je rodil *Anton Makovic* (1750—1803), ranocelnik, porodničar in prvi predavatelj medicine v slovenskem jeziku v Ljubljani (1776—1797). Makovic je bil tudi član Zoisovega krožka, član akademije delovnih mož 1781, igral je eno izmed vlog v Linhartovi Županovi Micki 1789 in napisal poljudno znanstveno knjigo z naslovom *Podvučenje za babice*.¹⁷

Pesnik *Anton Umek Okiški* (1838—1871), svoj čas najbolj čislani pesniški sodelavec Janežičevega Slovenskega glasnika,¹⁸ je svoj pesniški psevdonim Okiški povzel po Okiču, svojem rojstnem kraju, ki leži nasproti Sevnice v bližini Boštanja na desnem bregu Save. Bil je gimnazijski profesor v Celovcu. Leta 1865 je izdal zbirko pesmi v Janežičevem Cvetju iz domačih in tujih logov in marljivo sodeloval v njegovi reviji. Nekatere Umekove pesmi so bile svoj čas zelo znane med našim ljudstvom, saj jih je mnogo med njimi celo ponarodelo. Omembe vreden pa je tudi kot pripovednik, saj je napisal povesti Slovenska blagovestnika Ciril in Metod — ob tisočletnici njunega prihoda na Veliko Moravsko — in Abuna Soliman iz istega leta. Njegove pesmi niso imele trajnejše vrednosti, saj so bile še začetniške in nedozorele, čeprav se je učil pri Cegnarju in celo pri Prešernu. Pesmim namreč manjka globljih misli in topeljšega čustva. Povest Abuna Soliman pa je le dolgovezen življenjepis znanega misijonarja Ignacija Knobleharja.

Vse pomembnejše in trajnejše od Umekovega pa je kulturno delo profesorja *Maksa Pleteršnika* iz Pišec.¹⁹ Tam se je rodil 1840 in je na svojem rojstnem domu umrl leta 1923. V lepem domačem vinorodnem kraju je obiskoval osnovno šolo, pozneje pa je skoraj vsako leto preživel tukaj velike počitnice. V letih 1851—1859 se je šolal na gimnaziji v Celju. Za odhodnico z gimnazije je spesnil slovensko pesem.²⁰ Ko je

doštudiral, je služboval kot profesor slovenščine in klasičnih jezikov od 1864—1865 v Celju, nato v Gorici in Trstu, od 1871—1900 pa v Ljubljani. Po upokojitvi leta 1900 je zadnjih 23 let svojega življenja zopet preživel v Pišecah.

Pleteršnik se je odlikoval kot dober prevajalec Homerja, srbskih ljudskih pesmi, ruskega epa Slovo o polku Igorovem, basni ruskega pesnika Krylova itd. V svojem Zvonu je 1879 Stritar objavil Pleteršnikovo povest iz rimske zgodovine z naslovom Prvi dnevi drugega triumvirata. Anton Slodnjak pravi o tej povesti: »Spis priča o dobrem poznavanju družinskega in političnega življenja v Rimu tik pred Ciceronovo smrtjo, vendar bolj razodeva duha filologa in zgodovinarja kakor pripovednika.«²¹

Med Pleteršnikovimi razpravami je posebno znano delo o Homerju z naslovom Primere v Homerju in srbskih ljudskih pesmih.²² Razprava je bila tiskana v Letnem poročilu celjske gimnazije za leto 1865, seveda v nemškem jeziku. Predelano vsebinsko in v slovenskem jeziku jo je objavil v Pajkovi in Trstenjakovi Zori 1873 z naslovom Pripodobe v Homeru in srbskih narodnih pesmih.²³

V drugem zvezku svoje Knjižnice 1876 je Josip Jurčič izdal izbor zgodb ameriškega pripovednika Breta Harta pod naslovom Kalifornijske povesti, ki jih je tudi prevedel Maks Pleteršnik.²⁴

Najodličnejše, lahko rečemo življenjsko Pleteršnikovo delo pa je Slovensko-nemški slovar, ki ga na kratko imenujemo Pleteršnik. Sestavljal ga je polnih dvanajst let (1883 do 1895), pa še to je bil razmera kratek čas, zakaj dobil je že zelo veliko gradiva nabranega, in to predvsem iz Cafove ostaline. Veliko še manjkajočega gradiva je Pleteršnik sam nabral iz knjig, revij in časnikov ter iz živega ljudskega govora, iz besedišča slovenskih narečij. To doslej naše največje in najobsežnejše slovarsko gradivo je ocenjevalec slovenskih slovarjev Anton Breznik pohvalil z besedami: »Slovar je bil za razmere, v katerih je nastal, in čas, v katerem ga je moral Pleteršnik sestaviti, velikansko, v primeri s prejšnjimi slovarji pa kar klasično delo.«²⁵

V Kostanjevici je bil doma *Jožef Marešič* (1805—1872), nabožni pesnik in pisatelj. V Bleiweisovih Novicah in Jeranovi Zgodnji Danici je objavil več nabožnih pesmi, opisal je romarsko cerkev na Smarni gori 1860 in napisal Pogovor dveh protestantov od Lutrovih nauk.²⁶

V Zupelevcu pri Brežicah se je rodil *Franc Zorčič* (1818—1883), prosvetni delavec in župnik v Brežicah od 1852 do 1855, pomembni Slomškov učenec. Sodeloval je v Slomškovih Drobtinicah, pri njegovi knjižici Blaže in Nežica v nedeljski šoli, pri Dejanju svetnikov in pri ustanavljanju Društva sv. Mohorja 1851.²⁷

Skladatelj *Ildefons Schmid* (1820—1870)²⁸ se je rodil v Radečah pri Zidanem mostu. Bil je benediktinec in je služboval po župnijah, ki so spadale k samostanu v Kremsmünstru. Kot spreten skladatelj je komponiral cerkvene in posvetne pesmi, tako maše, rekvijeme, pesmi za moške zборе, samospeve, klavirske in instrumentalne skladbe, med njimi posebno znamenito glasbo k Schillerjevi veličastni pesnitvi *Das Lied von der Glocke*.²⁹

Dragotin Simandl (1828—1864)³⁰, slovníčar in preroditelj, je bil doma z Vidma ob Savi. Bil je sodelavec Drobničeve Slovenske čebele v Celju in Bleiweisovih Novic v Ljubljani. V znanem novooblikarskem viharju v letih 1847 do 1849 je bil Simandl precej naklonjen ilirščini v Majarjevih Pravilih, vendar je ostal na slovenskem stališču. Sodeloval pa je tudi pri Janežičevem slovarčku *Vollständiges Taschenwörterbuch* (1850).

Iz Kostanjevice je izšel tudi *Frančišek Marešič* (1846—1901), publicist in nabožni pisatelj. Sodeloval je v Kmetijskih in rokodelskih Novicah pod psevdonimom Kostanjeviška muha, poslovenil je več čeških povesti in marljivo zbiral slovensko ljudsko blago.³¹

V Brestanici se je rodil šolnik *Janez Krajnc* (1817—1908), Slomškov sodelavec. V njegovih Drobntinah je v letih 1848 do 1850 objavil Nemško-slovensko pismenost za prve šole ter po zgledu Slomškove knjige napisal delce Mali Blaže v prvi šoli.³²

Na Gorici pri Brestanici je bil doma *Anton Medved* (1862—1925), govornik in pisatelj. Spesnil je več nabožnih pesmi in prigodnic ter sestavil mnogo življenjepisov naših zaslužnih mož, npr. Karla Vodovnika iz Smihela nad Mozirjem, Franca Kosarja, Antona Krempla, očeta Rogerija in A. M. Slomška. Izpod njegovega peresa smo dobili tudi povest *Nesrečnež*, *Zgodovinske* in *potopisne črtice* 1898, *Zgodovino cerkvenega govorništva*, *Zgodovino katoliške cerkve za osmi gimnazijski razred* ipd.³³

V Dobovi pri Brežicah se je rodil pisatelj *Nikolaj Meznarič* (1847—1920). Napisal je več nabožnih del in bil v letih 1901 do 1902 gvardijan frančiškanskega samostana v Brežicah.³⁴

Leta 1865 se je rodil v Sevnici in 1923 umrl kot župnik v Brežicah citrar *Josip Mešiček*. Izdal je za citre Venec slovenskih pesmi v letih 1893 in 1896 v Ljubljani. Bil pa je tudi spreten risar.³⁵

Na graščini Turn pri Krškem je bil doma *Alfonz Paulin* (1853—1935), v botaniki znanstvenik svetovnega slovesa in honorarni profesor sistematične botanike na ljubljanski univerzi v letih 1921 do 1925. Odkril je nad dvesto novih, dotlej nepoznanih rastlin in napisal vrsto znanstvenih razprav s tega področja, seveda večinoma v nemškem jeziku. Krona njegovega dela pa je razprava *Flora exsiccata Carniolica*, saj je to njegovo življenjsko delo.³⁶

Na Catežu ob Savi se je rodil *Anton Zevnik* (1877—1944). Bil je kmečki sin in je živel kot notar v Višnji gori in v Kamniku. Kot gimnazijec je bil v Ljubljani član dijaškega društva Zadruga in letih 1893 do 1897.³⁷ V Vrtec in v Domovino je pisal kratke povesti in basni, npr. *Na božični večer*, *Sipek* in *vijolica*, *Slike*, *Mala bogatinka* ipd. Obenem je bil pomemben raziskovalec dolenskih krajev, v katerih se godé zgodbe Jurčičevih povesti in romanov, zlasti romana *Deseti brat*.

V Brežicah sta se rodila tudi brat in sestra *Leopold in Ljudmila Poljanec*. *Leopold* (1872—1944) je bil znan prirodopisec,³⁸ gimnazijski profesor in honorarni predavatelj na tehnični fakulteti v Ljubljani ter je pisal gimnazijske šolske knjige, npr. *Prirodopis živalstva za višje razrede srednjih šol*. (Knjiga je izšla v Celju leta 1929.) *Ljudmila* (1874—1948) pa je kot meščanskošolska učiteljica v Mariboru stopila v vrste

naših pesnic. Njene Poezije iz leta 1906 pričajo, da je bila epigonka Simona Jenka in naše Moderne.³⁹

Omembe vreden je dalje *Franc Fabinc*, časnikar in pedagoški pisatelj iz Kostanjevice (1881—1923). Med drugim je bil v letih 1902 do 1904 učitelj na Catežu ob Savi in je napisal dolgo vrsto vzgojno organizacijskih člankov ter humorističnih feljtonov.⁴⁰

V Loki pri Zidanem mostu je bil doma *Ivan Fon* (1860—1912). V Celju je 1880 napravil gimnazijsko maturo, prav tukaj je od leta 1896 tudi poučeval na slovenski nižji gimnaziji in tu je tudi umrl l. 1912. Napisal je vrsto vzgojnih člankov in sodeloval pri Janežičevem in Bartlovem Nemško-slovenskem slovarju. V Letnem poročilu celjske nemško-slovenske gimnazije za šolsko leto 1911/12 mu je Anton Cestnik napisal nekrolog.⁴¹

Na Raki pri Krškem sta se rodila *Martin in Dragotin Humek*. *Martin Humek* (1870 — po 1928) je bil sadjarski strokovnjak in urednik Slovenskega sadjarja, Sadjarja in vrtnarja ter Slovenskega čebelarja,⁴² *Dragotin* (1877 — po 1928) pa je bil kot meščanskošolski učitelj strokovni pisatelj in ilustrator. Od leta 1897 do 1919 je služboval na meščanski šoli v Krškem, nato pa je bil premeščen v Maribor. Uredil in izdal je 1911 spominsko knjižico Krško ter sodeloval kot strokovni mladinski pisatelj v Zvončku.⁴³

Fridolin Kaučič (1859—1922) je pod psevdonimom Sevnčan, ker je bil doma iz Sevnice, napisal povesti Kovačev Peter in Pogreb na morju ter vrsto črtic z naslovom Ulomki. V delu Znameniti Slovenci pa je zbral 133 življenjepisov naših zaslužnih mož.⁴⁴

Tudi pravnik *Avgust Munda* je izšel z našega spodnjega Posavja, saj se je rodil v Brežicah 1886. leta. Napisal je vrsto pravnih razprav v slovenskem, nemškem in francoskem jeziku ter vrsto strokovnih člankov iz ribarske zakonodaje.⁴⁵

V Brežicah se je rodil tudi šolnik *Dragotin Pribil* l. 1877 in je umrl v Brestanici l. 1944. Pisal je o najrazličnejših šolskih vprašanjih, o roditeljskih sestankih, o pedagoški znanosti pri Hrvatih, Čehih, Rusih in Nemcih, o vprašanjih šole in doma ipd.⁴⁶

V Loki pri Zidanem mostu se je rodil dijaški organizator *Srečko Puncer* (1895—1919), a je komaj 24 let star padel pri Vovbrah v bojih za Koroško. V letih 1913 in 1914 je v Celju organiziral Jugoslovansko dijaško organizacijo in jo povezal z ljubljanskim Preporodom. V Celju je tudi izdajal in urejal Savinjo — pet števil — in v nji napisal lirske pesmi in eseje ter bil nasploh osrednja osebnost narodno radikalnega dijaštva v Celju pred prvo svetovno vojsko.⁴⁷

Boštanj ob Savi je rojstni kraj književnika *Vladimirja Premruja* (1902—1949). Premru je bil pesnik ekspresionistične smeri in dober prevajalec, saj nam je prevedel Knittlove romane *Via mala* in *Tereza Etienne*, Engelsovo delo *Anti-Dühring*, Jamesa Jeansa *Tajne vsemirja* itd.⁴⁸

Iz Župeče vasi pri Krškem je bil doma prevajalec klasičnih del *Franc Omerza* (1885—1940), profesor na šentviški gimnaziji. Prevajal je iz Homerja, Sofokleja, Tukidida, Ajshila, Katula, Marciala, Horaca in

cerkvenih učencov. Večino svojih prevodov je objavil v dijaškem listu Mentorju.⁴⁹

V Veliki dolini pri Brežicah se je 1891 rodil *Josip Pretnar*, organizator slovenskega planinstva in od 1931 do 1945 predsednik Slovenskega planinskega društva. Kot predsednik je odlično skrbel za tečaje, ekskurzije, za organizacijo reševalne službe, za list Planinski vestnik, za izdajo Mlakarjevih Izbranih planinskih spisov, za Planinski muzej v Ljubljani, za planinske domove po Sloveniji ipd.⁵⁰

Akademski kipar *Franc Ravnikar* (1886—1948) je bil doma v Radečah pri Zidanem mostu. Kot strokovni učitelj risanja je poučeval na realni gimnaziji v Mariboru, kjer je tudi organiziral vse likovno življenje. Svoja kiparska dela je razstavljal v več mestih.⁵¹

V Bregah pri Krškem se je rodil odlični psiholog *dr. Mihajlo Rostohar* (1878—1966), redni profesor psihologije na ljubljanski univerzi v letih 1950 do 1957. Izdajal je vrsto psiholoških revij in v njih napisal venec razprav in člankov, med njimi posebno znamenito razpravo z naslovom *Stavek in misel*.⁵²

Gozdarski strokovnjak *Franjo Sevnik* (1895) je doma v Župevcu pri Brežicah. Napisal je dolgo vrsto znanstvenih in poljudno znanstvenih razprav in člankov iz svoje stroke, dalje več življenjepisov naših pomembnih gozdarskih strokovnjakov in v letih 1935 do 1946 celo nekaj leposlovnih črtic v reviji *Lovec*.⁵³

V Loki pri Zidanem mostu se je rodil tudi pisatelj *Ludovik Mrzel* leta 1904 kot sin tamkajšnjega občinskega tajnika. Kasneje so se Mrzelovi preselili v Trbovlje. Ludovik Mrzel je pomembni pisatelj novel, črtic in esejev ter časnikar že iz dobe med obema vojskama. Po osvoboditvi leta 1945 je bil nekaj časa upravnik Narodnega gledališča v Mariboru, pozneje pa urednik kulturne rubrike pri Radiu. Zlasti ga poznamo po novelah, pravljičah in črticah, ki jih je pod psevdonimom *Frigid*, kar pomeni mrzel, izdal v dveh simboličnih zbirkah z naslovoma *Luči ob cesti* 1933 in *Bog v Trbovljah* 1937. Iz sredine dvajsetih let našega stoletja pa tudi vemo, da je sodeloval v naprednem krogu revije *Mladina* in njene naslednice *Svobodna mladina*, katero je nekaj časa tudi urejeval.⁵⁴

II.

Nekoliko manjša, kakor je vrsta kulturnih delavcev, ki so se rodili v spodnjem Posavju, je vrsta tistih, ki so tukaj živeli in delali, čeprav tudi ta vrsta sega od začetkov našega kulturnega, posebno književnega življenja, pa do najnovejših dni.

Tako je z našim spodnjim Posavjem povezano že ime našega prvega pisca *Primoža Trubarja*, saj nam je znano, da mu je leta 1527 njegov pokrovitelj in tržaški škof Peter Bonomo kot svojemu ljubljencu in osebnemu služabniku poklonil župnijo Loko pri Zidanem mostu. Sicer devetnajstletni Primož še ni bil posvečen v duhovnika, pač pa se je lahko takoj okoristil z dohodki iz podeljene mu župnije. Z njimi je utegnil nadaljevati svoje študije na Dunaju, v sami župniji pa je lahko postavil

za svojega namestnika vikarja Jerneja Ruglja. V letih 1530 do 1535 je bil Trubar vikar Petra Bonoma v Laškem, obdržal pa je tudi župnijo Loko pri Zidanem mostu, saj vemo, da jo je v resnici večkrat obiskal.⁵⁵

Že v Trstu in kot vikar v Laškem je Trubar študiral Erazma Rotterdamskega delo Parafraze in prav tako dela švicarskih reformatorjev Pellicana in Bullingerja ter tako vedno bolj postajal pristaš reformacije v Cerkvi. Med reforme je sodilo tudi nasprotovanje zidanju cerkvá na krajih, na katerih naj bi se bili nekim ženskam prikazovali svetniki. Tako je prišel naš vikar v Laškem in župnik v Loki pri Zidanem mostu v take spore s svojimi župljani, ki so vsekakor hoteli na čast sv. Boštjanu in Roku zidati novo cerkev na hribu nad Kopoljem in Šmarčno, da bi ga bili farani pretepli, ako bi se jim ne bil umaknil. Sam Trubar nam o tem spopadu takole poroča: »Ampak jest sem takimu zidanu inu ofrovanu močnu zuper pridigal inu govuril, za tiga volo so mene hoteli ti farmani na Šemačini biti, de sem od nih moral pobegniti.«⁵⁶

Drugo ime, ki je močno povezano s spodnjim Posavjem, je ime *Janeza Vajkarda Valvazorja* (1641—1693), plemiča z gradu Bogensperk pri Litiji, pisca preznamenitega zgodovinskega dela *Die Ehre des Herzogtums Krain*⁵⁷ iz leta 1689. Zaradi izredno velikih stroškov ob izdaji tega obširnega dela, opremljenega s 513 podobami, panoramami in skicami, je Valvazor zelo obubožal, saj je moral prodati grad in hiše v Ljubljani in se preseliti v novo kupljeno hišo v Krškem, kjer je preživel še zadnje leto svojega življenja in tamkaj tudi umrl.

Tako se je v Krško preselil mož svetovne slave, zakaj bil je od leta 1687 član kraljeve družbe Royal Society v Londonu. Pisal je zgodovinska dela in topografije, bil pa je tudi kipar in slikar ter celó nekoliko glasbenika. V Krškem je živel od februarja 1693, ko je tamkaj kupil hišo od Jakoba Vodnika, pa do 19. septembra istega leta, ko je umrl za protinom in mrzlico.

Valvazorjevo zgodovinsko delo še danes cenimo, ker je »še danes poglavitni vir za starejšo slovensko kulturno zgodovino, saj nikdo pred njim in za njim ni pisal obširneje in z večjo ljubeznijo o slovenskem ljudstvu in njegovi zgodovini kakor ta plemič, ki je bil po rodu Italijan, po jeziku nemški pisatelj, po srcu pa slovenski rodoljub.«⁵⁸ Po vsi pravici pravi Jožef Zizenčelli v prvem slovenskem posvetilu k Slavi vojvodine Kranjske o piscu te knjige:

»Za Krajno premožen — za Krajno učen,
za Krajno ubožen — za Krajno rojen.«

Tudi *Valentin Vodnik* (1758—1819), naš prvi pesnik, je bival v Posavju v šolskem letu 1781/82, ko je menda v frančiškanskem samostanu v Brežicah končeval svoje bogoslovne študije. Baje je prav tam bral svojega Zadovoljnega Kranjca, saj je 1781 ta pesem v resnici izšla v tretjem zvezku *Pisanic*, prvega slovenskega pesniškega zbornika.

Anton Martin Slomšek (1800—1862), pisec prve slovenske vzgojne šolske knjige *Blaže ino Nežica* v nedeljski šoli, doma na Slomu pri Poniški, je dobil prvo kaplansko mesto na Bizeljskem in tam služil v času

od septembra 1825 do aprila 1827. Na Bizeljskem je ustanovil nedeljsko šolo, jo tudi uspešno vodil in si pri tem praktično nabiral snovi za našo prvo vzgojno šolsko knjigo. Po zgledu Vodnika in Jarnika je zapel precej ljubkih, preprostih, idiličnih ankreontskih pesmi, od katerih jih je nekaj tudi ponarodelo, npr. En hribček bom kupil, Glejte, že sonce zahaja idr.⁵⁹

V drugi polovici 19. stoletja je v Posavju živel in umrl pesnik *Anton Žakelj — Rodoljub Ledinski* (1816—1868) iz Ledin nad Žirmi.⁶⁰ Kot kaplan je namreč služboval pri Sv. Križu nad Konstanjevico in nazadnje pri Sv. Duhu nad Leskovcem, danes v Velikem Turnu, kjer je po poročilu Bleiweisovih Novic z dne 29. aprila 1868 tudi umrl. Omenjenega dne so namreč Novice poročale: »Častiti gospod Anton Žakelj, kaplan pri Sv. Duhu, pod imenom Ledinski dobro znani slovenski pesnik, je umrl 26. dne tega meseca. Naj v miru počiva!«⁶¹ Ledinski je bil zelo izobražen mož, saj je govoril šest jezikov, vneto pa se je ukvarjal tudi z geologijo in geognozijo. Kot pesnik se je oglasil v petih bukvicah Kranjske čbelice 1848 in tamkaj objavil tudi več slovenskih ljudskih pesmi, ki jih je bil zapisal že doma na Ledinah. Med njimi so najlepše: Mlada Breda, Mlada Zora in Nuna Uršika. Po navadi takratnih zapisovalcev ljudskega blaga pa je, žal, besedilo teh pesmi po nepotrebnem precej »posnažil«. Mikavno je omeniti, da je prav pred sto leti Jeranova Zgodnja Danica objavila Zakljevo prigodnico z Rake nad Krškim pod naslovom Pesem o blagoslovljeni velikega oltarja sv. Lavrencija na Raki.⁶² Ledinskega lirski pesem je resda razmišljujoča, a je obenem preveč pridigarska in zlasti slogovno in izrazno slaba, tako da ne dosega niti Vilharjevih, še manj pa Svetličičevih pesmi.

V Artičah pri Brežicah je živel od 1873 do 1881 sodelavec Slomškovi Drobotnic, župnik *Luka Sevšek* (1810—1881), takrat znani pesnik balad in romanc, kakor so Drvar, Razbiti vrč, Star vojščak, Na sveti večer, objavljenih v Ahacljevih Pesmih po Koroškim ino Štajerskim znanih in v Drobotnicah v letih 1856 in 1857.⁶³

V spodnjem Posavju je živel tudi pesnik *Ivan Vesel-Vesnjin* (1840—1900) iz Mengša, in sicer prav tako kakor Žakelj pri Sv. Duhu nad Leskovcem. Bil je Prešernov pesniški učenec. Po vzorcu Prešernovega Povodnega moža je spesnil balado Zora in Ljubin ter napisal črtico Povodni mož, katere vsebina govori o Prešernu in Dolenčevi Zaliki. Danes so njegove pesmi, črtice in novelice že pozabljene, npr. novela Bojmir,⁶⁴ pač pa si je pridobil pomembnejše mesto v naši kulturni zgodovini kot prevajalec, zlasti iz ruske književnosti, saj je prevedel več del iz Puškina, Homjakova, Lermontova in Gogolja, npr. komedijo Revizor 1884. leta. Leto dni po njegovi smrti pa je izšla njegova Ruska antologija v Aškerčevi priredbi.⁶⁵

Modest Sraj (1754—1821), preroditelj in prevajalec, je bil od 1806 do smrti župnik pri Sv. Duhu pri Krškem. Sodeloval je pri Japljevem prevodu svetega pisma in pri Dunajskih analih, za katere je napisal Pregled kranjske književnosti ter Japljev in Linhartov življenjepis.⁶⁶

Ime bivše meščanske šole in poveljnega telovadnega in športnega društva v Brežicah nas spominjata, da je tamkaj živel, delal in umrl odvetnik *dr. Jakob Radoslav Razlag* (1826—1880) iz Radoslavca pri Ljuto-

meru v Slovenskih goricah, naš pomembni politik, pesnik in izredno navdušeni ilirec.⁶⁷ V Brežicah je imel svojo odvetniško pisarno od leta 1862 do 1870, ko je postal deželni glavar na Kranjskem in se preselil v Ljubljano. Znova pa je bival v Brežicah od 1877 do 1880, in sicer v brežiškem gradu kot oskrbnik Attemsove graščine. Na Catežu, ali kakor so takrat rekli — Na hribu, onstran Save in Krke, je celo sezidal majhno hišo. Umrl je v brežiškem gradu 5. junija 1880 ob enajstih zvečer zaradi oslabelosti srca, pokopali pa so ga 8. junija ob petih popoldne. Kot ilirec je rad pisal v ilirščini, v pravi mešanici slovenščine in hrvaščine, tako da je njegov knjižni jezik imenoval Bleiweis »lunin jezik«. Leta 1851 je izdal Razlag Zvezdice, zbirko esejev in člankov rodoljubne vsebine. V svojem almanahu Zora pa je v letih 1852 in 1853 objavil več pesmi, budnic, mnogo ljudskega blaga in trideset življenjepisov naših kulturnih delavcev. V letih 1863 in 1872 je priredil dve izdaji Pesmarice, ki je v njih poleg znanih pesmi Domovini in Sirota in še nekaterih objavil tudi pesmi nad 70 pesnikov skoraj vseh slovanskih narodov. V Celjskih slovenskih novinah pa je 1849 priobčil nekaj drobne proze.⁶⁸ Kot politik je bil Razlag čistih rok, a prevelik idealist in brez državniške nadarjenosti. V letih 1865 do 1867 je bil poslanec za celjsko okrožje v štajerskem deželnem zboru v Gradcu. Njegovo naivnost v politiki so znali Nemci temeljito izrabljati, slabo pa se je izkazal tudi kot deželni glavar na Kranjskem. Zato se je prepad med njim in drugimi slovenskimi poslanci zmemrom bolj poglobljajal. Sprva mladoslovenec, predsednik ali govornik na taborih v Ljutomeru, Sevnici, Zalcu, Ormožu in Vižmarjih ter obenem rušilec Bleiweisovega in Costovega samodržstva, je kasneje postal oprezn in oportunistični Avstrijec, a hkrati ostal skrivni panslavist.⁶⁹ Po vsem tem se je leta 1877 razočaran umaknil iz političnega življenja, iz Ljubljane v Brežice, in tamkaj umrl »osamljen in skoraj pozabljen od naroda, kateremu je vendarle hotel pomagati.«⁷⁰ Kljub vsemu temu pa vemo, da je bil njegov pogreb v Brežicah kar veličasten, saj se ga je poleg slovenskih kulturnih delavcev udeležilo tudi mnogo Hrvatov.

Razlagovo delo v Brežicah in Krškem je podprl in nadaljeval njegov odvetniški pripravnik, pisatelj *Janez Mencinger*⁷¹ z Broda v Bohinju (1838—1912), saj je 1862 stopil kot odvetniški kandidat v Razlagovo pisarno v Brežicah in ostal v nji do decembra 1871. Sicer je nato zapustil Posavje za polnih enajst let, a se je leta 1882 zopet vrnil iz Kranja, se naselil v Krškem kot samostojni odvetnik in tukaj živel in delal trideset let, dokler ni 12. aprila 1912 umrl. V Krškem je namreč po smrti dr. Karla Kocelija prevzel njegovo odvetniško pisarno. Tukaj je tudi spoznal Marijo Barba in se z njo poročil na Vidmu leta 1872. Mencinger je posebno v Krškem marljivo pisateljaval in delal v javnem življenju, saj je bil od 1884 do smrti občinski odbornik, v letih 1894 do 1896 pa tudi mestni župan. Obenem je bil član okrajnega šolskega sveta. Na njegovem nagrobnem spomeniku v Krškem je vklesan napis, ki si ga je pisatelj sam sestavil in se glasi: »Tukaj vstajenja čaka dr. Janez Mencinger, advokat. Svojega življenja pravdo je začel 26. marca 1838 in nedovršeno končal . . . Bodi mu sodba milostljiva.«⁷²

Na Raki nad Krškimi je marsikatero počitnice preživel pri svojem stricu, tamkajšnjem župniku, pisatelj *Ivan Tavčar*. V letih 1865 do 1867 in še kasneje, ko je obiskoval gimnazijo v Novem mestu, je dodobra spoznal Krško polje, zato je lahko semkaj postavil zgodbo v noveleti *Otok in Struga*. Takoj v uvodu te novele beremo lep opis Krke, čeprav pisatelj imena reke ne razkrije. Ta odstavek se glasi:

»Nekje na Slovenskem se vije precej mogočna reka med širokim poljem. Hudobna voda je to! Kjerkoli se zavija, se zajeda globoko v ilnato zemljo ter napravlja peneče vrtince. Dolgočasno jelševje ji senči bregove. Če pa se iz dalje ozreš po tej vodi, se ti zdi, da je struga nalita s samim črnimolom.

Prav pri bregovih raste loček ali gleno in tista resnata povodna trava, ki se sedaj vzdiguje, sedaj zopet k tlom potaplja, kakor bi s svojim nemirom hotela pokazati, da tudi nji ni po volji mokro stanišče v temnih valovih.

Tu pa tam se iz ločka vzdigne povodna ptica ter leta, tožno kričeč, nad vodo. Le redko kje zagledaš ribo na površini, samo, otožno, kot je vse otožno pri tej vodi. V globini pa preži tolsti som ter se sedaj pa sedaj s hruščem zažene za svojim plenom.

Tik levega obrežja se vleče prašna cesta, polna črnega prahu. Polje ob strani je posejano s koruzo, glavnim pridelkom te nerodovitne krajine.⁷³

Kar najtesneje je s Krškimi povezano ime *Ivana Lapajnet* (1849—1931), meščanskošolskega učitelja, pedagoškega pisatelja in narodnega gospodarja iz Vojskega pri Idriji. V Krškem je živel in delal od 1878 do smrti, vodil tamkaj meščansko šolo, ustanovil in vodil hranilnico in posojilnico, prirejal gospodarske razstave in tudi pisal o Krškem članke, poročila in črtice, npr.: *O Krškem v Letopisu Matice slovenske 1879*, *Krško in Krčani 1894* in *1906*, *Opis krškega okrajnega glavarstva v zemljepisnem in zgodovinskem oziru v Učiteljskem tovarišu v letih 1883 in 1884*.⁷⁴

Kot župni upravitelj na Raki je bival *Ivan Belec*⁷⁵ (1856—1889) in je tam tudi umrl. Pisal je sociološke in politične razprave in članke zlasti v mladoslovenskem listu *Slovenski narod*. Posebno znamenita so njegova *Slovanska pisma*, ki je v njih razlagal svoje nazore o zasnovi vseslovenskega časnika in celo o sprejemu ruščine kot knjižnjega jezika vseh slovanskih narodov. V Slovenskem narodu je 1877. leta kot eden izmed prvih Slovencev začel obravnavati socialno vprašanje, saj je pisal o bedi našega kmečkega proletariata in tako pripravljaj pot Krekovemu krščanskemu socializmu. Razen v *Slovenski narod* je pisal tudi v *Slovenca* in v *Ljubljanski Zvon*, zlasti pa se je v časnikih razpisal v podlistkih. Najpomembnejše njegovo delo s socialnega področja je spis *Kmetom v pomoč*,⁷⁶ ki v njem precej obširno piše o ustanavljanju kmečkih zadrug. Kot socialni pisec se je že boril za znižanje delovnih ur, za zvišanje delavskih mezd, za prehod delovnih sredstev v delavske roke in za oprstitve delavov od težkega dela v tovarnah.

Karel Dragoslav Klander (1872—1928), notar iz Podgorice pri Šent Jakobu ob Savi, je svoja zadnja leta preživel v Kostanjevici in tam umrl

26. avgusta 1928.⁷⁷ Napisal je povest Bankirjeva hči⁷⁸, v ljubljanskem dijaškem društvu Zadruga pa je predaval o razvoju slovenskega gledališča.⁷⁹

Kamničan *Ivan Benkovič* (1875—1943) je bil v letih od 1905 do 1910 odvetnik v Brežicah,⁸⁰ kasneje pa v Celju. Pisal je v Vrtec in Dom in svet in je leta 1898 izdal dramo Strahomir ter prevedel Manzonijev roman Zaročenca.⁸¹ Bil je pomemben politik Slovenske ljudske stranke in je izdajal v Brežicah glasilo Posavska straža. V letih 1907 do 1918 je zastopal okrožje Brežice — Sevnica — Laško v državnem zboru na Dunaju, v letih 1911 do 1918 pa okrožje Celje — Vransko — Gornji grad — Laško kot poslanec v štajerskem deželnem zboru v Gradcu.

Lavoslav Schwentner (1865—1952), založnik in knjigotržec, je od leta 1888 do 1897 imel v Brežicah knjigarno, ki jo je prevzel po Andreju Levaku. To založništvo, ki ga je začel Schwentner v Brežicah, je pozneje v Ljubljani na široko razvil ter izdal številna dela Župančiču, Cankarju, Murnu, Ketteju, Aškercu in drugim. Že v Brežicah se je odlikoval kot delavec v prosvetnih organizacijah, v Ljubljani pa je postal celo predsednik Združenja jugoslovanskih založnikov in knjigotržcev.⁸²

Tudi trije pomembni neslovenski besedni umetniki so bili v zvezi z našim spodnjim Posavjem. Prvi je bil Hrvat *Antun Vramec* (1538—1587) iz Vrbovca pri Samoboru, oženjeni kanonik v Zagrebu, zadnja tri leta svojega življenja pa župnik v Varaždinu.⁸³ Po ugotovitvah profesorja Emila Štamparja je bil nekaj časa tudi župnik v Brežicah.⁸⁴ S Slovenijo je Vramca vezalo še to, da je svojo knjigo Kronika kratka slovenskim jezikom spravljena tiskal 1578 v Mandelčevi tiskarni v Ljubljani. Ohranjena sta le dva primerka, eden v Narodni univerzitetni knjižnici v Ljubljani, drugi v Zagrebu.⁸⁵

Drugi je bil *Franjo Krsto Frankopan*, hrvaški pesnik in znani zarotnik. Grad Brežice je bil namreč last Frankopanov od leta 1634 do 1671, ko je bil pesnik kot zarotnik na Dunaju obglavljen. Znano je, da je pesnikova mati na brežiškem gradu govorila s služinčadjo po slovensko. Od nje se je slovenskega jezika naučil tudi sin, saj je na dveh mestih v svojih delih uporabil slovenščino, in sicer v delu Fratri putnici, to je v pesmi, ki jo je vključil v pesniško zbirko Gartlic, in v prevodu Molièrove komedije George Dandin, v katerem je besedilo glavnega junaka Dandina začel pisati v slovenščini, a s hrvaškim pravopisom, pa je ob končnem oblikovanju slovenščino opustil, ker je spoznal, da je imel premalo stikov s knjižno slovenščino, in zato našega pismenega jezika ni mogel dovolj obvladati.⁸⁶

Tretji tujec pa je bil grof *Anton Auersperg* (1806—1876), znan v književnosti pod imenom *Anastasius Grün*, nemški pesnik iz kroga avstrijsko-nemških liberalcev. Ta je vse od leta 1830 do svoje smrti skoraj vsako poletje preživel na svoji graščini Thurn am Hart ali na Srajbarskem turnu pri Krškem. Znano je, da je bil v letih 1822 do 1824 pesnik France Prešeren njegov prefekt in mentor v Klinkowströmovem zavodu na Dunaju. Grün je poleg izdaje osmih nemških pesniških zbirk prevedel v nemščino vrsto slovenskih ljudskih pesmi iz zbirk, ki so jih bili pripravili Prešeren, Vraz, Ravnikar, Smole, Korytko, Zalokar in Bleiweis.

Te prevode je Anton Auersperg izdal leta 1850 v zbirki z naslovom *Volkslieder aus Krain*. Svojega nekdanjega mentorja Franceta Prešerna pa se je spomnil ob njegovi smrti leta 1849 s toplim nekrologom pod naslovom *Nachruf an Prešeren*.⁸⁷

III.

Slovensko spodnje Posavje je našlo odmev v naši lepi knjigi zlasti iz dobe socialne in verske krize v 15. in 16. stoletju. Socialna kriza, katere izraz so bili kmečki upori, se je namreč odigravala tudi v našem Posavju, še posebno vseslovenski kmečki upor iz leta 1515. Zato je razumljivo, da so naši besedni umetniki svoje zgodovinske povesti, novele in romane radi stavljali prav v ta del slovenske zemlje, torej v območje Krškega, Brežic, Brestanice in Boštanja, ter jih deloma raztegnili tudi do Celja, v Savinjsko dolino in še celo do Slovenskih Konjic.

Že naš prvi veliki pripovednik *Josip Jurčič* je v svojih delih posegel v Posavje, saj se v tem delu godé zgodbe iz Kloštrskega žolnirja, Tihotapca, Ponarejenih bankovcev, Sina kmečkega cesarja in tragedije Veronika Deseniška. Pokrajino, ki se v nji godi zgodba v povesti Tihotapca, je Jurčič nakazal z besedami: »Tik Gorjancev, ki ločijo Kranjsko deželo od Hrvaške, stoji v zatišju med vinskimi goricami prijazna vasica, ki šteje komaj deset hiš.« Naši literarni zgodovinarji menijo, da je to pokrajino Jurčič dobro poznal, saj je večkrat obiskal svojega strica v Jablanici pri Kostanjevici, od koder se je svoj čas pisateljev oče preselil na Muljavo, ko je postal kočijaž v stiškem samostanu in se priženil k Pajštbarju na Muljavi.⁸⁸ Zgodba v povesti Sin kmečkega cesarja, to je zgodba o Kosomanu, ki naj bi bil sin uporniškega vojaškega voditelja Ilije Gregoriča, se godi leta 1574, torej takoj po neuspelem slovensko-hrvaškem kmečkem uporu. Dogodki se razvijajo na Srajbarskem turnu pri Leskovcu, pri Savi, nedaleč od Krškega, in pri Sv. Križu pri Kostanjevici.⁸⁹ Tamkajšnji župnik je celo sorodnik naslovnega junaka Kosomana. Dejanje Ponarejenih bankovcev, povesti iz domačega življenja, pa se godi v mali vasi »na Dolenjem Kranjskem, nekaj ur od Save«,⁹⁰ dalje v bližini Zidanega mosta in celo v Celju. Prav tako je Jurčič postavil dejanje tragedije Veronike Deseniške v Posavje, saj se drugo dejanje godi na Krškem gradu, tedanji posesti celjskih grofov.⁹¹

V južnem delu našega Posavja se godi vsaj deloma tudi zgodba *Mencingerjevega* romana Abadon. Začetek dejanja je pisatelj postavil prav v območje na sotočju Save in Krke pri Brežicah. Glavni junak Samorad Veselin, sin premožnih staršev iz neke vasi ob Sotli, v razburjenju zaradi zmedenih novic o ljubicu Cvetani išče smrt v valovih, a ga še o pravem času reši Abadon. Takole riše omenjeni prizor Janez Mencinger:

»Ondi, kjer se lena voda zelene Krke družu z bodrimi valovi bistre Save, sedita v ozkem, lahnem čolnu dva gospoda... Stari gospod izpregovori: »Prav kakor kaplja na bilki je viselo vaše življenje, ko sem prihitel s čolničem in vas otel iz vrtinca... Treba dalje, da se seznaniva. Ti si stari moj znanec Samorad Veselin. Meni pa je ime Abadon, in jaz

nisem človek . . . » Zdajci priplava sedem velikih somov pred čoln in vsi se uvrste predenj. Abadon jim vrže dolg motvoz, tega somi primejo in nato vlečejo ladjico gladko in hitro po Savi navzgor proti Brežicam in Krškemu mestu . . . «⁹²

Na Krški ravnini se godi tudi dejanje v Trojki, povesti *Frana De tele*. Od drugega poglavja dalje se razvija zgodba v Gorenji vasi pod »raškim pogorjem«, ob robu ravnine, ki jo pisatelj takole prikazuje: »Od Krškega do Brežic in tja dol čez Sentjernejsko polje se širi ob Savi velika dolenjska ravnina, obrobljena na jedni strani od Gorjancev nad Krko, na drugi od pogorja, ki sega od Leskovca čez Rako do Bučke. Ravnino namaka lena, vijugasta Krka v svojimi dotoki . . . «⁹³

Pesnik *Anton Aškerc* je v svojem vencu desetih pripovednih pesmi, naslovljenih *Stara pravda*, ki v njem opeva vseslovenski kmečki upor iz leta 1515 in slovensko-hrvaški upor iz let 1572 in 1573, postavil dejanje šeste pesmi z naslovom *Boj pri Brežicah v spodnje Posavje*. Kum Zorko je bil pribežal iz Brežic in potem pripovedoval o pogubnem boju za slovenske kmete preplašenim poslušalcem takole:

»To boj je bil strašan, bil vražji je boj,
kij s sulicoj, z mečem bat, sablja s kosoj . . .
Nocoj je vse tiho tam doli,
zdaj ukaj vsak grad naokoli!«

Tega boja pri Brežicah pa po zgodovinskih dognanjih prof. Boga Grafenauerja nikoli ni bilo, kar je dokazal v svoji knjigi *Kmečki upori na Slovenskem*. Pesnik Aškerc je pesem *Boj pri Brežicah* naslonil predvsem na podobo v Šmarju pri Jelšah. Prav o ti podobi pa pravi Bogo Grafenauer, da je šele iz druge polovice 17. stoletja, torej sto let mlajša kakor omenjeni boj, in da sploh ne prikazuje kmečkega boja s plemiško vojsko, marveč neko bitko s Turki, ne pa z upornimi kmeti.⁹⁴

Prav tako se v pesmi *Stava iz Aškerčevega venca Stara pravda* godi dejanje na Krškem polju, na katerem gospodari graščak Jože Turn. Ta je po Aškercu pordečil Savo s krvjo slovenskih kmetov, o čemer sam poroča Ferencu Tahiju, graščaku v Podsusedu, s takole ironično besedo:

»Slavno jih pri Krškem sem premagal
in Krčane ž njimi vred uporne.
Vse pobili moji so uskoki,
vse pobili, kar so jih dobili,
vse poklali, ki se jim vdali!
Kri plebejska tekla je v potokih,
tekla v Savo pa ti jo skalila,
jo skalila in pordečila . . . «

Ko se je pisateljica *Ilka Vaštetova* namenila v lepi knjigi prikazati dogodke iz življenja in dela J. V. Valvazorja, je v biografski povesti *Vražje dekle* morala postaviti dejanje tudi v naše Posavje. In res se vsa druga polovica povesti, od sedmega poglavja dalje, godi v Krškem, zad-

njem bivališču pisatelja Slave vojvodine Kranjske. To bivališče je pisateljica prikazala z besedami: »Za Savo, nasproti pokopališča, ki je ležalo tik cerkve, je stal Valvazorjev novi dom — velika meščanska hiša, največja v Krškem.«⁹⁵ Tukaj namreč v omenjeni povesti delata družbo Valvazorju njegov famulus Marija Troštova, vražje dekle, in brat Inocenc, prej Matija Grajžar.

Najobširneje in najboljšeje pa odmeva naše spodnje Posavje v romanu Matija Gorjan, ki ga je napisal *Jože Pahor*. Delo z zares epsko širino prikazuje vseslovenski kmečki upor iz leta 1515. Kar celotna poglavja tega romana se godijo v Posavju, posebno še v tretjem in četrtem delu. Naj omenimo le najzanimivejše dogodke.

Obširno je prikazan upor slovenskih kmetov na območju samostana v Kostanjevici. Drolc, voditelj tamkajšnje skupine upornih kmetov, se je moral pred plemiško premočjo sprva umakniti v Krško, kjer je odprl svojo gostilno. Zelo delaven je v uporuh tudi meščan Eržen iz Brežic. V Drolčevi gostilni v Krškem in pri nožarju v Brežicah se marsikdaj pripravljajo kmetje na upor. Posebno živahno je Jože Pahor prikazal dvojno posvetovanje upornih kmetov v šentjerneju. Od tod so šli kmetje v napad na samostan v Kostanjevici in ga v resnici zavzeli. Prav tako je padel v njihove roke in pogorel grad fevdalne gospode na Raki in tudi Turnov grad pri Krškem. Uporniki so napadli celo same Brežice, jih dlje časa oblegali in nazadnje vdrli vanje, a branilci so jih pri svojem umiku v brežiški grad zažgali. Zato so se Brežičani pridružili upornim kmetom in skupno so se lotili obleganja gradu. Na pomoč so jim pritekli še kmetje iz krajev ob Sotli in tako so z združenimi močmi navsezadnje grad zavzeli.

Po teh delnih zmagah pa je sledil hud poraz upornih kmetov v bojih za Celje in celjski grad. O teh bojih pri Celju in pod celjskim gradom piše Pahor: »Možje so oboroženi vreli v Celje, celjski grad je sprejel krdela upornikov, ki naj bi zaprli plemiški vojski pot . . . Brze sle so poslali na Dolenjsko in na Gorenjsko, pozivali so krdela v Celje, kjer se bo v kratkem odločala usoda stare pravde. Zaman so uporniki skušali pridobiti celjske meščane, da bi zabranili plemiški vojski pot v mesto. Čeprav so se meščani bali podivjanih plemiških čet, se jim vendar niso upali postaviti po robu. Ko so še neodločeni ugibali, kaj naj store, je Herberstein že stal pred obzidjem in je brez pomišljanja zasedel mesto, ki se mu je vdalo klavarno in brez besede . . . Herberstein je dobil pomoč. Okrog tisoč tirolskih konjenikov je prijezdilo čez Koroško in po Mislinski dolini . . . Nikakega dvoma ni bilo, da bo Herberstein v kratkem navalil z vso silo. Prav tako ni nihče dvomil, da bo to najtežji spopad . . . Vsi so zapisani smrti, jutri bodo ti nasipi njihov grob . . .«⁹⁶

Tako se je tudi v resnici zgodilo. O ti celjski zmagi plemiške vojske nad upornimi kmeti ugotavlja namreč Bogo Grafenauer tole: »Celjsko zmago nad upornimi kmeti, ki je dokončno odločila boj z upornimi kmeti, je izbojeval Herberstein že v prvi tretjini julija 1515, ne da bi mu pomagal Dietrichstein, ker se je v tistem času mudil še na Koroškem . . .«⁹⁷

V romanu Matija Gorjan se epilog, kmečki poraz, odigra na Krškem polju, na jugozahodni strani Brežic, ko naj bi Dietrichstein pritisnil kmečko vojsko ob Savo in Krko in jo popolnoma potolkel. Iz tako popisanegega kmečkega poraza je vidno, da je tudi *Jože Pahor* še gradil na domnevnem dokončnem porazu kmečke vojske v boju pri Brežicah, saj ga prikazuje s takimile besedami: »Hladen septembrski dan je bil, ko so se pokazale Dietrichsteinove čete. Prihajale so od Vidma. Vrsta jezdecev je bila neskončna . . . Dietrichsteinov napad je bil dobro preračunan, pognal je del upornikov proti Savi ter jim zaprl umik. Ali v vodo ali pod meč! Tudi kmečka konjenica je morala nazaj, korak za korakom sicer, a nazaj, vedno bliže reki . . . Dietrichstein je zmagal, poraz tlačanov je bil bolj krvav kakor vsi prejšnji. Le redki so ušli. Nešteto ljudi je našlo smrt v valovih, druge so plemiški posekali ali ujeli. Ujetnike so sodili z naglo sodbo, ali jih nataknili na kole ali so jih pobesili po drevju, ki se je upogibalo pod težo neštetihi žrtev . . .«⁹⁸

To namišljeno bitko je Bogo Grafenauer zavrnil z izjavo:

»O bitki pri Brežicah nimamo niti enega zanesljivega sporočila, o celjski bitki jih je pa kar pet . . . Po vsem tem je treba Fugger-Birkenovo poročilo o tej zadevi (to je o bitki pri Brežicah) preprosto odložiti v skladišče različnih zgodovinskih legend.«⁹⁹

Iz leposlovne obravnave našega Posavja naj omenimo še Petelinje pero, mladinsko povest *Venceslava Winklerja*. Dejanje druge zgodbe z naslovom *Koča ob cesti*, pridružene knjigi Petelinje pero, se namreč godi v trikotu Brežice — Krško — Kostanjevica. To je zgodba o mladeniču Damjanu in dekletu Mari. Odigrava se večinoma pri Krškem in prikazuje, kako so uskoki stopili na stran plemiške vojske in kako so ustrašovali ne samo krške meščane, marveč tudi uporne kmete v omenjenem trikotniku.¹⁰⁰

Nazadnje pa naj omenimo le še delo, ki se znanstveno dotika spodnjega Posavja. V Carniolii iz leta 1919 je namreč Novomeščan *Ferdo Seidl* (1856—1942), meteorolog, seizmograf in geolog, objavil delo *Zemeljski potres pri Brežicah in Krški vasi dne 29. januarja 1917*.¹⁰¹

Zavedam se, da naš pregled kulturnih delavcev v nobenem od gornjih treh poglavij ni popoln, vendar je že število 65 kulturnih delavcev, kolikor jih je zbranih v našem prikazu, še posebej besednih umetnikov, tako veliko, da nam dovolj prepričljivo dokazuje, da je odmev slovenskega spodnjega Posavja v naši kulturni zgodovini prav lep in močan.

VIRI IN LITERATURA

Ivan Belec, Kmetom v pomoč, Slovenec 1885, št. 83—131. — Celjske slovenske novine I. 1849, 106. — Fran Detela, Trojka. Povest. SM 1897, ZK X, 14. — Dom in svet 1912, 327. — Bogo Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, DZS 1962, 5: Vprašanje Dietrichsteinove zmage pri Brežicah, 131—135. — Ivan Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva II, 184—189, 457, 462. — Isti, Kratka zgodovina slovenskega slovstva I, 132, 273. — Isti, Josip Jurčič, Spisi IX, 181, Spisi X, 148—158. — France Kidrič, Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja, RDHV I. 1923, 224. — Karel Klander, Bankirjeva hči, SN 1896,

št. 98—106. — Kmetijske in rokodelske novice l. 1859, 267, l. 1868 z dne 29. IV. — France Koblar, Ljubljanska dijaška Zadruga II, SR II, 1949, 84, 184—230. — Isti, Clani ljubljanske dijaške Zadruga, SR III, 1940, 156—166. — Lino Legiša, Romantika v ZSS II, 1959, 58, 74, 153—155. — Letno poročilo celjske gimnazije za l. 1865, 3—10. — Josip Marn, Jezičnik XVII, 52—53. — Jože Pahor, Matija Gorjan, 344—349, 397—399. — Pajkova in Trstenjakova Zora l. 1873, 312—316, 325—330. — Ivan Prijatelj, Tavčarjevi Zbrani spisi III, 3. — Isti, Jurčičevi Zbrani spisi III, uvod I—III. — Isti, Kulturna in politična zgodovina Slovencev IV, 157. — Miroslav Ravbar in Stanko Janež, Pregled jugoslovanskih književnosti l. 1960, 58. — Mirko Rupel, Slovenski protestantski pisci, uvod XXVIII in XXXIV ter 40. — Isti, Reformacija, ZSS I, 1959, 206—209, 237, 244. — Isti, Clani ljubljanske dijaške Zadruga, SR III, 1950, 156—166. — Lino stika Zbrano delo III, 55. — Isti, Pregled slovenskega slovstva 1934, 37 in 72. — Isti, Realizem I, ZSS II, 280, 282, 365. — Isti, Realizem II, ZSS III, 33, 109, 110. — Slovenski biografski leksikon I—X, članki o vseh kulturnih delavcih, omenjenih v ti razpravi. — Emil Štampar, Slovenski in hrvatski književni stiki, JiS XIII, 1968, 104. — Franjo Šuklje, Spomini I, 86. — Josip Tominec, Mencingerjevi Izbrani spisi IV, Abadon, 1—6. — Ilka Vaštetova, Vražje dekline. Zgodovinski roman. VD 1933, 81. — Branko Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, knjiga I, 207. — Venceslav Winkler, Petelinje pero, (Koča ob cesti), MK 1947, 51—91. — Zgodnja Danica l. 1867, 199.

OPOMBE

- ¹ Anton Slodnjak, Frana Levstika, ZD III, 55.
- ² Jože Glonar, Georgius de Rain, SBL I, 208.
- ³ France Kidrič, Bohorič Adam, SBL I, 49.
- ⁴ Mirko Rupel, Slovenski protestantski pisci, uvod XXXIV.
- ⁵ Isti, Reformacija, ZSS I, 244.
- ⁶ France Kidrič, Dalmatin Jurij, SBL I, 116.
- ⁷ Mirko Rupel, Slovenski protestantski pisci, uvod, XXVIII.
- ⁸ Isti, Reformacija, ZSS I, 237.
- ⁹ Ustno sporočilo slikarja Franja Stiplovška, rajnega upravnika Posavskega muzeja v Brežicah.
- ¹⁰ Franc Lukman, Luby Anton Jurij, SBL I, 684.
- ¹¹ France Kidrič, Podvinski Emanuel Jožef, SBL II, 404.
- ¹² Avgust Pirjevec, Kovačič Jožef Emanuel, SBL I, 539.
- ¹³ Anton Slodnjak, Emanuel Kovačič, Pregled slovenskega slovstva, 72.
- ¹⁴ Lino Legiša, Romantika, ZSS II, 74. — Zakaj govori Legiša na omejenem mestu o Evgenu Kovačiču namesto o Emanuelu, kakor vsi drugi viri in vse naše književne zgodovine, mi ni znano. Morda je to le tiskovna pomota? — Glej tudi Ivan Grafenauer, KZSS I, 132, kjer govori o Emanuelu Jožefu Kovačiču iz Matern pri Catežu ob Savi (pri Brežicah).
- ¹⁵ Prevod: Naj živi Pij IX.!
- ¹⁶ Ivan Grafenauer, ZNSS II, 184.
- ¹⁷ France Kidrič, Makovic Anton, SBL II, 27.
- ¹⁸ Ivan Grafenauer, ZNSS II, 457.
- ¹⁹ Anton Breznik, Pleteršnik Maks, II, 381.
- ²⁰ Bleiweisove Novice iz l. 1859, 267.
- ²¹ Anton Slodnjak, Realizem II, ZSS III, 109.
- ²² Nemška razprava Maksa Pleteršnika ima naslov: Die Vergleiche im Homer und in den serbischen Volksliedern. Glej Program des K. K. Gymnasiums in Zilli iz leta 1865, 3—10.
- ²³ Pajkova in Trstenjakova Zora iz leta 1873, 312—316 in 325—330.
- ²⁴ Anton Slodnjak, Realizem II, ZSS III, 33.
- ²⁵ Anton Breznik, SBL II, 384.
- ²⁶ Franc Lukman, Marešič Jožef, SBL II, 47.

- 27 Jakob Rihter, Sorčič (Zorčič) Franc, SBL III, 409.
- 28 Dragotin Cvetko, Schmid(t) Ildefons, SBL III, 227.
- 29 Prevod: Pesem (poema) o zvonu.
- 30 France Koblar, Simandi Dragotin, SBL III, 309.
- 31 Franc Lukman, Marešič Francišek, SBL II, 47.
- 32 Janko Šlebinger, Krajnc Janez, SBL I, 547.
- 33 Franc Lukman, Medved Anton, SBL II, 78.
- 34 Isti, Meznarič Nikolaj, SBL II, 110.
- 35 Stanko Premrl, Mešiček Josip, SBL II, 102.
- 36 Angela Piskernik, Paulin Alfonz, SBL II, 264.
- 37 France Koblar, SR II, 1949, 84, 184, 220 in SR III, 1950, 165.
- 38 Franjo Baš, Poljanec Leopold, SBL II, 436.
- 39 France Koblar, Poljanec Ljudmila, SBL II, 437.
- 40 Janko Šlebinger, Fabinc Fran, SBL I, 169.
- 41 Isti, Fon Ivan, SBL I, 184.
- 42 Humek Martin, osebni podatki, SBL I, 359.
- 43 Janko Šlebinger, Humek Dragotin, SBL I, 359.
- 44 Isti, Kaučič Fridolin, SBL I, 435.
- 45 Janko Polec, Munda Avgust, SBL II, 164.
- 46 Franjo Baš, Pribil Dragotin, SBL II, 494.
- 47 Isti, Puncer Srečko, SBL II, 599.
- 48 France Koblar, Premru Vladimir, SBL II, 494.
- 49 Janko Šlebinger, Omerza Franc, SBL II, 226.
- 50 Rudolf Andrejka, Pretnar Josip, SBL II, 567.
- 51 Sergej Vrišer, Ravnikar Franc, SBL II, 45.
- 52 Anton Trstenjak, Rostohar Mihajlo, SBL II, 139.
- 53 Osebni podatki v SBL III, 302.
- 54 France Koblar, Mrzel Ludvik, SBL II, 161.
- 55 Mirko Rupel, Reformacija, ZSS I, 206—209.
- 56 Isti, Slovenski protestantski pisci, 40. — France Kidrič, Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja, RDHV I, 224.
- 57 Prevod: Slava vojvodine Kranjske.
- 58 Anton Slodnjak, Pregled slovenskega slovstva, 37.
- 59 Lino Legiša, Romantika, ZSS II, 153. — Ivan Grafenauer in Alfonz Gspan, Slomšek Anton Martin, SBL III, 367.
- 60 Josip Marn, Jezičnik XVII, 52.
- 61 Bleiweisove Novice iz l. 1868 z dne 29. aprila t. l.
- 62 Jeranova Zgodnja Danica iz l. 1867, 199.
- 63 Milena Uršič, Sevšek Luka, SBL III, 302.
- 64 Ivan Grafenauer, ZNSS II, 462.
- 65 Anton Slodnjak, Realizem I, ZSS II, 280, 282, 365.
- 66 Milena Uršič, Schrey (Sraj) Modest, SBL III, 245.
- 67 Silvo Kranjec, Razlag Radoslav (Jakob), SBL III, 53.
- 68 Celjske slovenske novine iz leta 1849, 106.
- 69 Franjo Suklje, Spomini I, 86. — Ivan Prijatelj, KPZS IV, 157.
- 70 Franjo Suklje, prav tam.
- 71 Josip Tomišek, Mencinger Janez, SBL II, 92.
- 72 DS iz l. 1912, 327.
- 73 Ivan Prijatelj, Tavčarjevih Zbranih spisov III. zvezek, 3.
- 74 Janko Šlebinger, Lapajne Ivan, SBL I, 616.
- 75 Dragotin Lončar, Belec Ivan, SBL I, 30.
- 76 List Slovenec iz l. 1885 v 32 številkah med št. 83 do 131.
- 77 France Koblar, Clani ljubljanske dijaške Zadruga v SR III, 1950, 159.
- 78 List Slovenski Narod iz l. 1896, št. 98 do 106.
- 79 France Koblar, l. c., glej opombo 77!
- 80 Ivan Benkovič, osebni podatki v SBL I, 32.
- 81 France Koblar, omenjeno delo v SR III/1950, 156.
- 82 Janez Logar, Schwentner Lavoslav, SBL III, 253.
- 83 Miroslav Ravbar in Stanko Janež, PJK iz l. 1960, 58.

- ⁸⁴ Emil Štampar, Slovenski in hrvatski književni stiki, JiS XIII, 1968, 104.
⁸⁵ Branko Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, knjiga I, 207.
⁸⁶ France Kidrič, Frankopan Franjo Krsto, SBL I, 187.
⁸⁷ Isti, Auersperg Anton, SBL I, 19.
⁸⁸ Ivan Grafenauer, KZSS II, 273. — Ivan Prijatelj, Josip Jurčič III, I—III. — Mirko Rupel, Josip Jurčič, ZD II, 306.
⁸⁹ Mirko Rupel, Josip Jurčič, ZD IV, 163.
⁹⁰ Ivan Grafenauer, Josip Jurčič, Spisi IX, 181.
⁹¹ Isti, Josip Jurčič, Spisi X, 148—158.
⁹² Josip Tominšek, Mencingerjevi IS IV, Abadon, 1—6.
⁹³ Trojka. Povest. Spisal dr. Fr. D. (Detela). SM 1897, ZK X, 14.
⁹⁴ Bogo Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, 133.
⁹⁵ Ilka Vaštetova, Vražje dekle. Zgodovinski roman. VD 1933, 81.
⁹⁶ Jože Pahor, Matija Gorjan, 344—349.
⁹⁷ Bogo Grafenauer, l. c. 131.
⁹⁸ Jože Pahor, Matija Gorjan, 397—399.
⁹⁹ Bogo Grafenauer, l. c. 135.
¹⁰⁰ Venceslav Winkler, Petelinje pero, 51—91.
¹⁰¹ Ivan Rakovec, Seidl Ferdo, SBL III, 270.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser stellt in seiner Abhandlung den Wiederhall des slowenischen Kulturlebens im Unterposavje, das das Gebiet von Zidani most bis Dobova beiderseits der Save einfasst, dar. Die Abhandlung zerfällt in drei Teile: im ersten Teile behandelt der Verfasser jene Kulturarbeiter, die im erwähnten Gebiete geboren waren, im zweiten Teile sind jene Schriftsteller angedeutet, die hier lebten und arbeiteten, im dritten Teile aber erwähnt der Autor jene Dichter und Schriftsteller, welche das Handeln in ihren Schöpfungen ins Unterposavje gestellt hatten. Neben den Dichtern und Schriftstellern sind in der Abhandlung auch Geografen und Historiker, Juristen und Politiker, Priester und Zeitungsmitarbeiter usw. erwähnt. Ihre Zahl erreichte die Nummer fünfundsechzig. Alle diese Kulturarbeiter trugen dem allgemeinen slowenischen Kulturwachstum reiche Schätze bei.

FEDOR GRADISNIK

CANKARJEVA DELA V CELJU

od sezone 1945/46 do sezone 1967/68

V tej razpravi objavljamo samo fotografije tistih gledališčnikov, ki so po letu 1945 *nanovo* sodelovali v celjski uprizoritvah Cankarjevih del. Fotografije tistih, ki so sodelovali *pred vojno*, so objavljene v 12. zvezku »Dokumentov Slovenskega gledališkega muzeja v Ljubljani« (1968. l.), kjer je izšla razprava »Cankarjevega dela v Celju od sezone 1907/08 do sezone 1940/41.«

Ko sem se dne 15. maja 1945. l. iz izgnanstva v Srbijo, kjer sem preživel štiri leta, vrnil v Celje, (glej Fran Roš »Slovenski izgnanci v Srbiji«, Maribor 1967. Založba Obzorja.) sem našel mnogo starih znancev izpred vojne, s katerimi smo se tiste čase skupaj udeleževali v gledališču. Bilo pa je med njimi tudi več novih, ki jih dotlej nisem poznal. Povedali so mi, da se pripravljajo na obnovo gledališkega življenja v Celju in da med drugim študirajo Borove »Raztrgance«, s katerimi naj bi se odprla prva sezona po osvoboditvi. Ker sem imel s prevzemom svoje lekarne, ki je bila med okupacijo pod upravo režimskega komisarja, čez glavo dela, sem mogel svoj prosti čas posvetiti le organizaciji gledališča in pri prvih uprizoritvah nisem mogel aktivno sodelovati.

Gledališču smo dali ime Okrožno gledališče (leta 1946 Okrožno ljudsko gledališče), ki se je leta 1947 preimenovalo v Ljudsko gledališče in leta 1950 v Mestno gledališče, leta 1957 pa v Slovensko ljudsko gledališče.

Premiera »Raztrgancev« je bila dne 8. julija 1945. l. Režiser je bil Hinko Leskošek, scenograf Karl Zelenko.

Takoj po »Raztrgancih« sem pričel s študijem Cankarjeve drame

»KRALJ NA BETAJNOVI«

Premiera je bila v moji režiji dne 15. septembra 1945. l., scenograf: Karl Zelenko. Igrali smo v Narodnem domu v naslednji zasedbi: Kantor (Fedor Gradišnik), Hana (Anica Golobova), Francka (Stefka Crepinškova), Maks (Franc Mirnik), Krnec (Stanko Perc), Bernot (Gustav Grobelnik), župnik (Karl Golob), Nina (Olga Mirnikova), sodnik (Janko Cigoj). — Skupno je bilo 8 predstav (5 v Celju in 3 na gostovanjih). —

FRANC MIRNIK
igralec

AVGUST SEDEJ
igralec

JANKO CIGOJ
igralec

Dne 9. aprila iste sezone 1945/46 je bila premiera drugega Cankarjevega dela

»HLAPCI«

zopet v moji režiji. Premiera in repriza sta bili v dvorani kina Metropol, tretja predstava pa v dvorani Ljudske prosvete (Narodni dom). Glavne vloge so bile zasedene takole: Jerman (Fedor Gradišnik), Komar (Stanko Perc), župnik (Avgust Sedej), Kalander (Franc Mirnik), Hvastja (Gustav Grobelnik), nadučitelj (Ciril Velušček), Lojzka (Sonja Rakuša), Minka (Marica Frecetova), Geni (Mica Jurmanova), zdravnik (Janko Cigoj). — Vsega so bile 3 predstave. —

V drugi sezoni 1946/47 je bila premiera tretjega Cankarjevega dela:

»POHUJSANJE V DOLINI SENTFLORJANSKI«

v moji režiji, sceno je zasnoval Valo Bratina. — Predstave so bile v dvorani kina Metropol. Premiera: 18. aprila 1947. Dne 3. maja je bila 5. predstava istega dela kot slavnostna predstava ob 40-letnici mojega umetniškega delovanja. Zasedba glavnih vlog: Krištof Kobar (Jože Tomažič), Jacinta (Tea Rakuša), župan (Avgust Sedej), županja (Mica Jurmanova), Zlodej (Fedor Gradišnik), dacar (Tone Zorko), dacarka (Anica Resnikova), ekspeditorica (Vera Lipovškova), Sviligoj (Gustav Grobelnik), notar (Milan Skof), štacunar (Ivan Sešlar), cerkovnik (Jože Čuk), debeli človek (Emerik Drovenik), popotnik (Branko Gombač).

Naslednjo sezono 1947/48 je bila na repertoarju Cankarjeva komedija

»ZA NARODOV BLAGOR«

v moji režiji in v inscenaciji Karla Goloba. — Premiera je bila 22. novembra 1947 v dvorani kina Metropol. V Celju so bile 4 predstave, ostale na gostovanjih. — Zasedba: Gornik (Štefan Švegl), dr. Grozd (Fedor Gradišnik), dr. Gruđen (Jože Tomažič), Katarina (Angela Sadarjeva), Matilda (Bogdana Vrečkova), Helena (Anica Golobova), Mrmolja

(Tone Zorko), Klander (Ivan Čretnik), svetnik (Avgust Sedej), Mrmo-ljevka (Marica Frecetova), Ščuka (Gustav Grobelnik), Siratka (Evgen Burdych), Kadivec (Branko Gombač), Kremžar (Drago Zadavec), Stebelce (Bogo Kotnik), Peter (Jože Zagoričnik).

V sezoni 1948/49 je prišlo pri vodstvu Ljudskega gledališča do zanimivega, a kratkotrajnega intermezza. Bivši ravnatelj celjskega gledališča Valo Bratina se je pripravljaj na svojo upokojitev. Da se mu pri tem omogočijo čim ugodnejši pogoji, je bil po dogovoru med MLO Celje in Ministrstvom za prosveto in kulturo imenovan za upravnika celjskega gledališča. S to funkcijo mu je bilo pri njegovu upokojitvi zajamčeno, da bo za svoje dolgoletno uspešno gledališko delo dobil tudi primerno materialno priznanje.

Ob prevzemu dolžnosti upravnika je Valo Bratina zapisal v Gledališkem listu Ljudskega gledališča za sezono 1948/49 št. 1, naslednje:

»Iz nekaj marljivih, vzgledno požrtvovalnih in vztrajnih članov, ki so tvorili priložnostno amatersko gledališče, prehaja postopoma v fazo stalnega poklicnega gledališča. — — — — Ne moremo trditi, da bi bile dolžnosti in naloge gledališke uprave lahke, toda člani uprave so k tem nalogam pristopili z vročo željo in močno voljo, da bi jih čim prej in čim boljše uresničili.«

Sezono 1948/49 so odprli s Cankarjevo dramo

»JAKOB RUDA«

v režiji *Toneta Zorka* in v inscenaciji Vala Bratine. — Zasedba vodilnih vlog je bila: Jakob Ruda (Karl Golob), Ana (Marica Frecetova), Marta (Angela Sadarjeva), Dolinar (Gustav Grobelnik), Dobnik (Tone Zorko), Broš (France Stropnik), Alma (Bogdana Vrečkova), Justin (I. Šešlar), Košuta (Evgen Burdych).

Dne 1. aprila 1949. 1. je bil Valo Bratina upokojen, za upravnika gledališča pa je bil istega dne imenovan *Fedor Gradišnik* z nalogo, da

STEFAN SVEGL
igralec

JOŽE TOMAŽIČ
režiser in igralec

AVGUST GROBELNIK
režiser in igralec

MARICA
FREČETOVA-ZORKOVA
igralka

TONE ZORKO
režiser in igralec

BRANKO GOMBAC
režiser in igralec

pripravi vse potrebno za čim prejšnjo profesionalizacijo celjskega gledališča.

V počastitev obletnice smrti Ivana Cankarja je Ljudsko gledališče priredilo dne 13. decembra 1949. I. recitacijski večer Cankarjevih del pod naslovom

»NASA DOMOVINA JE BOJ IN PRIHODNOST«

z naslednjim programom: *»Otroci in starci«* (Bogdana Vrečkova), *»Jakobovo huđodelstvo«* (Branko Gombac), *»Lepa naša domovina«* (Branko Gombac), *»Kralj Matjaž«* (Avgust Sedej) in *»Slovensko ljudstvo in slovenska kultura«* (Gustav Grobelnik). — Prireditev je doživela tri ponovitve, eno v Domu JLA.

V sezoni 1951/52 je bila dne 27. III. 1952 uprizorjena Cankarjeva drama

»HLAPCI«

v moji režiji in v inscenaciji Marjana Pliberška. Ta uprizoritev je doživela 7 ponovitev, torej 8 predstav v naslednji zasedbi glavnih vlog: Jerman (Branko Gombac), župnik (Gustav Grobelnik), Komar (Janez Skof), Hvastja (Franc Mirnik), Kalander (Avgust Sedej), Lojzka (Bogdana Vrečkova), nadučitelj (Peter Božič), zdravnik (Fedor Gradišnik), mati (Anica Golobova), Nace (Ivo Einfalt), Pisek (Franjo Cesar), krčmar (Tone Vrabl), Kalandrova žena (Zora Červinkova), Geni (Nada Božičeva), Minka (Marija Goršičeva), župan (Evgen Burdych).

V naslednjih sezonah — do sezone 1955/56 — ni bilo v domači zasedbi nobenega Cankarjevega dela na repertoarju celjskega gledališča, pač pa sta v okviru Celjskega gledališkega festivala gostovali Narodni gledališči iz Ljubljane in Trsta z dvema Cankarjevima deloma, in sicer SNG Ljubljana dne 7. V. 1955 s *»Hlapci«* v režiji Slavka Jana in SNG iz Trsta dne 8. V. 1955 s *»Pohujšanjem v dolini šentflorjanski«* v režiji Jožeta Babiča.

V sezoni 1955/56 je bila dne 21. januarja 1956 premiera

»LEPE VIDE«

te »pesmi hrepenenja, ritmične ekstaze našega jezika in slovesna velika maša slovenske besede«, kakor jo imenuje Oton Župančič in ki je bila Cankarju najbolj pri srcu, a do danes še ni mogla ogreti slovenskega občinstva. Tudi z našo uprizoritvijo ni bilo drugače. Se več: v Velenju in na Ravnah so izjavljali, naj v prihodnje nikar ne prihajamo gostovat s takimi deli, ki jih nihče ne razume. — Režiser je bil *Andrej Hieng*, scenograf Sveta Jovanović, zasedba glavnih vlog pa naslednja: Poljanec (Sandi Krošl), Dioniz (Minca Jerajeva), Damjan (Marjan Dolinar), Mrva (Pavle Jeršin), Lepa Vida (Marjanca Krošlova), njena mati (Mara Černetova), Dolinar (Slavko Strnad), zdravnik (Janez Škof), Milena (Marija Goršičeva), prvi študent (Volodja Peer), drugi študent (Milan Krašovec).

Znana je usoda tega Cankarjevega dela ob njegovi krstni uprizoritvi v Ljubljani leta 1912. Takratna publika je »Lepo Vido« razen mladine odklonila, pravtako — razen Otona Župančiča — tudi kritika. Kljub temu pa se je celjsko gledališče odločilo, da vsem odrskim delom Ivana Cankarja, ki jih je uprizorilo po letu 1945, pridruži še »Lepo Vido«. — Takrat sem v Gledališkem listu (sezona 1955/56 št. 6. str. 187.) zapisal: »... Katero slovensko gledališče se more ponašati s tem, da je od osvoboditve do danes uprizorilo vsa Cankarjeva odrska dela, nekatera izmed njih celo ponovno?«

O uprizoritvi je dnevna kritika pisala v bistvu tako kot leta 1912, se pravi — negativno. Kakšen je bil vtis pri občinstvu, nam pove izjava, ki smo jo doživeli na gostovanjih in ki smo jo že omenili: »Ne hodite s takimi igrami na gostovanje, če hočete obdržati naklonjenost publike do vašega gledališča.«

BOGDANA
VRECKOVA-GROBELNIKOVA
igralka

MARIJA GORŠIČEVA
igralka

NADA BOŽIČEVA
igralka

JANEZ SKOF
igralec

MARJANCA KROSLOVA
igralka

SLAVKO STRNAD
igralec

O »Lepi Vidi« kot dramski pesnitvi in o značilnostih celjske uprizoritve je v reviji »Naša sodobnost« 1956 IV. letnik, I. knjiga, stran 268 *Tine Orel* med drugim ugotovil: »... Najpogumnejše dejanje (celjskega gledališča — opomba F. G.) — vsaj po dramaturški in režijski zasnovi — je bila predstava »Lepe Vide« ... Režiser Hieng je z uprizoritvijo dosegel, kolikor se je največ dalo doseči, vendar tudi po tej predstavi ne gre spreminjati dosedanje sodbe o Lepi Vidi, da kljub vsemu idealizmu, kljub lepoti besede in ideje ter kljub nekaterim dramaturškim in dramskim prijemom, ki jih je dnevna kritika posebej poudarila kot napoved nekaterih tehničnih in slogovnih novosti danes v sodobni svetovni dramatik, ni drama, ki bi bila lahko in učinkovito uprizorljiva. Malce pretirana je tudi trditev, da gre za snovno in oblikovno predhodnico, saj so podobnim temam tudi drugi pesniki izvabljali najlepše zvoke svoje poezije, istočasno z realistično dramo pa se je v Evropi tudi že uveljavljala dramaturgija prihodnosti, ki je bolj cenila milje in občutje kakor pa dejanje. Rastla je iz občutka, kakor da bi bile vse kombinacije zapletov in interesov izčrpane, kakor da bi bil evropski človek za dejanje otopel. Da je te vrste dramatik težko igrati, so pokazale tudi igralske podobe, ki so jih obrazili celjski igralci. Vendar so to simfonijo hrepenenja pod taktirko režiserja disciplinirano odigrali, sem in tja s premajhnim občutkom za ritem Cankarjeve besede, za dikcijo, za tisto, s čimer se ta poema približuje muziki.«

Po »Lepi Vidi« je minilo polnih šest let, predno je prišel Cankar ponovno do besede na odru celjskega gledališča. — V režiji *Jura Kislingerja* je bila leta 1962 uprizorjena farsa

»POHUJSANJE V DOLINI SENTFLORJANSKI«

Datum premiere tega Cankarjevega dela je bil doslej sporen. Po »Prospektu« št. 7., ki ga je za uprizoritev izdalo SLG, je bila premiera dne 24. II. 1962, medtem ko naj bi bila po »Repertoarju slovenskih

gledališč 1867—1967« (Slovenski gledališki muzej, Ljubljana 1967.) dne 2. marca 1962. — Kateri teh datumov je pravi? — Na podlagi zapisov SLG smo ugotovili naslednje: Premiera je bila zaradi bolezni v ansamblu preložena od 24. II. 1962 na 2. III. 1962 in je torej ta datum pravi.

To Cankarjevo delo je doživelo 22 predstav. Scenograf je bil *Vlado Rijavec*, kostumografka *Alenka Bartlova*, koreograf *Pino Mlakar*.

Zasedba vlog: Krištof Kobar (Janez Eržen), Jacinta (Vera Perova), župan (Pavle Jeršin), županja (Marija Goršičeva), Dacar (Janez Škof), dacarka (Marjanca Krošlova), ekspeditorica (Zora Hudalesova), učitelj Šviligoj (Marjan Dolinar), notar (Volodja Peer), štacunar (Jože Pristov), štacunarka (Štefka Jerinova), cerkovnik (Slavko Strnad), debeli človek (Anton Šolar), popotnik (Stanko Potisk), Zlodej (Sandi Krošl).

Leta 1962. je prišlo pri vodstvu celjskega gledališča do pomembne spremembe. Dolgoletni upravnik Fedor Gradišnik (od 1. aprila leta 1949) je vložil prošnjo za upokožitev, a je opravljal upravniške posle kljub temu še do razrešitve dolžnosti z dnem 31. avgusta 1962. Za novega upavnika je bil imenovan prof. *Bruno Hartman*, ki je prevzel upravniške posle 31. avgusta 1962. — Obenem z dolžnostjo upavnika je združil v svoji osebi še vse ostale funkcije gledališkega vodstva, kar je edinstven primer v zgodovini celjskega gledališča: bil je umetniški vodja, lektor, režiser, glavni prevajalec gledaliških tekstov in pisec vseh spremnih člankov k posameznim uprizoritvam v gledaliških »Prospektih«. — Na čelu gledališkega vodstva je bil do 31. 8. 1965, ko je bil razrešen. Odšel je v Maribor, kjer je prevzel delovno mesto ravnatelja Studijske knjižnice.

V kratkih treh letih svojega službovanja v Celju zaznamuje prof. Hartman nekaj pomembnih uspehov za afirmacijo gledališča. Med temi je treba predvsem omeniti »Drugi teden slovenske sodobne drame«, katerega so se udeležila vsa slovenska poklicna gledališča, med njimi

JANEZ ERZEN
igralec

VERA PEROVA
igralka

MARJAN DOLINAR
igralec

Mr. ph. FEDOR GRADIŠNIK
Organizator, režiser, igralec in
upravnik od 1. aprila 1949. l.
do 31. avgusta 1962. leta.

BRUNO HARTMAN,
upravnik od 31. avgusta 1962
do 31. avgusta 1965. l.

SLAVKO BELAK,
upravnik od 1. decembra 1965
naprej.

tudi Slovensko gledališče iz Trsta. Kakor znano, je bila prva taka gledališka manifestacija v Celju leta 1955 pod naslovom »Prvi festival slovenske in jugoslovanske sodobne drame«. — Druga velika prireditev, ki jo je zamislil prof. Hartman in ki naj bi bila postala tradicionalna, so »Celjski grajske igre«. Med razvalinami Starega gradu je v režiji *Branka Gombača* organiziral uprizoritev Novačanovega »*Hermana Celjskega*«, ki je v sezoni 1964/65 doživel 10 predstav z 9.874 obiskovalci.

V počastitev 20-letnice osvoboditve je bila dne 23. aprila 1965. leta uprizorjena Cankarjeva drama

»KRALJ NA BETAJNOVI«

Režiser: *Juro Kislinger*, scenograf: *Avgust Lavrenčič*, kostumograf: *Juro Kislinger* in *Avgust Lavrenčič*, lektor: *Bruno Hartman*.

Zasedba je bila naslednja: Kantor (*Sandi Krošl*), Hana (*Marija Goršičeva*), Francka (*Mija Mencejevà*), Pepček (*Matjaž Jeršin*), Francelj (*Dani Bedrač*), Nina (*Minu Kjudrovà*), Krnec (*Marjan Dolinar*), Maks (*Janez Bermež*), župnik (*Janez Škof*), Bernot (*Drago Kastelic*), sodnik (*Jože Pristov*), adjunkt (*Franci Gabrovšek*), Lužarica (*Jana Šmidova*), Kantorjev oskrbnik (*Branko Grubar*), sodnica (*Nàda Božičeva*), Koprivec (*Stefan Volf*), 1. kmet (*Volodja Peer*), 2. kmet (*Franjo Cesar*), 3. kmet (*Maks Bukovec*).

Z gostovanji vred je ta uprizoritev doživela 22 predstav.

»Kralj na Betajnovi« v Kislingerjevi režiji je zanimiv posebno zato, ker je režiser prvič poskušal uprizoriti Cankarja tako, da bi ga čimbolj približal današnjemu času. V »Prospektu« št. 7, z dne 23. aprila 1965 pravi o tej zamisli prof. Hartman: ... »Dandanes menda ne kaže »Kralja na Betajnovi« uprizarjati v historično korektni obnovi takratne družbe. Sodobna uprizoritev bi po našem mnenju morala predvsem izluščiti temeljna družbena in etična nasprotja in jih posplošiti na naše kapitalistično obdobje v celoti. Tragičnost Kantorjeve oseb-

nosti mora dandanes preiti v zavest gledalcev prav zaradi svoje družbene in zgodovinsko dialektične nujnosti.«

Ta režijski koncept moremo oceniti kot predhodnika poznejših gledaliških eksperimentov režiserja Mileta Koruna, ki so tako med kritiko kakor zlasti med občinstvom zbujali ogorčene polemike pro in večinoma contra takemu uprizarjanju Cankarjevih del.

Že pred odhodom upravnika Hartmana iz Celja, zlasti pa po njem, je prišlo med gledališkim kolektivom zaradi objektivnih težav, v katerih se je znašlo vodstvo ustanove, do krize, kakršne celjska gledališka zgodovina ni poznala. Življenjske razmere, s katerimi se je moral ubadati igralski kolektiv, so postale nevzdržne. Zaradi finančne stiske so bili prejemki umetniškega osebja najnižji v Jugoslaviji in še teh ni v redu prejelo. Tudi stanovanjskega vprašanja ni bilo mogoče rešiti: igralci so morali stanovati po gledaliških garderobah in v neprimernih prostorih Samskega doma v Gaberju. Položaj gledališča je bil obupen, svoj višek pa je dosegel, ko je zavod zapustila cela vrsta igralcev z režiserjema Miranom Herzogom in Brankom Gombačem vred. Prvi je sprejel mesto asistenta za režijo na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo v Ljubljani, Branko Gombač pa je podpisal angažma v Slovenskem gledališču v Trstu. Izmed igralcev so odšli: Volodja Peer v Dramo SNG Maribor, Janez Skof v Mestno gledališče ljubljansko, Stefan Volf pa je odšel na odsluženje vojaškega roka. Ko je konec sezone odšel še upravnik Hartman, je postal položaj obupen. Od vodilnega umetniškega vodstva je ostal edino režiser *Juro Kislinger*. Z občudovanja vredno zavzetostjo in energijo je sklenil na vsak način rešiti gledališče in mu zagotoviti ne samo obstoj, marveč tudi nadaljnji razvoj.

Situacija je postala nevarna, ko so se začeli oglašati razni neresni predlogi za rešitev položaja od predlagateljev zunaj gledališča. Obstajala je nevarnost, da celjsko gledališče neha biti umetniška ustanova in da zdrkne na nivo polpoklicnega, če že ne čisto amaterskega gledališča.

SANDI KROSL
igralec

JOZE PRISTOV
igralec

MIJA MENCEJEVA
igralka

MINU KJUDROVA
igralka

JANEZ BERMEZ
igralec

FRANCI GABROVSEK
igralec

Za odstranitev te nevarnosti je bilo nujno, da dobi režiser Kislinger tudi formalno tak položaj, da se bo mogel z vso odgovornostjo spoprijeti z bojem za obstoj celjskega gledališča kot umetniškega zavoda. Na sestanku kolektiva, ki je bil sklican v ta namen, je bilo končno sklenjeno, *da se ga imenuje za vršilca dolžnosti upravnika*. Ko je bil ta sklep potrjen od občinske skupščine, se je Kislinger z vso energijo lotil dela. Bivši upravnik Hartman je pred svojim odhodom sestavil okvirni repertoar za sezono 1965/66 in tako so po tem načrtu pričeli s študijem Schillejeve tragedije »Don Carlos«, s katero so odprli sezono dne 1. oktobra 1965.

Z uvidevnostjo merodajnih činiteljev na občini je Juro Kislinger uspel rešiti za silo tudi finančno krizo gledališča in zadovoljiti vsaj najnujnejšim zahtevam kolektiva. Razmere so bile torej kolikor toliko urejene in bil je že skrajni čas, *da se razpiše prosto delovno mesto upravnika*.

Na razpis delovnega mesta upravnika SLG Celje se je med drugimi prijavil tudi *Slavko Belak*, ki je bil od sezone 1956 do 1962 član igralskega zbora celjskega gledališča. Pred tem je kot študent Akademije za igralsko umetnost v Ljubljani nastopal v Prešernovem gledališču v Kranju. Po odhodu iz celjskega gledališča v jeseni 1962. l. je bil predavatelj dramatike na celjskem učiteljišču, zatem pa se je posvetil političnemu delu. Po končani Visoki šoli za politične vede v Ljubljani je bil sekretar za idejno delo na občinskem komiteju ZK v Celju. Ker je imel poleg diplome Visoke šole za politične vede še diplomu Akademije za igralsko umetnost in so mu bile kot bivšemu članu SLG dobro znane težave te ustanove, je bil pač med vsemi prosilci za mesto upravnika SLG najbolj kvalificirani kompetent, zato so ga na seji *delavskega sveta te ustanove dne 17. novembra 1965 imenovali za upravnika SLG Celje*. Dolžnosti

upravnika SLG je Slavko Belak prevzel od dotedanjega vršilca dolžnosti Jura Kislingerja dne 1. decembra 1965. — Juro Kislinger je s tem dnem zapustil SLG kot njegov aktivni član in se posvetil poklicu svobodnega umetnika.

O svojih pogledih na naloge, ki jih je prevzel kot novi upravnik celjskega gledališča, je Slavko Belak v intervjuju z dopisnikom mariborskega »Večera« V. Vukom z dne 5. II. 1966 med drugim izjavil, da smatra za svojo najpomembnejšo nalogo, *rešiti obstoj celjskega teatra*. Ob času, ko je prevzel svojo težko in odgovorno nalogo, je bilo gledališče brez upravnika, odšlo je več igralcev in končno še zadnji režiser. Tako ni imel razen obljub predstavnikov družbeno-političnih organov ničesar, na kar bi se bil lahko opiral. O celjski gledališki hiši pa je obstajalo dosti mnenj, ki so bila v večini krivična do ljudi v gledališču. V petnajstih letih svojega dela je celjsko gledališče opravljalo pomembno kulturno nalogo. Teater je bil včasih sestavni del Celja, razkazovali smo ga na primer tako, kot Slovenija razkazuje danes novo Velenje. To so bili torej glavni problemi, ki se jih je bal ob prevzemu delovnega mesta upravnika. Kljub vsemu pa meni, da mu bo uspelo *Celju vrniti nekdanji gledališki ugled*.

Na vprašanje, ali bo tudi on opravljal — kakor njegov prednik prof. Hartman — kar tri funkcije (upravnika, dramaturga in umetniškega vodje, pa še lektorja in režiserja), je odgovoril: »Nekdanja združitev poslov ne drži več. V letošnji sezoni imamo namreč dramaturga, do neke mere pa tudi umetniškega vodjo. Seveda pa bi trenutno vsi očitki na račun repertoarja še vedno zadevali mene.«

Glede svojih pogledov na repertoarno politiko celjskega gledališča, je Slavko Belak dejal, da po njegovem mišljenju ne bi smeli segati po preveč ekstremnih delih, kar pa še ne pomeni, da bi morali pričeti s

STANKO POTISK
igralec

BRANKO GRUBER
igralec

PAVLE JERSIN
igralec

ANDREJ HIENG
režiser

JURO KISLINGER
režiser

FRANCI KRIZAJ
režiser

Citalnico in Krpanovo kobilu. Med Krpanovo kobilu in moderno dramatiko pa je gotovo še mnogo takih del, ki bi lahko gledališče približala občinstvu, ne da bi pri tem prizadeli kakovost repertoarja in umetniški razvoj igralcev. Ker je repertoar gledališča pripravil še prejšnji upravnik, seveda sredi sezone ni mogoče spreminjati koncepta programa, do nove sezone pa bo vsekakor mogoče spoznati strukturo občinstva in zmogljivost ansambla ter na osnovi tega sestaviti ustrezen programski koncept.

Govoriti smo morali nekoliko obširneje o izredno kritičnem stanju celjskega gledališča, ki je po odhodu prof. Hartmana zašlo v skoraj brezupen položaj, tako da je celo njegov ustanovitelj — Skupščina občine Celje — začel razmišljati o ukinitvi zavoda z več kot stoletno tradicijo. K sreči je v zadnjem trenutku zmagal zdravi razum, kar je preprečilo najhujše. Treba je bilo najti človeka, ki bi imel dovolj poguma sposobnosti in avtoritete, da reši pogube ustanovo, za katero je od leta 1848 naprej toliko gledaliških generacij v najhujših političnih borbah z avstrijskim ponemčevalnim državnim aparatom in s poznejšimi protiljudskimi režimi predaprilske Jugoslavije končno doseglo to, za kar je treba toliko idealizma in požrtvovalnosti — poklicno gledališče v Celju. Celju in njegovemu zaledju je gledališče potrebno, zato je treba storiti vse, da se mu zagotovi ne samo obstoj, marveč tudi nadaljnji razvoj in umetniški vzpon: to je bila zdaj enodušna odločitev merodajnih činitelev in občinstva, s čemer je bilo rešeno celjsko gledališko vprašanje.

Zdaj se je mogel novi upravnik z vsemi silami posvetiti uresničenju svojih načrtov, ki jih je kljub temu, da ga je pri njegovem delu hudo ovirala zahrbtna bolezen, začel postopoma uresničevati. Nas zanima pri tem v prvi vrsti *njegov delež pri uprizarjanju Cankarjevih del* in kakor bomo videli, je prav v tem pogledu njegovo prizadevanje nadvse uspešno.

Prvo Cankarjevo delo, uprizorjeno v tem obdobju, je komedija

»ZA NARODOV BLAGOR«

Premiera je bila dne 7. X. 1966 kot otvoritvena predstava sezone 1966/1967. Režiser in scenograf je bil *Mile Korun* k. g., kostumografinja *Vida Zupan-Bekčičeva*, lektor *Majda Križajeva*.

Zasedba vlog: Aleksej pl. Gornik (Sandi Krošl), dr. Anton Grozd (Pavle Jeršin), Katarina (Nada Božičeva), Matilda (Marjanca Krošlova), dr. Pavel Gruden (Jože Pristov), Helena (Mija Mencejeva), Mrmolja (Branko Grubar), Klander (Bruno Vodopivec), Mrmoljevka (Marija Goršičeva), Ščuka (Janez Bermež), Siratka (Franci Gabrovšek), Kadivec (Borut Alujevič), Kremžar (Marjan Dolinar), Stebelce (Andrej Nahtigal), sluga (Drago Kastelic).

Predstav je bilo 36 in ne 37, kakor je zapisano v knjigi »Repertoar slovenskih gledališč 1867—1967«, ki jo je izdal Slovenski gledališki muzej, Ljubljana 1967. — To smo ugotovili na podlagi statističnih zapisov SLG Celje.

S tem Cankarjevim delom je SLG gostovalo dne 4. 12. 1966 na odru SNG v Ljubljani. O tem gostovanju je Josip Vidmar objavil v »Delu« z dne 15. 12. 1966 daljše poročilo in z njim povedal svoje mnenje o Korunovi režijski koncepciji in o načinu približevanja Cankarjevih del današnjemu času.

Med drugim pravi: »Tu smo mogli dobiti nekaj vpogleda v veliki pojem absolutnega teatra, s pomočjo katerega je skušal ta znameniti režiser dati Cankarjevemu delu »adekvatno idejo, ki sozvanja z avtorjevimi hotenji, prenešenimi v naš čas.« Poglejmo si ta zagonetni medij! Predvsem je tu prizorišče, ki je napoljeno z rekviziti za vse prizore te komedije, kjerkoli bi se dogajali, pa tudi s takšnimi, ki ne služijo ničemu, pač pa imajo gotovo nadvse globok simbolni pomen, kakor na primer obešeni odprti dežnik, ki s poskakovanjem živahno spremlja izvajanja nekega govornika, ali kočija sredi pohištva dveh ali treh meščanskih sob, kajti nekaj junakov te igre hoče potovati! Med temi rekviziti nastopajo hkrati osebe iz raznih prizorov — — — V tej absolutni sceni si igralci ne morejo kaj, da ne bi v glavnem vendarle igrali in govorili naravno, prav realistično, kajti tak je tekst, to pa se slabo sklada z vso drugo postavitvijo. Toda kaj za to, važno je, da smo sodobni.«

Svojo kritiko končuje Josip Vidmar takole: »Nisem načelen nasprotnik gledaliških eksperimentov. Vendar sem mnenja, da naj bi si bili eksperimentatorji bolj na jasnem, kaj pravzaprav hočejo in s kakšnimi sredstvi skušajo modernizirati gledališče. Priporočam jim več kulture in okusa, zlasti pa sem mnenja, naj bi svoje poizkuse opravljali na nižji vrsti literarnih organizmov, ne pa ravno na Cankarjevih ali Shakespearejevih, zakaj če segajo po teh, bude v nas sumnja, da je celo njihovo absolutno gledališče vendarle odvisno od tekstov, brez katerih ne more živeti in ki bi jih zaradi tega moralo spoštovati.« — (Podčrtal F. G.)

O igralcih pravi Vidmar, da je predstava seznanila ljubljansko občinstvo z nekaterimi lepimi stvaritvami. Med te šteje predvsem S. Krošlovega Gornika, ki je bil pravi rahločutni dekadent-bogataš.

Svojevrstna prireditev je bil literarno-gledališki večer Cankarjevih političnih spisov in govorov pod naslovom

»LEPA NASA DOMOVINA«

Premiera je bila dne 26. septembra 1967. Adaptacija: *Andrej Inkret*. Režija: *Franci Križaj*. Scena: *Avzug Lavrenčič*. Lektor: *Majda Križajeva*.

Večer je obsegal naslednja Cankarjeva politično-satirična dela: *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura, Slovenci in Jugoslovani, Očiščenje in pomlajenje, Uvod h gospe Judit*.

Interpreti so bili: *Janez Bermež, Franci Gabrovšek, Branko Grubar, Jože Pristov*.

S tem delom je SLG gostovalo dne 23. X. 1967 v Ljubljani v okviru prireditev za proslavo 100 letnice slovenskega gledališča. Predstava je bila v prostorih ljubljanskega narodnega muzeja. Pred predstavo je o zgodovini slovenskega gledališča v Celju govoril upokojeni upravnik SLG mr. Fedor Gradišnik.

Z istim delom je SLG gostovalo dne 27. X. 1967 in dne 9. XI. 1967 v Mariboru. — V Celju so s tem delom ponovno nastopili na tretjem Tednu slovenske sodobne drame dne 21. marca 1968. — Istega dne popoldne je gostovala *Branka Verdonikova* z recitacijo Cankarjeve »Gospe Judit«.

Skupno je bila 12 predstav »Lepe naše domovine«.

Za to predstavo je izšel Gledališki list sezone 1966/67 št. 11 s članom dramaturga Janeza Žmavca o namenu in pomenu Cankarjevih politično satiričnih člankov in govorov za današnji čas.

Naslednje Cankarjevo delo, uprizorjeno na odru SLG kot otvoritvena predstava sezone 1967/68 so bili

»HLAPCI«

Drama v petih dejanjih. Režija in scena: *Mile Korun k. g.* Kostumi: *Vida Zupan-Bekčičeva*. Lektor: *Majda Križajeva*. Premiera: 20. oktobra 1967.

Zasedba: župnik (Stanko Potisk k. g.), nadučitelj (Janez Bermež), Jerman (Branko Grubar), Komar (Pavle Jeršin), Hvastja (Sandi Krošl), Lojzka (Marjanca Krošlova), Geni (Marija Goršičeva), Minka (Nada Božičeva), zdravnik (Bruno Vodopivec), poštar (Drago Kastelic), župan (Marjan Dolinar), Anka (Anica Kumrova), Jermanova mati (Olga Puncerjeva), Kalander (Jože Pristov), Kalandrova žena (Minu Kjudrova), Pisek (Franci Gabrovšek), Nace (Andrej Nahtigal), kmetica (Mija Mencejeva), krčmar (Borut Alujevič), delavec (Štefan Volf), študent (Andrej Nahtigal).

Vlogo župnika je režiser namenil upravniku Slavku Belaku, vendar ga je huda bolezen priklenila za več mesecev na posteljo. Vlogo župnika je prevzel bivši član SLG, zdaj član Drame SNG Maribor — *Stanko Potisk*.

»Hlapci« so tretje Cankarjevo delo, uprizorjeno v znani režijski koncepciji Mileta Koruna. Prvo je bilo »Pohujšanje«, uprizorjeno v SNG v Ljubljani in je takrat povzročilo ogorčeno polemiko med slovenskimi gledališčniki. Na čelu tistih, ki so tako uprizarjanje Cankarjevih del odločno odklanjali, je bil Josip Vidmar, ki je isto stališče zastopal tudi s svojo znano izjavo ob gostovanju SLG v Ljubljani s komedijo »Za narodov blagor« v režiji Mileta Koruna.

S pričujočo razpravo nimamo namena zavzemati kakršnokoli kritično stališče do Korunovih interpretacij Cankarjevih del, naša naloga je samo, da kot kronisti spremljamo celjske uprizoritve Cankarjevih del, pri tem pa moramo seveda upoštevati tudi mnenje občinstva, kateremu so te uprizoritve namenjene.

Za »Hlapce«, katerih premiera je bila 20. oktobra 1967, je Mile Korun v Gledališkem listu SLG za sezono 1967/68 št. 1 objavil daljši članek pod naslovom »Zapis o uprizoritvi«. V njem razlaga svoj režijski koncept, s katerim skuša Cankarja približati današnjemu času. Naj bo uspeh teh njegovih prizadevanj kakršenkoli, dejstvo je, da je SLG s Korunovimi »Hlapci« z uspehom nastopilo tudi na Sterijinem pozorju v Novem Sadu.

»Hlapci« so dosegli skupno 27 predstav.

Kako veliko je bilo zanimanje za celjsko uprizoritev »Hlapcev« ne samo v Sloveniji, marveč pri vseh kulturnih krogih Jugoslavije, nam dokazuje naslednje značilno dejstvo:

V Titovem Užicu (Srbija) so imeli meseca maja 1968, IV. srečanje srbskih pokrajinskih gledališč. To je manifestacija, podobna našemu Tednu sodobne slovenske drame, s tem razločkom, da je uzički festival namenjen samo pokrajinskim gledališčem in ne vsem srbskim (torej tudi npr. Srbskemu narodnemu gledališču iz Beograda), kakor je to pri nas, ko se Tedna sodobne slovenske drame udeležujejo vsa slovenska poklicna gledališča.

To veliko srbsko gledališko manifestacijo naj bi zaključilo SLG iz Celja z uprizoritvijo Cankarjevih »Hlapcev«. Povabilu se je SLG z veseljem odzvalo in tako se je celjski igralski zbor dne 15. maja 1968 zjutraj s posebnim avtobusom odpeljal v Titovo Užice, kjer je še isti večer — 15. maja — s svojo uprizoritvijo »Hlapcev« v režiji Mileta Koruna zaključilo tamkajšnjo gledališko festivalsko prireditev — IV. srečanje srbskih pokrajinskih gledališč.

Gostovanje je po poročilih tamkajšnjega tiska, ki so nam na voljo, doživelo popoln uspeh. Svoje odobravanje je publika izražala z dolgotrajnim aplavzom.

Iz Titovega Užica je ansambel SLG odpotoval z avtobusom v Novi Sad, kjer je dne 21. maja 1968. leta nastopil na Sterijinem Pozorju s »Hlapci« v režiji Mileta Koruna.

Kakor je v Novem Sadu že navada pri uprizoritvah slovenskih del, je publika tudi tokrat med izvajanjem zapuščala dvorano, deloma zaradi nerazumevanja jezika, deloma zaradi obsojanja Korunovega režijskega koncepta. V kuloarjih je bilo slišati ogorčene komentarje in živahno raz-

pravljanje o uprizoritvi. Kljub vsemu pa so časopisna poročila, ki so nam na voljo, v glavnem ugotavljala, da je predstava vsekakor uspela in dosegla lep uspeh.

Posebno pohvalno omenja kritika *umetniške dosežke* glavnih igralcev — Branka Grubarja (*Jeršan*), zlasti pa Pavleta Jeršina (*Komar*) in Sandija Krošlja (*Hvastja*).

Za kreacijo teh dveh likov sta Pavle Jeršin in Sandi Krošl prejela tudi doma zaslužen priznanje. Tako je Pavle Jeršin dobil za vlogo Komarja *prvomajsko nagrado Združenja dramskih umetnikov Slovenije*, Sandi Krošl pa za interpretacijo raznih likov v Cankarjevih delih *Štandrovo nagrado za leto 1968*, ki jo vsako leto podeljuje ob praznovanju celjskega občinskega praznika Svet za kulturo celjske občinske skupščine.

Po večmesečni hudi bolezni se je upravniku Belaku zdravstveno stanje tolikoboljšalo, da je mogel končno spet prevzeti vodstvo celjskega gledališča. V njegovi odsotnosti ga je nadomestoval režiser Franci Križaj. »Hlapce« so medtem odigrali že za vse abonmaje in so zdaj gostovali z njimi v zaledju. V začetku maja je prišlo do gostovanja v Titovem Užicu in nato na Sterijinem Pozorju, o čemer smo že poročali. Po povratku iz Novega Sada je bilo treba vse sile posvetiti organizaciji *III. Tedna sodobne slovenske drame*, kar gotovo ni bilo majhno delo. Tudi na tej prireditvi je SLG nastopilo s Cankarjevimi političnimi spisi in govori »Lepa naša domovina«, Branka Verdonikova pa z recitacijo »Gospe Judit«.

Teden sodobne slovenske drame, na katerem so nastopila vsa slovenska poklicna gledališča, in uprizoritev »Hlapcev« sta bila gotovo največji gledališki manifestaciji celjskega gledališča v sezoni 1967/68.

V okvirnem repertoarju SLG za sezono 1968/69 ni nobenega Cankarjevega dela. Prepričani pa smo, da bo vodstvo gledališča našlo primeren način, da se pridruži vsem, ki bodo počastili 11. december 1918 — dan smrti največjega slovenskega dramatika — Ivana Cankarja.

Za spoznavanje in vrednotenje Ivana Cankarja kot pisatelja, revolucionarja in preroka med širokimi ljudskimi množicami in zlasti med mladino, je nedvomno v veliki meri prispeval igralec SLG *Marjan Dolinar* s svojimi »Večeri umetniške besede«, ki jih prireja že več kot deset let na odru SLG. V repertoar teh edinstvenih prireditev je od leta 1956 do danes vključil tudi štiri cikle biserov Cankarjeve proze pod naslednjimi naslovi:

I. Podobe iz sanj.

Strah
Ogledalo
Gospod stotnik
Edina beseda
Veselejša pesem
Kostanj posebne sorte
Vrzdenc Velika maša

II. Ob svetem grobu.

Njena podoba
Sveto obhajilo
Na peči
Skodelica kave
Desetica
Večerna molitev
Njen grob

III. Iz tujega življenja.

Sova
Lisjak
Firbec
Kakadu
Sedmina
Gudula
Božična zgodba
Melodije

IV. Spomini in satire.

Enajsta šola pod mostom
Konec literarne krčme
Odlomek iz Bele krizanteme
Uvod v Gospo Judit
Zgodovinska seja
Neprijetna dogodivščina
Slovenska legenda
Dvojna resnica

Premiere vseh teh ciklusov Cankarjeve proze v okviru Dolinarjevih »Večerov umetniške besede« so bile na odru SLG, nato pa so nastopile pot od vasi do vasi, od mesta do mesta, od tovarne do tovarne in od šole do šole po vsej Sloveniji od Celja, Ljubljane in Maribora do Raven in Mežice pa od Konjic, Slovenske Bistrice, Slovenjega Gradca do Dravograda in spet preko zasavskih revirjev, Radeč, Sevnice, Krškega, Brežic, Kostanjevice, Novega mesta in naprej po Dolenjski in Beli Krajini ... S temi recitacijami je Marjan Dolinar seznanjal najširše ljudske množice in predvsem mladino z mojstrom slovenske besede in s tem opravil veliko kulturno nalogo.

Prvo srečanje s Cankarjem dramatikom v Celju, je bilo v sezoni 1907/08, ko je Slovensko deželno gledališče iz Ljubljane gostovalo s »Pohujšanjem v dolini šentflorjanski«. Od te prve uprizoritve Cankarjevega dramskega dela v Celju do »Hlapcev« v izvedbi SLG v sezoni 1967/68 je minilo šestdeset let. — Iz naše razprave je jasno razvidno, da je kulturna zgodovina Celja v teku teh šestdesetih let tako tesno povezana z imenom Ivana Cankarja in njegovimi deli, kot v nobenem drugem slovenskem mestu. Upajmo, da bo tako tudi v prihodnje: saj *brez Cankarja ni slovenskega gledališča.* —

BOZENA OROZEN

SLOVENSKI KRAJI IN LJUDJE V SPISIH STAREJŠIH ČEŠKIH LEPOSLOVCEV

Zanimivo je, če človek naleti v delih tujih književnikov na domače, slovenske motive, slovensko okolje ali slovenskega človeka. Pri tem bralca zanimajo pobude, ki so delovale na tujega avtorja, vloga slovenskega elementa v njegovem delu, zlasti pa njegov pogled na naše življenje in njegovo problematiko. Včasih za tako oblikovanje zadošča že, če je ustvarjalcu tuje okolje osebno blizu, ne da bi bili med njegovim in tujim narodom globlji stiki. Če pa pri čeških literatih preteklega časa, pri potopiscih, pesnikih, pisateljih, zasledimo našo pokrajino, ljudi, problematiko, potem tu gotovo ne gre samo za osebne simpatije, ampak so taki pojavi vsaj posredno — včasih pa tudi neposredno — posledica daljših in tesnejših političnih, družbenih in kulturnih vezi med obema narodoma, ki ju je več stoletij, vse do razpada Avstro-Ogrske, družila enaka usoda.

Tako močnih nacionalnih in z eksotiko prežetih spodbud, kot jih je dajala srbska preteklost in z njo združena sodobnost z legendarnim junaštvom in svobodoljubjem češkim literatom (npr. Prokopu Chocho-loušku, Josefu Holečku, Eliški Krasnohorski), slovensko življenje ni dajalo. Način našega življenja je bil podoben češkemu, naš položaj še manj zavidanja vreden, zato za romantike še neprivačen. Verjetno je to vplivalo, da so kljub političnim, društvenim in splošno kulturnim stikom v literaturo prodrli odmevi našega življenja pravzaprav šele proti koncu 60-ih oziroma 70-ih let preteklega stoletja. To pa je bil čas, ko se je romantika že morala umakniti realizmu s smislom za poprečno, vsakdanje življenje. Literarna dela s slovensko tematiko razodevajo v glavnem dve značilni potezi: zavzetost nad prirodnimi lepotami in skrb za usodo naroda ali vsaj simpatije do Slovencev.

Za ustvarjalca, ki ne živi dalj časa sredi drugega naroda (in tako je bilo z nekaj izjemami s Čehi), sta najbolj neposreden izraz potopis in lirski pesem. V starejših čeških potopisih ima slovensko območje le stransko vlogo, saj je avtorje pot vodila v druge predele in so se pri nas ustavili le mimogrede. To velja pač tudi za prvega med njimi, ute-

meljitelja ideje o slovanski vzajemnosti *Jana Kollára*, ki se je na poti v severno Italijo ustavil v Brežicah in kasneje preko Reke prišel v Trst. Vtise, povezane z zgodovinskimi, etimološkimi ter seveda slovanskimi razmišljanji, je popisal v knjigi *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko* (1843).¹ Ko se je vozil čez Savo pri Brežicah, je v duhu videl Čopa, ki je nekaj let poprej utonil. V pol slovenskih pol nemških Brežicah je čutil prevladovanje nemštva, nekaj bolj veselo se mu je zdelo na podeželju, kjer si je v originalu zapisal ljudsko pesem. Na splošno pa mu je bilo tesno pri srcu ob pogledu na narodno zatirano ljudstvo, bil je brez vere, »da bo tu še lahko vzcvetela lipa«. V Trstu se je sicer sestal z domoljubi, predvsem s Hrvati, a tudi tu je čutil, da že zmaguje italijanščina.

Dve desetletji kasneje je v naše kraje zanesla pot dva voditelja prve realistične generacije tki. »majevcev« Vitězslava Háika in Jana Neruda.

Vitězslav Hálek (1835—1874), lirik, soroden našemu Gregorčiču, pisatelj realističnih kmečkih povesti in feljtonist, se je 1865. leta odpravil na dolgo pot po Balkanu do Carigrada. Med južne Slované ga je vleklo, ker je bil prepričan, da mora slovanski duh v literaturi temeljiti na osebnem spoznanju.² Toda v skupini potopisov K slovanskému jihu a Cařihradu (1865) so slovenski vtisi le bežni. Na vožnji ga je prevzela gorata pokrajina, navdušen je bil, ko se mu je odprl pogled na zasnežene Alpe. Pri ogledu Ljubljane mu je bil za vodnika dr. Janez Bleiweis. Tu in v Trstu, kjer se kar ni mogel »nasititi primorskega življenja«, si je ogledal čitalnico. — Gre za bežen oris, v katerem prevladujejo neposredni čustveni in čutni vtisi nad razglabljanjem.

Pomembnejši je delež slovenske zemlje v potopisih *Jana Nerude* (1834—1891), pesnika in ustvarjalca realistične proze o življenju v zakotjih stare Prage. Nekaj let za Háikom (1868) je potoval v Slovenijo, Istro, Bosno in Beograd ter sproti pošiljal časopisom prikaze svojih doživetij. Kasneje jih je združil v zbirki *Obrazy z ciziny* (1879). Na obisk Slovenije je še posebej vplivalo prijateljstvo s slovenskim glasbenikom Franom Gerbičem iz Cerknice.³ Med Nerudovimi Slikami iz tujine so našim krajem posvečene: Terst, Obrazy z Krajiny in deloma Náčrtky istriánské (del je v zvezi s hrvaško Istro). V Trstu, zlasti na trgih in v pristanišču, je pisatelj ujel razgibanost in pestrost slovanskih elementov. Opazil je razliko med precejšnjim mrtvilom v tržaški čitalnici ter med večjo živahnostjo v okolici z izključno slovenskim življenjem, ki ob nedeljah dopoldne preplavlja Trst. — Lepota Postojnske jame ga je tako prevzela, da je vzkliknil: »Pokrajina slovanska, pokrajina čudežev!« Moral pa je ugotoviti, da zahajajo njegovi rojaki na Nemško, Kranjska, »ta diamant«, pa je premalo znana. — V sliki o Predjamskem gradu je prišlo do izraza pesniško doživljanje pokrajine. Razodeva ga oris Krasa. Ta mu je kot gola lobanja, v lobanji pa so črne očesne votline — kraške doline in jame. — Posebnosti pokrajine, krajevno ljudsko izročilo, ljudje in še osebna doživetja so združena v sliki Na Cerkniškem jezeru. Ko se je vozil po jezeru in poslušal petje Vilharjevih pesmi, je v ribičih in brodnikih odkril ljudi, ki so vsi razumeli češki, saj so služili pri morna-

rici skupaj s Čehi, a »Slovenci so dovezetni ljudje«. V Cerknici je spoznal narodno zaveden trg, tu se je počutil domačega, zakaj »med Slovenci je Čeh takoj doma«. — Skrajno pregneteno označitev Istre in razmer v njej je zasnoval na kontrastih, zakaj Istra mu je dežela bogastva in revščine, dežela, ki ima morje, pa ji manjka pitne vode, dežela, kjer je najti led in oljčne nasade. Ožigosal je italijansko raznarodovalno politiko, opozoril je na potrebo po šolah in na prizadevanje zavednih duhovnikov v novejšem času. Eno od slik v tej skupini je posvetil Kopru z zaledjem, a ni ga kot navadnega turista toliko prevzelo morje, bolj svojevrstnost ježe na oslu in kamnita, redko naseljena pokrajina. Semkaj je vpletel znano aitiološko pripovedko o nastanku Krasa. — Nič manj kot Nerudovi drugi potopisi po južnoslovanskih deželah so te slike pravi leposlovni podlistki, polni razgibanosti, s katero preskakuje iz pokrajine na ljudi. V njih je veliko nezadržane hudomušnosti in duhovitosti, vendar ostaja pisatelj stvaren opazovalec, notranje prizadet, in ne le radoveden turist. Če imajo precej svežine še danes, skoraj sto let po izidu, so tembolj živo delovali takrat. Na umetniški način so tako odkrivali predele, ki so poprečnemu Čehu bili še dokaj tuji, slovanska vzajemnost namreč še ni vplivala na bolj množično zahajanje Čehov na Slovensko.

V 70-ih in 80-ih letih prejšnjega stoletja se tudi v češki liriki prvič pojavi slovenska motivika, in sicer v nekaj pesmih, ki jih je napisal *Otakar Mokřý* (1854—1899). Ta pesnik in pisatelj obrobne pomena je izšel iz slovansko usmerjene pesniške šole Svatopluka Čeha. V njegovih pesmih se epika menjava z reflektivno in pokrajinsko liriko. V to skupino sodijo tudi štiri daljše pesmi, ki so izšle v revijah *Lumir* in *Květy* (*Miramare—Lumir* 1876, *Na Adrii—Lumir* 1880, *Slovinsku—Květy* 1882, *V kraj pobratimů—Lumir* 1887). Napisane so kot reminiscence, obnavljanje doživetij s poti, in ne kot neposredne izpovedi. Le v pesmi *Na Adrii* se pesnik skuša izviti iz opisovanja in ustvari sicer skromno, a dokaj doživeto sličico morja. Vse pesmi razodevajo nekako razneženost ob lepotah Slovenije. O njih poje z navdušenimi, sentimentalnimi izrazi in v gostobesednem slogu. Najznačilnejši primer je pesem *Slovinsku*, ki se iz izpovedi hrepenenja po naših krajih prelije v oris posameznih predelov: Štajerske, Gorenjske, Ljubljane, Krasa, Jadrana. Šele ob koncu se pesnik domisli na naš nesvobodni narod v boju za obstanek. Podobno je z drugimi pesmimi, kjer je sicer prevzet od naše prirode, za slovenskega človeka pa skoraj nima smisla. — Razen pesmi so s slovenskim okoljem v zvezi še krajše prozne zgodbe, arabeske, kot jih imenuje *Mokřý*. Dve sta pokrajinsko vezani na Koroško (*Na Vrbském jezeře—Květy* 1882, *Albergo—Květy* 1883), ena pa na Vipavsko dolino (*Ipavským údolím—Květy* 1883). Toda le v prvi pisatelj omenja slovenski značaj dežele, in še to v patetični apostrofi. V ostalih dveh gre le za nepomembno okolje, v katerem je pisatelj izvedel za nevsakdanje življenjske zgodbe deklet in žene: slovenskega kmečkega dekleta, ki se je omožilo s postaranim graščakom, mlade koroške protestantke in prevaranega dekleta, ki se ji je fant oženil z njeno sestro. Za tragiko, ki bi mogla izhajati iz dogodkov, pisatelj nima smisla, čutiti je celo nekako odbijajočo banal-

nost. Umetniška vrednost teh arabesk je zato neznatna, manjka pa jim tudi nacionalno-kulturne pomembnosti.

Redkim, navadno manjšim pesnikom, ki črpajo inspiracijo iz slovenskega okolja,⁴ se v začetku tega stoletja pridruži še pomembna pesniška osebnost — *Jaroslav Vrchlický* (1853—1912). V češki literarni zgodovini velja za pesnika kozmopolitske, bolj zahodne usmerjenosti. V 80-ih letih preteklega stoletja je spadal k vodilnim pesnikom, ko pa je dobil nekaj ustvarjalnih pobud pri nas, je že prešel v zadnje ustvarjalno obdobje. Na rahlo, čeprav še ne pesniško zanimanje za Slovence bi kazalo dejstvo, da je 1896. leta prevzel uredništvo zbornika *Lublani*, ki so ga češki literati posvetili Ljubljčanom kot pomoč po potresu. Toda pravi stik s Slovenci je Vrchlickemu prineslo odkritje Prešernovega spomenika v Ljubljani 1905. leta. Takrat se je seznanil z Aškercem, ostal z njim v stikih in prevajal njegove pesmi.⁵ Po vrnitvi je v Slovanskem prehledu poročal o slavnosti.⁶ Ob prikazu narodnega navdušenja, ki ga primerja s češkim čustvovanjem v 60-ih letih, ni mogel mimo ugotovitve, da so kljub številnim govorom le malo povedali o pesniku Prešernu. Svojemu poročilu je dodal priložnostni sonet o Prešernu. V njem je izrazil kontrast med težko pesnikovo življenjsko usodo in navdušenjem ob slovesnosti. Originalu sledi Aškerčev prevod. Antona Aškerca in trenutkov z njim se je Vrchlický spomnil v daljši pesmi *Causerie* na Bledském jezefe, ki jo je slovenskemu prijatelju tudi posvetil. Iz razpoložljive slike jezera in okolice v živih jesenskih barvah mu spomin preskoči na prvo srečanje z Aškercem, v katerem je takoj zaslutil pesnika, čigar epika »zveni kot udarec ob ščit«. Podoživlja sprehod po Tivoliju. Najbrž je pesniški odziv na takratni razgovor med pesnikoma oznaka poezije, ki je prava, »če lomi skalne kleči srca,« »če sveti na vse človeške poti,« »če lahko v gorju utre solzo«. Četudi ima v napol priložnostni pesmi refleksija še dokajšnjo vlogo, se vendar staplja s čistejšo liriko. — Alpska природа, preko katere je potoval, mu je navdihnila impresijo Alpský hřitov, sliko *Piseň* v Alpách, poetično pripoved *Mangart* ter lahkoživ preblesk ljubimkanja *Causerie* o flirtu. Tej pesmi služi alpska природа le za ozadje, drugod pa ga navdaja s spoznanjem človeške nebogljenosti. Pesem *Mangart* je najbrž naslonjena na aitiološko pripovedko. — Te pesmi so boljše od prigodnic. Ne glede na fragmentarnost ter na obrobni položaj, ki ga zavzemajo v bogati pesniški žetvi J. Vrchlickega, veje iz njih nekaj sveže čutne in čustvene neposrednosti, so pa brez nacionalnih in slovanskih refleksij.⁷

Med pesnike, ki so sledili Vrchlickemu in njegovi pokrajinski liriki, v katero naj bi pesnik zajel vzdušje opevane prirode, spada *Antonín Klášterský* (1866—1938). Med njegovimi »popotnimi pesmimi« jih je nekaj s slovenskimi motivi.⁸ Njih značaj je bolj opisen, razmišljajoč, hladen. Razglabljanje zavaja pesnika v nepesniško podane refleksije. Morebiti je še sorazmeroma najbolje združil prirodno in nacionalno čustvovanje v pesmi *Na Bledu* (*Nové básně* 1901), kjer je okolje naslikano še dovolj intimno, pa se umika nacionalni bolesti zaradi plahosti in ponižnosti slovenskega ljudstva. Oboje pa je ubrano v umirjen, včasih molovski

ton. V pesmi V Postojne pa je ves polet neposrednega čustvovanja zastrt z nacionalno refleksijo, ko se ob italijanskem videzu tega kraja domisli, da je le malo manjkalo, pa bi češki otroci morali govoriti nemški. Take refleksije sicer niso nepomembne, če so prikazane z žgočo prizadetostjo, ki jo pesnik občuti med ustvarjanjem, izgube pa vrednost, če so le obnove nekega doživetja.

Kratka oznaka slovenske motivike, kot jo srečamo pri Kollárju, Háľku, Nerudi, Mokriju, Vrchlickem in Klaštérskem, je pokazala, da gre za bolj ali manj priložnostne stvaritve, ki v delu teh avtorjev (čeprav so med njimi tudi pomembni, kot Kollár, Deruda, Hálek in Vrchlický) zavzemajo obrobno mesto po obsegu in večinoma (izjema bi bil Neruda) tudi po vrednosti.

Večji je delež, ki pripada slovenskemu območju v delih treh čeških pisateljic: Ane Řehákové, Gabrijele Preissove in Marije Gebauerove. Čeprav se razlikujejo po pomenu in značaju svojih del, jih veže posebna zavzetost za Slovence, torej tudi boljše poznanje naše dežele in razmer. Zato njihov »slovenski opus« ni nastal priložnostno, ampak predstavlja pomemben del njihovega pisanja sploh.

GABRIJELA PREISSOVA (1862—1946)

Osrednje mesto med češkimi avtorji, pri katerih srečamo tudi slovensko tematiko, pripada Gabrijele Preissovi⁹, plodni prozaistki in dramatičarki. Ta je bila deležna tudi velike pozornosti slovenske kulturne javnosti že trideset let pred prvo svetovno vojno, pa tudi med obema vojnama.

Češka literarna zgodovina vidi pomen pisateljice Preissove v tem, da je v češko literaturo vnesla življenje dveh dotlej še leposlovno neobdelanih ljudstev: moravske Slovake in koroške Slovence, razen tega pa je z dramama Gazdina roba in Njena pastorka, postala utemeljiteljica realistične kmečke dramatike.

Ključ k razumevanju njenega »koroškega« opusa in njenega odnosa do koroških Slovencev ter Slovencev sploh, leži v njeni življenjski poti ter v njenem značaju.

Kasnejša pisateljica Gabrijele Preissová se je rodila v starodavnem češkem mestu Kutni Hori kot hči posestnika in mesarja Sekere. Pri sorodnikih v Pragi in moravskem industrijskem mestu Hodoninu je dobila narodno in slovansko vzgojo, razvil pa se ji je tudi socialni čut, ki se je kazal v odporu do socialnega zapostavljanja in v želji pomagati pomoči potrebnim. Ker je že štirinajstletna morala pustiti šolo in pomagati v očimovi trgovini, se je razvila v samostojno dekle. Samostojnosti, slovanske usmerjenosti, socialnega čuta in pisateljskega nagnjenja, ki se je pričelo v njej oglašati že zgodaj, ni prav nič omajal njen zgodnji zakon s Preissom, uslužbencem sladkorne tovarne v Hodoninu. Ta je bil sicer moravski Nemeč, a je bil narodnostno strpen in naklonjen češkimi interesom.¹⁰ V narodno razdvojenem Hodoninu je postala s svojo prirojeno

živahnostjo, gibčnostjo in željo po dejavnosti, središče češkega družabnega življenja. S tem v zvezi je njeno znanstvo s Slovencem, prvim v dolgi vrsti kasnejših slovenskih znancev in prijateljev. Zdaj se je začelo slovensko zблиževanje, temelječe na osebnih stikih, »kajti od medsebojnih osebnih stikov je pravzaprav odvisno celotno daljnosežno slovensko poznanje. To prinaša tako važne sadove, da sploh ni mogoče povedati.«¹¹ (Ta njen prvi slovenski znanec je bil Ivan Arh, absolvent gospodarske fakultete, takrat pa uradnik na cesarskem posestvu. Ko ga je Preissova omenila znanki, je izjavila, da ima eno sijajno lastnost — brezmejno ljubezen do domovine.¹²) Bržkone ji je on prvi zbudil zanimanje za Slovence in ji pripovedoval o Prešernu.¹³ Avgusta 1887. leta pa je Preissova Slovence поблиže spoznala, ko se je udeležila skupinskega potovanja Čehov v Slovenijo. Takrat je bila že znana pisateljica, saj je izdala že dve knjigi povesti z Moravskega. Bolj kot prirodne lepote jo je zanimalo zблиžanje z ljudmi. Izredno jo je prevzela »nepozabna« deklaracija Gestrinove pesmi »Bratom Čehom« mlade igralki Zofije Zvonarjeve.¹⁴ (Ker je bila nagnjena k aktivnosti, se je takoj pozanimala, kako je z Zvonarjevo, tem »ogromnim dramatskim talentom«. Ker Ljubljana še ni imela rednega gledališča, jo je s pomočjo Jana Lega skušala spraviti v Prago.¹⁵) Nekoliko naivno, a iskreno navdušenje, ki je vladalo ob sprejemu Čehov, se zrcali iz prvega spisa G. Preissove s Slovenskega. To je sličica Obrázek bez nadpisu (Vzpominka z cesty do Lublaně, Hodoninske listy 1888). Med novimi znanci, ki si jih je pridobila na potovanju, so bili Matija Murko, Ivan Hribar in Fran Gestrin. S poslednjim se je zблиžala, ker je ta že prevedel nekaj njenih povesti z Moravskega. Plod tega znanstva je verjetno češki prevod Gestrinove povesti Moj stric (Hodoninské listy, 14. aprila 1888). Prevajalec sicer ni naveden, a je nedvomno Preissová, saj je kasneje izjavila, da je za ta časopis prevajala iz slovenščine. Preissová je spoznala grotne težave bolnega študenta Gestrina, ki se je nanjo z zaupanjem obračal, in mu je večkrat pomagala.¹⁶

Kmalu pa je nanese, da se je Slovencem še bolj približala in jih podrobneje spoznala. 1891. leta sta namreč z možem kupila posestvo in podeželski dvorec Zelenik (Hirschenau) na Koroškem. Zelenik leži blizu Grebinja na samem nad cesto, ki pelje na jugozahod v Velikovec. Komaj si je Preissová ogledala posestvo z okolico, ki se ji je zdela pravljíčna, že so jo zanimale narodnostne razmere. (»Ljudstvo je tam slovensko,« piše, »silno ponemčeno, šola v Grebinju je nemška, a v cerkvi se pridiga slovenski...« Z zavzetostjo človeka, ki hoče povsod storiti kaj koristnega, ugotavlja: »Pomisli, Hirschenau spada k občini Sv. Jakob, k tisti občini, kjer že dvanajst let zaman zahtevajo slovensko šolo... Če tako bog da, bom tam tudi kaj koristna.«¹⁷) Ko je 1892. leta več mesecev živila na posestvu s sinovoma in hčerko, ki se je tu rodila, ter z zagonom, a brez izkušnje gospodarila, je res skušala tudi praktično uveljaviti narodne pravice koroških Slovencev. Prvi korak je bila že odločna zahteva po slovenskem krstnem listu za hčerko. Bil je to prvi slovenski krstni list v tem kraju in dobila ga je z grožnjo, češ da sicer hčerke ne bo dala krstiti.¹⁸ Ker so glavno narodnostno delo na Koroškem opravljali

duhovniki, se je Preissová zblížala z župnikom Treiberjem, ki je vodil takrat edino slovensko šolo pri Sv. Rupertu pri Velikovcu. Skrb za to šolo je postala že kar osebna pisateljčina zadeva, saj s tako zavzetostjo govori o njej znancem. Dosegla je, ko je šla za to na Dunaj, da niso ukinili četrtega razreda,¹⁹ vabila je sem češka dekleta, ki naj bi se naučile slovenski in postale učiteljice, ker je Slovencem primanjkovalo učiteljskega naraščaja.²⁰ (V Pragi je organizirala zbiranje gmotne pomoči revnim koroškimi otrokom.²¹) Kljub prirojenemu optimizmu pa je bila včasih čisto potlačena, ko je videla, koliko večjo veljavo ima nemščina, da so o tem prepričani celo Slovenci, da se ljudje, ki so gmotno malo trdnejši, že ne priznavajo več za Slovence, in končno, koliko nemških izrazov je v slovenski govorici.« A tukajšnje ponemčeno ljudstvo postaja tako surovo, tako grozno surovo v narodnostnem pogledu, da je razmišljujočemu človeku zaradi tega zares hudo . . . Jaz sem ti tukaj v teh treh mesecih opazovanja postala v duši tako žalostna. Verjemi mi, da ne slutiš, kako hudo je tukaj z nami.«²⁰

Ko je opazovala ta skoraj na smrt obsojeni del slovenskega naroda in ko je poskušala pomagati, je prezrla socialne razmere, če niso bile povezane z narodnostnimi. Videla pa je pogost pojav med kmečkimi posli — veliko nezakonskih otrok, in se čudila, čemu so ljudje tako tihi. Dobila je odgovor: »Človek se mora napiti, da poje.«¹⁹ To potlačenost ljudi pa je spravljala v zvezo s splošnim narodnostnim pritiskom.

Čeprav sta Preissova tretje leto morala posestvo prodati, je Gabrijele še več let (do 1904. leta) ostala zvesta Koroški. »Vsako leto pravim: 'Letos sem najbrž zadnjič na Koroškem,' pa mi je vedno žal, da bi na ta najtišja in najčistejša potepanja nikoli več ne mogla priti. In verjemite mi, da niste še nikoli videli kaj tako lepega,« piše upravniku praškega gledališča F. A. Šubertu, ko mu opisuje lepoto tamkajšnje prirode.²² Zdaj je z otroki preživljala počitnice v Mostiču ob Krki, kjer je bila germanizacija še hujša. Preissová je vselej z ljudmi govorila slovenski, kakor je znala.²³ Tudi v Mostič je večkrat zašel kak njen znanec, ki ga je prav ona navdušila za Koroško. Od Slovencev jo je obiskal goriški založnik Andrej Gabršček, ki je 1896. leta izdal Dermotov prevod njenih koroških povesti.²⁴ Pisateljica ga je osebno spoznala, ko se je 1898. leta prišla zdraviti v Gorico. Tudi tu se je takoj pozanimala, kakšne so narodnostne razmere, pa je morala vzklikniti: »Nosimo pokonci glavo, ker smo češkega rodu — nam se vendar godi od vseh najboljše.«²⁵

Od 1898. leta so Preissovi živeli v Pragi. Tu je pisateljčin gostoljubni dom postal za več desetletij družabno središče tudi za jugoslovanske, posebej še za slovenske študente. Med njene številne znance sta spadala tudi Ivan Lah in Ivo Vojnović. Pisateljica ni bila posebno premožna, a je bila izredno dobrosrčna in je vsakemu zaupala in mu pomagala.²⁶

Naklonjenost Slovencem je Preissova kazala tudi z udeležbo na slovesnostih, kjer je prihajal do izraza slovenski duh. Leta 1900 je bila pri otvoritvi Češke kočice na Grintovcu,²⁷ prišla je na akademijo ob stoletnici Prešernovega rojstva v dunajski Sloveniji.²⁸ O pesniku je tudi sestavila predavanje za praško Umélecko besedo ter o njem napisala

osebno prežet spis z močnim češko-slovenskim poudarkom.²⁹ Udeležila se je svečanosti ob odkritju Prešernovega spomenika v Ljubljani. Takrat se je z denarno podporo spomnila Prešernove hčerke Ernestine.³⁰ Prešeren ji je bil osebno zelo blizu, čeprav ga je pojmovala po svoje.

Med prvo svetovno vojno je bil pisateljčin drugi mož polkovnik Halbaert — Nemeč kakor Preiss, a tudi on strpen³¹ — poveljnik ujetniškega taborišča v Milovicah blizu Prage. Tu je Preissová ob koncu 1914. leta spoznala dr. Frana Jesenka, botanika in kasnejšega profesorja ljubljanske univerze. Zbližalo ju je slovansko in protiaavstrijsko prepričanje, ki sta ga zaslutila drug v drugem že ob seznanitvi. Skrivaj sta začela pomagati ruskim ujetnikom s hrano, perilom, knjigami. Sledila je ovadba, zaradi katere so Jesenka takoj poslali v drugo taborišče, prestavili so tudi Halbaertha, pisateljici pa dali policijsko nadzorstvo. Vendar na Jesenka ni pozabila. Posvetila mu je knjigo Zahrady (1917) in ob njegovi tragični smrti napisala topel nekrolog o svojem »zvestem tovarišu iz najbolj žalostnih časov«.³²

Plebiscit, ki je Koroško odtrgal Jugoslaviji, je prizadel tudi Preissovo in ji zaprl pot v kraje in med ljudi, ki jih je imela rada. Zdaj se je po zdravje in osvežitev zatekala na Bled, »najlepše jezero na svetu«. A tudi tu ni bila brezdalna turistka, ampak bistra opazovalka, ki jo je prizadelo posebno tisto, kar je bilo v nasprotju z njeno slovansko usmerjenostjo in človečnostjo. Razburjala jo je nemščina, ki so jo uporabljali češki gostje in kmečkim ljudem nehote vzbujali prepričanje, da je nemščina jezik gosposkih ljudi, bolelo jo je nerazumevanje med Srbi in Hrvati, prizadela jo je narodnostna mlačnost, ki jo je opazila pri mladini, in pomanjkanje zanimanja za domačo literaturo.³³ 1937. leta je Bled zadnjič obiskala, že naslednje leto pa so se začeli za Čehes tragični dnevi. Komaj leto dni po osvoboditvi — 1946. leta — pa se je končala življenska pot pisateljice, ki je mislila in hotela le dobro.

Slovenci so bili predmet pisateljčinega zanimanja sedemdeset let. Zanimanje in simpatije pa so se spreverčale v svet dejanj, v drobno osebno delo, kraitativnost in širjenje spodbudnih idej na bližnji krog prijateljev in znancev. Res je, da so nekatere njenih misli o pomoči koroškim Slovencem za današnji pogled iz perspektive že zastarele in naivne, in vendar je vse njeno življenje in delo kar najbolj izrazil primer aktivnega pojmovanja slovanske vzajemnosti pri češki ženski v preteklosti. Pisateljčino življenje je bilo dovolj polno, da je mogla reči: »Saj to naše življenje ni bilo zapravljeno... vredno je bilo tudi bolečin in raznih razočaranj. Bilo je v njem nekaj nedopovedljivo krasnega.«³⁴

Delo G. Preissove s slovansko tematiko

»... tam je v prirodi in ljudeh toliko
poezije kot morda nikjer.«
G. Preissová—Cervinkovi—Riegrovi 1891

Leta 1887 je petindvajsetletna G. Preissová prvič videla Slovenijo in občutila val navdušenja, ki je takrat prevzel Slovence in Čehes. Še istega leta je dala duška slovanskemu zanosu v prvi črtici o Slovencih.

Toda šele nekaj let pozneje, ko je поблиže spoznala koroške Slovence, je začela odkrivati Čehom njih življenje v številnejših leposlovnih spisih. Najbolj plodna so bila v tem pogledu leta med 1892. in 1908., ko je napisala celo vrsto »koroških« povesti, včasih celo po več na leto. Kasneje ni več pisala tako zdržema, vendar je še v dvajsetih letih, ko zaradi izida plebiscita ni več mogla zahajati na Koroško, nastalo eno njenih najdaljših del — povest Ivančina selanka (Ivankina idila, 1927). Kar je še spisov »slovenskega« opusa po tem letu (do 1934. l.), so le drobni spomini in opisi zanimivejših oseb, ki jih je srečala pri nas. V sedemdesetih letih (1887—1934) je napisala nekako prav toliko spisov z našo tematiko ali kako drugače povezanih z nami, to so povesti, slike, roman, dve igri, spomini in le nekaj neleposlovnih sestavkov. Ti spisi so izhajali v sodobnih čeških časopisih in revijah, kasneje je pisateljica skoraj vse sprejela v zbirke svojih povesti, nekatere celo večkrat. Toda le knjiga Korutanske povídky vsebuje same povesti s Koroškega, v vseh drugih knjigah s krajšo prozo so slike s Koroškega združene z drugimi z Moravskega ali Češkega, tako da pisateljčin koroški opus ni urejen pregledno.

Ko se je mlada pisateljica v začetku 90-ih let prejšnjega stoletja začela intenzivneje posvečati Slovincem, kljub mladosti ni bila več začetnica. Nasprotno, za seboj je imela svoja najboljša dela — kratke povesti in črtice z Moravskega in deloma ogrskega Slovaškega ter dve drami s podeželja, Gazdino robo in Njeno pastorko. Tako si je bila ustvarila že izdelan literarni profil. Cloveško in zato tudi pisateljsko so ji bili najbliže mali ljudje, pogosto žrtve družbenih predsodkov v zaostalem okolju: nezakonski otroci, preužitkarji, dninarji in dninarice, zaničevani cigani, mali kmetje, potujoči kramarji, delavci v tovarnah. Tematika ji je velikokrat ljubezen, ki povzroča zaradi socialne razlike med ljubečima tragiko ali vsaj resignacijo. Realizem povesti je prežet s posebno toplino, ki je značilna za pisateljico in izvira iz ljubezni do ljudi. Obe drami pa sta pomenili ob uprizoritvi v praškem Narodnem gledališču naravnost prodor realizma na češki oder (Gazdina roba 1889, Njena pastorka 1890). V obeh doživlja tragedijo ženska zaradi socialnih, deloma tudi verskih predsodkov. Po uprizoritvi druge drame se je raznel pravi spopad mnenj. Nekateri kritiki so pohvalili resničnost in resnost pisateljčinega prikazovanja, še več pa jih je dramo zavrnilo kot »brutalno naturalistično«. Napadi so Preissovo silno prizadeli in povzročili preobrat v njenem pisanju: iz stvarnega, čeprav osebno doživetega pogleda v vse večjo subjektivnost, ki se umika razporom v resničnem življenju in jih izgaja po svojih željah, ne pa po življenjskih zakonitostih.³⁵ V to drugo obsežno obdobje sodijo tudi spisi o Slovencih in naši zemlji.

Razen dveh neleposlovnih sestavkov³⁶ so vsi spisi iz pisateljčinega slovenskega opisa leposlovnega značaja. Po nekaterih značilnostih bi bilo dela te vrste mogoče razvrstiti v nekaj skupin:

1. spisi, ki so s slovensko Koroško povezani samo zunanje, po okolju, medtem ko so nastopajoče osebe tuje, njih čustvovanje neznačilno za našo deželo; tem se pridružuje še povest s koroško pokrajino

in domačini, katerih življenje ali bolje njegov prikaz pa je odmaknjen od tega sveta in zahaja skoraj v pravljličnost. Sem bi šteli še en sam primer s slovenskimi ljudmi v moravskem okolju;

2. kratke slike s Koroškega, ki imajo značaj spominov in v njih nastopa sama pisateljica;

3. zgodbe o individualnih usodah in psiholoških problemih posameznih domačinov;

4. povesti, iz katerih odseva razen individualnih usod tudi širša podoba koroškega življenja v avtoričinem času;

5. maloštevilne zgodbe, ki so krajevno vezane na drugo okolje, posebno na Bled;

6. samostojna obdelava dveh slovenskih del: Prešernovega Uvoda h Krstu pri Savici v povesti ter pripovedke o Zlatorogu v drami.

I.

»Tam je vse lepo kakor v pravljici,« piše G. Preissová o okolici svojega posestva na Koroškem.³⁷ Ta izjava, ki pa ni osamljena, priča, kako je pisateljico prevzela razgibanost, romantičnost in poetičnost koroške pokrajine, polne zatišja in odmaknjenosti od velikega sveta. Ker je Preissová v bistvu težila k idiličnosti, izravnanju nasprotij, jo je tako okolje še posebej privlačevalo, zato si ga je izbrala za prizorišče nekaterih spisov.

Vlogo zakotja ima Koroška v povestih Dvě ukolébavky (Dve uspavanki, 1918) in Matka (1898). V prvi pomiri nezakonski sin, duhovnik na Koroškem, svojo mater Čehinjo, ki jo je mučila vest, ker svoje hčere ni mogla obvarovati pred padcem v življenju in jo je s svojimi očitki pripeljala celo do samomora. Stvarno dogajanje, ki bi se po zakonih razvoja moralo končati tragično za razbolelo mater, usmerja pisateljica k izrazito idiličnemu koncu. Koroška je tu le pokrajina, kjer naj bi človek pozabil na bolečine, dejanje pa se v njej ne odvija.

V povesti Matka je Koroška tisti »skriti svet«, v katerem dorašča grbavi sin revne lepoticke iz mesta in zgodaj umrlega domačina. Mati ga hoče obvarovati pred spoznanjem, da ni normalno razvit. Materina ljubezen — osnovni motiv povesti — deluje še po njeni smrti, obvaruje sina pred samomorom ter ga pripelje k delu, gospodarjenju. Vsi domačini z okoljem vred so podrejeni osnovnemu motivu.

V prvem zaključenem izboru povesti s Koroškega, Korutanské povídky (1896), ki smo jih že leto dni po češki knjižni izdaji dobili v Dermotovem slovenskem prevodu, sta dve zgodbi, ki ju v to skupino uvršča le okolje in morebiti še dejstvo, da je za realne dogodke zvedela pisateljica prav v Zeleniku. To sta Nedošlo (v slovenskem prevodu Izpuščena) in Májorátní pán (v slovenskem prevodu Gospod baron). Nedošlo je psihološka črtica s spoznanjem: človek mora sam okusiti trpljenje, da razume tujo bolečino.

Májorátní pán je zgodba o obubožanem, božjastnem in pijači vdanem lastniku skoraj porušenega gradu Stiften. Ta zaradi nesrečne ljubezni odide nekam v svet. Pisateljico je zamikal čisto osebni, človeški

problem, nič pa ne vprašanje propadajočih potomcev plemiških družin. Zato deluje povest kljub zastrti demokratičnosti in vrednotenju človeka po notranjih kvalitetah nekam romantično.

Nekako v sredi med prozo, v kateri ima Koroška samo vlogo pokrajinskega ozadja, in med prozo, kjer jo zanimajo tudi že Korošci, je »koroška sličica« Svätoborce (Proti vsemu svetu, Osvěta, 1897), okvirna zgodbica o samotarju, bivšem častniku, ki se je ukvarjal z misljo, kako spremeniti svet. To je tip čudaka, kakršne pogosto srečamo v romantično-realističnih povestih. Po vsej verjetnosti gre za odmev na kako podobno srečanje, ki ga je pisateljica po svoje obdelala, ker se ji je dozdevalo zanimivo, čeprav je sicer kaj nepomembno. Pomembnejši je okvir, ki vsebuje nekaj opazk o koroških hribovcih, ki le redkokdaj prepuste otrokom posestvo pred smrtjo.

Le nekaj več kot pokrajinski okvir predstavlja odmaknjena koroška vasica v skoraj romantični noveli Obecní pisár (Občinski pisar, Zlatá Praha 1903). Osrednja osebnost je romantični spokorjenec, ki se po poneverbi svojega očeta in samomoru staršev zateče iz vojaške kariere v koroško vasico kot občinski pisar. S tem hoče oprati madež, ki ga je pustil na njegovem imenu očetov greh. Ob samomoru preprostega dekleta, ki ga je vzljubilo, pa se zave, da se domačinom čustveno ni mogel približati. Razočaranemu nad seboj in drugimi preostane še edino pribežališče — samostan.

Ideja novele je zavračanje prevzetne vzvišenosti oseb meščanskega in plemiškega rodu, razkrivanje njihove moralne pokvarjenosti ali vsaj duševne praznine, ki jo pisateljica prikazuje ob preprostem okolju in osebah, ne da bi bile te dovolj močno nasprotje pravim. Tujci, ki se ne znajo živeti v domačine, prinašajo tem le težave in nesrečo. To misel je pisateljica nevsiljivo izpovedala še v nekaterih drugih koroških povestih. Do neke mere nas spominja na miselnost nekaterih Tavčarjevih slik iz Loškega pogorja.

Obsežni leposlovni tekst Talmové zlato (Osvěta 1899) nosi sicer podnaslov Iz koroških povesti, vendar ni nikjer drugje tako malo prave prave Koroške in realnosti sploh kot v njem.

Junakinja povesti Palka Končínova je hči oglarja Italijana in slovenske matere. Zagrabi za »srečo« in postane žena veleposestnika. Ob oblastnem in nerahločutnem možu sreče ne najde. Pripravljena je pobegniti s svakom, a v odločilnem trenutku se kot deus ex machina pojavi njen brat in jo odpelje s sabo »pravljici« naproti. — Dejanje potrjuje preprosto resnico — zakon s premožnim moškim še ni sreča, če manjka ljubezni. To je le prevara, talmovo zlato — medenina, podobna zlatu. Naslov je torej simboličen. Prikaz družinskega okolja, v katerem dorašča junakinja, je sicer dokaj realen, toda kombinacija dejanja realističnega merila ne prenese. Izid zgodbe je zlagano pravljичen. Palka ni pokvarjena, je le trmasta in lahkomiselná, zato mora biti srečna. Ne gre za polet vsemogočne pravljичne fantazije, ampak bolj za nasilno prikrojevanje življenja, za idealizacijo, brez katere bi življenjski konflikt ne mogel biti zadovoljivo rešen, pisateljica pa v tako rešitev hoče verjeti, zato vsemu navkljub maliči resničnost.

Popolno nasprotje tej, v koroško okolje postavljeni prozi, je sličica Kamarad (1896), edini sestavek G. Preissove, kjer je okolje češko, glavni osebi pa Slovenca, tovarniška delavca, ki ju je vezalo prijateljstvo, domotožje pa gnalo domov. — Idejni poudarek sličice je v ljubezni do domače zemlje in v prijateljstvu. Po nastanku je sestavek izrazito prigodniški, napisan kot prispevek za zbornik Lublani. Pisateljica ga je pisala pač po dolžnosti, ne pa iz notranje potrebe, zato sta oba lika, o katerih samo pripoveduje, neizdelana, enostranska in bleda.

II.

V spisih G. Preissove je le malo dejstev, ki bi bila v neposredni zvezi z zunanjimi okoliščinami njenega bivanja na Koroškem. To se zdi v nasprotju s sicer izredno subjektivnostjo vseh njenih spisov. Toda nasprotje je samo navidezno: ni ji šlo za to, da bi pojasnjevala svoja zunanja doživetja, pač pa, da bi izražala svoje poglede. Pravzaprav ima samo dva leposlovno obdelana spomina, dve črtici te vrste. To sta Srpnová idylka (Avgustovska idilica) in V nevolnictví (V podložništvu).

»Intimen spominček« — kakor je imenovala pisateljica Srpnovo idylko (zbirka Maky v žite, 1902) — je drobna epizoda s počitnic v Mostiču. Nekoč se je dobrosrčna in za godbo navdušena pisateljica pri gospodinji iskreno zavzela za skupino potujočih »poštenjakov« muzikantov. — Ves dogodek je opisan v navidezno resnem tonu brez razglabljanj, a vendar je čez vse razlit rahel, zadržan smeh. Kakor da bi se ob tej epizodi hotela pisateljica posmehniti lastni zaupljivosti, ki je videla v vseh ljudeh le dobro, pa je zato pač večkrat nasedla. Seveda ne gre za grenkobo spoznanja, premajhna je epizoda in preneznatni ljudje, ki so jo »razočarali«, zato v smehu ni ironije, ampak le hudomušnost. Hudomušnost pa je v pisateljicinih koroških povestih redka, zato tembolj poživljajoča.

Sveža črtica V nevolnictví (6. zv. Zbranih spisov — Miniaturky 1911, domnevno napisano 1901) je realistična reprodukcija doživetja z izleta. S sinom študentom in ruskim profesorjem (to je bil prof. Petuhov, ki jo je res obiskal na Koroškem) se je odpravila iz Mostiča v Visoko Bistrico obiskat češkega župnika, pa jim je kmečko dekletko pokazalo napačno pot. Profesor je bil ob njenem prostodušnem pripovedovanju ves navdušen nad slovanskim duhom v njej, ki ni bil nič prizadet zaradi nekdanjega tlačanstva. Ko je spoznal potegavščino, pa je vzdihnil: »Pa je imela tako čisto slovanski obraz!«

Bistvo potopisne slike je v nasprotju med meglenim, netreznim slovanskim navdušenjem ruskega profesorja in med zdravim, zgovornim, prebrisanim slovenskim kmečkim dekletom. Izzveni kot rahel posmeh takemu slovanskemu navdušenju, ki mu resnično življenje kaj rado spodkoplje tla. Zanimivo je, da se slika godi na ozemlju, ki je danes komajda še rahlo slovensko, medtem ko je v začetku stoletja še imelo slovenski značaj in je to opazila tudi pisateljica.

Zal sta obe sličici ostali v pisateljicini »slovenski« prozi le slučajni epizodi. Prikazani doživetji sta res kaj neznatni, a prikazani sta naravno, z jasno, čeprav skopo karakterizacijo oseb, zaključek, izid pa ni nasilno prikrojen pisateljicini težnji po idealizaciji, ampak prav tako v skladu z notranjo in zunanjo zakonitostjo. V tem se vzdruže črtic nekoliko približuje umetniško sicer bolj izdelanim moravskim povestim iz let pred pisateljicinim ustvarjalnim prelomom.

III.

Vsak pisatelj hoče izraziti s v o j o resnico o človeku in življenju. Čim izrazitejši postaja subjektivni, izpovedni element, tem bolj je objektivna resničnost podrejena pisateljevi notranjosti. To velja tudi za »koroško« prozo Gabrijele Preissove. Težave narodno ogrožene Koroške izhajajo pri njej šele posredno iz dogajanja, sicer pa prevladujejo psihološki problemi posameznikov, ki jih pisateljica rešuje najpogosteje v skladu s svojim nazorom. Zato so najštevilnejše prav povesti in črtice z zgolj psihološko motivacijo.

Oblika črtice ali slike (kot imenuje pisateljica kratek, čustveno prikazan izrez iz življenja) je Preissovi posebno blizu najbrž zato, ker se tu lahko posveti le doživljanju posameznikov, ne da bi morala bolj označiti okolje. Najraje posameznika izolira na kako osamljeno kmetijo, kjer živi sam z družino in prihaja le redko v stik z drugimi kmeti. Taka sta junaka dveh zgodb v Koroških povestih: D'ablový cesty (v slov. prevodu Huda pot, Osvěta 1893) ter Lahkú noč (Osvěta 1893). Prva je prikaz veselja, ki navda mladega treznega kmetiča ob rojstvu prvega otroka, da se »spozabi« in v krčmi zapoje s fanti, kot da še ne bil oženjen. Iz črtice je čutiti velik razloček med širokogrudnejšim koroškim vrednotenjem postopkov še neporočenih mladih ljudi ter med strogimi merili za oženjene gospodarje. Zgodba Lahkú noč je kljub motivu smrti idila. Še mladega kmeta ne navdaja spoznanje o neozdravljivi bolezní s tesnobo, ampak se vdano sprijazni z njo, le za otroke hoče še poskrbeti, nato pa se tiho umakniti. Pisateljica je to »pripravo na smrt« oblikovala bolj iz sebe kot iz življenja.

Več napetosti kot v zgornji ploskovito prikazani sličici je v zgodbi Bouře (Nevihla, Zlatá Praha 1895). Napetost v ozračju, ko se pripravlja k nevihti, je sorodna napetosti v mladi odločni vdovi ter v sosedovem sinu. Z jenjajočo nevihto se poleže tudi napetost v ljudeh.

V čas nastajanja Korotanskih povesti spada slika Sníh (Sneg, Osvěta 1895), ki je pa v to zbirko pisateljica ni sprejela. Po psihološki verjetnosti tudi zaostaja za zgornjimi. Gre za prisiljeno in neutemeljeno notranjo preusmeritev v mladem kmečkem fantu. Temu zgolj pogled na sveže zapadli sneg pomiri vso trmo in jezo na domače, ki so mu branili zakon z revnim in šibkim dekletom.

Tujec, ki se ne more ali noče vživeti v preproste, naravne Korošce in gleda nanje zviška, prinaša domačinom le nesrečo in nemir. To je Preissová prikazala v povesti Obecní písář, ki jo je pa skoraj popolnoma

odtegnila koroškemu življenju. Podobno idejo, toda trdneje povezano s slovenskimi Korošci, izražata dve zgodbi iz Korotanskih povesti: *Protěž* (Planika, 1896) in *Dědictví po tetce Něže* (*Dediščina po teti Neži*, Zlatá Praha 1894). Slika *Protěž* je prikaz počitniške epizode. V gozdarjevi družini nekje nad Dravo preživlja počitnice diplomat z ženo in služkinjo. Tu se križata dva svetova: velemestni-izumetničen, površen, zunanje uglajen, v bistvu brezčuten — ter svet preprostih alpskih ljudi, o katerih pravi pisateljica, da so do tujca malokdaj zaupljivi. Mladi rod je prevzet od uglajenosti gostov, ki pa iščejo le ljubimkanja in počitniškega razvedrila. Ko gostje odhajajo novim zabavam naproti, ostane drugim le bolest. Zopet bi bilo mogoče poiskati daljno idejno sorodnost z nekaterimi Tavčarjevimi slikami iz Loškega pogorja, še bolj pa morebiti z Grajskim pisarjem. Toda medtem ko se pri Tavčarju ljubezen preprostega človeka sprevrže v tragiko, se pri Preissovi ne dogodi nič takega. Šopek planik, ki ostane po diplomatovem odhodu na tleh, sicer simbolizira malomaren odnos gospode do tujih čustev, toda ta se bodo zopet umirila. Zato je spoznanje za ljudi, živeče v samoti, res grenko, a vendar bolj epizodno.

Bolj sredi koroškega življenja, v katerem se je razen razmerja kmet-gospod kazalo še razmerje Slovenec-Nemec, je dogajanje v povesti *Dědictví po tetce Něže*. Kmečki fant Urbi, ki je zrasel pri teti, se je zaljubil v preračunljivo poštarico Nemko. Ženska je znala izrabiti njegovo ljubezen, hotela ga je pogospoditi, da bi imela primernega moža. Upogljivi Urbi je bil pod njenim vplivom, tako se je zdaj še sam počutil zvišene nega nad svojimi bivšimi tovariši kmeti, ki so znali le slovenski. Droben dekletov postopek pa mu je pokazal dekletovo brezsrčnost. Osnovni motiv so torej blodnje mladega človeka in spoznanje, ki pride, še preden je storjen usodni korak. V junaku zmaga rabsodnost, dediščina po teti. Domači svet, svet koroških vasi, je močnejši od tujega. Gre pa seveda le za premoč na čustvenem področju. Razen nasprotja med gosposko poštarico in kmečkim fantom oziroma svetom sploh pa iz povesti nekoliko odseva še narodnostno nasprotje ali konkretnije — prezirljiv odnos tujke do slovenskega narečja domačinov. Pasivnost, ki jo pri tem kaže Urbi, ne izvira le iz njegovega nemožatega značaja, ampak je bržkone izraz pisateljčinega realnega pogleda na odnos, ki so ga ob stalnem zapostavljanju imeli do svojega jezika slovenski kmetje. Kakor da bi se v teh odstavkih (pa tudi v podobnih v drugih delih) nekoliko ublaženo kazalo tisto, kar je potrta zapisala v privatnem pismu: »Moj bog, če se človek samo razgleda po tukajšnji tki. Windisch Kärnten! Hujših rojenih sužnjev, kot so koroški Slovenci, Gospod Bog že ni ustvaril!«³⁸ Toda ta nacionalni moment je v povesti *Dědictví po tetce Něže* pomaknjen še čisto v ozadje.

Ne glede na to, da pripadata junak in junakinja zgornje povesti različnima slojema in narodnostima, je pa videti značilno potezo: ženska je veliko odločnejša, aktivna — čeprav v tej povesti v negativnem smislu — moški je mehak, v važnejših dejanjih skoraj vse do konca pasiven. Ta poteza označuje velik del leposlovnih stvaritev G. Preissove s Koroškega. Nedvomno izvira iz njenega delavnega značaja, notranje moči, samostojnosti v življenju. Njeni notranji toplini in bohemski nepreračunljivosti so pa tudi blizu srčno dobri, a lahkomišelnosti ljudje, ki so postali

žrtev življenja in svojih čustev. Taki so pri njej posebno moški liki v nekaterih prikazih življenjskih usod. Prva značilna zgodba te vrste je Povidka o kudrnatem ševci (Povest o kodrolasem čevljarju, Lumír 1899). To je nekaka značajevka. Njen junak je čevljar, nezakonski sin kmečke dekle, neupoštevane, nikoli deležen ljubezni in razumevanja. Prikaz tega ubogega, na videz posmehljivega, a v bistvu mehkega, občutljivega, klavnega človeka je pretresljiv. Opisan pa je brez sentimentalnosti, v začetku celo rahlo hudomušno. V položaju glavnega junaka in v nastopu bogate posestnice, pri kateri dela, bi bil zarodek socialnega presojanja. Toda pisateljica prehaja preko tega. Mogoče pa je iz drobnih opomb razbrati kak drobec iz koroškega življenja (pri bogatih posestnikih si iščejo zaslužka ljudje od drugod: delavci na žagi so s Kranjskega, med njimi je tudi Italijan).

Križev pot mladega človeka, ki je nepremišljeno in v samoobrambi ubil človeka, je vsebina povesti Lukova nejtěžši cesta (Lukova najtežja pot, Lumír 1900). Vsi nastopajoči pripadajo najnižjemu sloju, kmečkim proletarcem in delavcem. To so hlapec, kolar in drvarji, ki so prišli iskat dela iz Istre. Domačini čutijo odpor do teh ljudi, ki ob delavnikih trdo delajo, ob nedeljah pa se po mnenju Korošcev preveč razžive. Tako tudi tu proseva skozi dogajanje zunanje življenje v nekoliko jasnejši podobi kot v zgodbi o kodrastem čevljarju.

Kodrastemu čevljarju zelo sorodna postava je potujoči čevljar Kajt v zgodbi Labutí píseň (Labodji spev, Lumír 1901). Možno je, da je pisateljica za oba imela isti model, še verjetneje — zaradi različne zgodbe — pa jo je prizadelo življenje popotnih obrtnikov brez doma in brez veljave, kakor jih je opazovala na Koroškem, morebiti pa tudi na Moravskem. Sorodnost med junakoma ni samo v poklicu, zapostavljenosti med ljudmi, ki ju prenašajo, ker sta potrebna, a ju ne cenijo. Kajt je osamljen trinpetdesetletnik brez družine in sorodnikov. Voljo do življenja in potrebno samozavest mu daje čevljarska obrt, a še tu spozna, da ne more tekmovati z izdelki mestnih čevljarjev. Toliko razumevanja za ubogega človeka, za zlom, ki ga doživi njegova bolj umetna kot prirojena samozavest, je mogla imeti le pisateljica, ki jo je človeška usoda silno čustveno prizadela. Sprejemala je bolj s srcem kot z razumom, zato se je poglobljala bolj v čustveni svet svojega junaka, ni pa iskala zunanjih vzrokov, ki izvirajo iz njegovega družbenega položaja.

Preissovno posebno zanimajo posamezniki, ki niso le delčki množice, ki niso prav taki kot vsi drugi. Kljub temu pa to niso originali, ki bi z obnašanjem, torej na zunaj kazali svojo posebnost. Njihove posebnosti so skrite bolj v njih samih, v njihovem močnejšem čustvovanju, v neracionalnem odnosu do zunanjega sveta in njegovih dobrin. Če so to kmečki fantje, potem se še posebno ločijo od drugih, ker so kar nekam nekmečki, ker jim manjka kmečke razsodnosti, treznega odnosa do zemlje in dela. Po srcu so dobri, so pa lahkomišelní, in sicer v prvotnem pomenu besede, namreč ljudje lahkíh misli. Voditi se dajo čustvom, nikomur nočejo nič hudega, a nehote le prizadenejo bolečino prav zato, ker svojih postopkov ne podreajo trezni razsodbi. Ves čustven je njihov odnos do prirode, njihov smisel za prirodne lepote. Praktično so nekoristni, so res

kot nekaka drevesa — divjaki, kakor je pisateljica označila Blaža, glavnega junaka slike Pláně (Divjak, Zlatá Praha 1903). Ta se je zagledal v krčmarjevo ženo Tirolko. Zaradi nje je zapustil svoje dekle, ko so domači in ona sama že mislili na poroko, a po nesrečnem naključju je izgubil življenje. — Dramatskega dogajanja je malo. V bistvu gre za jasen prikaz duševnosti in čustvovanja tega »divjaka«, ki postaja še izrazitejši, ker mu pisateljica postavlja ob stran realno misleče kmečke ljudi. Blaž je dobričina, v otroških letih najbrž razvajen, zato mu ni za delo in ga gospodarstvo sploh ne veseli. Do žensk je rahločuten, zaupljiv, ima rad drobne ljubeznivosti, ljubimkanje, a ne bi mogli reči, da je ženskar, je prej velik otrok z dobrim, vsega lepega žejnim srcem. Zanimajo ga tudi ljudje, ki jih domačini gledajo postrani, namreč drvarji s Kranjskega. To pa ne zaradi socialnega prepričanja, da so ti ljudje enakovredni trdnim kmetom, ampak zgolj zaradi ljubezni, ki jo čuti do vsega živega. Blaž je človek s čistim srcem, a tudi človek, ki »ne seje in ne žanje«. Za take ljudi, ki se rode z ljubeznijo v srcu, ima Preissová izraz »nedelníček« — nedeljski otrok. — Lik Blaža je sam zase pozitiven po prirojenih sposobnostih, po osnovah svojega značaja, toda njegova zgolj čustveno nagnonska usmerjenost prinaša večkrat trpljenje drugim, celo najbližjim. Jasno je, da vidi pisateljica predvsem njegove pozitivne lastnosti. V junaku se nedvomno skriva del njenega čustvenega doživljanja. Sama je presojala ljudi po njihovih dobrih namenih, četudi ti niso vedno rodili dobrih sadov.³⁹ Subjektivizem G. Preissove prihaja torej tu močno do izraza. Izbrala pa si je junaka iz kmečkih vrst, kjer so taki ljudje redki, to pa škoduje realnosti. Blíže kmečkemu življenju so tisti odstavki, v katerih omenja kmetove težave, kmetovanje, njegov trezni odnos do prepisa posestva, razsodnost, včasih celo trdoto. Kljub temu da teža povesti ne sloni na teh pogovorih, je iz njih le razvidno, da je znala prisluhniti tudi kmetu, saj je zadela njegovo plastično izražanje.

Vse te povesti se končajo s smrtjo ali hudim razočaranjem. Toda kljub pretresljivosti, ki jo izzove usoda junakov, Preissová ne uporablja temnih tonov neizogibne tragike, ampak ustvarja pomirljivo vzdušje vdanosti.

Kar je bilo na Koroškem revežev brez družine, kmečkih poslov ali potujočih obrtnikov in iztirjencev, so bili večinoma nezakonski otroci prav takih ubogih mater, ki so služile za dekile. V nekaterih omenjenih povestih je rahlo zapaziti sled nezakonskega rojstva v dejstvu, da ti ljudje tudi zato niti v kasnejših letih ne poznajo toplega družinskega okolja. — Usodo nezakonskega otroka, ki raste brez materine ljubezni je pisateljica na skoraj lirski način orisala v črtici Máma píštalka (Mama piščalka, Když hvězdy padaly, 1898). Skromna, a nežna črtica pripoveduje o fantku, ki ga je njegova mati dninarica pustila pri starih kočarjih v hribih, sama pa odšla služiti v Celovec. Zapostavljenemu bolehnemu otročičku je skromna piščalka nadomeščala materino ljubezen. — V vseh tonih črtice prevladuje lirizem, poetičnost, zanjo pa se skriva bridka usoda ne samo enega, ampak mnogih nezakonskih otrok, ki so bili rednikom odveč in so pogosto umirali zaradi slabostnosti.

Literarni zgodovinar in kritik Albert Pražák je zapisal o G. Preissoví: »Ljubezen jo zanima, ko se nagiba k tragičnosti in odklanja od prepčnosti in normale!«⁴⁰ To drži za vrsto njenih daljših povesti, v katerih razpreta en sam problem — »glad srca in duše«, kot se izraža isti kritik.

Usoda neenotnega kmečkega zakona je osnovni problem povesti *Mládí* (*Mladost*, Zlatá Praha 1896). Zakon kovačeve hčerke Majde in posestnika Časnarja je zadovoljen. Ko pa se od vojakov vrne mlajši Časnar, mora Majda v sebi bojevati težak boj med dolžnostjo do dobrega, poštenega in mirnega, a dosti starejšega moža in med čustvom, ki ga poprej ni poznala. V silni notranji stiski si prereže žile. — Naslov *Mládí* je premalo izrazil in prelahkoten za tragično življenjsko zgodbo o blodnjah in stiskah srca. Vso težo ljubezenskega trikota nosi Majda, starejši Časnar niti ne slutí, da je vanj zapleten, mlajši misli mladostno neugnano in neodgovorno. Značilno za pisateljčin idealizem je, da ne more pustiti bralcev zgolj prizadetih ob tragiki mlade žene, ampak jih hoče nekako pomiriti, zato zadnji akordi ne izzvene v očitkih obeh bratov, ampak nasprotno v vdanosti, ki ji podleže tudi dotlej neugnani mladenič. — Dozdeva se, čeprav brez potrdila, da je vsaj nekje v globinah dobila pobude za stisko dveh po značaju in starosti različnih zakoncev v lastnem zakonu, kjer je bila med obema tudi velika starostna razlika. Seveda pa je to samo domneva. — Ob čustvenem vprašanju je Preissová prezrla drug problem, ki bi se ji bil nemara lahko tudi vsiljeval: problem dveh socialno neenakih zakoncev. Pač pa je v ozadju dogajanja nekaj narodopisnih posebnosti iz koroškega življenja, posebno ženitovanjski običaji.

Premagati je treba samo sebe in se odpovedati ljubezni — ta notranji imperativ veže povest *Mládí* s Selko Gorejevo (*Kmetica Gorejeva*, *Osvěta* 1902). Tokrat si ga ne naloži mlada žena iz zavesti dolžnosti, ampak zrela vdova iz treznega premisleka in obzira do rejenke. Pisateljica je koroške ženske označila takole: »... v alpskih zakotjih ženske o svoji časti in o pravi sreči nikoli ne razmišljajo, znajo samo uklanjati tilnik v suženjstvu zaslepljene ljubezni.« Toda kmetica Gorejeva, ki z odporom razmišlja o tem, noče spadati mednje. Torej je zopet izjemna ženska. Odločna je, ima trdne nazore in ostre moralne sodbe, a kljub pozitivnosti je vendar odbijajoča in mrzla, ko si prizadeva, da bi usmerjala življenje tudi drugim, ki se bolj predajajo čustvom in želji po vsaj kratkotrajnem neškodljivem veselju.

Ne le odpoved ljubezenskemu nagnjenju, celo smrt je za pisateljico razrešitev konflikta, ki bi nastal, ko bi ženska ne prevzela nase tega bremena. Smrt pomeni pomiritev za tiste, ki ostanejo. Tudi z dejanjem povesti *Podjezernické sny* (*Podjezerniške sanje*, *Setmělé cile*, *Povídky* 1905) je tako. V ozek okvir dveh domačij ob robu enega izmed koroških jezer sta razpeta dva problema: ljubezen in ohranitev rodu. Premožen kmet Končan je zaradi socialnih razlik proti ljubezni svoje edinke s sosedom. Babica pa skrítí ljubezni ne nasprotuje, saj bi njihov rod lahko ohranil le vnukinjin nezakonski sin. Hčerka se vda, a pred prisiljeno poroko po nesreči z očetom vred utone. Ostane le njen nezakonski sin. — V miniaturnem svetu koroškega zaselka je videti protislovja velikega sveta s socialnimi nasprotji in moralnimi zablodami, ki izhajajo od tod.

Samo nekaj ljudi živi tu, a vsak je tip zase, od bahavega Končana do njegovega nekoliko čudaškega, a dobrega in razumevajočega brata, starega samca. Plemenitemu bohemu na eni ter zdravemu kmečkemu rodu na drugi strani veljajo pisateljčine simpatije.

Med povestmi iz koroškega kmečkega življenja je psihološko najbolj verjetna in najbolj realno izpeljana povest Neomylný Damian (Nezmotljivi Damijan, Zlatá Praha 1907), izrez iz življenja kmečkega fanta. Dogaja se sredi razgibanih zabav s koroško muziko in fantovskim petjem. To pa ni le folklorni privesek, ampak skladno dopolnilo dogajanju med mladimi ljudmi. — Damijan Lah, sin kovača in župana, ima svoj ponos, ki izvira iz prepričanja, da mora biti pošten. Zato zbeži pred ljubeznijo do prijateljevega dekleta. Po prijateljevi poroki pa steče vaško življenje dalje svojo mirno pot, kot je bilo slutilo že ob slovesu dekle samo, »da se s poročeno žensko v njihovi deželi nikoli nič posebnega ne dogaja«. »In res,« pristavlja pisateljica na koncu, »zdaj, po nekaj letih, se srečujeta dva para zakoncev Lahovih in Komiševih na poti iz cerkve brez zmedenosti in zadrege!« — Tok življenja se sicer res razburka v mladih letih, a končno se umiri, ko namesto nezanesljivih čustev zmaga razumski preudarek — tako zveni iz te nedramatične pripovedi. Da bi lahko prepričljivo izrazila to misel, si seveda pisateljica ni mogla izbrati kakega kmečkega bohema, kajti pri takem vselej prevladuje čustvo in to prinaša trpljenje, ampak samozavestnega, treznega fanta, ki nekaj »da nase in svojo čast«, je torej »nezmotljiv«. Morda je Damijan v tem moški pendant h Gorejevi, a njegovo postopanje je vsekakor bolj življenjsko, ona je odšla v samostan, on mora samo preboleti, pa bo znova zaživel zdravo življenje kmečkega gospodarja. V njegovem očetu županu je plastično prikazan vaški veljak, ki ceni sebe, ker ima ugled in premoženje, ki ve marsikaj o dogodkih zunaj domače vasi in dežele, o nacionalnem vprašanju in tudi o drugih Slovanih. Ti problemi pa ga nič ne vznemirjajo in ob takih debatah le flegmatično zamahne z roko, češ kaj moremo za vse to. V tem liku je pisateljica premagala svoj subjektivizem, ki jo je vodil v idiličnost, predala se je tistemu, kar je videla, ne da bi do tega zavzela bodisi izrecno odklonilno ali odobravajoče stališče.

Težave osamljene ženske načenja okvirna slika Na salaši (Na planšariji, Lumír 1902). Jezerniške gore, kakor imenuje pisateljica planine, kjer se odvija ta »alpska slika«, bi pričale, da gre za Kamniške Alpe nad Jezerskim, torej v bližini Češke kočje pod Grintovcem. Pisateljica prikazuje dve osamljeni ženski — domačinko planšarico in turistko — učiteljico. Prva je ostala sama zaradi nesreče — izgubila je oko — in življenja v gorah, druga pa zaradi revščine. Planšarica si najde še nesrečnejšega tovariša. Izobraženka pa z voljo premaguje željo po človeku, ki bi ji bil blizu. Jasno je, da tudi tu pisateljica ni šla preko optimističnega pogleda, a ni idealizirala, videla je grenkobo osamljenosti, priznala, da se sanje ne uresničijo, a je vendar verjela, da človek doseže pomirjenje in zadovoljstvo, če sprejme življenje, ki mu je naloženo. To je stvaren in sprejemljiv optimizem.

Humor je redek spremljevalec spisov G. Preissove. Najbrž zato, ker se ne sklada posebno z njenim značajem. Humor namreč vsebuje tudi

večjo ali manjšo mero ironije, ki je Preissovi tuja. Zato se nikoli ne povzpe do satiričnosti, pač pa nekajkrat do rahlega posmeha sebi in drugim. Kjer pa posega po tem elementu, dobi spis — vselej gre le za kratko zgodbico — pridih svežine. Take vrste je slika Poznání (Spoznanje, Češka 1908). To je zgodbica o univerzitetnem profesorju, ki mu je neuko dekle v domači vasi na Koroškem ovrгло vso filozofsko trdnost in samoljubje. Polom vase zaverovanega filozofa je opisan s tenkim humorjem, ironijo. Nikjer ni posebnih ironičnih pripomb, a za vsem sicer resnim pripovedovanjem se skriva zadržan smeh. Po sočnosti in humorju je zgodba zelo blizu črtici V nevolnictví. Obakrat je celo profesor tisti, ki ga kmečko dekle potegne za nos in mu prostodušno podre njegove nazore. V prvi črtici gre za naiivni nacionalni idealizem, v drugi za precenjevanje samega sebe in podcenjevanje ženske. Izobraženec se je odtujil naravnemu načinu življenja, njegovo mišljenje se je skrotovičilo, nekako popačil se je. Kmečki človek pa je bliže narodi in zato tudi bliže preprosti resnici. Tako gleda Preissová na ta dva sloja. — Če pa imamo pred očmi odnos meščan-kmet, ki ga zasledimo v tej zgodbi, in idealiziranje vaškega življenja v profesorjevih predstavah, moramo ugotoviti nekakšen anahronizem takega prikaza. Pri nas je to razmerje prikazal že Jurčič ob koncu 60-ih let prejšnjega stoletja. To seveda ne pomeni, da bi v začetku tega stoletja pojav ne bil več živ, a problemske svežine zgodba nima.

Že snov nekaterih označenih povesti je dajala pisateljici priložnost, da bi mogla včasih kritično prikazati socialno diferenciacijo na kmetih in trenja, ki jih je povzročila. Toda Preissová se je tej možnosti izognila ali pa je to komaj nakazala, ne da bi bila zavzela lastno stališče, čeprav je bila sicer izrazito subjektivna. — Vse možnosti socialno zasnovane povesti o pogosto brezobzirni borbi za boljši kos kruha ji je dajala snov zgodnje povesti s Koroškega — Štěstí (Sreča, Světozor 1895), vendar je zgodbo obdelala idealistično-optimistično, tako da je bolj zagovor teze kot prikaz razmer na vasi v 80-ih letih prejšnjega stoletja. — Premožen kmet Rujec ni imel lastnih otrok, pa je vzel v hišo sina svoje revne sva-kinje, da bi nekoč njemu prepustil premoženje. Ko pa se mu je rodil sin, je bil nečak odrinjen, a je našel zadovoljstvo v zakonu z revnim, a ljubljnim dekletom. — Povest rešuje vprašanje, ali je res sreča postati iz skoraj bajtarskega sina edini dedič na veliki kmetiji. Tezo, po kateri pisateljica usmerja dogajanje, pa vsebuje zaključna ugotovitev: »Bila sta dva za ljubezen in delo in za blaženo kovanje načrtov.« Pisateljica vidi v prizadevanju po premoženju le nasilje nad željami lastne osebnosti, zato tako »srečo« zavrača. Ker skladno s tem nazorom označuje dejanje, dela nekako silo osrednji osebi, mlademu Beštiju. Ta mora sam v sebi prehoditi pot od zaverovanosti v prihodnost, ki ga čaka, pa do spoznanja, da je uklanjanje volji drugih, torej mladost brez mladosti previsoka cena za domnevno srečo. Razvojno pot je junaku nakazala pisateljica, zato je to le medla podoba kmečkega fanta, v njem je premalo trdnosti, pa preveč mehko. Njegov stric je vernejši lik gruntarja. Prav dobro je zadet posebno njegov prerod ob rojstvu lastnega otroka. Še bolj se zagriže v delo, začne računati, varčevati, preneha pomagati ubogim, ker vidi

smisel varčevanja. To pa niso zgolj kmečke poteze, ampak splošnočloveške lastnosti.

V povesti *Rebela* (Osvěta 1898) je razlika med socialnim položajem še večja, tu so posli in gospodar. Nesoglasje pa je pisateljica docela izgladila, saj je povest končno le ljubezenska zgodba o pošteni dekli, njenem nekdanjem omahljivem fantu in njeni poroki z gospodarjem — vdovcem. *Rebela* je ena izmed tistih pisateljičnih junakinj, ki se ne podrejajo usodi, ampak si same uravnavajo življenje. Odločna je in stvarna, a kljub temu čuteča ženska. Njena notranja moč postaja še vidnejša ob hlapcu Jožku, omahljivem in šibkem, čeprav ne pokvarjenem človeku. Razlike med svojim in gospodarjevim položajem *Rebela* samo čuti, kmet pa jih zavrača. To izraža razgovor ob snubitvi. *Rebela* pravi: »To bi bilo nespametno od vas. Vedno se mora držati za roke samo to, kar spada skupaj.« Gospodar jo zavrača: »No, vedite, vi ste kmečka hči, jaz sem pa tudi kmet. Kaj je torej treba ugovarjati?« Tako razmerje je kaj nenavadno, čeprav ni izključeno.

Osrednji problem pretežnega dela spisov, ki nosijo bolj psihološko in manj nacionalno oznako, je ljubezen v nekaj inačicah: pojmovana zdaj kot odpoved in že na meji tragičnosti, zdaj kot iskanje pravega čustva in človeka, ki bo takega čustva vreden.

Doraščanje in s tem v zvezi razvoj ljubezenskega čustvovanja je problem »koroškega« romana *Dvě břízky* (Dve brezici, 1897). Oznako koroški nosi pač bolj zaradi kraja dogajanja kot pa zaradi prikaza tipičnega življenja v tej pokrajini. Pisateljici gre namreč za dva človeka, ki sta v začetku dogajanja še otroka. To sta Anta Murnikova, edinka premožnega kmeta in sosedov sin Fran Kosar, dijak in kasneje študent. Fabula je kaj skromna. Usmerjena je le na odnos med mladima. Dekle fanta občuduje, fant gleda nanjo zviška, dokler dekle ne spozna, da je njeno mesto ob kmečkem fantu. Ker doživljata mlada dva notranji razvoj, bi delo nekoliko zaslužilo oznako razvojni roman. Fran in Anta predstavljata nasprotujoča si pola, prvi ciničnega in sebičnega izobraženca, ki ga izobrazba ni oplemenitila, ampak mu je le stopnjevala negativne lastnosti, Anta pa naravno, preprosto in zaupljivo kmečko deklo. Kot večkrat v pisateljičnih spisih gre za nasprotje med »gospodom« in kmetom, med izumetničenostjo in prirodnostjo, med pokvarjenostjo in čustvi, ki jih poznajo le naravni ljudje.

IV.

Za to ali ono subjektivno usodo v že označeni prozi G. Preissove je mogoče rahlo občutiti tudi življenje zunaj čustvenega sveta njenih junakov, bodisi da gre zgolj za folklorne koroške značilnosti (npr. ženitovanjske običaje) ali pa za nacionalno in socialno problematiko (odnos do slovenščine, gruntarji — mali kmetje, položaj nezakonskih otrok). Vselej pa je to le ozadje ali pa bežne opazke ob pretežno ljubezenski ali kako drugače osebno-čustveni vsebini. V nekaterih spisih pa je psihološko zanimiv, a obenem boleč proces germanizacije na slovenskem Ko-

roškem in borba proti njej celo predmet obdelave ali pa predstavlja vsaj važno dopolnilo k pretežno ljubezenski vsebini.

Težnja po idiličnosti, ki se je v pripovedništvu G. Preissove izrazito uveljavljala po napadu kritike ob uprizoritvi njenih kmečkih dram z moravskega Slovaškega, je izglajala nasprotja in pomirjevala celo tam, kjer je dogajanje nosilo znake tragike. Zato je tudi razumljivo, da se podoba nacionalnih razmer na Koroškem, kakor jo je dobil bralec njenih spisov, ne ujema prav s tožbami in ogorčenjem, ki jih vsebujejo njena privatna pisma. Ta podoba je mračna, včasih prehaja že kar v obup, velikokrat pa v željo po drobni pomoči, tista, ki si jo ustvarimo iz spisov, je nekoliko omiljena in manj brezupna. Med spisi je ena izjema, ko je Preissová pisala docela stvarno, morebiti celo na videz hladno, in to v celoti ter v posameznostih. To je Stinný apostol (Osvěta 1893), ena njenih prvih povesti s Koroškega. Edini motiv te kratke slike je postopno, nenasilno pomenčevanje koroških kmetov, posebno bogatih gruntarjev. Ta zanimivi problem nevsiljivo slika na enem samem primeru iz okolice Grebinja. Prave napete fabule v literarnem smislu sploh ni. Od kmetije do kmetije v Grebinjskem pogorju hodi prodajalec nemškega svetega pisma. Pride še k Ušnjakovim. Tam sicer nihče ne zna nemški, toda prodajalec jim zna polaskati, zna poudariti, kako prav bo ta knjiga nekoč prišla otrokom, ko se bodo v šoli učili nemški, da se gospodar da pregovoriti in jo kupi. — Prodajalec biblije je osrednja, a negativna oseba. To je izredno zanimivo očrtan lik. O pravem času zna najti pravo besedo, da doseže svoj neposredni namen — prodajo knjige — in posredni — sejanje kali germanizacije pod čisto slovenske strehe koroških kmetov. Ob njegovi zunanji nepomembnosti stopa še bolj v ospredje pogubna vloga takih na videz nedolžnih sredstev za potujčevanje. Da gre pri tem res za začetek usodnega procesa, je videti iz drobnega prikaza velikanske, plazeče se sence, ki jo meče njegova postava na pogorje. Čeprav izhaja pisateljica v bistvu iz realizma, je s senčnim apostolom in njegovo pretirano veliko senco ustvarila izrazit in učinkovit simbol. Z njim je enkratni primer dobil večkratno veljavo, ne da bi bil izgubil kaj od svoje enkratne vrednosti.

Uspeh popotnega prodajalca, to se pravi na zunaj še skoraj neopazen uspeh germanizacije pa je pisateljica utemeljila tudi psihološko in družbeno, psihološko z bolj ali manj zavestnim občutkom manjvrednosti domačega jezika, ki navdaja kmete, družbeni moment pa je s tem v zvezi. Najprej grozi potujčenje prav večjim kmetom. V tej sliki je to Ušnjak, ki se je povzpel na višji klin na družbeni lestvici kmečkega prebivalstva. To je pisateljica tudi nazorno prikazala: skupno molitev je nekoč opravljal gospodar, zdaj pa je ta doložnost pripadla skrbniku, gospodarjeva družina je sedela pri kosilu že za posebno mizo, ognjišče v kuhinji je zamenjal štedilnik. Tak kmet je bil še bolj dovzeten za jezik gospode, sam se še ni potujčil, toda otroci se bodo že morali učiti nemški in proces se bo začel. Začetek procesa nakazuje pisateljica z nemško knjigo v slovenski hiši.

Navedena dejstva dajajo spisu dokumentarno vrednost in idejno zrelost, umetniško moč pa mu daje način, kako se razodevajo vsa ta

dejstva. Pisateljica ne razlaga, ampak bolj prikazuje v dvogovorih, zato zapušča slika močan vtis, menda najmočnejši od vseh njenih koroških slik in povesti.

Iz realistične, neolepšane podobe postopnega potujčevanja pa je že naslednje leto prešla v blažji prikaz koroškega življenja v zgodbi Páter Jurij (Osvěta 1894). Da se je jasno zavedala idiličnosti pripovedi, razodeva njeno pismo znanki. Omenja ji tri zgodbe, Dědictví po tetce Něže, Bouře in Páter Jurij in priznava: »V vsem tem pa se pravzaprav tudi lotvam idil.«⁴¹ Prikazuje blagodejno delovanje podeželskega kaplana, odvisa pa se v enem samem prazničnem žegnanjskem dnevu pri Sv. Jakobu. Kaplan Jurij pomiri in zbliža dva nesrečna mlada človeka. Ko tako začuti, da je vaščanom potreben, se odloči, da ne bo prosil za premestitev. In kakšno je njegovo delovanje? Da z razumevanjem pomirja in osrečuje ljudi? Da, toda pisateljica je nakazala še več — njegovo gospodarsko prizadevanje. Na njegovo pobudo so dobili kmetje hranilnico, sprejemali so celovski časopis Mir, kaplan je kmetom svetoval, naj sejejo združno seme, skratka — ta ostareli kaplan je naslikan kot pravi oče svojih faranov. V odnosu do kaplanove osebnosti je slika idila, omiljene so tudi negativne lastnosti posameznih kmetov, kolikor tu nastopajo. Toda tam, kjer se kažejo splošne poteze koroških kmetov (odnos do sosedov, do živine na eni ter nezakonskih otrok na drugi strani, do nasvetov, ki jim prikimavajo, a se jih ne drže), se idiličnost umika stvarnejši podobi slovenskega Korošca. — Ali je idealen lik podeželskega duhovnika imel korenine v realnosti? Preissova tega nikjer ne omenja. Pač pa v korespondenci⁴² v članku Ze slovinské domoviny (1906) ter v spominskem spisu o koroškem plebiscitu Vzpomínky z Korutan (1920) govori z velikim priznanjem o neutrudnem in idealnem buditelju koroških Slovencev župniku Franu Treiberju. Zunanosti sicer ne govore za to, da bi bil pater Jurij župnik Treiber — neposredno obnavljala pisateljica navadno ni — vendar sodim, da ji je prav ta znanec ali predvsem on bil pred očmi, ko je tokrat ali kasneje oblikovala lik idealnega in idealiziranega duhovnika.

Do podzimu (Do jeseni, Zlatá Praha 1895) je obsežna povest ali pravzaprav roman, saj se glavni junak notranje razvija. Glavna oseba je slovenski profesor Korošec Janez Gvezdič. Delo na šoli, kjer je moral zatajevati svoje prepričanje, ga je razočaralo, zato za vedno zapusti poklic. Vrne se v domačo vas, da bi tu kmetoval. Toda tudi na vasi nima miru pred nasprotovanjem ljudi in pred samim seboj. Šele po dolgih letih — na jesen svojega življenja — najde mir in postane zadovoljen z življenjem.

V Janezu Gvezdiču je pisateljica načela problematiko posvetnega izobraženca slovenskega rodu, to se pravi pripadnika malega, v državi zapostavljenega naroda. V povesti se sicer dejanje začne ob Gvezdičevem povratku na domačijo, a posegla je tudi v prejšnji razvoj svojega junaka, v njegova študentska in celo gimnazijska leta. Takrat se je izneveril svojemu rodu. Toda že na prvem službenem mestu v M. (verjetno v Mariboru) je dijakom razlagal kot Slovenec. Sledila je uradna grožnja. Mladi profesor ni bil pripravljen na preganjanje, uklonil se je in pričel avtomatično opravljati svojo dolžnost, a notranje se je čutil

zlomljenega. Po vsem tem bi pričakovali, da bo na novem področju — v vasi — propadel, a se le obdrži z neko zagrizeno vztrajnostjo, ki je poprej na njem ni bilo opaziti. Njegovo delo za ljudstvo (šola, prosvetno društvo) predstavlja zanj nekako pokoro, s katero bi rad opral svojo odtujitev v mladosti, ne seže pa do globin njegove osebnosti. Kaplanu se odkriva: »Verjemite mi, iz vsega srca bi rad bil koristen svoji ubogi in ogroženi domovini, nad katero sem se itak močno pregrešil v zaslepljeni mladosti... Toda človek, prijatelj, ta človek, ki je sam zase čisto svoj svet, ta bo ostal v meni osamljen.« — Gvezdičev nasprotnik ali bolje tisti, ki mu nasprotuje v imenu kmetov sploh, je njegov oči Brouč. Zupan je in pritegnejo mu razen enega vsi vaščani. V njegovem nasprotovanju novi šoli ter boljšemu kmetovanju je videti nezaupanje, ki ga čuti kmet do šolanega človeka, kadar se ta oprime njegovega dela — kmetovanja. Ta lik je še najbolj živ tudi po govorici, ki ji ne manjka učinkovitih rekel.

Velik razpor nastane, ko ocenjujemo kulturno zgodovinsko vrednost povesti na eni strani ter njeno umetniško vrednost na drugi. Pisateljčina ustvarjalna moč je bila šibka, živih likov je ustvarila malo, celo glavno osebo spoznamo bolj iz pripovedovanja kot iz dejanj in pogovorov. Izraža se preveč patetično, pridigarsko. Tudi govorica večine drugih oseb (Brouč je izjema) je neplastična, neprepričljiva in zato odbijajoča. Snovno zanimiv prikaz razvoja Gvezdičevega narodnega čustvovanja je skoraj ves podan kot pasivna označitev, torej le posredno s pisateljčinim pojasnjevanjem. Moč in prepričljivost povesti sta zato minimalni. Delo je tako pravzaprav napol obdelano gradivo za roman.

V označeni povesti predstavljajo razvoj narodne zavesti, prosvetno delo v koroški vasi, sodobnejše gospodarjenje ter nezaupanje kmetov do novotarij še sestavni del življenja razočaranega profesorja, v povesti Jerla (Svêtozor 1899) pa je mogoče ločeno obravnavati dejanje ter narodno problematiko, ne da bi pri tem eno ali drugo področje kaj trpelo. To pomeni, da nacionalna problematika ni tesno povezana z življenjem osrednje junakinje Jerle, hčerke premožnega podeželskega žagarja. Pisateljica zasleduje v povesti njeno rast in življenjska iskanja, v prvi vrsti iskanje ljubezni od otroških let do časa, ko se mladost že poslavlja in se umiri ob ovdovelem vaškem učitelju. — To dekle je živa oseba — trmasta in samovoljna, a srčno dobra, niti najmanj bogataško bahava, pa brez življenjskih izkušenj. Toda živa je samo kot osebnost sploh, ne pa kot kmečko dekle. Čeprav spada v vrhno kmečko plast, je vendarle čudno, da lahko samo poseda v sobi in se ji ni treba dotakniti nobenega kmečkega dela. Za svoj položaj je pregosposka. Pripadnost kmečkemu sloju se pisateljici ni zdela važna, ker za duševno življenje junakinje ne prihaja toliko v poštev. Celotna podoba življenja pa zaradi tega marsikaj izgubi. V odnose na vasi se pisateljica ne spušča. Kakor da je vas nekje daleč. Edino žagar Rohonc, Jerlin oče, je prikazan tudi po socialni plati, ne v dejanju, ampak v pripovedovanju. V mlajših letih je bil pravzaprav vaški oderuh, posojal je za obresti, pripeljal dolžnika do dražbe, izrabiti je znal položaj v svojo korist: kupoval je, kadar so bili ljudje v stiski, prodajal, kadar so ljudje sami želeli kupiti. Pisateljica pušča popolnoma

vnemar odnos kmetov do nekdanjega oderuha. Tudi sama ga ne kritizira. Vse slabo na njem je potisnjeno daleč v preteklost in zglajeno.

Če je socialno razmerje komajda nakazano, nam pa ozadje povesti približa narodnoprebudno delo, ki bi ga bili morali opraviti cerkev in šola s svojimi predstavniki. V povesti sta to župnik Lušin in mladi učitelj Rebjan. Župnik je soroden patru Juriju in kaplanu v povesti *Do podzimu*. Njegov lik je pisateljica zopet idealizirala in zato poenostavila. Zaveden Slovenec in Slovan je, v Jerli zbudi zanimanje za slovensko knjigo in zavest, da je Slovenka, učitelja utrjuje v narodni odločnosti, pred predstojniki zagovarja pravice slovenskega jezika. Torej, nikjer popuščanja, nič dvomov, sama doslednost. Prav tako dosledno pošten in odločen, a dober je tudi kot človek. Idealiziran je tudi lik učitelja Rebjana. Prišel je odnekod z južnega Štajerskega. Prinesel je s seboj samo gosli in majhen kovček s knjigami pa veliko lepih lastnosti. Tudi on je domoljub, toda bolj plašen kot župnik. Bolj realen in razmeram ustrezen tip je stari upravitelj, učitelj starega kova, ki sprejema podkupnino od premožnejših staršev in otrokom vliva prepričanje, da je nemščina več vredna kot slovenščina. Župnikovo delovanje in osebnost učitelja Rebjana imata v povesti nedvomno vzgojni namen, sicer pa perspektive o narodnostnih razmerah niso svetle, četudi pisateljica nikjer ne kaže zaskrbljenosti nad usodo Koroške, četudi ne riše s črnimi barvami. Zakaj? Šola ni mogla vzgajati Slovencev, Jerla se je svoje narodnosti zavedela šele v pogovorih z župnikom in ob prebiranju knjig in časopisov. Toda njen primer je poseben, medtem ko se drugi kmetje niso dali tako voljno vzgajati. (Župan je pred volitvami prikimal, da je treba voliti slovenskega kandidata, volil pa je Nemca.) Kam pogosto privede slovenskega otroka nadaljnje šolanje, pa kaže študent Todor, soroden mlademu Gvezdiču (*Do podzimu*) in študentu Franu (*Dvojice břízek*). Pogospodi se, postaja samoljuben, začčenja iskati le gmotne koristi. Kot človek in kot Slovenec postane negativen lik.

Izrazita pomanjkljivost povesti izhaja iz neorganskega spoja obeh njenih komponent — čisto osebne in širše nacionalne problematike. Čeprav je zadnja izrazita, je pisateljica ni znala povezati z dogajanjem, da bi postala tudi sestavni del junakinjinega lika in ne le povesti.

O idilični povesti *Ivančina selanka* — *Ivankina idila*, 1927 — je pisateljica izjavila, da je njena najljubša knjiga.⁴³ To pač zato, ker predstavlja spis pisateljčino slovo od Koroške, kamor po plebiscitu ni več mogla zahajati. O čustveni navezanosti na snov pa priča tudi to, da je v povesti zajeta snov idile, ki jo je prvič oblikovala četrto stoletja poprej, nato pa še dvakrat.

Leta 1900 je v časopisu *Osvěta* izšla zimska idila s podeželske šole na Koroškem *Prijdte k nám, až bude jaro* (*Pridite k nam, ko bo pomlad*). Sredi zime je doraščajoča učenka tako zanosno opisala koroško pomlad, da je učitelj, ki se mu je tožilo po mestu, iz opisa zaslutil lepoto koroške samote. — V čustveno privzdignjenih tonih, s katerimi slika dekle prebujanje pomladi, je čutiti pisateljčin osebni odnos do pokrajine, ki se ji je po lastni izjavi dozdevala kot pravljica. Morebiti je zaradi posebne ljubezni do snovi začela pisateljica misliti na drama-

tizacijo te idile. Gledališče ji je bilo že od nekdaj blizu, v dramskem ustvarjanju je dosegla svoj vrh, pa tudi dramtizacija lastnega dela zanj ni bila novost.⁴⁴ Čeprav je na dramtizacijo te sličice mislila že zgodaj, je delce izšlo šele 1913. leta. Takrat so prizorček tudi uprizorili v Intimnem divadlu na Smihovu v Pragi. Gledališki ocenjevalec je bil v zadregi, ko je prizorček ocenjeval kot gledališko nezahtevno sliko, a poudarjal njegove lirske, čustvene prvine.⁴⁵ V prozni idili je učiteljevo zanimanje za dekle le naznačeno, v prizoru je osnovni poudarek prav na prebujanju mlade ljubezni, ki močno vpliva na človeka. Učitelju, prišlecu iz doline, mora za lepoto odpreti oči vanj zaljubljena petnajstletna Truda, ki je veliko izrazitejši lik kot učitelj. Pol dekle pol otrok doživlja prvo ljubezen. Na zunaj jo razodeva z naivno zgovornostjo, ki preletava s predmeta na predmet. Ne morem soditi, če je v tej živi dekliški postavitvi res »idealizirana slika pisateljčine lastne mladosti«,⁴⁶ mogoče pa je pritrditi mnenju, da se je mladosti s prihajajočo starostjo vedno pogosteje spominjala. Iz njenega življenja je razvidno, da so ji bili vedno zelo blizu mladi ljudje in da je notranjo svežino in gibčnost, ki sta značilni za mladost, ohranila še v pozni starosti.

Obe obdelavi idile, prozna in dramska, sta s svojo življenjsko nezaključnostjo odpirali poglede v prihodnost mladega para. Dopusčali sta torej še razširjeno obdelavo, ki bi mogla idiličnost prvega mladostnega doživetja potrditi ali omajati. Toda v pisateljici se je sčasoma nabralo še več novih, posebno nacionalnih spoznanj, saj je doživela prvo svetovno vojno in koroški plebiscit in tudi nove reakcije ob nastopu mlajše generacije. Vse to je prišlo do izraza v širše zasnovani povesti Arkýřová svētnička (Izbica s pomolom, 1924), še bolj pa v Ivančini selanki (1927).

Arkýřova svētnička je okvirna povest. Zgodba sama se dogaja na Koroškem, okvir pa na Bledu. Tu sreča pisateljica nekdanjo Trudo Pogačnikovo, zdaj že vdovo po učitelju Mirku Tomšiču. Ta ji pripoveduje o svojem možu, ki je do plebiscita opravljal narodno in gospodarsko delo v koroški vasi, o hčerki, ki se je poročila s kmetom, in o sinu študentu, ki ga je strla prva svetovna vojna.

Osrednji osebi sta učitelj Tomšič in njegov sin. V učiteljevem delu za narod je eden izmed važnih poudarkov povesti. To delo sega od poučevanja higijene in boja proti alkoholizmu do gospodarskega poučevanja in ustanavljanja prosvetnega društva. Skratka — prebuditi hoče vaščane k razumnejšemu in zdravemu življenju, ki vsebuje tudi narodno zavest. Spet gre za enega izmed idealistov, po narodni zavednosti sorodnega učitelju v Jerli, a po premočrtni dejavnosti še nad njim, bliže nekaterim domoljubnim duhovnikom. To naj bi bil eden izmed prosvetnih in narodnih delavcev na podeželju, nekaj Martin Kačur, a brez Kačurjeve življenjskosti in brez Kačurjeve usode. Nikogar (razen lastnega sina) nima proti sebi, župnik mu še pomaga, žena ga razume in sledi njegovim nasvetom, vaščani ga upoštevajo. Proti njemu so seveda razmere, politika, ki prisodi slovensko Koroško Avstriji. Toda pisateljica optimistka ne more verjeti, da so uničeni vsi plodovi njegovega dela. »Verjemite mi, da se bo čez dvajset let po teh naših zdaj molčečih pokrajinah zopet

zmagoslavno razlegala naša slovenska pesem...« Take, brez pridržka pozitivne osebe, pisateljci ni moglo dati življenje, morala ga je ustvariti sama. Človeški obrisi so tako močno zabrisani, izrazitejša pa postaja v njem tendenčnost. Ali ni v učiteljevem delovanju tudi odsev pisateljčine lastne pomoči koroškim Slovencem, ki so jo tudi predstavljala dela te vrste (zbiranje denarja, oblek za otroke itd.)? Z likom tega učitelja je pisateljica gotovo hotela poudariti potrebo dela za narod in pobiti kozmopolitizem mlajše generacije, torej nacionalizem proti kozmopolitizmu.⁴⁷ Tu tiči idejni spor idile in edino nasprotje. Nosilec kozmopolitizma je učitelj sin. Njegove nazore razodevajo razgovori z očetom. Ti pa osvetljujejo ne samo sina, ampak tudi očeta, njegovo delo, in to z nekoliko bolj kritične strani, vsekakor brez pisateljčinega namena. Očetovo delo za ljudstvo in njegova slovanska zavest se zdita sinu smešna in prenapeta. Bolj mu je pri srcu renegat kot kak vaški krojač, »ki nosi rdečo srajco... in vadi sokole, brenka na citre in poje s solznimi očmi Bodi zdrava, domovina in Hej Slovani«. O sebi pravi: »Požvižgam se na vsak nacionalni šovinizem, biti hočem predvsem človek.« Njegov pogled sega v čas, ko ne bo narodnega zatiranja, ne vidi, da tak čas še ni prišel. — Nazorski spopad med očetom in sinom je spopad dveh generacij, spopad dvojnega pogleda — na narodnost in človeštvo. V tem, kako je pisateljica izpeljala in razvozljala različni prepričanja (sin, ki ga je strla vojna, spozna upravičenost očetovega dela), tiči njen zagovor dela lastne generacije, dela nacionalistov ter nasprotje do generacije, ki je zrasla šele po prvi vojni, zato nacionalne problematike ni več doživljala tako boleče ali pa jo je celo zavračala kot šovinizem. Ne more nas motiti, da se v idili spor razodeva še pred prvo svetovno vojno, saj je bil pereč že v drugi polovici prejšnjega stoletja tako pri nas kot pri Čehih, čeprav je bil pri njih pač manj boleč, saj so ti imeli lastno zgodovino in razvitejše kulturno življenje, medtem ko je pri nas liberalno prepričanje, združeno s šibko narodno zavestjo, gnalo izobražence večkrat v odpadništvo od Dežmana dalje. — Zanimivo je, da se v sporu med očetom in sinom ne kažejo tudi svetovnonazorske razlike, ampak ostaja pisateljica le pri njunem nacionalnem profilu.

Izpovednost tega dela je trojna: vera v moč mlade ljubezni; zagovor lastnega narodnostnega dela in zagovor somišljenikov ter zavrnitev kozmopolitizma, ki je v določenih razmerah imel za posledico zanikanje lastne krvi; vera v moč dela za narod in v lepšo prihodnost slovenske Koroške.

Ob izrazitem izpovednem momentu je čutiti šibkejši fabulativni in umetniški zagon. Tok pripovedovanja je lagoden, nedramatičen, a prevelike mehko, ki jo je pri Preissovi včasih čutiti, tu ni.

Morebiti je Preissová čutila, da je njena pripoved le enostranska podoba življenja, ker se je omejila na narodnostno delo in spore te vrste. Vsekakor je v Ivančini selanki (v slovenskem prevodu Ivana Podgornika, Pogačnikova Truda, prevod izšel l. 1932) izpopolnila življenjsko zgodbo Ivanke in učitelja Mirka. Medtem ko je v prejšnji povesti kar preskočila od mlade ljubezni k moževemu delu in sinovemu odnosu do njega, je tu izpolnila vrzel z opisom Ivankine ljubezni in njenih težav

ter z globljo osvetlitvijo zakona. Popolnoma nov je Ivankin boj za uveljavljanje ljubezni proti volji staršev. Medtem ko je prvi del podan v obliki pisateljčinega pripovedovanja, pa je v drugem delu posneta pripoved Ivanke same, torej se tudi v tem ujema s prejšnjo idilo. Zaradi širše osvetlitve pa so zdaj osebe dobile jasnejše poteze. To velja v prvi vrsti za Ivanko, ki je bila poprej potisnjena skoraj docela ob stran, četudi je bila sama pripovedovalka. Osnovna značilnost mlade Ivanke je aktivnost, a ta je usmerjena v edini smoter — izbojevati si pravico do ljubljenega človeka. Opazne so sorodnosti z Jerlo, najboljše opisano žensko osebo, a Ivanka je bolj skladna in uravnovešena. Nedvomno je, da razodevata obe to ali ono pisateljčino lastnost (vsaj aktivnost in čustvenost), ne ena ne druga pa seveda nista posnetka pisateljice v celoti.

Babica, osrednja oseba Ivankinega otroštva in mladosti, je v pripovedništvu G. Preissove kaj redek pojav. Za svoje junake si je raje izbirala mlajše ljudi. V njenem »slovenskem« opusu se tokrat pojavlja drugič, prvič v povesti Podjezernické sny kot čuvarica rodovnega ponosa. Tu je lik babice popolnoma drugačen. Zdaj je Ivankina zaupnica. Strani, na katerih riše njen razumevajoči lik, se po občutju močno približujejo Babici Božene Němcove.

Ivankin mož, podeželski učitelj Mirko Kovač, je nekoliko bolj izdelan kot njegov dvojnik Mirko v prejšnji povesti. Dobi vsaj nekaj potez, ki ga kažejo z bolj osebne plati. V boju za ljubezen je pasiven. Razgiba ga le prosvetno delo. Tokrat je pisateljica nekoliko prikazala tudi težave, na katere naleti. Kmet ne more razumeti, čemu si učitelj prizadeva, da bi govorili čisto slovenščino, ko pridelke lahko proda, naj govori slovenski ali nemški. Učitelja ima za hujškača, ki neprestano pridiga in opominja. Nič manj težav nima, ko zbira pevce za zbor. Posebno moški se izgovarjajo, da se brez pijače ne da zapeti. Skratka — oranje ledine pri narodnem in prosvetnem delu je bolje naznačeno. — Le en učiteljev idejni nasprotnik (če izvzamemo sina) je prikazan osebno, to je njegov bodoči tast. Ta nekako predstavlja mnenje velikih kmetov — gruntarjev. Na sanjarije in ideale učitelja Mirka gleda zviška, z odporom, posmehuje se tistim, ki bi radi imeli širša obzorja, kot jih dajeta zemlja in dobiček z nje. Tako omalovažujoče gleda na prizadevanje redkih narodnjakov, ker so ti brez zemlje. Duševna kultura in izobrazba pri njem nič ne veljata, knjige omalovažuje. Njegov lik ni idealiziran, je kar bridko trd, toda idiličnosti pripovedi ne more omajati, ker je le epizoden.

Ob učiteljevih nasprotnikih sta bežno orisana dva njegova somišljenika in pomagača: župnik in učiteljica. Župnik sanja o tem, kako bi slovenskim kmetom gospodarsko pomagal. Želi si lastni kapital, da bi postavil tovarno in sokolski dom (duhovnik!). Vendar ne pride dlje od navdušenih besed, ki bi po njegovem mnenju mogle postati resnica le, če bi imel milijon. Tako je manj stvaren od učitelja, ki se loteva sicer drobnega, a uresničljivega dela. Njegovi načrti in besede razodevajo liberalnega duhovnika, ki ne pozna klerikalne nestrpnosti, ampak ceni predvsem narodno zavest. Če smo za druge duhovnike mogli le domnevati,

da jim je za model služil župnik Treiber, potem moremo za župnika v Ivančini selanki to trditi z večjo gotovostjo.⁴⁸

Pisateljčini veri v svetlo prihodnost koroških Slovencev, ki jo je izpovedala že v prejšnji povesti, se tu pridružuje še nova ideja: prepričanje, da mora človekovo osebno življenje potekati v zadovoljstvu in se mirno izteči. Te ideje se oklepa s tako krčevitostjo, da se nam dozdeva bolj želja kot trdno prepričanje. Ali ni pisateljica nekje prepričana, da življenje ni vselej lepo, a da ga je treba lepega prikazati. To potezo razodeva v idili babičin primer. Njej vedri življenje lepa laž, da je njeni hčerki — ki je v resnici že mrtva — v Ameriki dobro. Iz pisateljčinega prikazovanja se da sklepati, da zagovarja upravičenost take laži. Pomembnejša ji je torej laž, ki človeku lajša življenje, kot brezobzirna resnica, ki bi ga grenila.

V.

V čas, ko je stoletnica Prešernovega rojstva razgibala zanimanje G. Preissove za našega pesnika, sodi psevdozgodovinska povest Črtomir (Kalendář paní a dívek českých 1903, psevd. Rihard Klas), ki razodeva vsebinske in deloma idejne vplive Prešernovega Krsta pri Savici. — Prešernovo epsko-lirsko pesnitev je Preissová hotela obdelati kot zunanje napeto zgodbo z uvedbo novih oseb in z dokaj spremenjenim dejanjem ter popolnoma drugačnim razpletom. Poudariti je hotela svoje pojmovanje pravega krščanstva kot vere srca in dobrih dejanj ter bolečino zaradi upogljivega slovanskega značaja. Toda nastala je le fantastična psevdoromantična povest, ki še daleč ne dosega drugih pisateljčinih spisov iz »slovenske« skupine.⁴⁹

V pisateljčinem koroškem opusu ne najdemo motivov ljudskih pripovedk ali pesmi. Zato ima čisto osamljeno mesto v verzih napisana igra Zlatorog, ki je nastala 1912. leta. (Zlatorog. Slovinska pohadka. Izšlo v knjigi Zlatorog a jiné dramatické hříčky, Sebrané spisy, 16). V tem primeru ne gre zgolj za dramsko obdelavo alpske pripovedke, ampak za spremembo razpleta ter za preoblikovanje prvotne tragične pripovedi v optimistično pravljico.

Zlatorog je trodejanka z epilogom. Lovca Iva, ki je bil zaljubljen v domišljavo Jelo in se je hotel dokopati do Zlatorogovskih zakladov, reši pred usodnim korakom ljubeča rojenica, da se fant pogrezne v sedemletno spanje. Po njem je iztreznjen. Srečno zaživi z zvesto Nežo in ne misli več na zaklad pod Bogatinom. Razodelo se mu je, da je Zlatorog le varuh lepše prihodnosti njegove domovine, za katero je treba delati.

Pisateljica v predgovoru sicer brez imen omenja štiri obdelave pripovedke o Zlatorogu, dve slovenski in dve nemški, zato je možno, da je razen Dežmanove obdelave pripovedke in Baumbachovega Zlatoroga, ki je izšel tudi v češkem prevodu A. Heyduka, poznala tudi Aškerčevo dramsko pesnitev. — Vsem obdelavam je skupno razočaranje planinskega lovca in njegovo spoznanje, ker je to pač bistveni element pripovedke. Prav tako poznajo vsi zaviralni moment pred katastrofo. Toda le pri

Preissovi je ta moment tako močan, da katastrofo prepreči. Od tu dalje gre Preissová popolnoma svojo pot. Edina dovolj močna zavora se ji dozdeva ljubezen, ki žrtvuje lastno srečo za drugega (rojenica). Spanje, v katerega se Ivo pogrezne, predstavlja čas, v katerem notranje dozori. S tako spremembo prvotno tragičnega zaključka pisateljica snovi ni nasilno prikrojila, učinek pa je oslabila, ko je namesto preobratnega momenta uvedla le spanje, v katerem se izvrši preobrat.

Pravljica že sama po sebi zahteva jasne, neproblematične junake. Kljub temu je Preissová ustvarila dokaj pisano vrsto oseb iz realnega in fantazijskega sveta. Glavni junak je kljub pozitivnosti neaktiven, zanj delajo Neža, rojenica in teta. Največ dejanja prinaša v igro gostilničarjeva Jela, ki je najbolj iskriva in živa. V prizor v krčmi je Preissová vpeljala še trdnega in treznega kmeta Zajca, ki snubi Jelo za sina, pa ga gostilničarka odbija, češ da ne mara možiti hčere na grunt, kjer bi morala garati. Nastop tega kmeta in ves prizor spada med najbolj žive, realistične prizore v igri. — Svet pravljicnih bitij predstavlja zlasti rojenice in Doh, svojevrsten klatež, nebodigatreba, ki razodeva pisateljicini odnos do življenjskih vrednot. Njegovo potikanje po svetu je kazen za lenobo. Ta lik kaže, kako tuje je bilo Preissovi vsako skrivnostno in demonsko občutje. Kakor sta ji lenoba in ošabnost največji pregrehi, tako sta ji delavnost in skromnost največji vrlini. Taka ali podobna pa je sploh morala vsake pravljice. Ideja, zaradi katere se je igre lotila, pa se razodeva v zaključku. Njeno bistvo je v poudarjanju, koliko se da doseči za prihodnost s skromnim, a vztrajnim delom. Prihodnost pa ni pojmovana samo kot življenje posameznika, ampak tudi kot življenje celotnega slovenskega naroda. Treba je torej zaupati in delati za domovino, treba je biti optimist. Zaradi take ideje je razumljiva osebna prizadetost, s katero se je pisateljica lotila te igre. Zato je Zlatoroga povzdignila v simboličnega varuha lepše prihodnosti, ki jo spet simbolizira zaklad pod Bogatinom. Toda prav ta dva simbola in idejo je premalo spojila z dejanjem, izrazila ju je racionalistično in premalo poetično v podobah.

— — —

Razčlemba posameznih spisov G. Preissove je pogosto pokazala na razpor ali vsaj neenotnost med njenimi privatnimi izjavami o narodnostnih razmerah na Koroškem ter med prikazom le-teh v leposlovnih spisih. Nesoglasje izvira iz posebnega namena njenega pisanja. Pisma so bila napisana prijateljem in znancem, v njih je mogla dati duška tudi subjektivnemu ogorčenju ob vsem, kar je prizadelo njeno občutljivo nacionalno zavest. V leposlovnih spisih se je obračala k občinstvu, in to večinoma v času, ko so tudi Čehe trle nacionalne težave. Njena dela naj bi zato tudi krepila nacionalno zavest, združeno s slovansko solidarnostjo. Omiljenost stvarnih nacionalnih razmer je torej posledica vzgojnega smotra, ki pa ga ne moremo enačiti s preprostim utilitarizmom. Če k vzgojnemu smotru prištejemo še tako izrazito stremljenje po zgleditvi nasprotij, kakor ga je kazala pisateljica v času, ko je pisala svoj slovenski opus, nam je zabrisanost resničnih, dostikrat zelo klavnih razmer na Koroškem še bolj razumljiva. Prav tako nam postane jasno,

da družbeni in narodnostni problemi navadno niso v središču pisatelj-čine pozornosti, ampak jo zanima v prvi vrsti človekov čisto intimni svet, ker se prav tu lahko izživlja njen izredno emocionalni značaj.

Ker je dejanje omejila na eno ali dve osebi ali vsaj na manjši krog glavnih oseb, ji je bolj ustrezala tudi krajevna omejitev. V večjih mestih, v Celovcu ali Velikovcu, se glavno dejanje nikoli ne snuje, tudi v večjih strnjenih naseljih le redko, navadno se življenje odvija na osamljenih kmetijah ali v manjših naseljih po hribovskem svetu v okolici Grebinja ali Mostiča. Prelivanja oseb in dogodkov ni najti, vsa pozornost je usmerjena na glavno osebo, le nekje ob strani so še drugi ljudje, njih pogledi in prepričanja. Toda medtem ko je v glavni zgodbi pogosto čutiti idealiziranje in težnjo po idiličnosti, pa stranski dogodki na videz nepomembne opazke, ustvarjajo iz dela v delo podobo Koroške pred prvo svetovno vojno. Ta podoba je zložena iz drobcev in zato daje vtis fragmentarnosti, a v teh fragmentih je marsikaj bridkega, tudi kritičnega, ker ne govori o izgleditvi nasprotij, le da glavnega vtisa ne more zabrisati. In kaka je objektivna podoba koroškega kmečkega življenja z navadami, pogledi in sloji, kot si jih moremo rekonstruirati iz celotnega slovenskega opusa?

V spisih je številčno najmočnejša plast velikih kmetov, iz njihovih vrst izhajajo junaki in junakinje zgodb. Ti pa imajo kljub poreklu le malo gruntarskih potez, gospodarstvo jih ne mika, zaprejeni so v čustvene težave, ki nimajo s socialnim poreklom nobene ali skoraj nobene zveze. Če se tak junak izjemoma zaveda socialnega položaja (npr. »nezmotljivi« Damijan), potem ga doumeva kot dolžnost ohraniti ponos in držati besedo. Ti ljudje so navadno tako iztrgani iz kmečkega okolja in kmečkega dela, da bi lahko izhajali tudi iz meščanstva. Več gruntarskih potez imajo njih svojci. Gre za bogate posestnike, ki imajo polne hleve živine — do petdeset glav — in vrsto poslov, pogosto pa si imetje množe še kot kovači, mlinarji, žagarji, prekupčevalci ali celo oderuhi in včasih uživajo tudi župansko čast. Pri redkih je njihova rodovna zavest prešla v domišljavost, ki rojeva želje po pogospodenju. Izjemen je tudi nasproten primer posestnika, ki je brez gruntarske bahavosti in sebe ne postavlja nad posle, da ga celo posel spominja na to razliko (Rebela). Med obema skrajnostima je tip trdnega kmeta, ki svoj socialni položaj povezuje s poštenostjo in jo terja od sebe in otrok. Kljub premoženju je tak kmet varčen, celo skop, zagrizen v delo, kadar dobi potomca šele pred starostjo. Skoraj vsi veliki kmetje pri Preissovi so prepričani, da se dekle brez dote ne more primožiti na posestvo. Ker se tej zahtevi kot samo po sebi razumljivemu dejstvu ukloni vsakdo, povzroča to mladim ljudem le kratkotrajne bolečine, ki jih iz nujnosti prebole, izjemoma pa hujši pretres, ki pa ne prehaja v upor proti volji staršev — gruntarjev, ampak v pasivno vdanost. V gruntarskih očeh uživa ugled samo premoženje — posestvo in denar, izobrazba pač ne. Kakor gruntar izobrazbenca ne mara za zeta, tako tudi do izobrazbenca ne čuti nikakega spoštovanja. Stoji pač na vrhu vaše skupnosti. Zato si prevzema nekoliko bolj gosposke navade: hčerko pošlje v šolo k redovnicam, hišo si modernizira, pri jedi se ne druži več s hlapci. Vzvišenost in brezbržnost, kakor

jo pogosto razodeva do drugih, kaže tudi v odnosu do jezikovnega in narodnostnega vprašanja. Zna slovenski in nemški, misleč, da spada to skupaj kakor branje in pisanje (Jerla), včasih se zaveda, da je Slovenec in Slovan, ne da bi temu dajal posebno vsebino ali da bi ga to ločevalo od priseljenih nemških kmetov. Toda družbeni položaj ga včasih že vodi v tuje območje, kjer se bodo znašli vsaj njegovi otroci (Stinný apostol). Narodna mlačnost in brezbriznost, ki jo je videti povsod, kjerkoli prikazuje Preissova v bežnih obrisih koroškega velikega posestnika slovenskega rodu, je prikazana še bolj izrazito kot njegova socialna pripadnost. Nobene izjeme ni, zato je prav brezupna. Vsekakor pa je v zvezi s splošno potezo koroškega značaja, saj so Korošci pri Preissovi nekako zaspali, hladnokrvni ljudje, ki se ne razburjajo, žive urejeno, brez velikih pretresov. Iz poprečnosti pa se seveda dvigajo le pisateljicini junaki in junakinje. Ta poteza pa ni značilna le za plast gruntarjev in veleposestnikov, ampak za pisateljicine kmete sploh.

Ob sorazmerno plastični, četudi ne vsestransko označeni gruntarski plasti so srednji in mali kmetje označeni blede, komajda s kako opombo, ki pa niti ne kaže njihovega družbenega položaja, gospodarskih težav ali nacionalne opredelitve. Razmere, v kakršnih živi tak kmetič, označuje pisateljica samo enkrat, ko pri glavnem junaku iz slike Lahko noč navaja, kaj vse pridela doma (rž za kruh, mernik pšenice, nekaj koruze in ajde, ovs, boba, fižola in prosa ter še jabolka in hruške za mošt). Glavni junaki le redkokdaj pripadajo temu sloju, a takrat so prikazani kot skromni, zadovoljni ljudje, se ne pritožujejo, raje kot premoženje si volijo delavno življenje, ki jim dovoljuje, da žive po zahtevah srca (posebno Štěstí).

Nekoliko bolj nazorno so prikazani predstavniki vaškega proletariata, večinoma hlapci in potujoči obrtniki, ki jih je zaradi položaja tudi treba šteti med proletariat. Najznačilnejše gorje, ki jih spremlja v življenju, je skrito dejstvo, da se ljubeča dvojica ne sme poročiti, ker zakoncev ne bi nikjer vzeli v službo, vsak gospodar bi se bal, da bo moral skrbeti za otroke. Zato se moški zakona otepajo. Številni nezakonski otroci so plod takih ljubezni med posli.⁵⁰ Oče se večkrat izgubi bogve kam, ne da bi se zmenil za otroke, otroci so sirote, matere pa na stara leta žive od milosti gospodarjev, če ne odidejo v mesto in tam izgine za njimi sled. Pri Preissovi je Korošcem to docela naravno, nad tem se nihče ne zgraža. Celo posli sprejemajo življenje z nekako lahkomišelnostjo in niti ne mislijo, da bi se dalo spremeniti. Svoje bedno življenje si žele le kdaj pa kdaj zasladiti s kako zabavo, za drugo se ne zanimajo. Tako na primer vedo, da bi dobili bolj plačano službo na graščinskem posestvu, če bi znali nemški, a ostajajo pri starem, pri starih gospodarjih in domačem jeziku. Nič lažje ni življenje potujočih obrtnikov — čevljarjev, ki so navadno sami nezakonski otroci in na starost kakor hlapci bolj ali manj odvisni od dobrote gospodarja, ki jim daje kot. — Ob strani domačim kmečkim ljudem stoje kot zgolj epizodne osebe sezonski delavci, drvarji iz Istre ali Kranjskega, delavci na žagi

ali žanjice s Kranjskega. Kmetje jih zaničujejo, ker se niso mogli preživeti doma in iščejo kruha drugod, pa tudi zato, ker se ob koncu tedna radi sproste in v gostilni razžive.

Pomembnejše so omembe, ki posegajo v miselnost koroških kmečkih ljudi. Trdi so in na videz brezčutni, za živino skrbe mnogo bolj kot za otroke in ženo. Žene so pasivno vdane v usodo in ne razmišljajo več o sreči. Ljudje se drže nekakega nenapisanega kodeksa o tem, kaj je prav in kaj ni. Nihče se ne zgraža nad človekom, ki se je napil doma pridelanega mošta, toda nedopustno se je opijaniti z drago kupljenim vinom in pri tem še razsajati. Pretepanje ni nič hudega, za vso vas pa je sramota, če pride stvar pred sodišče. Nihče se ne zgraža nad ljubeznijo neporočenih, najhujša sramota pa doleti žensko, ki se speča z oženjenim moškim. Izobražencem, ki posegajo v kmečko gospodarstvo, ti ljudje ne zaupajo, njihovemu prizadevanju se posmehujejo. Pametne novice se zlepa ne oprimejo. Če jo predlaga domači duhovnik, sicer pritrjujejo, a žive po starem. Ko gre za nacionalni problem, npr. ob volitvah, se sicer strinjajo s slovenskim kandidatom, a župan vseeno voli Nemca. Domačim denarnim zavodom ne zaupajo, k branju jih ni mogoče pripraviti, ob nedeljskih popoldnevih raje pijejo in spe. So torej trdi in konservativni, samo na videz uklonljivi. V teh oznakah tiče elementi kritičnega realizma in razodevajo, da je Preissova znala opazovati, toda opažanja je izrazila le ob robu, navadno v opombah, ne da bi jim dala osrednje mesto. Kakor hitro bi bila storila to, bi bila morala razbiti idiličnost svoje pripovedi in spisi bi izgubili osebno-izpovedni značaj.

Izpovednost pisateljinih spisov je dvojna: čisto osebna, posegajoča v privatni, čustveni svet, v iskanje sreče, soglasja, pomiritve, in širša, ki se nanaša na objektivni svet, to je izpoved nacionalne vere, nacionalnega hotenja. Nosilca tega hotenja sta dva izobraženca, službeno v najtesnejšem stiku s kmečkim ljudstvom, duhovnik in učitelj. Čeprav nastopajo duhovniki v več spisih, so vendar prikazani docela enostransko. Idealizirani so po dveh plateh, nacionalni zavednosti in humani usmerjenosti, ki jim nadomešča duhovniško vnemo. Vsi so narodni zanesenjaki, a ne verski nestrpneži. Njihove čisto osebne poteze je pisateljica prezrla. Iz živih osebnosti jih je tako spremenila bolj v nosilce idej. Iz analize posameznih del je bilo razvidno, da idealizacija duhovnikov ni bila izključno plod njene fantazije, ampak da je imela pred seboj živ lik domoljubnega duhovnika ali morebiti celo več takih, saj so duhovniki bili pravzaprav edini ohranjevalci narodnosti na ogroženem Koroškem. Nacionalna ogroženost je tu nekoliko zadržala močnejši razcep med narodnjaki in razvoj bojevitega klerikalizma. Preissovimi sami je bila razcepljenost med narodnjaki tudi osebno čisto tuja. Njeni duhovniški liki pripadajo zmerni liberalni duhovščini. — Predstavniki učiteljskega poklica dosežejo vrh v učitelju Tomšiču iz Ivančine selanke. Razen ene izjeme so vsi požrtvovalni, njih narodna zavest se kaže v drobnih dejanjih, v prosvetljevanju kmetov, ki jih hočejo pritegniti v zavestno narodno območje. V zadnjem delu — Ivančini selanki se učitelju pridružuje še učiteljica, ki ob pomoči revnim kmetom pozablja na svojo mladost. Če je za idealiziranje duhovnikov pisateljica imela oporo v sodobnem življe-

nju, tega za učitelje ni mogoče trditi. V vsej dostopni korespondenci ali v spominih ni niti ene opazke o kakem slovenskem učitelju te vrste, kot nastopajo v njenih spisih. O slovenski šoli v Velikovcu res govori, a v njej so učile redovnice in župnik Treiber. Te osebe so bržkone plod njene fantazije, porojene iz želje in spoznanja, da je od šole in učiteljev odvisna narodna zavest bodočih generacij. Verjetno pa je, da so se ji v misel vsiljevali tudi češki domoljubni učitelji, »kantorji«, ki so v preteklosti veliko storili za dvig češke zavesti na podeželju.

Pravo nasprotje idealnim in idealiziranim duhovnikom ter učiteljem pa je vrsta študentov in že izšolanih izobražencev kmečkega porekla, pravnikov ali profesorjev. Vsi se odtuje domačemu življenju, če se že ne izrode. Maliči jih šolanje v tujem mestu sredi nemških sošolcev. Postajajo domišljavi, vase zaljubljeni, domače navade prezirajo, doma si dajo streči, po svoji volji usmerjajo dekle ali izrabljajo njeno zaljubljenost, za izraz ljudske umetniške fantazije, kot se kaže v delih vaških podobarjev, imajo samo ciničen posmeh in končno se njihov prezir obrne tudi proti domačemu slovstvu, od tod pa ni več daleč do odpadništva. Ta proces se začena pri spoznanju o maloštevilnosti lastnega naroda in sramovanju vsega, kar je domače, prehaja k posmehljivemu odnosu do narodnega dela posameznih prosvetnih delavcev, češ da gre za naivnost in otročarije, in se konča v tujem taboru. Izobraženec se znajde med nemškimi liberalci. Čeprav je izpregledanje še mogoče, kot kaže junak povesti Do podzimu ali mladi Tomšič v Ivančini selanki, bistveno ne spremeni osnovnega vtisa o klavrnih vlogi podeželskih študentov in izobražencev. Pisateljica je v teh likih nakazala bolešno pot izobražencev malega naroda. Čemu je učitelje idealizirala, študente oz. izobražence z visokošolsko izobrazbo pa prikazala značajno tako negativno? Vsiljuje se rahla domneva, da je tu šlo za nekake svetovnonazorske razlike, za njeno nenaklonjenost liberalni mladočeški stranki. Bila je namreč bliže Riegrovi staročeški stranki, čeprav ji je sicer politika bila tuja. Za Arkyřovo svētničko in Ivančino selanko pa je mogoče odločneje trditi, da je v njih videti odpor in nerazumevanje za mlado povojno generacijo, ki je zrasla v drugačnih okoliščinah in je zato prezirala buditeljsko delo in celo v pisateljičinem smislu pojmovani nacionalizem.

Kar je v spisih G. Preissove pripadnikov drugih stanov ali poklicev (aristokrati, poštarica), nastopajo sporadično in ne spremene bistveno sociološke strukture, kot smo jo naznačili. Pogled na označene sloje, ki jih je deloma mogoče spoznati iz osrednje fabule, še pogosteje pa iz stranskih opazk, razodeva prepletanje realističnih kritičnih prvin, temelječih na skrbnem opazovanju življenja, z idealiziranjem, porojenim iz prikritega nacionalno vzgojnega smotra in osnovne življenjske usmerjenosti. Tako po eni strani odkriva nekatere sestavine koroškega življenja na prelomu stoletja po osamljenih zaselkih in vaseh okoli Grebinja in Mostiča, torej tudi v predelih, ki so danes že ponemčeni, po drugi strani pa skuša marsikatero bridko potezo tega življenja izgladiti.

Umetniška vrednost teh spisov pa seveda ni odvisna od tega, kaj je pisateljica povedala o življenju na slovenskem Koroškem, ampak kako

je povedala. Zato so najboljše nekatere krajše črtice (Stinny apostol, V nevolnictví, Mama pištálka), kjer se podoba objektivnega življenja skladno zliva z intimnim doživljanjem oseb in s pisateljicino nevsiljivo izpovedjo. V teh črticah se je pisateljica spet povzpela do moči nekdanje drobne proze z Moravskega.

OPOMBE

¹ Delo je z obsežnim uvodom ponovno izdal Jan Jakubec, Praga 1907.

² Vítězslav Hálek, *Obrázky z cest*, Praga 1958. Epilog k zbirki napisal Dušan Jeřábek.

³ Josef Páta, Jan Neruda a slovanský svět. *Časopis pro mod. fil.* XX, 1934.

⁴ Izrazito priložnostni značaj ima zbornik *Lublani. Čeští spisovatelé Slovincům*. Praga 1896. Le nekateri prispevki — pesmi in proza — imajo zvezo s Slovenci oz. z nesrečo, ki je zadela Ljubljano ob potresu 1895. Njih avtorji so: Xav. Dvořák, Vil. Bitnar, Břetislav Brodský, Irma Geisslová, Fr. Chramosta, Růžena Jesenská, Václav Ježek, Karel Kuttan, Vilma Sokolová, G. Preissová, A. Reháková, Zigmund Winter.

Nedvomno je, da je v časopisju izšla še kaka pesem ali prozni sestavek, nastal v zvezi s Slovenci, toda splošnih značilnosti takega pisanja bi pač ne mogel omajati.

⁵ Jan Petr, *Prátelství J. Vrchlického s A. Aškercem*. *Slovanský přehled* XLVIII, 1962.

⁶ Jaroslav Vrchlický, *Den Prešernův*. *Slovanský přehled* VIII, 1906.

⁷ Pesmi so izšle v zbirki *Svlačce na úhoru*. *Nova lirika* 1904—1905—1906. Glej tudi razpravo: Jan Borecký, *Jaroslav Vrchlický a jeho poměr k slovanství*. *Slovanský přehled* XV, 1912—1913.

⁸ V zbirki *Nové básně*, 1901 sta izšli dve: *Na Bledu* in *V jeskyních škočijanských*, v zbirki *Z cest malých i větších* 1932 pa *V Postojně*. Čeprav ta pesem že ne sodi več v časovni okvir tega spisa, jo po značaju lahko pridružimo prejšnjima.

⁹ Artur Závodský je napisal obsežno knjigo o G. Preissovi. Izšla je v Pragi 1962, ker pa je bil pričujoči spis sestavljen že poprej, je nisem uporabljala in je zato ne navajam med uporabljenimi viri in literaturo.

¹⁰ Po pismu G. Preissove Mariji Červinkovi—Riegrovi, Oslavany, 12. 1. 1893 (*Literární archiv v Prahi*).

¹¹ Pismo G. Preissove Juliji Komeničkovi—Kusovi 1891 (*družinski archiv*, ki ga hrani pisateljčin sin dr. Dimitrij Preiss).

¹² Pismo G. Preissove Bronislavi Herbenovi 19. 10. 1886 (*Literární archiv v Prahi*).

¹³ Pisateljčin sin dr. Rihard Preiss pismeno, 21. 3. 1959.

¹⁴ Pismo G. Preissove Bronislavi Herbenovi 1888 (*Literární archiv v Prahi*).

¹⁵ Dve pismi G. Preissove Bronislavi Herbenovi, 17. 11. 1887, 1888 (*Literární archiv v Prahi*).

¹⁶ Pismo F. Gestrina G. Preissovi 17. 7. 1888, pismo G. Preissove Mariji Kouteckí, brez datuma, morda koncept (oboje v družinskem arhivu Preissovih), o tem tudi družinska tradicija v družini dr. Dimitrija Preissa.

¹⁷ Pismo G. Preissove Bronislavi Herbenovi 28. 12. 1891 (*Literární archiv v Prahi*) ter Juliji Komeničkovi—Kusovi 1891, morebiti koncept (*družinski archiv Preissovih*).

¹⁸ Pisateljčin sin dr. Rihard Preiss pismeno, 18. 3. 1959.

¹⁹ G. Preissová, *Vzpomínka z Korutan*. *Z plebiscitního území*. *Intimní vzpomínka*. *Venkov*, 14. 11. 1920.

²⁰ Pismo G. Preissove Juliji Komeničkovi—Kusovi, brez datuma (*družinski archiv Preissovih*).

- ²¹ Glej 23! Pismo G. Preissove Liduški Franzovi 20. 12. 1898 (družinski arhiv Preissovih); A. Dermota, Z Krajiny. Slovanský přehled I, 1899.
- ²² Pismo z dne 18. 8. 1900 (Literarni arhiv v Pragi).
- ²³ Pisateljčin sin dr. Dimitrij Preiss.
- ²⁴ Pisateljčin sin dr. Rihard Preiss pismo.
- ²⁵ Pismo G. Preissove Mariji Červinkovi—Riegrovi, brez datuma (Literarni arhiv v Pragi).
- ²⁶ Pisateljčin sin dr. Dimitrij Preiss.
- ²⁷ Pisateljčina snaha Emilija Preissova.
- ²⁸ Anton Dermota, Z Krajiny. Slovanský přehled II, 1900.
- ²⁹ Ni izključeno, da je objavljeni članek istoveten s predavanjem v Umělečki besedi.
- ³⁰ Pisateljčin sin dr. Rihard Preiss, pismo; anekdoto o tem navaja Minka Govekarjeva v članku Gabrijele Preissové. Ženski svet X, 1932.
- ³¹ Pisateljčina snaha Emilija Preissova.
- ³² G. Preissova, Nám patří zahrady celého světa. Vzpomínka na mrtvého dra. Frana Jesenka. Národní politika, 5. 8. 1932. O tem tudi: G. Preissova, Ruské vánoce, v knjigi O Babuše. Na památku paní Anny Lauermannové 1935.
- ³³ Pismo G. Preissove Boženi Vikovi—Kuněticki, Bled 19. 7. 1925 (Literarni arhiv v Pragi).
- ³⁴ Pismo G. Preissove Boženi Vikovi—Kuněticki, julij 1932 (Literarni arhiv v Pragi).
- ³⁵ Eva Benešová, Prozaické dílo Gabriely Preissové, Brno 1956 (diplomska naloga).
- ³⁶ G. Preissova, France Prešeren. K památce stých narozenin jeho. Osvěta XXX, 1900.
M. T. (= G. Preissova), Obrázky ze slovinské domoviny. Klendař paní a dívek českých XIX, 1906.
- ³⁷ Pismo G. Preissove Mariji Červinkovi—Riegrovi 28. 10. 1891 (Literarni arhiv v Pragi).
- ³⁸ Pismo G. Preissove Františku A. Subertu 18. 8. 1900 (Literarni arhiv v Pragi).
- ³⁹ Pisateljčina snaha Emilija Preissova.
- ⁴⁰ Albert Pražák, Gabriela Preissova. Ženský Svět XXV, 1922.
- ⁴¹ Pismo G. Preissove Mariji Červinkovi—Riegrovi 3. 2. 1893 (Literarni arhiv v Pragi).
- ⁴² Pismo G. Preissove Liduški Franzovi, Praga 20. 12. 1898 (družinski arhiv Preissovih).
- ⁴³ Minka Govekarjeva, Gabrijele Preissova, Ženski svet, 1932.
- ⁴⁴ Artur Závodský, Začátky dramatiky Gabriely Preissové. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university VIII, 1958 ter Jaromír Vavreš, Gabriela Preissova — dramatik (diplomska naloga).
- ⁴⁵ Otmar Schäfer, Intimní Divadlo na Smíchově. Divadlo XI, 1913, št. 13.
- ⁴⁶ Jaromír Vavroš, Gabriela Preissova — dramatik (diplomska naloga).
- ⁴⁷ Dokaz, da je pisateljico prav v teh letih bolelo omalovaževanje domačega in povzdigovanje tujega — kar je opazila pri mladini — najdemo v pismu Boženi Vikovi—Kuněticki (Bled, 19. 7. 1925): »Okoli in okoli sami vzneseni internacionalni nazori, domača literatura ni vredna, da bi se človek zanjo zmenil itd.« (Literarni arhiv v Pragi).
- ⁴⁸ G. Preissova, Vzpomínka z Korutan. Venkov, 14. 11. 1920.
- ⁴⁹ Več o tem: Božena Orožen, Češka predelava Prešernovega Krsta pri Savici. Jezik in slovstvo 1964, št. 2—3.
- ⁵⁰ Na Koroškem je res bilo sorazmerno veliko več hlapcev kot v drugih avstrijskih deželah in zelo velik odstotek nezakonskih otrok. (O tem piše Janko Pleterški, Narodna in politična zavest na Koroškem, SM 1965, str. 313, 323).

RESUME

Mezi slovinským a českým národem byly už v minulosti silné politické, spolkové a kulturní styky. V české beletrii se ale objevily slovinské kraje a lidé vlastně až koncem 60-ých a v začátku 70-ých let minulého století, když romantika už musela ustoupit realismu. Nejdříve to bylo v cestopisné próze, která může ovšem jen částečně býti považována za beletrii. Už před zmíněným obdobím setkáváme se s první zmínkou u *Jana Kollára* (Cestopis, obsahující cestu do Horní Italie a otud přes Tyrolsko a Bavorsko, 1843). Na své cestě navštívil kromě Terstu také slovinské městečko Brežice, nedaleko hranic Chorvatska, a pesimisticky se díval na osud Slovinců. Umělecky významnější jsou dojmy z cest *Vítězslava Háška* (K slovanskému jihu a Cařihradu, 1865) a ještě více cestopisné obrázky *Jana Nerudy* (*Obrázky z ciziny*, 1879). U Háška jde o letmé citové vykreslení dojmů z Lublaně a Terstu. Neruda, známý slovinského hudebního skladatele Frana Gerbiča, navštívil Terst, Postojnu s okolím, Cerknici a slovinskou část Istrie. Všude hledal styk s lidmi, prožíval nacionální problematiku. Bohužel je i u něho dojmům ze Slovinska věnována jenom menší část cestopisných črtů.

V lyrice setkáváme se se slovinským námětem v několika básních *Otakara Mokrého* (vyšly ve Květech a Lumíru 1876—1887), *Jaroslava Vrchlického* (ve Slovanském přehledu 1906 a ve sbírce Svlačce na úhoru, 1906) a *Antonina Klášterského* (Nové básně, 1901; Z cest malých a větších, 1932). U Mokrého jde jen o popis dojmů z cest a nikoliv o přímé prožití. V jeho arabeskách v próze (Květy 1882, 1883) hraje slovinské území—Korutany a Vipavské údolí — jenom roli kulisy. Vrchlický napsal kromě příležitostných básní o básnících Prešernovi a Aškercovi ještě několik svěžích impresí, které mu nadchla alpská příroda. Tyto básně jsou bez nacionálních a slovanských reflexí. Básně A. Klášterského někdy sice spojují prožívání krás přírody s bolestí nad utlačенostí slovinského lidu, ale ponejvíce jsou to jenom chladné reflexe.

Všecky ty práce — a snad ještě ojedinělé méně významé básně a drobná próza, např. ve sborníku Lublaní 1896 — ukazují dva charakteristické rysy: opojení nad krásami přírody a obavy nad osudem slovinského národa, nebo aspoň sympatie k Slovincům. Jde ale jen o příležitostné práce.

Slovinským lidem a jeho zemí více se zabývají tři spisovatelky: *Anna Reháková*, *Gabriela Preissová* a *Marie Gebauerová*. Nejvýznamnější místo mezi nimi patří jistě *Gabriele Preissově*, které věnovala slovinská kulturní veřejnost značnou pozornost už třicet let před první světovou válkou a také mezi oběma světovými válkami. Na zrození jejího »slovinského« opusu působil především delší její pobyt v nacionálně ohrožených slovinských Korutanech a po plebiscitu v roce 1920 na Bledu. Od roku 1887 do roku 1934 t. j. v období 37 let, vzniklo asi čtyřicet prací se slovinským námětem. Nejplodnějšími byla v tomto směru léta mezi 1892—1908. Tyto práce mohli bychom rozdělit do několika skupin:

1. Prozaické práce, ve kterých hrají Korutany jenom roli kulisy, zátiší, a lidé jsou cizí a jejich citění nevýznačné pro slovinský kraj. Do této skupiny je možno zařadit také povídku, ve které skutečnost přechází bezmála v pohádku (Talmové zlato). Ojedinělým případem je obrázek, jehož děj se sice odehrává na Moravě, ale hlavními hrdiny jsou Slovinci.

2. Krátké obrázky z Korutan, které mají rys autorčiných vzpomínek.

3. Povídky o individuálních osudech a psychologických problémech jednotlivců, slovinských krajanů.

4. Povídky, ze kterých vysvítají nejen osudy jednotlivců, nýbrž i širší obraz korutanského života koncem 19. století.

5. Samostatné zpracování úvodní části Prešernova eposu *Krst pri Savici* — ze které Preissová vytvořila pseudoromantickou a pseudohistorickou po-

vidku Črtomír — a lidové pohádky o Zlatorogovi — kterou přepracovala jako pohádkovou hru s ideí o důvěře v lepší budoucnost jednotlivců a národa.

6. Něco méně významných obrázků, které se víží k jinému prostředí, zvláště k Bledu.

V beletrii vykreslený obraz nacionálních poměrů na korutanském venkově— děj povídek odehrává se většinou na osamocených selských statcích nebo v menších vesnicích—není tak černý, jako autorčino líčení v soukromých jejích dopisech. Tímto rozdílem pravděpodobně sledovala výchovné cíle— posilování národního uvědomění. Proto také idealisovala postavy venkovských kněží a učitelů. Ačkoliv se hlavní děj obyčejně zabývá citovým, zvláště milostným životem hlavních osob, je v povídkách hodně připomínek, které dost kriticky kreslí nacionální a částečně také sociální profil slovinského života v Korutanech (národnostní odcizení inteligence, nedbalost sedláků vůči mateřské řeči, jejich nadávěra k novotám v hospodářství, postupné sesilování německého vlivu, těžký osud nemanželských dětí atd.). V některých povídkách je nacionální problematika v popředí, ale jen málokdy je harmonicky spojena s dějem. Pokud se spisovatelce podařilo dosáhnouti této harmonie, vytvořila své nejlepší korutanské obrázky (Stinný apoštol, V nevolnitví, Máma pištalka). V nich spisovatelka docílila uměleckou hodnotu své starší krátké prózy z moravského Slovácka.

LOJZE BOLTA

RIFNIK

(Prazgodovinska in poznoantična naselbina in poznoantično grobišče)

Na vrhu hriba, ki je visok 570 m in strmo pada proti severu, južna stran pa je položnejša, so našli prve arheološke najdbe že v 80 letih prejšnjega stoletja. O številnih hallstattskih najdbah piše Fr. Kovačič v Časopisu za zgodovino in narodopisje.¹ Več posameznih najdb so dobili pri domačinih tudi številni ljubitelji starin.² Zal je veliko gradiva z rifniškega grobišča odšlo v muzeje v Maribor, v Gradec in na Dunaj. Samo Pokrajinski muzej v Mariboru je vse gradivo po osvoboditvi strokovno obdelal in vrnil Pokrajinskemu muzeju v Celju.³

Raziskovanja ilirske naselbine se je med drugo svetovno vojno lotil pokojni W. Šmid. Odkril je tlorise štirih ilirskih hiš.⁴ Poleg prazgodovinske naselbine pa je W. Šmid ob istem času odkril tudi poznoantično naselbino, ki jo on v svojih poročilih imenuje vzhodnogotsko.⁵ Datacijo in etnično pripadnost poznoantične naselbine je Šmid opredelil na podlagi novca vzhodnogotskega vladarja Athalaricha (526—534).

Po osvoboditvi je z raziskovanji na ilirski naselbini nadaljeval celjski muzej,⁶ obenem pa objavil tudi gradivo, ki ga je zbral do takrat.⁷

Hiše so bolj ali manj pravokotne oblike. Z vmesnim zidom so predeljene v dva bivalna prostora. Temelji hiš so grajeni v obliki suhega zidu, stene pa so bile lesene in ometane z ilovko. To trditve potrjujejo številni ostanki hišnega lepa, ohranjeni ob temeljih.⁸ Tam, kjer je svet bolj strm, so hiše postavljene v nekakih terasah. Na naselbini so se ohranili številni kosi večjih in manjših posod, glinastih uteži za statve in ribiške mreže, kakor tudi večji in manjši kosi železne žlindre. Zelo redki pa so na naselbini okrasni ali praktični predmeti iz železa ali brona. Te smo razen posameznih kosov našli skoraj izključno samo na grobišču, kot prdatke v grobovih.

V spodnjih plasteh ilirske naselbine smo naleteli še na več kosov glinastih zajemalk in ostalih posod, ki kažejo na to, da je bila na Rifniku naselbina že ob koncu neolita ali v začetku bronaste dobe.⁹ Med ruševinami ilirskih stavb in ob njih smo našli največ fragmentov ilirske kera-

mike. Med najstarejše spadajo kosi skodel s kaneliranim zgornjim robom (Turbanrandschale). Med starejše bronaste predmete, ki jih poznamo z Rifnika, pa spadata prstan¹⁰ in bronasta igla.¹¹

Največ materialnih ostankov na naselbini pripada HaC stopnji. Iz tega časa je tudi večina ilirskih grobov, kolikor jih poznamo, pa tudi najdbe na naselbini prepričljivo kažejo, da je v tem času naselbina doživela svoj prvi višek. Pestrost ornamentike na keramiki, ki spada o to obdobje, to tudi potrjuje. Na posodah se pojavijo najrazličnejši okrasni, npr. motiv letečega psa, meander idr. Poleg večjih posod, ki so služile za shranjevanje žita ali vode, smo našli še vrsto manjših posod. Te so običajno črne barve. Glina je boljše prečiščena, stene posod so tanke, zunanja površina pa še posebej zglajena. Tudi na tej keramiki so okrasni v obliki kanelur, vbodov in vrezani ornamenta. Redkejši so primerki inkrustrirane in slikane keramike.

Dokaj dobro kronološko zaporedje prazgodovinske naselbine nam nudijo fibule. Med starejše tipe spada dvojnopetljasta fibula z obročkoma, ki jo datira Stare v začetek faze Vače I.¹² Razvojno ji sledita čolničasti fibuli, ki jih hrani Naturhistorisches Museum na Dunaju.¹³ Stare jih datira v zgodnji čas faze Vače II.¹⁴ Še nekoliko mlajši je fragment kačaste fibule.¹⁵ Zaključijo pa se s kosom, ki ga Müller-Karpe označuje »ostnorische Tierkopffibel«.¹⁶ Podoben primer poznamo tudi iz Kranja; tega datira S. Gabrovec v 5. — 4. stol. pr. n. št.¹⁷

Keltski latenski elementi na rifniški naselbini so razmeroma skromni. Našli so se le sporadično na sami naselbini, kakor tudi na sedlu pod vrhom. Nekaj fragmentov grafitirane keramike,¹⁸ ena srednjelatenska železna fibula¹⁹ in srebrni keltski novc²⁰ je za zdaj vse, kar poznamo iz tega obdobja na Rifniku. Zato ne moremo govoriti o izraziti keltsko latenski naselitvi, saj ne poznamo niti naselbine, niti grobišča, ki bi govorilo o močnejši keltski postojanki. Središče keltsko latenske naselitve na našem območju lahko pričakujemo v Celju, na odmaknjenem in razmeroma težko dostopnem Rifniku pa najbrž ne.

Neposredno ob ilirski naselbini je na vrhu Rifnika najkasneje v 2. stol. našega štetja nastala antična naselbina. O tem pričajo številne najdbe. Že Schmid poroča o številnih antičnih novcih iz 2. in 3. stol. po n. št. Tudi za način gradnje pravi, da je antični.²¹

Novi elementi antične stanovanjske kulture so bili odkriti ob izkopavanjih v letih 1962 in 1963. Za dokaj zgodnjo naselitev Rimljanov na Rifniku govori nekaj kosov keramike, ki po svoji izdelavi ne morejo biti mlajši od 2. stol., razen tega pa še sidrasta fibula, ki smo jo našli na antični naselbini.²²

Posamezni stavbni objekti iz tega časa, do sedaj jih poznamo 6, se po načinu in solidnosti izdelave med seboj močno razlikujejo. Očitno imamo opravka z naselbino, ki je trajala več sto let. Način in solidnost gradnje pa je upadala vzporedno z upadanjem rimske moči v naših krajih. Le tako si lahko razlagamo, da so tlorisi posameznih stavb, ki jih je odkril Schmid v letih med drugo svetovno vojno neprimerno boljše ohranjeni kakor pa temelji obeh hiš, ki sta bili odkriti leta 1963.

Pri prvih stavbah imamo ohranjeno v posameznih primerih še preko 1 m visoko zidovje, temelji zadnjih dveh stavb pa so izredno nizki, malta, ki je vezala zidovje, pa je veliko slabše kakovosti. Na sami naselbini se je ohranila še tudi antična apnenica. Apno v njej je bilo še izredno sveže.²³

V času bližajoče se nevarnosti z vzhoda so se na naselbini na Rifniku zavarovali tudi z močnim obrambnim zidom. Ta je potekal po vsej jugozahodni strani, ki je bila lahko dostopna. Da obzidje ni nastalo v istem času kot prva antična naselbina, dokazujejo številni kosi opeke in obdelani gradbeni elementi, ki so bili, vzdani v obrambni zid, tu gotovo že v drugotni uporabi.

Najlepši dokaz, da je antična naselbina na Rifniku trajala vse do druge polovice 6. stol. n. e. je grobišče. Na najdbo (bronasto pasno spono in dele človeškega okostja) nas je opozorila lastnica Fanika Bohinc. V letih 1962 in 1963 je bilo odkritih 29 grobov. Poročilo o tem je napisala V. Kolšek.²⁴ V letu 1967 pa smo odkrili nadaljnjih 64 grobov.

O teh bi želel spregovoriti nekaj več v tem prispevku. Grobovi ležijo v bolj ali manj ravnih vrstah. Bežen pogled na načrt grobišča napravi vtis, da so posamezne skupine grobov bolj ali manj same v sebi zaključene. Danica Dimitrijević, ki poroča o gepidskem grobišču 6. stol. meni, da je to odraz njihove plemenske ureditve.²⁵ Vsi skeleti so obrnjeni z glavo proti vzhajajočemu soncu. O tem, kako je mrtvec položen v grob, v odnosu na vzhajajoče sonce je tudi nastala vrsta teorij. Nekateri vidijo v tem vpliv krščanstva, ki se začne že za vlade cesarja Konstantina in Valensa širiti med germanskimi plemeni, medtem ko vidijo drugi v tem vplive pontsko-podonavskega kulturnega kroga, ki se opirajo na staro izročilo V. se omenjene teorije pa so še do danes ostale teorije.²⁶ D. Dimitrijević šteje za najverjetnejšo domnevo, da je običaj, mrliča obrniti proti sončnemu vzhodu, vezan na avtohtone latenodobne kulture, kjer so pojavi solarnih simbolov zelo pogosti.²⁷

Legi rok pri rifniških skeletih je dokaj različna. Običajno so roke položene ob telesu, v posameznih primerih pa počivajo v naročju, lahko samo ena roka počiva v naročju, dočim je druga položena ob telesu. Noge so, razen v dveh primerih, vedno v iztegnjenem položaju. V že omenjenih dveh primerih pa so v spodnjem delu prekrizane. Težko je reči, ali lahko tudi v tem primeru vidimo kakšen simboličen pomen.

Mislím, da ne bo odveč, če omenim še en pojav, ki smo ga zasledili na grobišču na Rifniku. Posamezni skeleti, ki ne kažejo sledov kasnejšega prekopavanja ali namernega ropanja groba, so ohranjeni brez lobanje; obratno pa se v posameznih primerih pojavi lobanja brez ostalih kosti. Samo lobanjo smo našli v grobu 6, poleg lobanje pa dva srebrna uhana.²⁸ Dobro ohranjen skelet, a brez lobanje, pa je bil v grobu 32. Na podoben pojav naletimo tudi na grobišču iz 6. stol. v Kormadinu.²⁹ Razlage za ta pojav za zdaj še nimamo. Podobne primere v Jugoslaviji lahko zabeležimo še na avaro-slovanskem grobišču v Brodskem Drenovcu in na slovansko-madžarskem grobišču »Velika humka« pri Batajnici.³⁰ J. Eisner vidi v tem običaju sarmatski vpliv.³¹

Opis najdb iz leta 1967:

Prva najdba, ki smo jo odkrili v prvem grobu (v skupnem seštevku je to grob 30), je bil fragment koščenega glavnika. V grobu 35 (sl. 1) je bilo poleg lobanje dvoje uhanov s kocko (bronastih), v grobu 36 pa dvoje bronastih uhanov s košarico. Pri koncu desne noge groba 37 je bil poveznjen fragmentiran lonec, v katerem je bil kos železa in nekaj steklenih jagod od ogrlice. Glava skeleta v grobu 38 je bila obdana z vencem kamenja. Okrog vratu smo našli ogrlico iz steklenih jagod, na prsih bronasto iglo za spenjanje obleke, na levi roki pa dve železni zapestnici in bronast prstan. Za datacijo grobišča je zelo zanimiv naslednji grob 39, ki je imel poleg bronaste pasne sponse s ščitastim trnom, železnega noža in bronastega novca rimskega cesarja Proba (276—282), tudi 1 srebrnik langobardskega vladarja Klefa (572—574). (Sliki 13 in 14). Če upoštevamo novce vzhodnogotskega vladarja Atalaricka, sta to edina neantična novca, ki sta bila do sedaj odkrita na Rifniku. Grob 40 je imel pri stopalu leve noge manjšo posodico iz sivožgane gline. Posodica je bikonične oblike z dokaj visokim cilindričnim vratom. Med številnimi glavniki, ki so na našem grobišču dokaj pogost pridelek v grobu, je glavnik v grobu 41 gotovo med lepšimi. Ima samo eno vrsto zob za česanje. Obe platnici sta okrašeni, ravno tako pa tudi nekoliko napeti hrbet glavnika.

Pri večini skeletov je spol zaradi dokaj slabe ohranjenosti kosti razmeroma težko določljiv. Pri določanju spola smo tako največkrat navezani na pridatke v grobu. Tako npr. za grob 42 lahko s gotovostjo trdimo, da je bil pokojnik moškega spola. V njem smo namreč našli naslednje predmete: 2 železna noža, 1 večji in 1 manjši, 2 bronasti pasni sponi, kamenit brus, dolg, lepo okrašen in z bronastimi zakovicami sestavljen koščen glavnik, razen tega še železno pinceto in fragmente železa, na katerih so še ohranjeni ostanki tkanine. Ženski skelet v grobu 43 razen ogrlice iz steklenih podolgovatih jagod ni imel drugih priloženih predmetov. Lonček nad glavo groba 44 preseneča na prvi pogled zaradi grobe izdelave. Izdelan je prostoročno in ima delno ohranjen ročaj. Razen lončka je imel pokojnik v naročju položen tudi fragmentiran železen nož. Naslednji grob s pridatkom (46) je posebno zanimiv zaradi načina pokopa. Grobna jama je vsekana v živo skalo, ker je bila plast humusa na tem mestu razmeroma zelo tanka. Na trebuhu je imel pokojnik železno pasno spono. Tik nad skeletom smo našli tudi fragment ilirske keramike. Pojav nas ne preseneča, ker smo na prostoru, kjer je poznoantično grobišče, našli že prej tudi več fragmentov prazgodovinske keramike, ki jih je erozija prinašala s seboj z vrha hriba, kjer je bila prazgodovinska naselbina.²²

V grobu 47 (slika 2) smo razen dveh uhanov s košarico, ki sta bila, kakor običajno, ob glavi, našli na levi roki bronasto zapestnico. Na prsih pa je ležal glinast obesek. Verjetno je služil za amulet ali talisman. Na našem grobišču in istodobnih grobiščih na Madžarskem se pogosto pojavlja. Konca zapestnice sta odebeljena, se pa ne stikata. Ta tip zapestnic je običajen že v antiki, obdrži se pa v prostoru, ki so ga kasneje naselili Langobardi, kakor tudi v avarski Panoniji t. j. v širši okolici Blatnega jezera. Na Rifniku se, podobno kakor na Bledu zapestnice skoraj redno pojavljajo na levi roki. Kastelic je smatral ta običaj za posebnost

grobišča na Bledu.³³ Morda lahko tudi v tem običaju vidimo neko sorodnost obeh grobišč.

Grob 49 (slika 3) je verjetno moški grob. Na trebuhu sta ležali dve pasni sponi, ena iz železa in ena bronasta. Zanimiva je posebno druga, ki ima na ščitastem trnu križu podoben ornament. V grobu je bil tudi novec rimskega cesarja Valentinijana I. (364—375). Ob desni nogi, vendar ne več v dosegu desne roke, kakor npr. pri grobu 42, je ležal fragmentiran železen nož. Zelo zanimiv je bil ženski skelet št. 50 (slika 4). Zanimiv zaradi nekoliko neobičajnih pridatkov. Ob glavi sta bila dva uhana, toda ne enaka, kakor je običajno. Na eni strani je nosila uhan s košarico, na drugi pa uhan s kocko. Na levi roki je imela 1 železno in 1 bronasto zapestnico. Na prstu leve roke je imela še bronast prstan z rombastim zgornjim delom. Rombasta ploščica je okrašena s krogom s piko, ornament, ki je zelo pogost tudi na glavnikih in ki morda spominja na enega od solarnih simbolov, o katerih je bilo govora že na drugem mestu v začetku tega poročila. Obleko ji je spenjala na prsih okrogla bronasta fibula. Fibula ima ornament v obliki rozete. Podobno fibulo, a žal samo spodnji del, poznamo že iz groba 14,³⁴ pa tudi z grobišča na Bledu. Tudi tu je ohranjen samo spodnji del.³⁵ Ta tip fibule je razširjen tudi v okolici Blatnega jezera.³⁶ Za obesek je pokojnici služil fragment zgornjega roba steklene žare, 1 jagoda iz steklene paste zelene barve in zopet zelo neobičajen obesek v obliki sekirice (?).

Predmeti, ki smo jih našli v grobu 52, so na našem grobišču dokaj pogosti. To je koščen glavnik z zobci na obeh straneh in bronasta pasna spona. Pasna spona je okrašena s koncentričnimi zarezi, na glavniku pa zaradi slabe ohranjenosti ni mogoče ugotoviti sledov ornamenta.

Tudi grob 54 (slika 5) je ženski. Roke je imela položene v naročju. Na levi roki je imela bronasto zapestnico z odebeljenima in nesklepljenima koncema. Ogrlica iz steklenih jagod je, čeprav ne velika, po kombinaciji jagod zelo pestra. Večji centralni jagodi, ki je po zunanjem obodu poslikana s svetlo cikcakasto linijo, sledijo manjše podolgovate in okrogle jagode. Dolga bronasta igla, ki smo jo našli pod vratom, je po vsej verjetnosti služila za spenjanje obleke. Ogrlica je za datacijo manj pomembna, ker se podobne ogrlice nosijo skozi več stoletij in pri številnih plemenih, igla pa kaže na poznoantične tradicije.

Nakit v grobu 57 je tudi tipično ženski. Pri tem, kakor tudi pri ostalih grobovih, ki jih po pridatkih sodeč lahko pripisujemo ženskim osebam, opazamo, da so običajno ohranjeni le deli glave in okončine, medtem ko so rebra in medenične kosti povsem uničene. Pridatki v tem grobu prinašajo v grobni inventar našega grobišča povsem nove, presenetljive elemente. Nad glavo je ležal dolg enovrsten glavnik. Na levi roki je imela pokopana žena bronast prstan z monogramom na rombastem zgornjem delu. Okrog vratu je nosila manjšo ogrlico iz steklenih in jantarevih jagod. Ena od jagod je zopet okrašena še z belo cikcakasto linijo po zunanjem obodu. Ena temno modra jagoda ima prirezane vogale. Na ogrlici je še ena zelena jagoda z vertikalnimi kanelurami in črn ploščat obesek s plastičnimi kvadratnimi ploskvami na eni strani (je pa fragmentiran). Tudi v tem grobu smo našli na prsih glinast bikoničen vijček kot

obesek. Na prsih, na desni strani, smo pa našli 2 S- fibule, o katerih je treba spregovoriti nekaj besed. S- fibule so uporabno dekorativen predmet, priljubljen predvsem v langobardskih grobovih. Na Slovenskem poznamo več primerov podobnih fibul z grobišča v Kranju,³⁷ en par S- fibul s Svete gore pri Vačah³⁸ in en osamljen primer tudi z grobišča na Bledu.³⁹ Zelo pogoste pa so seveda tudi na Madžarskem ob Blatnem jezeru, npr. v Varpaloti,⁴⁰ na Moravskem,⁴¹ kakor tudi v Furlaniji (Čedad).⁴²

V moškem grobu 59 smo našli ob pasu dve pasni sponi. Prva, slabo ohranjena bronasta spona ima nesklenjena in nazaj zavita konca. Trn pri tej sponi ni ohranjen. Druga manjša je verjetno služila za pripenjanje dodatnega jermenja pri pasu. V grobu sta bila razen tega še dva rimska novca, od katerih je eden iz časa Konstantina I. (306—337), dočim se za drugega ne da ugotoviti, kateremu vladarju pripada. Tov. Jeločnik, ki je pregledal antične novce in jih določil, za kar se mu na tem mestu najtopleje zahvaljujem, je za drugega lahko ugotovil le letnico kovanja (308—310). Ob desni stegenici je ležal še srebrn okov nožnice meča ali bodala, od katerega se pa žal ni nič ohranilo.

V ženskem grobu 64 je ležala nad glavo bronasta igla, ki je služila za spenjanje las, ob levem ušesu en uhan s kocko, okrog vratu ogrlico in ob pasu eno železno in eno bronasto pasno spono. V grobu je bil tudi bronast rimski novc cesarja Aurelijana (270—276). Ob desni roki pa je počival krajši železen nož.

V grobu 66 smo našli samo bronast rimski novc vladarja Konstantina. Pripomniti moram, da so novci v tem času v obtoku še dolgo po smrti vladarja, ki ga je dal kovati. Zato je tak novc lahko samo delno uporaben za datacijo. Pove nam, pred katerim časom ni mogel priti v grob, ne pa, koliko časa je bil v uporabi.

Skromen je bil tudi grob 69. V njem smo našli samo lepo okrašen enovrsten glavnik. Okrašen je na obeh straneh z vrezanimi krogi s piko v sredini. Ornament, ki se pogosto pojavlja tudi na uhanih s kocko. Tudi o pomenu te vrste ornamenta je bilo v tem sestavku že govora.

Fragment koščene glavnika smo našli tudi v grobu 70, ki je imel razen tega še ogrlico iz steklenih jagod. Pri tej ogrlici izstopa posebno ena jagoda, ki je veliko večja v primeru z vsemi ostalimi, kar jih poznamo na našem grobišču.

Ogrlico iz steklenih jagod in koščen glavnik smo ugotovili tudi v grobu 71. Samo koščen glavnik pa v naslednjem grobu 72. V grobu 74 samo železno pasno spono. Od nepisanega pravila o nošenju zapestnic na levi roki odstopa grob 75, pri katerem smo našli železno zapestnico na desni roki. To je obenem edini primer zapestnice na desni roki, ki ga poznamo na Rifniku. Na prsih je imel ta skelet bronasto iglo za spenjanje obleke. Ogrlica v grobu 76 (slika 6) je sestavljena v glavnem tudi iz »jagod v nizu«, kakor jih imenuje Kastelic v svoji knjigi,⁴³ kakor ona v grobu 43. Ob vsaki strani glave smo našli po en uhan s kocko, ki je okrašen s krogom in piko v sredini. Ob glavi je ležala razen tega še lepa bronasta lasnica s stebričasto oblikovanim zgornjim delom in ploščato, zavito glavico. Igle s sploščeno glavico so po mnenju nekaterih strokovnjakov služile tudi za čiščenje ušes; to omenja že Hampel v svojem obsež-

nem delu: *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, ki je izšlo v treh knjigah v Braunschweigu leta 1905. Na prsih najdemo glinast vijček, ki je bil, kakor kaže, res zelo pogost in priljubljen obesek pri prebivalcih Rifnika.

Železni nož v grobu 77 je bil položen ob levi stegenici, ob nogah pa še dva železna žeblja in poznoantična fibula, ki pa je prišla semkaj povsem slučajno, s premikom prazgodovinskih kulturnih plasti, nastalih zaradi erozije.

Železno kresilo, ki smo ga našli v grobu 78 (slika 7) je drugo, kolikor smo jih našli na do sedaj odkritem delu grobišča. Razen kresila je bila v grobu tudi manjša antična bronasta fibula iz konca 3. ali začetka 4. stoletja.⁴⁴ V ženskem grobu 79 (slika 8) smo našli ob glavi 1 par odlično ohranjenih srebrnih uhanov s košarico. Tako Alföldi kakor tudi Kastelic⁴⁵ smatrata, da so uhani s košarico antični okrasni predmet, ki pa se v raznih variantah obdrži še vse do 7. stol. n. št. Tudi Vinski je mnenja, da velja za uhanes s košarico isto, kakor za uhanes s kocko, t.j. tudi pri uhanih s košarico imamo opravka s poznoantično tradicijo.⁴⁶ Ravno z uhanim s kocko in uhanim s košarico so rifniško grobišče presenetljivo ujema z grobiščem na Bledu, kjer ta okras prevladuje, dočim je v Kranju neprimerno skromneje zastopan. To bi morda dovoljevalo mnenje, da je med grobiščem v Kranju in grobiščem na Bledu precejšnja razlika, verjetno časovna in etnična. Nekje v sredini med tema dvema grobiščema je Rifnik, ki pa ima neprimerno več sorodnosti s Kranjem, kakor pa Bled.

Par bronastih uhanov v grobu 80 nas pušča v dvomu. Ohranjen je samo obroček z zanko, brez sledov kocke. Tako v tem primeru ne moremo govoriti o uhanih s kocko, temveč so to navadni uhani z zanko, kakršne poznamo tudi pri uhanih s košarico. V grobu 81 pa smo poleg uhanov s košarico, ki so bili ob glavi, našli na prsih tudi železno iglo, ki je po vsej verjetnosti služila za spenjanje obleke.

Izredno bogat in zanimiv je bil tudi grob 83, ki je, sodeč po pridatkih, ženski. Okrog vratu je bila manjša ogrlica iz steklenih in jantarjevih jagod. Na levi strani prsi je ležal dvovrsten glavnik, v naročju pa vrsta zanimivih in dragocenih najdb. Velika bronasta spona (slika 9), katere en del je zelo podoben pasni sponi iz grobišča v Kranju.⁴⁷ Drugi del pasne spona je bronasta ploščica z železnimi zakovicami. Po zunanjem robu ploščice sta po dve vrsti vzporednih vbodov. V isti tehniki je izveden tudi glavni motiv na ploščici. Tega si pa težko razlagamo kot ornament; morda gre v tem primeru za monogram lastnika ali izdelovalca, ki pa je izveden v dokaj nejasni pisavi. Eden od znakov nekoliko spominja na starogermanske rune. Seveda pa je to samo domneva. Ostali znaki ne kažejo posebne podobnosti s to staro, še dokaj malo znano pisavo.⁴⁸ Poleg te zanimive bronaste je ležala še manjša železna pasna spona in delno fragmentiran železen nož. Na prsih je bil tudi v tem grobu bikoničen glinast obesek. Podobni obeski so na langobardskih grobiščih tipični za ženske grobove.⁴⁹ Na prsih je ležala tudi bronasta S-fibula (slika 10). Ta je imela dva trikotna in en pravokoten rdeč almandinski vložek na osrednjem delu fibule. Se dva manjša okrogla almandina sta morala pa

biti v okroglinah, ki naj bi predstavljali oči. Fibula je namreč oblikovana tako, kakor vse fibule tega tipa, da se končujeta konca v ptičji glavi.

Ob notranji strani leve podlahtnice, ki je počivala v naročju, je bila bronasta igla. Dolga je 13,3 cm. En del je kvadratnega preseka in se koničasto končuje, zgornji del pa je ploščat in se končuje v povsem stilizirano glavico. Na sploščenem delu, ki je pozlačen, je pleteninast ornament. Podoben pleteninast ornament se pojavlja med drugim tudi na kasnoantičnih mozaikih. Omenjena igla skoraj nima analogij. Nekoliko podobna ji je igla iz Löracha (Baden),⁵⁰ ki je bila v grobu skupno z dvema vzhodnogotskima fibulama, enim uhanom s poliedrom in zlatim prstanom z almandinskimi vložki. Iglo pripisuje avtor Alamanom. Po velikosti pa je naši igli najbolj podobna srebrna in v zgornjem delu pozlačena igla iz gepidskega groba 84 v Szentes-Nagyhegy.⁵¹ Težko si je predstavljati, kakšnemu namenu je igla služila. Ne moremo si jo predstavljati niti kot lasnico, niti kot iglo za spenjanje obleke. Sploščeni del je namreč tako dolg, da bi se pri spenjanju las ali obleke, zaradi teže zgornjega dela gotovo prevesila in izpadla. Ni izključeno, da je bila nasajena na lesenem ali kakšnem drugačnem držaju. Seveda s tem še vedno ne moremo z gotovostjo ugotoviti pravega pomena te res lepe — lahko rečemo skoraj edinstvene — najdbe.

Bogat in po najdbah izredno zanimiv je ženski grob 86. Okrog vratu smo našli ogrlico iz številnih steklenih in jantarjevih jagod. Med steklenimi naletimo na temnomodre s prirezanimi vogali, dalje poslikane, kakor tudi številne jagode »v nizu«, kakor jih imenuje Kastelic. Koščen, dvovrsten glavnik, je bil že močno poškodovan in je le delno ohranjen. Ob glavi smo našli na vsaki strani po en bronast uhan s košarico. Na levi roki je bila bronasta zapestnica z rahlo odebelenima koncema, ki ne segata drug preko drugega. Tudi v tem grobu smo našli na prsih že skoraj običajen glinast obesek, poleg njega pa je bila tudi okrogla bronasta fibula (slika 12), ki pa zasluži nekaj več pozornosti. Sestavljena je iz spodnjega in zgornjega dela. Igla na spodnjem delu je bila železna. Zgornji del preseneča po svojem motivu; razdeljen je v večji in manjši krog. V manjšem krogu je upodobljena doprsna človeška figura. Okrog glave ima gloriolo, bolje rečeno, glorioli podoben venec ali krog. Fibula spominja na podobne fibule iz Feneka,⁵² s to razliko, da se pri tej pojavi spodaj še orel z razpetimi perutmi. Alföldi razlaga prizor na fibuli, ko orel odnese cesarja v nebo, in vse podobne motive za izrecno antični vpliv.⁵³ V tej zvezi posebej poudarja, da podobnih motivov ne moremo pripisovati Langobardom. V času, ko pridejo Langobardi v Italijo, je ta motiv že davno opuščen. Edina najdba podobne fibule iz langobardskega obdobja v Italiji je znana iz Nocere-Umbre. Tudi zlati medaljon iz Turbeta, datiran v 5. stol., ki je presenetljivo podoben figuri na naši fibuli, govori za antično tradicijo.⁵⁴

Ob stopalu desne noge je bil v tem grobu položen lonček z zanimivim in pri nas do sedaj izjemno redkim ornamentom (slika 11). Na vratu imamo dve vrsti žigosanih krogov, ki so razdeljeni na več polj, pod njima pa je motiv visečih trikotnikov, sestavljenih iz žigosanih rombov, ki so podobno kakor krogi razdeljeni na več polj. Pri nas poznamo keramiko

s podobnim ornamentom samo iz Kranja.⁵⁶ Bolj pogost pa je ta ornament na keramiki langobardskih in gepidskih grobišč Madžarske in Čehoslovaške.⁵⁶ V Jugoslaviji pa poznamo podoben motiv, razen onega v Kranju, ki sem ga že omenil, še iz Batajnice⁵⁷ in Kuzmina pri Sremski Mitrovici⁵⁸ v Sremu.

V ženskem grobu 88 smo našli ob glavi par bronastih uhanov s kocko, na levi roki železno zapestnico, okrog vratu pa bogato ogrlico. Število jagod na tej ogrlici je neprimerno večje kakor pri ostalih. Sestavljena pa je predvsem iz manjših jagod.

Manjšo ogrlico iz steklenih in jantarjevih jagod smo našli tudi v grobu 92. Razen ogrlice smo našli v grobu še en uhan s kocko in enega z zanko brez kocke ali košarice.

Sklepna razmišljanja ob poznoantičnem grobišču.

Grobišče, ki se začne v vinogradu Fanike Bohinc in se nadaljuje na travniku Antona Šketa (parc. št. 23. K. o. Rifnik) še ni v celoti raziskano. Naj mi bo dovoljeno, da na podlagi do sedaj izkopanega gradiva izrečem nekaj misli, ki bi bile lahko že tudi prispevek k dokončni dataciji grobišča.

Večina grobnih pridatkov kaže na direkten ali indirekten vpliv antične tradicije na naselbini na Rifniku. V tej zvezi bi omenil fibule iz groba 78, rimske novce 3. in 4. stol. v grobovih 39, 49, 57, 64 in 66. Močan antični vpliv vidimo tudi še na številnih uhanih s košarico in uhanih s kocko. Ta okras je na našem grobišču skoraj najpogostejši. Isto velja za bronaste igle s sploščeno in zavito glavico kakor tudi za bronaste zapestnice z odebeljenimi in nesklenjenimi konci.

Res pa je, da na grobišču lahko ugotovimo tudi nekaj povsem tujih elementov; ti kažejo na posamezne vplive tujih plemen, ki so se v naših krajih pojavila ob koncu 5. do druge polovice 6. stoletja in tu tudi krajši čas gospodovala. Manjše vojaške posadke so štiri desetletja vzdrževali Goti. Te posadke pa seveda niso mogle odločilno vplivati na strukturo ostalega prebivalstva pri nas.⁵⁹ Še krajši čas so se zadrževali v naših krajih Langobardi, ki so po lastnem izročilu prebivali v teh krajih le 22 let (od 546—568). Po letu 568 se pa tudi oni umaknejo v severno Italijo.

Za vzhodnogotski vpliv na Rifniku govori novec vzhodnogotskega vladarja Athalaricha (526—534) in vzhodnogotska fibula. Posebno fibula pa je razmeroma skromen dokaz, ker vemo, da so po vzhodnogotskem običaju Goti nosili te vrste fibul vedno paroma. O tem sem pisal že na drugem mestu.⁶⁰

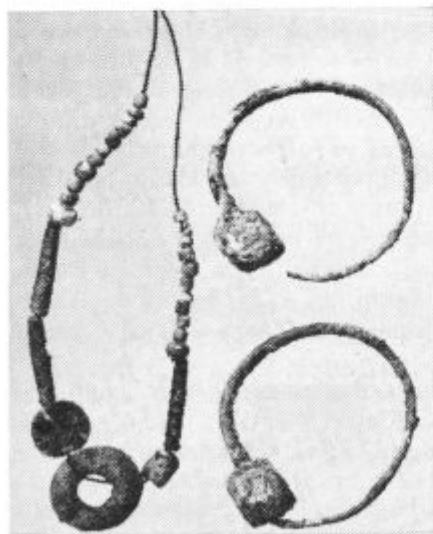
Razen tega je tu še nekaj langobardskih elementov. Sem lahko prištejemo novec langobardskega vladarja Klefa (572—574; sliki 13 in 14). V ta kulturni krog spadajo tudi S-fibule in lonček z žigosanim ornamentom.

Številni koščeni glavniki kakor tudi ogrlice, ki so na našem grobišču zelo pogosti, pa so za točnejšo datacijo skoraj brez večjega pomena, ker so razširjeni na zelo širokem prostoru in dolga stoletja.

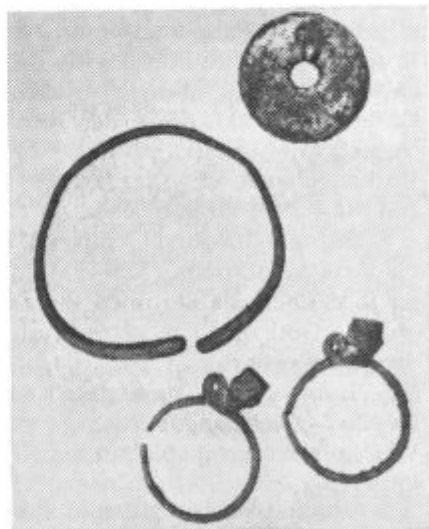
Omenil bi še dve zanimivosti, ki bosta morda pomagali k razrešitvi tega dokaj zapletenega vprašanja. Stomatolog dr. V. Krušič meni na osnovi močno razširjenega kariesa na našem grobišču, da imamo opravka s prebivalci, ki so živeli tu že dalj časa. Način njihove prehrane kaže na tak sestav, ki povzroča tako razširjeni karies. Zato v tem primeru ne bi mogli govoriti o kakšnih germanskih plemenih, še manj seveda o Slovanih. Pogost pojav kariesa je tudi eden od dokazov za to, da imamo opravka z ljudstvom, ki je tu živelo že dolga stoletja — na vsak način pa še iz časov rimske okupacije.⁶¹

Osamljen primer pa govori za nasprotno rešitev. Pri načinu pokopa sem zgoraj pozabil omeniti neko posebnost, ki sem jo opazil pri skeletu št. 58. Razen prekrizanih nog, ki sem jih omenil že zgoraj in za katere nimamo posebne razlage, je pri tem skeletu opazna tudi namerna deformacija lobanje (slika 16). Ta pa je, sicer ne pogosto, v navadi pri različnih germanskih plemenih.⁶²

Zgoraj opisano grobišče lahko po vsem, kar smo že zapisali, datiramo v prvo polovico 6. stoletja. Za 5. stol. nimamo nobenih znakov, razen fibule v grobu 78, ki je iz 4. stol. Tudi za drugo polovico 6. stol. govorijo samo posamezni kosci. Novec vladarja Klefa, ki sega v sredino druge polovice 6. stol., nam dovoljuje sklep, da je bilo grobišče opuščeno približno istočasno kakor veliko grobišče v Kranju.

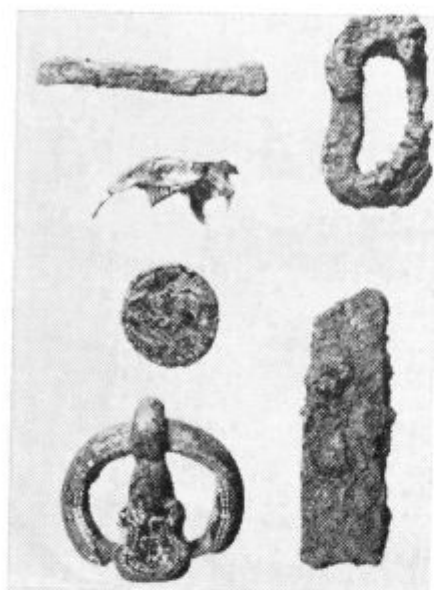

Sl. 1 — Grob 35

Sl. 2 — Grob 47

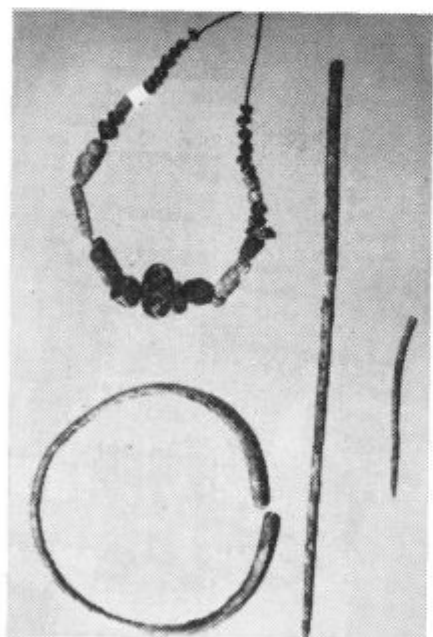
Foto Berk

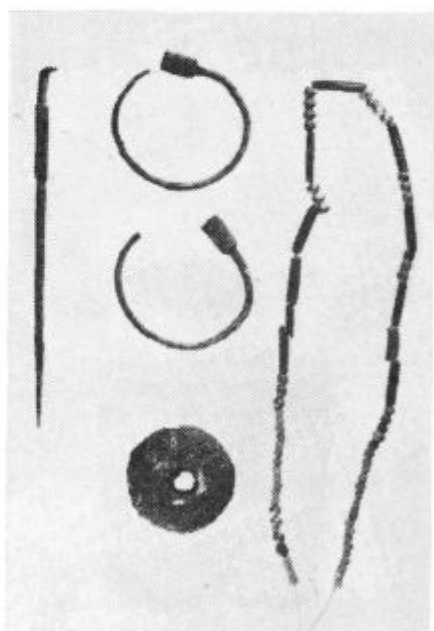
Sl. 3 — Grob 49

Sl. 4 — Fibula iz groba 50

Sl. 5 — Grob 54

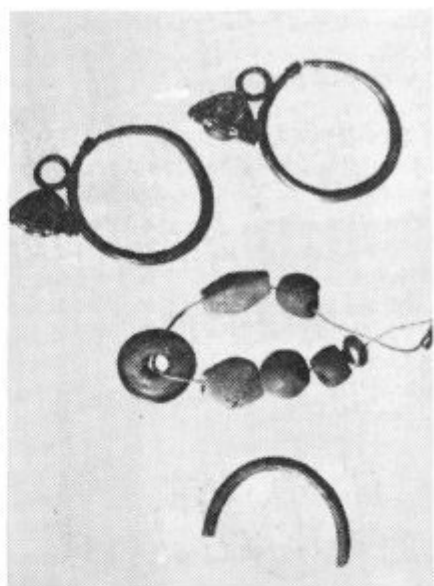

Sl. 6 — Grob 76

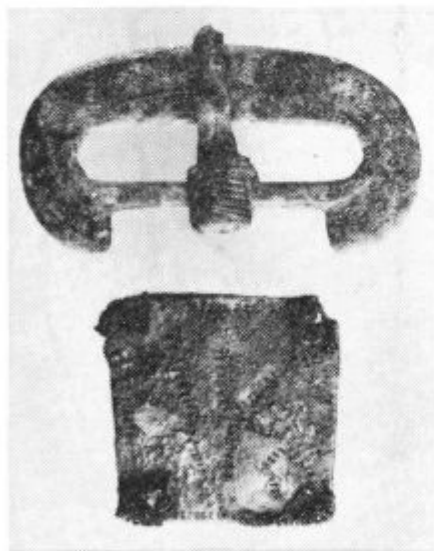
Foto Berk

Sl. 7 — Grob 78

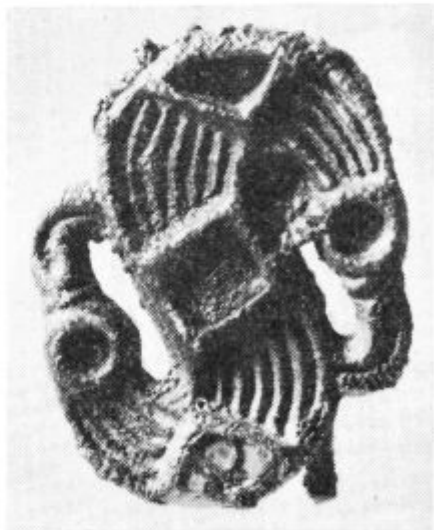

Sl. 8 — Grob 79

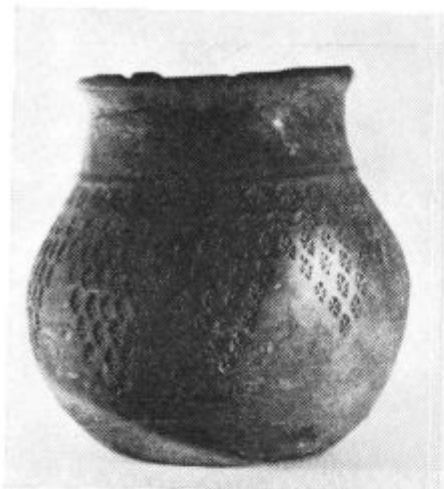

Sl. 9 — Pasna spona iz groba 83

Foto Berk

Sl. 10 — S. fibula iz groba 83

Sl. 11 — Lonček iz groba 86

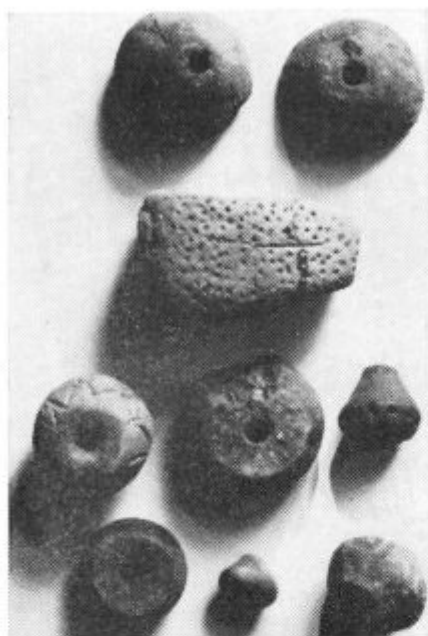
Sl. 12 — Okrogla fibula iz groba 86

Sl. 13 — Srebrnik Klefa (572—574)
iz groba 39

Sl. 14 — Srebrnik Klefa iz groba 39

Sl. 15 — Nekaj ilirskih najdb, najdenih na grobišču

Sl. 16 — Lobanja iz groba 56 z znaki deformacije

OPOMBE

¹ Fr. Kovačič, Prazgodovinske izkopanine pri Šentjurju ob južni železnici. *Casopis za zgodovino in narodopisje* II. Maribor 1905. str. 69—72.

² En del tako zbranih najdb je objavil Fr. Stare v članku: Predzgodovinsko grobišče na Rifniku pri Celju. *Arheološki vestnik* II/2. Ljubljana 1951. str. 185—203.

³ S. Pahič, Posamezne najdbe iz Rifnika, *Arheološki vestnik* VII/1—2, Ljubljana 1956. str. 51—61.

⁴ W. Schmid, Die Fortschritte der vorgeschichtlichen Forschung in Südsteiermark zwischen den beiden Weltkriegen. *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark* 36. Graz 1943. str. 141—142.

⁵ W. Schmid, Das ostgotische Dorf auf dem Reichenegg bei Anderburg, *Untersteirischer Kalender* 1944. S. 77—80.

⁶ L. Bolta, Ilirska naselbina na Rifniku pri Šentjurju. *Celjski zbornik* 1959. str. 258—276.

⁷ Isti, Ilirske najdbe iz Rifnika pri Celju. *Arheološki vestnik* VII/3, Ljubljana 1956. str. 259—291.

⁸ Glej opombo 6.

⁹ Isti, Neolitska naselbina na Rifniku, *Arheološki vestnik* XIII—XIV. Ljubljana 1962—1963, str. 287—292.

¹⁰ Glej opombo 3. Tab. 4, sl. 2.

¹¹ Glej opombo 6. Str. 271, sl. 15b.

¹² Fr. Stare, *Prazgodovinske Vače*, Ljubljana 1954. Priloga 3.

¹³ Inv.: štev.: 64730.

¹⁴ Glej opombo 12.

- ¹⁵ Glej opombo 6, sl. 16.
- ¹⁶ H. Müller—Karpe, Zeugnisse der Taurischer in Kärnten. Carinthia I. 141. Klagenfurt 1951, str. 618. Abb. 2, 20.
- ¹⁷ S. Gabrovec, Mesto Kranj v prazgodovini. 900 let mesta Kranja, Kranj 1960, str. 19. T. 4, 9, 11.
- ¹⁸ Glej opombo 6, sl. 3.
- ¹⁹ L. Bolta, Materialne ostaline Keltov v celjski okolici. Arheološki vestnik XVII. Ljubljana 1966, str. 380. T. 5, 4.
- ²⁰ Isti... str. 380, sl. 2.
- ²¹ Glej opombo 5, str. 78.
- ²² V. Kolšek, Rifnik v antiki. Celjski zbornik 1965, str. 283.
- ²³ Isti... str. 283.
- ²⁴ Isti..., L. Bolta, Rifnik (Arheološki izsledki in problematika), Arheološki vestnik XVIII. Ljubljana 1967, str. 397—416.
- ²⁵ D. Dimitrijević, Gepidska nekropola »Kormadin« kod Jakova. Rad vojvodjanskih muzeja 9. Novi Sad 1960, str. 9.
- ²⁶ Isti.
- ²⁷ Isti, str. 10.
- ²⁸ L. Bolta, AV XVIII. (1967), str. 401.
- ²⁹ D. Dimitrijević, Rad vojvodjanskih muzeja 9, (1960), str. 10.
- ³⁰ Isti.
- ³¹ Eisner J., Devinska Nova Ves, Bratislava 1952, str. 244.
- ³² V. Kolšek, Rifnik v antiki. Celjski zbornik 1965, str. 291.
- ³³ J. Kastelic, Slovenska nekropola na Bledu. SAZU Dela 13. Ljubljana 1960, str. 24.
- ³⁴ L. Bolta, AV XVIII. (1967), str. 402. T. 5, 2.
- ³⁵ J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu (1960). Tab. 14.
- ³⁶ A. Alföldi, Der Untergang der Römerrschafft in Pannonien 2. Berlin Leipzig 1926. str. 45., Tab. 6.
- ³⁷ J. Werner, Langobarden in Pannonien B. München 1962. T. 38, 3.; T. 37, 13.
- ³⁸ Isti, T. 38, 16—17.
- ³⁹ J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu (1960), T. 15.
- ⁴⁰ J. Werner, Langobarden in Pannonien B. (1962), T. 7, 1—2.
- ⁴¹ Isti, T. 38, 11.
- ⁴² Isti, T. 37, 6.
- ⁴³ J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu (1960), str. 28.
- ⁴⁴ A. Schober, Die Römerzeit in Österreich. Wien 1953. str. 181.
- ⁴⁵ A. Alföldi, Der Untergang der Römerrschafft in Pannonien 2. (1926). str. 40.; J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu (1960), str. 17.
- ⁴⁶ Z. Vinski, Körbchenohrringe aus Kroatien, Die Wiener Schule der Völkerkunde. Wien 1956. str. 564 sl.; isti, Kasnoantička baština u grobovima ranoga srednjeg vijeka kao činjenica i kao problem. Materiali 1, 1964, 105. Vinski smatra, da so zlati uhani iz groba 7 vzhodno-rimski = zgodnjebizantinski import, medtem ko so ostali izdelani v lokalnih delavnicah. Tudi srebrne uhane iz groba 79 lahko smatramo za import.
- ⁴⁷ J. Žmavc, Das Gräberfeld im Lajh bei Krainburg. Jahrbuch der Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale. Wien 1904. grob 71. št. 213a.
- ⁴⁸ Z. Kulundžić, Historija pisama. Zagreb 1957. str. 685.
- ⁴⁹ J. Werner, Langobarden in Pannonien A. (1960). str. 82.
- ⁵⁰ W. A. Jenny, Die Kunst der Germanen im frühen Mittelalter. Berlin 1940. T. 26.
- ⁵¹ D. Csallany, Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonau-becken, Budapest 1961. str. 59. Abb. 11.
- ⁵² A. Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien 2. (1926), str. 47. T. 6, 4.
- ⁵³ Isto, glej opombo 3.

- ⁵⁴ M. Maslač, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Sarajevo 1932. str. 31—33. Tab. 16.
- ⁵⁵ J. Werner, Langobarden in Pannonien B. (1962), T. 18, 2.
- ⁵⁶ Isti T. 18. T. 19.
- ⁵⁷ Seoba naroda — Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja. Zemun 1962. str. 74, sl. 4.
- ⁵⁸ Isto, str. 81. sl. 1.
- ⁵⁹ B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. SAZU Dela 7. Ljubljana 1952. str. 412.
- ⁶⁰ L. Bolta, AV XIII (1967), str. 406.
- ⁶¹ Podatek mi je posredoval dr. V. Krušič. Za ljubeznivost se mu na tem mestu zahvaljujem. Primerjaj tudi delo: V. Krušič, Karies pri starih Slovanih, SAZU Dela 6. Ljubljana 1954.
- ⁶² D. Dimitrijević, Rad vojvodjanskih muzeja 9 (1960), str. 34.; G. Müller-Kuales, Die Goten str. 1187 v knjigi H. Reinerth, Vorgeschichte der deutschen Stämme III. Berlin 1940.

ZUSAMMENFASSUNG

RIFNIK

(Urgeschichtliche und spätantike Siedlung und spätantikes Gräberfeld)

Rifnik ist ein 570 m hoher Hügel ungefähr 12 km östlich von Celje. Schon am Ende des vorigen Jahrhunderts wurden hier mehr als 150 illyrische Urnengräber entdeckt. Die Zahl der Gräber hat sich wegen der unkontrollierten Grabungen der Einheimischen noch vergrößert. Im Jahre 1905 berichtete Dr. Fran Kovačič im »Casopis za zgodovino in narodopisje« über mehr als 200 entdeckte Gräber. Das Gräberfeld befand sich ungefähr 100 m unter dem Gipfel. Die Illyrische Siedlung war aber auf dem Gipfel des Hügels. Die unteren Schichten der Siedlung gehören noch in den Übergang von der Jungsteinzeit zur Bronzezeit.

Die illyrischen Häuser sind der Form nach rechteckig, gewöhnlich mit zwei Räumen. Die Fundamente sind aus trockener Mauer, die Wände aber aus Ästen und mit Lehm beworfen. Eine grössere Menge Hüttenlehm ist noch erhalten. Ausser der gewöhnlichen Hauskeramik gibt es auch schöne Exemplare schwarzgebrannter Gefässe mit dünnen Wänden. Die Turbanrandschale gehört zu den älteren Gefässtypen in der illyrischen Siedlung.

Von den Fibeln ist eine Zweischleifenbogenfibel mit zwei Ringen die älteste. Der folgen vereinzelte Kahnfibeln. Zu den jüngeren Typen gehören die Kahnfibel und die ostnorische Fibel. Funde aus der Laténezeit sind sporadisch. Es gibt nur ein paar Fragmente von graphitierter Keramik, eine eiserne Fibel aus der mittleren Laténezeit und eine Silbermünze des Varadiner Typs der kroatischen Gruppe.

Im zweiten Jahrhundert unserer Zeitrechnung erblüht in unmittelbarer Nähe eine antike Siedlung und existiert bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts unserer Zeitrechnung. Erhalten sind noch mehrere Grundrisse von Bauten, ein römischer Kalkofen, Keramik, eine Ankerfibel und antike Münzen vom zweiten Jahrhundert weiter. Die jüngste in der Siedlung entdeckte Münze stammt aus der Zeit des Ostgotenherrschers Athalarich (526—534).

Die antike Siedlung war an der südwestlichen Seite mit einer 221 m langen Schutzmauer umgeben, die an beiden Enden mit einer Kontraformmauer verstärkt war. Das Wachhaus, das ungefähr in der Mitte der Mauer stand, wurde später derart umgebaut, dass sich der Eingang auf der äusseren Seite befand.

Das spätantike Gräberfeld ist auch noch nicht vollständig durchforscht. Bis jetzt wurden 93 Gräber entdeckt. Alle Skelette liegen in der Richtung Osten—Westen, der Kopf ist der aufgehenden Sonne zugekehrt, die Hände

liegen gewöhnlich seitlich am Körper oder im Schosse. Bei einigen Skeletten ist der Schädel nicht erhalten. Bei einem Skelette konnte man unverkennbare Zeichen einer absichtlichen Deformation des Schädels bemerken. Alle Skelette wurden frei in die Erde gelegt und nur zuweilen, wenn das Terrain verlangte, ein wenig in den Felsen eingegraben. Nur bei einem Skelette konnten wir Spuren des Brettes, worauf es ruhte, finden.

Unter den Gegenständen in den Gräbern gibt es praktisch keine Waffen. Alle Gegenstände sind entweder dekorativen oder utilitären Charakters. Vor allem gibt es Ohringe mit Würfel und Ohringe mit Körbchen. Alle Ohringe, ausser einem Paar, sind aus Bronze. Zwei Ohringe mit Körbchen sind aus Silber. Der Form und der Ausführung nach sind sie den Ohringen aus dem Gräberfeld in Bled ähnlich.

Schmucknadeln zum Festhalten der Haare oder Kleider sind auch alle, ausser einer, aus Bronze. Die Köpfchen sind gewöhnlich flachgedrückt und etwas verbogen. Eigenartig ist eine bronzene und vergoldete Nadel, die an der oberen Hälfte flachgedrückt ist und am Ende ein stilisiertes Tierköpfchen hat. Der flachgedrückte Teil hat ein Flechtbandornament.

Aus dem Gräberfeld von Rifnik sind uns bis jetzt drei Arten von Fibeln bekannt. Eine Bogenfibel ostgotischen Typs, drei S—Fibeln, charakteristisch für das Inventar der langobardischen Gräberfelder in Kranj, am Plattensee und in Cedad. Schliesslich gibt es auch drei Scheibenfibeln. Bei einer ist nur der untere Teil erhalten, die zweite hat den oberen Teil mit einer Rosette verziert, auf der dritten ist aber an der oberen Fläche eine menschliche Figur abgebildet — ein antikes Motiv, das wir auch der Fibel von Fönek finden. Alle Fibeln sind aus Bronze.

Ringe sind seltener. Auch die sind regelmässig aus Bronze. Gürtelschnallen sind aus Bronze oder Eisen. Die bronzenen Gürtelschnallen sind gewöhnlich mit einem Schildornament versehen, und eine von ihnen sieht der Gürtelschnallen aus dem Grabe Nr. 71 in Kranj ähnlich.

Zahlreich sind auch Halsbänder aus Glas- und Bernsteinperlen. Sowohl in den Gräbern von Frauen als auch in denen der Männer fanden wir häufig Kämmen aus Knochen mit einer oder zwei Reihen von Zähnen. Die Reihen sind entweder schütter oder dicht. Der Griff des Kammes, mit eisernen Nietten zusammengehalten, ist gewöhnlich mit konzentrischen Kreisen und einem Punkt oder mit verschiedenen schrägen Linien verziert.

In den Gräbern wurden auch mehrere Münzen aus dem 3. und 4. Jahrhundert gefunden. Vertreten sind Münzen der folgenden römischen Herrscher: Aurelian (270—276), Probus (276—282), Konstantin I. (306—337) und Valentinian (364—375). Im Grabe Nr. 39 fand man ausser einer Münze des römischen Herrschers Probus noch eine Silbermünze des langobardischen Herrschers Kief (572—574). Das Gräberfeld wurde wahrscheinlich in dieser Zeit aufgegeben.

Aus dem Inventar der Gräber ist ersichtlich, dass das Gräberfeld vom Anfang des 6. Jahrhunderts an benutzt wurde und dass man es ungefähr in der Mitte oder spätestens in den siebziger Jahren des 6. Jahrhunderts unserer Zeitrechnung aufgab. Zu dieser Zeit stirbt die Siedlung, die im zweiten Jahrhundert wieder aufblüht, hatte aber ihre Tradition schon zur Zeit der Illyrer, langsam aus. Die antike Tradition der Bevölkerung umfasste teilweise auch die Völkerwelle, die im 5. und 6. Jahrhundert durch unsere Gegenden ihrem Endziel — dem sonnigen Italien — zustrebte. Nur so können uns verschiedene ostgotische und langobardische Elemente am Gräberfeld von Rifnik verständlich sein.

VERA KOLSEK

IZ LAPIDARIJA CELJSKEGA MUZEJA

Po drugi svetovni vojni si je celjski muzej med ostalimi antičnimi predmeti pridobil tudi dve fragmentirani plastiki, ki sta si dokaj različni, vendar je vsaka po svoje enako zanimiva. Obema je skupno to, da je njun pomen mitološki; izdelani pa sta iz belega pohorskega marmorja.

Ko so leta 1956 restavrirali celjski Stari grad, so odkrili med odstranjevanjem ruševin okoli grajske kapele manjši marmornat kip, ki so ga prenesli v muzej. (Sl. 1). Kip je ohranjen le do polovice stegen. Glavica je odlomljena in ponovno pritrjena. Predstavlja mladeniča s polnimi, ovalnimi lici, nos in usta sta poškodovana, oči so velike, podolgovate, z vekami, lasje so dolgi, počesani s čela in kodrasto obrobljajo obraz. Spominja na baročne angelčke po naših cerkvah. Telo je golo, le pod vratom so tri gube ogrinjala — hlamide, ki mu je pokrivala hrbet. Mišice na prsih so napete. Ukrivljeni desni bok je značilen za rimsko statueto. Mladenič se je opiral na desno nogo, kar dokazuje tudi guba na levem boku. Roki drži nekoliko odmaknjeni od telesa, prsti so stisnjeni v pest in krčevito oklepajo obroča, pritrjena na krilih. Krila so bila pritrjena na hrbtu in na oba komolca, kar je še dobro vidno. Krila segajo zgoraj do višine brade, spodnji del ni ohranjen. Perje je označeno z vrezanimi polkrogli. Po načinu, kako so krila pritrjena k rokam, spoznamo, koga kip predstavlja.

Pred nami stoji bajeslovni Ikarus¹, sin Atenca Dedala, sposobnega umetnika, arhitekta in izumitelja. Pripisovali so mu razna znamenita dela v umetnosti arhaične dobe. Grške bajeslovne pripovedke nam pripovedujejo, da je Dedalus imel učenca Talosa. Zaradi Talosovih izrednih sposobnosti je postal Dedalus nevoščljiv in ga ob neki priliki vrgel z vrha Akropole v prepad. Pregnali so ga iz Aten in zbežal je na otok Kreto, h kralju Minosu. Tukaj je zgradil znameniti labirint, kamor je Minos zaprl Minotavra — pošast s človekovim telesom in bikovo glavo. Ta izrodek je nastal iz zveze Minosove žene Pasifaje in bika. Zrl je otroke in to predvsem Atence. Atenci so morali vedno znova pošiljati svoje otroke na Kreto, dokler se ni opogumil Tezej. S pomočjo Minosove hčere Ariadne je prodril v labirint in ubil pošast. Tezej in Ariadna sta zbežala. Dedala in njegovega sina Ikara, ki ga mu je rodila sužnja v Minosovi palači, je Minos zaprl v labirint. Oče je premišljeval, kako bi s sinom pobegnila preko

Slika 1. Ikarus.
Fragment
marmornega kipa

morja. Iz peres in voska je izdelal krila. Privezala sta si jih na ramena in vzletela. Dedal je srečno pristal v Kampanji, sin Ikar pa ni upošteval očetovih navodil, naj ne leti prenizko, da bi ga zajela megla in ne previsoko, da bi mu sonce stopilo krila. V mladeniškem zanosu je pozabil na očetov nauk in se dvignil visoko pod nebo. Sonce je stopilo vosek, krila so se razletela, padel je v morje in utonil. Bajka je pripovedni izraz človekovega hrepenenja po višinah.

Kip je stal kot nastavek in zaključek na nagrobniku, verjetno na enem celejanskih grobišč. Predstavlja povsem provincialno stvaritev pogrebne umetnosti, stvaritve, ki je verjetno v psihološkem smislu podobna Ganimedu.² Na nagrobnikih so Rimljani hoteli s tem motivom prikazati vso tragiko mladega umrlega človeka, ki so mu bila s smrtjo prekinjena in neizpolnjena vsa hotenja. Poznamo več primerkov po rimskih provincah. Razdelimo jih lahko na dva tipa. Prvi tip ima krila postavljena navpično, ob visečih, rahlo od telesa odmaknjenih rokah. Drug tip ima krili razprostrti tako, da se na ramenih stikata. Pripravljen je na vzlet. Oba tipa sta zastopana v Sloveniji. Prvemu pripada naš celjski Ikarus. Drugi tip je zastopan v Ljubljani³ in v Ptujju.⁴ Več Ikarovih kipov ima sosednja Flavia Solva⁵ (pri Lipnici v Avstriji), kjer sta zastopana pri štirih kipih oba tipa. Najbolj se približuje celjskemu Ikar števil. 137 iz

Slika 2.
Glava z zidno krono (marmor)

Flaviae Solvae. Zal nima ohranjenega obraza. Zelo blizu našemu je tudi Ikar iz Zagreba⁶, vendar gre tukaj za boljše delo. Na zagrebškem primerku vidimo, kako je bila stojna ploskev pritrjena na podlago (nagrobnik). Ima vdolbino za vezanje z železnim čepom, ki je bil zalit s svincem.

Celjski Stari grad nam do te najdbe ni dal nobenega antičnega predmeta in verjetno v rimski dobi ni predstavljal markantnejše posejitvene točke. Pojavlja se vprašanje, kako se je kip znašel v razvalinah srednjeveškega gradu? Lahko predpostavljamo, da so ga celjski grofje uporabili kot angela v svoji kapeli. Za to govori najdišče samo in pa vdolbinica na zatilju. V antiki je stal Ikar prosto na nagrobniku, pritrjen le s stojno ploskvijo na podlago in vdolbina na glavi ni bila potrebna. Tisoč let kasneje, ko je bil ponovno uporabljen, je bila stojna ploskev že toliko poškodovana, da ni bila več sigurna in so kip morali pritrčiti tudi na zadnji strani. Ohranjena višina kipa je 34 cm, in je nastal v II. stoletju. Inv. šte.: 223.

V Celju, v Zagati šte. 2 je bila vzdana manjša marmornata glavica (višina 24 cm) (Sl. 2). Leta 1958 si jo je muzej pridobil za svojo zbirko.

Obraz ni ohranjen. Na valovitih laseh, ki obkrožajo glavo, sedi zidna krona — corona muralis. Okrašena je s stolpi. Rimljani so jo podelili tistemu vojaku, ki je prvi preplezal zid obleganega mesta. Ta krona nam je poznana tudi iz upodobitev boginje Kybele. Umetniki so jo upodabljali z zidno krono in jo s tem simbolizirali kot ustanoviteljico vseh mest na svetu.

Božanstvo Kybele ali Magna mater⁷ — velika mati olimpijskih bogov, ima svoj izvor v Mali Aziji. Preko Grčije so prevzeli njen kult tudi Rimljani že za Hanibalovih pohodov. Vse bolj se je kult širil in v cesarski dobi prodril tudi v rimske province. Kybele je bila najprej božanstvo porajajoče moči narave, kot božanstvo kulture pa praustanoviteljica vinogradništva in poljedelstva ter s tem v zvezi vsega naprednega; ustanoviteljica mest in gradov.

Caščenje Kybele je v Celju dokazano z votivnim napisom⁸ in z dvema reliefoma,⁹ ki predstavljata Atisa — njenega ljubimca. Upodobitev boginje same pa doslej v Celju nismo poznali. Glavo z zidno krono bi lahko pripisali njej. Podobna glava se nahaja na Koroškem.¹⁰

Vsako mesto je imelo svojo mestno boginjo, ki je nosila isto ime kakor kraj. Seveda je imela tudi Celeja svojo zaščitnico — Celeia Sancta ali Celeia Augusta. To ime se nekajkrat ponovi na posvetilnih žrtvenikih,¹¹ kjer je zastopana takoj za Jupitrom in v zvezi z Norejo — Noreia Sancta, deželna boginja Norika. Mestne boginje so v rimske dobi prav tako upodabljali z zidno krono in kot zaščitnice mest so bile podobne Kybeli. Če predstavlja glava Celejo, bi bila to njena druga znana upodobitev. Prva predstavlja boginjo, sedečo na prestolu s krono, sestavljeno iz stolpičev v obzidju. Ta manjši bronasti kip se nahaja danes v Gradcu,¹² našli so ga leta 1861 v bližini Marijine cerkve na trgu V. kongresa, pri kopanju kanala. Po stiliziranih globokih kodrih, ki ji obrobljajo obraz, pripada naša glava III. stoletju. Inv. št. 225.

Naš tretji kos je del reliefa, ki je prav tako po motivu v zvezi z grško-rimsko mitologijo. (Sl. 3). Relief se je nahajal v starem lapidariju že dalje časa in si ga je muzej po vsej verjetnosti pridobil še med obema vojnoma. O njegovem najdišču nima muzej nobenih podatkov. Fragment kvadra ima sprednjo, ravno stranico reliefno obdelano. Ves kos je okrušen, prav posebno še relief. Vendar lahko spoznamo, da gre za spodnji del pilastra. V okviru, ki je danes grobo odklesan, je upodobljena gola ženska postava; njene noge so spremenjene v rastlinje, ki se v loku ukrivlja navzgor na vsako stran ob telesu. Iz teh vej poganjajo listi in vitice. Žena se drži za konca obeh vej. Iz ramen ji raste rastlinje in dvoje razprostrtih kril. Bogati lasje ji padajo na ramena. Kot visoka in mogočna krona ji rasteta iz temena glave dva velika suličasta lista, levo in desno od njih pa verjetno dva rogova obilja. Vsebinsko rogov obilja danes lahko samo slutimo, ker je kamen tukaj že odbit. Tik nad glavo so delno hranjeni še trije listi velike rozete.

Motiv reliefa je podoben reliefu iz Flaviae Solvae,¹³ kjer je pilaster v celoti ohranjen. Razlika med obema reliefoma je majhna; naš relief ima žensko postavo, ki jo spoznamo predvsem po laseh, medtem ko je

Slika 3. Izidin emblem (marmorni relief)

na reliefu iz Solve otroška postava. Relief je bil sestavni del neke grobnice. H. Kenner¹⁴ meni, da predstavlja relief iz Flavije Solve Izidin emblem; isto bi lahko rekli tudi za našega.

Boginjo Isis so najbolj častili v Egiptu, kjer ima tudi svoj izvor. Preko Grčije je prišel njen kult tudi v Rim in se je v cesarski dobi razširil po vsem rimskem imperiju, tudi v naši provinci. Iz napisa, najdenega na grškem otoku Ios-u, se nam razkrije vse bistvo boginje, hkrati pa spoznamo iz njega miselnost antičnega sveta.¹⁵

»Jaz sem Izida, vladarica vsega. Moj učitelj je bil Hermes in skupaj z njim sem odkrila ljudsko pisavo, tako ne pišejo več vsega z istimi pismenkami. Dala sem ljudem zakone in ukazala, naj jih ne spreminjajo. Sem najstarejša med Kronosovimi hčerami, žena in sestra kralja Ozirisa. Poleti se nahajam v ozvezdju psa; jaz sem tista, ki jo žene imenujejo

svojo boginjo. Zame so zgradili mesto Bubastis (v Egiptu). Ločila sem Zemljo od neba in pokazala zvezdam njihovo pot. Ukrotila sem Helija in Seleno in odkrila pomorsko plovbo. Ustvarila sem mogočno resnico. Združila sem ženo in moža... Povzročila sem, da otroci nežno ljubijo svoje starše. Preklela sem starše, ki jim manjka ljubezni. S pomočjo svojega brata Ozirisa sem preprečila ljudožerstvo. Obvezala sem ljudi, da gojijo misterije in jih naučila častiti božje podobe. Ustanovila sem svete okoliše bogov. Uničila sem moč tiranov. Povzročila sem, da ljubijo svojega žene. Dvignila sem moč resnice nad zlato in srebro. Zaradi mene je postala resnica lepa.« Tako na grškem napisu.

V provincah, severno od Alp, se je vsebina pojma Izide še razširila. Rimljani so po zasedbi provinc pustili božanstva domorodnega prebivalstva, vendar so jih poskušali istovetiti s svojimi. Tako je nastala Isis-Noreia. Kakor Izida, tako je tudi Noreia bila boginja rodovitnosti (zemlje in materinstva). Bili sta enakovredni, še več, ljudje so ju združili v eno božanstvo.

Najbližje Izidino svetišče nam je poznano v Ptujju.¹⁶ V Celju pa Izidinih votivnih spomenikov niti svetišča zaenkrat ne poznamo. Naš relief priča, da so jo častili tudi v našem mestu. Relief lahko datiramo v konec II. ali začetek III. stoletja. Velikost: 64 × 64 × 30 cm; inv. št. 214.

OPOMBE

¹ O. Seyffert, *Lexikon der klassischen Altertumskunde*, 1882, 333.

² J. Klemenc, *Arheološki vestnik*, VII, 1956, 220.

³ J. Sašel, *Kronika VI*, 1958, 3, sl. 4.

⁴ M. Abramič, *Poetovio* 58, 185.; S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, 1933, str. 155, 185, *Aquincum* 186, Sarajevo 187.

⁵ W. Modrijan, *Die Römersteinsammlung im Eggenberger Schlosspark* 1, 1965, 57–60.

⁶ A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien* 166, sl. 180 (1923). *Antikna skulptura u Hrvatskoj*, 1952, 41.

⁷ O. Seyffert, l. c. 579.

⁸ *Corpus Insc. Latinarum III* 5194.

⁹ V. Kolšek, *Celjski lapidarij*, sl. 8, 13.

¹⁰ R. Egger, *Führer durch die Antikensammlung des Landesmuseums in Klagenfurt*, 1921, 66, 97, 37.

¹¹ V. Kolšek, l. c. str. 27, št. 12–15.

¹² A. Schober, *Die Römerzeit in Österreich*, 1953, 137, tab. XXVII.

¹³ E. Diez, *Flavia Solva*, 1959, 33, 37, tab. V.

¹⁴ H. Kenner, *Jahreshefte des österr. archäologischen Institutes in Wien*, XLIII, 1958, 61, št. 34.

¹⁵ Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft IX/2,2114* (1916).

¹⁶ B. Saria, *Casopis za zgodovino in narodopisje XXXII*, 1937, 20.

ZUSAMMENFASSUNG

Nach dem zweiten Weltkrieg erwarb das Museum von Celje unter anderen Funden auch zwei interessante fragmentierte Skulpturen aus weissem Bacherer Marmor.

Das erste Fragment stammt aus Stari grad in Celje und wurde bei der Restauration der Burg in unmittelbarer Nähe der Burgkapelle gefunden. Die Plastik ist bis zu den Knien erhalten und stellt einen geflügelten Jüngling dar. Es ist ein Ikaros, der im Mittelalter in der Burgkapelle einen Engel ersetzte. Diese Ansicht unterstützt auch die Tatsache, dass aus diesem Raum bis jetzt keine Römerfunde bekannt sind und man auch auf eine intensivere Besiedlung im Altertum nicht rechnen kann. Die Statuette wurde wohl den Trümmern eines römischen Grabmals aus Celeia entnommen und in die Burgkapelle gebracht.

Im alten Teil der Stadt Celje war ein kleinerer Kopf mit einer Mauerkrone aus Bacherer Marmor eingemauert. Der Kopf ist beschädigt und das Gesicht nicht erhalten. Die Mauerkrone zeigt, dass es sich um die Gottheit Kybele oder sogar um die Stadtgöttin Celeia Sancta handelt.

Das dritte Fragment, der untere Teil eines ornamentierten Pilasters, kam in das Museum vor dem Kriege. Der Rand auf beiden Seiten der Vorderfläche ist abgemeißelt. Vom Relief ist noch eine geflügelte Frauengestalt erhalten, deren Beine in Efeuranken ausgehen. Aus dem Kopf wachsen zwei grosse Blätter und zwei Füllhörner zu einer mächtigen Krone empor. Die nächste Analogie finden wir in den Pilastern von Flavia Solva, wo sie als Isis-Emblem deklariert wurden.

MILENA MOSKON

UPODOBITVE NASELIJ IN STAVB S CELJSKEGA PODROČJA

Katalog zbirke v celjskem muzeju

Pokrajinski muzej v Celju ima v svojih zbirkah predmete, na katerih so upodobljene vedute krajev, posameznih mestnih predelov ali stavb na celjskem področju, nekatere pa celo izven tega teritorija.¹ Te upodobitve so že upoštevali raziskovalci^{2 3 4 5 6} stavbnega razvoja Celja in njegove okolice. V nobeni od razprav pa ni bilo doslej v celoti navedeno, kje se obravnavane vedute nahajajo in kje bi jih bilo še možno pregledati.

Pri tem pa je treba vedeti, da je tudi muzej dobil pregled nad celotnim gradivom šele z dokončno inventarizacijo vseh zbirk muzeja leta 1964. Ob takratnih urejevalnih delih se je namreč formiralo več tematskih zbirk, med njimi tudi povečana zbirka vedut, kot nekako dopolnilo že obstoječi zbirki.⁷ Zato smo smatrali za koristno, da objavimo seznam muzejske zbirke vedut s celjskega področja v celoti in s tem olajšamo delo bodočim raziskovalcem, obenem pa znova seznanimo javnost še z eno izmed pomembnih kolekcij celjskega muzeja.

Kakor je znano doslej, se nahajajo nekatere originalne stare upodobitve Celja in njegove okolice poleg teh, ki so v celjskem muzeju, še v zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, Albertini na Dunaju, v Studijski knjižnici v Celju, Pokrajinskem arhivu in muzeju v Mariboru, Valentiničevi muzejski zbirki v Laškem, cerkvi sv. Danijela v Celju in drugod. Žal doslej še ni bilo možno pregledati gradivo, zbrano v vseh teh zbirkah in izdelati vsaj tak katalog, ki bi kronološko zajel krajevno najpomembnejše primere. Tako se moramo še zdaj v glavnem posluževati tudi za celjsko področje Zahrovega kataloga⁸ onih vedut, ki so bile v Štajerskem deželnem arhivu do leta 1889, a še to teritorialno nepopolno, saj zajema kraje samo do vključno začetne črke M, ker je izdaja ostala nedokončana. Poleg tega kataloga nam je v pomoč tudi monografska krajevna publikacija o Rogiški Slatini,⁹ pri kateri izhajajo vse avtorjeve zgodovinsko razvojne, stavbne in urbanistične analize iz ohranjenih vedut tega kraja.

Vse kaže, da se je v celjskem muzeju začelo zanimanje za ohranitev starih vedut že prav kmalu po ustanovitvi in se nato večalo postopoma vse do leta 1945, ko so se s pomočjo Okrajnega zbirnega centra izredno pomnožile vse zbirke v muzeju. Kasneje je muzej sicer še nadaljeval z zbiranjem vedut — z nakupi¹⁰ ali zamenjavami,¹¹ vendar je bilo možnosti zelo malo. Tako lahko rečemo, da je sedanja zbirka od leta 1964 dalje enaka in za nekaj časa ne moremo pričakovati, da bi se pomembno povečala.

V celjski muzejski zbirki se upodobitve starih vedut pojavljajo na različnih umetnostno in kulturnozgodovinskih predmetih. Najpogosteje jih zasledimo na slikah in grafikah in to v različnih tehnikah, na risbah, oljih, akvarelih in freski, potem na spominskih kozarcih in na keramični vazi, na emajliranih ploščicah za oblogo sten, na fotografijah in na diplomih. Pri večini teh upodobitev ne gre s stališča umetnostnega vrednotenja za dosti več kot za dokumentarna prizadevanja in za težnjo po čim bolj verodostojni topografski prezentaciji določenega naselja ali objekta. Med gradivom je pa tudi nekaj takih realizacij, ki jih lahko obravnavamo le kot slikarsko interpretacijo, značilno za določenega ustvarjalca.¹² Zbirke pa ne ocenjujemo posebej s stališča likovnih kvalitete! Omenili bi le, da so med starejšimi avtorji povečini tuji mojstri, ki so dobivali naročila za izdelavo vedut od založnikov posameznih topografij, kasneje pa najdemo avtorje, ki so se prehodno mudili v Celju in se jim je zdelo vredno upodobiti mesto in okolico.

Za posebno zanimivost lahko smatramo Lauterbachovo¹³ in Reichertovo¹⁴ originalno risbo, ki sta služili kot predlogi za izdelavo grafik; za zdaj je še neznano, kako sta prišli oz. na kakšen način sta ti dve risbi ostali v Celju.

Umetnoobrtni predmeti, na katerih so upodobljene vedute, so domači izdelki. Posebno pomembno je, da so se ohranile vedute na steklenih kozarcih,¹⁵ na Schützovi keramiki¹⁶ in na celjskih izdelkih iz emajla,¹⁷ kajti to so dokumenti, da so v takratnem industrijskem oblikovanju uporabljali upodobitve vedut. Te so izdelovali obrtni mojstri in sicer po bolj ali manj znanih predlogah.

Najstarejša originalna veduta v celjski zbirki je iz leta 1681, najstarejša veduta samega Celja iz leta 1696,¹⁸ najmlajša pa iz leta 1960. Skoda, da ni ohranjenih več vedut, ki so nastajale v enakomernih časovnih presledkih — te bi nudile še podrobnejši pregled stavbnega razvoja v preteklosti. Največ gradiva je iz 19. stol., zlasti iz časa, ko se je pri nas in v drugih deželah v slikarstvu pojavljalo izredno zanimanje za upodabljanje narave in vedute sploh.

Časovno opredeljevanje posameznih vedut v celjskem muzeju je izvršeno na podlagi že objavljenih podatkov, danih datacij in signatur, s pomočjo podatkov o izdajah suit in drugih publikacij, v katerih so bile objavljene nekatere grafike ter končno s pomočjo podatkov v zvezi z novogradnjami, prezidavami in rušenjem posameznih stavb ali celo večjih predelov, včasih pa tudi s pomočjo noše domačinov. Ob tem datiranju je treba upoštevati nastanek skice za grafični list ali drugo, ki je nastala časovno pred njim in lahko prikazuje situacijo, ki se loči od dejanske za

časovno razliko enega ali nekaj let. To se opaža predvsem na grafičnih listih v topografijah, suitah ali potopisih. Naše letnice so pri znanih primerih vezane na čas izdaj. Pri večini kopij so navedene letnice predlog — zlasti pri onih, ki se pojavljajo večkrat, navedeni pa so tudi ostali znani podatki.

Točnejše datiranje Seebacherjevih²⁰ vedut je skoraj nemogoče. Pri tem avtorju namreč ni mogoče zaslediti izrazitejšega stilnega razvoja, listov ni nikoli datiral, signiral pa le v izjemnih slučajih. Sklepamo, da se je ukvarjal z upodobljanjem vedut ves čas svojega dela. Ohranitev njegovih grafik in likovnih del nekaterih drugih novejših avtorjev ima za Celje poseben pomen, zlasti še, ker so marsikje dokumentirane stavbe pred gradbenimi posegi v Celju okoli leta 1939, pred bombardiranjem leta 1945 in pred povojnimi gradbenimi deli, zlasti pred reguliranjem Savinje.

Za več avtorjev — slikarjev, ki so sicer podpisani, ni bilo možno doslej dobiti nobenih podatkov. Za one, katerih delovanje bi lahko povezovali s širšo slikarsko dejavnostjo, pomembno za naš teritorij, pa to celo posebej navajamo. Saj bi bil vsak pozitiven rezultat raziskav, zlasti o slikarjih Lauterbachu²⁴ in Gurniggu²⁵ pomemben doprinos k točnejši analizi slikarstva, zlasti krajinarstva na slovenskem Štajerskem v 19. stoletju.

Katalog je urejen krajevno in kronološko. Vključene so vedute krajev v celoti, pa tudi upodobitve posameznih predelov naselij ali celo stavb. Navedene mere pomenijo velikost samih upodobitev, ne pa velikost listov, le pri spominskih kozarcih in pri keramični vazi je poleg upodobitve navedena tudi velikost predmeta.

S katalogom želimo opozoriti na številne ohranjene vedute v celjskem muzeju, ki niso samo dragoceni dokumenti za raziskovalce zgodovinskega razvoja celjskega področja, temveč tudi zgovorne priče o izrednem zanimanju za naravne lepote naših krajev, za zdravilne vrelce ter za urbanistične in arhitektonske spomenike v preteklih stoletjih.

Naša dolžnost je, da te vedute zbiramo, proučujemo in očuvamo tudi za bodoče rodove.

CELJE

Mesto z okolico, predeli mesta in posamezne stavbe

1. **Mesto s Starim gradom**, z južne strani; freska, 77 × 111 cm; napis: Cilli, ostali del napisa poškodovan in nečitljiv. — S/562,²¹ C
Upodobitev je ista kot na Vischerjevem²² bakrorezu (Z/294).

Riedl poroča²³ o napisu: »Schloss und Stadt Cilli«, »Stand in Jahre 1600« in o signaturi »H I«.

Freska je bila odkrita na steni v lokalu klobučarja Chibe v Celju, Stanetova ul. 12, leta 1902 in nato prenesena v muzej. Vse kaže, da so poškodbe nastale ob snemanju s stene in ob prenosu v muzej. — 1696

2. **Mesto s Starim gradom**, z juga: litografija na emajlirani plošči, 13,4 × 23,2 cm; napis: Cilia. — KZ/1738

Predloga: bakrorez iz Vischerjeve topografije. (Z/294). — 1681¹⁷

3. **Mesto z najbližjo okolico**, s severa; akvarelirana perorisba, 53,4 × 79,2 cm; napis: Cilli in Jahr 1750; sign.: Joseph v. Rainhofen 1831 — nach dem Original des Johannes Hötzel. — G/VI-24, Z/295, C

Zahn navaja ta list, ki je bil včasih last celj. magistrata, kot starejšo kopijo v slabši izvedbi od one v graškem arhivu.

O J. Hötzlu ni bilo doslej možno dobiti nobenih podatkov, prav tako tudi ne o originalu.

Joseph von Rainhofen je bil v tistem času uslužbenec celjskega magistrata.²⁴ — 1750

4. **Mestno jedro v obzidju**, s severa (s kapucinskim mostom in cerkvijo); litografija na emajlirani plošči, 13,7 × 23,2 cm; napis: Cilli Stadtbild um 1750. — KZ/1738

Predloga: srednji del vedute št. 3. — 1750¹⁷

5. **Mesto s Starim gradom in cerkvijo sv. Miklavža**, s severa; litografija na dveh emajliranih ploščah, 13,5 × 49 cm; napis: Cilli. — ZK/1738

Predloga: lavirana risba Jakoba Ernesta Cerronija (C).²⁵ — Okoli 1760¹⁷

6. **Mesto z najbližjo okolico**, s severa (v ospredju pastirji in živina); akvarelirani bakrorez, 26,6 × 40,2 cm; napis: Die Stadt Cilli — La Ville de Cilli; sign.: Runk del. Ziegler sc. Cum priv. S. C. M. Wien, bey F. X. Stöckl. — G/VI-25, Z/296, C

Iz Stöcklove suite.

Ferdinand Runk, slikar krajin in grafik (1764-1834).²⁶

Johann Ziegler, risar pokrajin in bakrorezec (okoli 1750-1812). Delal je po svojih in tujih predlogah, zlasti po Lovru Janši in Ferdinandu Runku.²⁷ — Okoli 1810

7. **Mesto z najbližjo okolico**, z jugozahoda (s pastirjema in tremi kozami v ospredju); litografija, 25,1 × 33,7 cm; napis: Ober Steyermark, Kreisstadt Cilli; sign.: Kunike gedr. Wolf litogr. — G/VI-28, Z/298, C

Iz Kunikejeve suite.

Franz Wolf, litograf, živel na Dunaju okoli leta 1820/40.²⁸

Adolf Kunike, slikar in litograf (1777-1838), imel litografsko tiskarno in izdal več ilustriranih potopisov.²⁹ — Okoli 1825

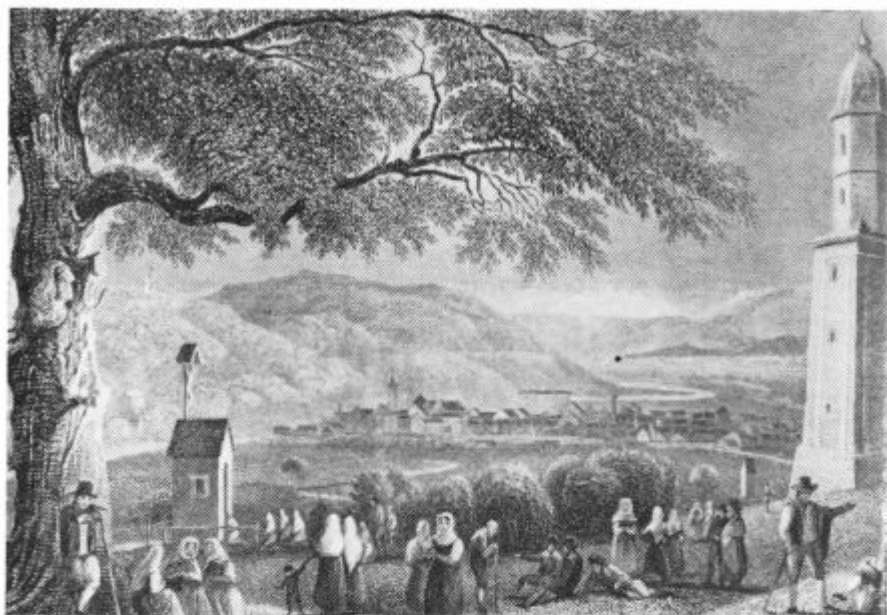
8. **Mesto z najbližjo okolico**, z jugozahoda (s pastirjema in tremi kozami v ospredju); litografija na emajlirani plošči, 13,5 × 23,2 cm; napis: Cilli. — KZ/1738

Predloga: veduta št. 7. — Okoli 1825¹⁷

9. **Mesto z najbližjo okolico**, z jugozahoda (v ospredju moška in ženska figura); jeklorez, 7,2 × 9,7 cm; napis: Cilli. — G/VI-26

Upodobitev je skoraj ista kot na listu št. 7, razlika je le v bolj ali manj realno podanem ozadju in točnosti prikaza posameznih stavb v mestnem jedru.³⁰ — Okoli 1845

10. **Pogled na mesto z jugovzhoda, izza Jožefove cerkve**, levo drevo, desno južni stolp cerkve, vmes stojijo in posedajo možje in žene; jeklorez, 9,8 × 15 cm; napis: Cilli, sign.: L. Mayer del. Leipzig d. Engl. Kunst. Anstalt, A. H. Payne sc. — G/VI-31, Z/301, C

L. Mayer: Celje, jeklorez, okoli 1845 (k št. 10)

Iz: Deutschland, J. G. Seidl: Wanderungen durch Tirol u. Steiermark II. zv. b. l. okoli 1845.

Luigi Mayer — slikar krajin ital. rodu, živel v Carigradu, potoval po Balkanu in drugod.³¹

Albert Henry Payne — grafik, slikar in ilustrator (1818-1902). Ustanovil Založbo angleškega umetnostnega zavoda v Leipzigu.³² — Okoli 1845

11. **Mesto z okolico**, z jugozahoda; barvna litografija, 22,6 × 32,3 cm; napis: Kreisstadt Cilli, Von der Westseite; sing.: Aufgenom u lith. v. Jos. Kuwasseg, Herausgeg. v. d. lith. art. Anst. d. Herib. Lampel in Gratz, gedr. b. Herib. Lampel. — G/VI-37, Z/302, C

Iz Lamplove suite.

Josef Kuwasseg — slikar in litograf (1799-1859).³³ — Okoli 1845

12. **Marijina cerkev**, načrt za gradnjo zvonika in obnovo cerkve. 2 upodobitvi: južna fasada pred renoviranjem in obnovljena fasada s stolpom; tonirana litografija, 11 × 19,3 in 23,4 × 19,3 cm; napisi: Project des Thurmbaues und der Renovierung an den Marien-Kirche in Cilli, letnica: MDCCCLVIII; sign.: auf Stein gez. v. Albert Rieger, Lit. B. Linassi in Triest. Entworfen und gez. v. Gust. Lahn. — G/VI-39, Z/323

Cerkev je bila obnovljena in zvonik zgrajen leta 1880 (arh. Bücher).³⁴ — 1858

13. **Mesto z okolico**, z vzhoda, z vzpetine levo od Kalvarije (na travniku so posamezne skupine ljudi); kolorirana risba s svinčnikom; sign. l. sp. Lauterbach.³⁵ — G/VI-40, C

H. Lauterbach: Celje, klorirana risba s svinčnikom, okoli 1859 (k št. 13)

Verjetno je risba nastala pred jeklorezom, ki ga je naredil po risbi H. Lauterbacha Heawood, tiskal in izdal pa Paynejev angleški umetnostni zavod v Leipzigu leta 1860 (Z/312). — Okoli 1859

14. **Mesto z najbližjo okolico**, z jugozahoda (z dvema splavoma na Savinji); akvarel, $39,4 \times 61,7$ cm (izredno precizna izdelava); napis: Cilli 1862, dem Localmuseum gewidmet J. Martini 1891; sign.: Josef Martini Maler und Fotograf von Rohitsch. — G/VI-56, C — 1862

15. **Mesto z okolico**, z jugozahoda (z vzpetine nad Kapucinskim samostanom), v ospredju levo grabljici; tonirana litografija, $36 \times 49,3$ cm; napis: Steyermark — Styrie, Cilli; sing.: Nach d. Natur gez. u lit. V. Waage, Ged. bei Jos. Stoufs in Wien, Verlags Eigenthum v J. Bermann in Wien. — G/VI-58, Z/315, C

Carl Waage — risar in litograf, zlasti dunajskih in avstrijskih vedut.³⁶ — Okoli 1865

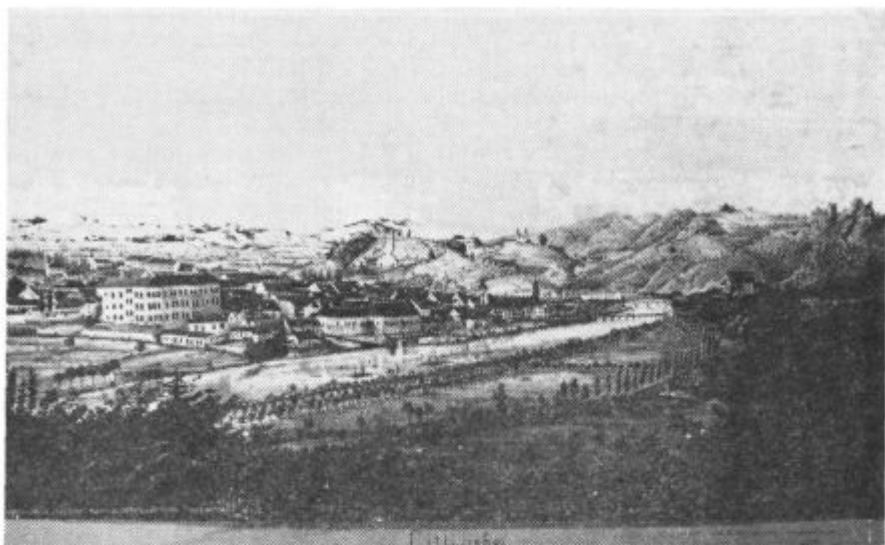
16. **Mesto z okolico**, z jugozahoda (z vzpetine nad Kapucinskim samostanom); jeklorez, $10,8 \times 15,9$ cm; napis: Cilli; sign.: Aus Kunstanst. d. Bibliogr. Institut. in Hildbh. Eigenthum d. Verleger. — G/VI-55

Verjetno je jeklorez nastal po litografiji št. 15. — Okoli 1865

17. **Mesto z jugovzhoda** (v glavnem pogled na strehe), levo izza Golgote na Kalvariji, v ospredju mož in žena; lesorez, $17,8 \times 23,4$ cm; napis: Cilli. Von Richard Püttner; sign.: R. Püttner, A. Closs XI. W. Werkmeister sc. — G/VI-61, Z/317, C

Josef Carl Püttner — slikar morja in Krajin (1821-1881).³⁷

Adolf Closs — lesorezec (1840-1894), vodil v Stuttgartu ksilografski zavod.³⁸

Josef Martini: Celje, akvarel, 1862 (k št. 14)

Iz: Unser Vaterland in Wort und Bild III. Band: Wanderungen durch Steyermark und Kärnten, Stuttgart 1878. — Okoli 1878

18. **Mesto z najbližjo okolico**, z zahoda, detajl na tiskani diplomu, $6,5 \times 21$ cm (50×66 cm) ob pokrajinski razstavi v Celju; med drugimi napisi tudi: Das Preisgericht hat dem löblichen Museal-Verein Cilli, das Diplom ehrendster Anerkennung zuerkant. Cilli am 1. October 1888; sign.: A. Kasimir Graz, Druck v Aug. Pappermann, Graz. — G/XI-75

Alojzij Kasimir, slikar in risar pokrajine, zlasti panoram (1852 Dunaj — 1930 Ptuj).³⁹ — Okoli 1888

19. **Mesto z Rajterjevega hriba**; barvna fotografija in olje na kartonu, $15,6 \times 19,5$ cm; napis: Cilli. — S/526 — Okoli 1893

20. **Breg — del Kapucinskega samostana in Stari grad**, z levega brega Savinje nad kapucinskim mostom, akvarel, $14,2 \times 19,1$ cm, med napisom na hrbtni strani tudi: Cilli, dem 8. October 1898, Victor Galimberti. — G/VI-64 — 1898

21. **Mesto z Rajterjevega hriba**, črnobela fotoreprodukcija, $19,2 \times 27,6$ cm; napis: Cilli vom Steirer Kogl.; sign.: Stengel & Co Dresden. — G/VI-f 8 — Začetek 20. stol.

22. **Tomšičev trg** — s Stanetove ulice, s tržnicami, črnobela fotoreprodukcija, $19,2 \times 27,6$ cm; napis: Cilli Hauptplatz; sign.: Stengel & Co. Dresden. — G/VI-f 7 — Začetek 20. stol.⁴¹

23. **Moško kopališče in gozdna hiša**, z levega brega Savinje; črnobela fotoreprodukcija, $19,2 \times 27,6$ cm; napis: Cilli, Sannbad und Waldhaus; sign.: Stengel & Co. Dresden. — G/VI-f 6 — Začetek 20. stol.

24. **Mesto s severa**, s pogledom na strehe središča mesta, stolp opatijske cerkve, Stari grad in Miklavški hrib. Levo spodaj je upodobljena

fasada hiše v Stanetovi ul. 10 z napisom: J. Weiner in naslednik, desno pa fasada hiše v Stanetovi ulici 4 z napisom: D. Rakusch; kolorirana jedkanica, 12 × 24,9 cm; v sredi napis: Celje. — G/XI-343

Avtorstvo pripisujemo Avgustu Seebacherju, grafiku iz Celja (1887-1940).⁴² — Okoli 1935

25. **Savinjsko nabrežje v zimskem večeru**, z desnega brega Savinje; kolorirana jedkanica, 14,5 × 26 cm; sign.: Seebacher. — G/XI-401

26. **Kapucinski most z opatijsko cerkvijo**, z desnega brega Savinje; kolorirana jedkanica, 18,6 × 25,3 cm. — G/VI-66²⁰

Prva hiša v Savinjski ulici levo je bila porušena leta 1939.

27. **Trg V. kongresa**, z Ljubljanske ceste, desno viden del severne fasade Narodnega doma in vogal Petkove hiše, levo pa fasade hiš med Prothasijevim dvorcem in minoritsko cerkvijo; kolorirana jedkanica, 24,8 × 21 cm; sign.: Seebacher. — G/XI-25

Upodobljen je pogled na del trga pred bombardiranjem 14. II. 1945.

28. **Tomšičev trg**, pogled z juga na Marijin spomenik in stojnice; jedkanica, 25 × 23 cm. — G/VI-74²⁰

29. **Tomšičev trg**, isti pogled kot na jedkanici št. 25 pozimi; jedkanica 21 × 21,1 cm. — G/VI-72²⁰

30. **Tomšičev trg**, isti pogled kot na jedkanici št. 24, a s procesijo, zato brez stojnic; jedkanica, 11,1 × 7,5 cm. — G/VI-81²⁰

31. **Kapucinski most s hišami na Bregu in Starim gradom**, z levega brega Savinje, jedkanica, 7,6 × 10,1 cm. — G/VI-70²⁰

32. **Elizabetina kapela**, pogled na prezbiterij izza južne fasade opatijske cerkve; kolorirana jedkanica, 13,5 × 12,1 cm; sign.: A. Seebacher. — G/VI-69

33. **Vodni stolp s Kocenovega trga**, kolorirana jedkanica, 15,5 × 19,6 cm. — G/VI-65²⁰

34. **Vodni stolp s Kocenovega trga**, litografija na emajlirani plošči, 13,5 × 23 cm; napis: Cilli Stadtturm. — KZ/1738 — Predloga: veduta št. 33.¹⁷

35. **Stara mitnica z grbom iz leta 1540**, pogled z Ljubljanske ceste, desno del severne fasade Narodnega doma, levo zapadna fasada hiše z mitnico; jedkanica, 24,8 × 19 cm. G/XI-79²⁰

Stara mitnica je bila porušena leta 1939, hiša za njo in severni trakt Narodnega doma pa ob bombardiranju 14. II. 1945.

36. **Fasada hiše z vzdanimi antičnimi spomeniki** (tkzv. »vrata z antikami« na nekdanji hiši v Zidanškovi ulici 14); kolorirana jedkanica, 6,4 × 12 cm. — G/XI-304²⁰

Hiša je bila ob bombardiranju 14. II. 1945 porušena, antični spomeniki so zdaj v celjskem lapidariju.

37. **Stara grofija**, s severozahodnega dela Muzejskega trga, levo fasadi hiš, nato stolp opatijske cerkve; kolorirana jedkanica, 20,5 × 25,3 cm; sign.: Seebacher. — G/VI-67

38. **Stara grofija**, s severozahodnega dela Muzejskega trga, levo fasadi hiš, nato stolp opatijske cerkve; litografija na emajlirani plošči, 13,5 × 23,5 cm; napis: Cilli Grafei. — KZ/1738 — Predloga: veduta št. 37.¹⁷

Avgust
Seebacher:
Celje —
Stara mitnica,
jedkanica
(k št. 35)

39. **Stara groflja**, del fasade s severozahodnega dela Muzejskega trga; jedkanica, 17,8 × 13,8 cm. — G/VI-77²⁰

40. **Četrta kapela Kalvarije na Aljaževem hribu**, pogled na fasado; jedkanica, 11,5 × 7,6 cm. — G/VI-80²⁰

41. **Golgota**, skupina plastik na Aljaževem hribu, z vzhoda; jedkanica, 7,8 × 11,3 cm. — G/VI-73²⁰

42. **Kapucinski most, stopnišče in fasada cerkve sv. Cecilije**; o. pl. 100 × 80 cm. Avtor neznan. — S/197 — Okoli 1937

43. **Savinjsko nabrežje**, pogled na fasade hiš in stolp opatijske cerkve, desno spodaj Friderikov stolp; jedkanica, 24,7 × 14 cm, napis: Aus Alt Cilli, sign.: Hermann Silvey. — G/VI-84

44. **Cerkev sv. Duha in hiše pred njo**, pogled s Stanetove ulice; akvarel, 13 × 21 cm, sign.: Wille 43. — G/VI-86 — 1943

45. **Savinjsko nabrežje**, pogled na hiše z jugovzhoda; akvarel 24,7 × 18,5 cm, sign.: Wille 43. — G/VI-85 — 1943

46. **Gledališki stolp**, s severozapada, pred njim dve smreki; akvarel, 24,5 × 18,2 cm. — G/XI-9 — Avtorstvo pripisujemo Willeju.

47. **Prezbiterij Elizabetine kapele**, pogled izza severne stene prezbiterija opatijske cerkve; akvarel, 19 × 20 cm; sign.: Wille 43. — G/VI-87 — 1943

48. **Kapucinski most in kapucinski samostan**, s Savinjskega nabrežja; akvarel, 21,7 × 30 cm, sign.: A. Klinger 1944.

Anton Klinger, slikar (1885-1945), poučeval risanje v Celju.⁴³ — G/XI-58 — 1944

49. **Savinjsko nabrežje**, s hišo na Slomškovem trgu in stolpom opatijske cerkve; akvarel, 30,2 × 22 cm; sign.: A. Klinger 1944. — G/XI-11 — 1944

50. **Marijino znamenje na Dolgem polju in cerkev sv. Duha**, pogled s severozahoda; akvarel, 30 × 21,8 cm; sign.: A. Klinger 1944 — G/XI-8

51. **Dvorišče starih hiš v Celju**; jedkanica, 24 × 20,7 cm, napis: Staro Celje, sign.: Deržek A. 53. — G/VII-56

Avgust Deržek — živi v Celju, z jedkanico se je ukvarjal le nekaj let — največ z motivi iz Celja.⁴⁴ — 1953

52. **Mesto pozimi**, s kapucinskega mosta ob levem bregu Savinje; jedkanica, 21,5 × 16,6 cm, napis: Celje januarja, sign.: AD 54 (Avgust Deržek). — G/VII-52 — 1954

53. **Stolp opatijske cerkve in strehe bližnjih hiš**, v ozadju Stari grad; barvna jedkanica, 22,2 × 19,6 cm, napis: Celje, sign.: AD 1954, Deržek Avg. — G/XI-58 — 1954

54. **Dom Osvobodilne fronte**, del vzhodne fasade; jedkanica, 24,4 × 18,1 cm; napis: Celje — Gubčeva ulica, sign.: AD 54 Deržek. — G/VII-53 — 1954

55. **Stara grofija**, del fasade z Muzejskega trga; barvna jedkanica, 24,7 × 20,9 cm; napis: Celje — Muzej; sign.: AD 1954 Deržek. — G/XI-57 — 1954

56. **Savinjsko nabrežje**, pogled na Glasbeno šolo in sprehajališče; o. pl. 49 × 60 cm; sign.: MK 55. — S/121

Maks Kavčič, akad. slikar, živi v Mariboru.⁴⁵ — 1955

57. **Stara grofija**, s severozahodnega dela Muzejskega trga; oljekarton, 38,9 × 48 cm. — S/290

Avtor: Zvonimir Mušič — živi v Zagrebu.⁴⁶ — Okoli 1960

STARI GRAD⁴⁷ (ZGORNJE CELJE)

60. **Stari grad**, s severozahoda; črnobela fotografija upodobitve po stari predlogi, 32 × 61 cm; signatura nejasna. — G/VI-f 2 — 1690

61. **Stari grad**, z jugovzhoda; črnobela fotografija upodobitve po stari predlogi, 37,3 × 58,7 cm. — G/VI-f 3, C⁴⁸ — 1690

62. **Stari grad**, pogled s severovzhoda na razvaline in dolino Savinje proti Laškemu, v ospredju sedi pastir s tremi kozami; jeklorez, 9,6 × 15 cm; napis: Ober-Cilli; sign.: gez. v. Mayer, gest. v. Hinschliff. — G/VI-35, Z/328

Iz: J. G. Seidl: Wanderungen durch Tirol u. Steiermark II. zv. b. I. — 1845

63. **Stari grad, s severozahoda**, v ospredju pri Savinji stoji ribič; tonirana litografija, 12,4 × 17,7 cm; napis: Cilli. — G/VI-46, Z/329

Iz Reichertove suite I. zv.⁴⁹ — 1863

64. **Stari grad**, pogled s severovzhoda na razvaline in dolino proti Laškemu; lesorez, 8,2 × 13,2 cm; sign.: Rich. Püttner X A. v. A. Closs f. sc. — G/VI-60, Z/330

Iz: Unser Vaterland in Wort und Bild III: Wanderungen durch Steiermark und Kärnten, Stuttgart 1878. — 1878

65. **Stari grad**, z jugovzhodne strani; črnobela fotografija, 17,1 × 22,7 cm; sign. na hrbtni strani: Joh. Martin Lenz Cilli 28. Mai 1906. — G/VI-f 11 — 1906

66. **Stari grad**, z vzhoda; črnobela fotografija 17,1 × 22,9 cm; sign. na hrbtni strani: Joh. Martin Lenz Cilli 13. Jun. 1906. — G/VI-f 12 — 1906

67. **Stari grad pozimi**, z levega brega Savinje proti mostu; jedkanica, 20,1 × 28 cm. — G/VI-76²⁰

Odtis iste plošče tudi koloriran in signiran: Seebacher, G/VI-68.

68. **Stari grad pozimi**, isti pogled kot pri veduti št. 67; jedkanica, 8 × 11,8 cm. — G/VI-79²⁰

69. **Stari grad**, — z vzhoda; jedkanica, 7,5 × 10 cm. — G/VI-71²⁰

70. **Stari grad iz Pečovnika** oz. poti na Celjsko kočo, v ospredju žene s košarami na glavah; jedkanica, 11,4 × 8 cm; sign.: AS. — G/XI-78²⁰

71. **Stari grad — s severa**, v ospredju desno 2 moški figuri, levo nekaj ogenj; jedkanica, 8 × 11,4 cm. — G/VI-78²⁰

72. **Stari grad** — izza obzidja na južni strani; kolorirana jedkanica, 16,1 × 13,9 cm. — G/VI-83²⁰

73. **Stari grad s severovzhoda**; olje-karton, 58 × 75,2 cm; sign.: Hans Hamman 1929. — S/125. — 1929

74. **Stari grad** — pogled od glavnega vhoda proti Friderikovemu stolpu; jedkanica, 28,9 × 23,2 cm; napis: Stari grad; sign.: AD 1955 Deržek. — G/XI-63 — 1955

75. **Zagrad** — del naselja pod Starim gradom (brez vključitve grajskih razvalin), iznad desnega brega Savinje; olje-karton, 22,2 × 32 cm, sign.: C. Ščuka 52. — S/92

Cvetko Ščuka — slikar, živi v Celju.⁵⁰ — 1952

NASELJA IN POSAMEZNE STAVBE IZVEN CELJA

76. **Blagovna**, pogled na grad; bakrorez, 13,1 × 21,5 cm; napisi: Reifenstein S. Rosalia Reichenek, sign.: Vischer Geograph delin Andr. Trost. — G/VI-12

Iz Vischerjeve topografije.

Georg Mathäus Vischer, risar in kartograf (1628—1696); njegovo življenjsko delo je kartografija in topografija mest, gradov in samostanov iz Zgornje in Spodnje Avstrije ter Štajerske.⁵¹

Andreas Trost, bakrorezec (umrl 1708 v Gradcu), okoli leta 1677 je bil Vischerjev sodelavec pri izdaji topografije, leta 1678 pa Valvasorjev.⁵² — 1681

77. **Dobrna z najbližjo okolico**, z jugovzhoda; risba s svinčnikom, 34 × 41,7 cm; napis: Bad Neuhaus, sign.: C. Reichert 22/IX 863. — G/VI-57

Vse kaže, da gre za originalno risbo Carla Reicherta, ki se je verjetno mudil v Dobrni pred izdajo albuma; tonirana litografija po navedeni risbi je objavljena v III. zv. te izdaje.⁴⁹

Carl Reichert — slikar žanra in krajine (1836, Dunaj — 1918, Graz).⁵³ — 1863

78. **Frankolovo**, grad z jugozahoda, v ozadju razvaline lindeškega gradu; kolorirana litografija, 21,4 × 29,8 cm; napis: Gut Sternstein in Cillier Kreis; sign.: Aufgen. u. lith. v. J. Kuwasseg, herausgeg. v. d. lith. art. Anstalt d. H. Lampel in Graz, gedr. b. H. Lampel. — G/VI-38

Iz Lamplove suite. — Okoli 1845

79. **Gorica pri Velenju**, pogled na grajsko arhitekturo in razvaline gradu, v ospredju gospodarsko poslopje in hiši; bakrorez, 12,7 × 21,4 cm; napis: Eggenstein. — G/VI-2, Z/374

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

80. **Gorica pri Velenju**, grajska arhitektura, pred njo vodnjak, desno 2 stavbi, na hribu v ozadju razvaline gradu; bakrorez, 12,1 × 19,5 cm; napis: Eggenstein. — G/VI-3, Z/375

Vischerjev bakrorez iz leta 1690 (kasnejši odtis). — 1690

81. **Gorica pri Velenju**, pogled na graščino, pred njo kozolca; tonirana litografija, 12,6 × 17,9 cm; napis: Eggenstein, sign.: Druck v A. Leykam's Erben in Graz. — G/VI-47, Z/377

Iz Reichertove suite. — 1864

82. **Gornji grad**, grajski kompleks s severa; bakrorez, 12,4 × 21,1 cm; napis: Oberburg. — G/VI-1

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

83. **Grmovje**, grajska arhitektura z gospodarskimi poslopji, vrtovi ter bližnje okolico; bakrorez, 12,6 × 21,6 cm; napis: Hofrain, sign.: A. Trost f. — G/VI-4

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

84. **Igla**, z levega brega Savinje, po Savinji bredejo ljudje in živina; jeklorez, 15,1 × 9,5 cm; napis: Die Nadel, sign.: L. Mayer del. A. H. Payne sc. — G/VI-34

Iz J. G. Seidl: Wanderungen durch Tirol u. Steiermark II. zv. b. I. — okoli 1845

85. **Jelšin grad (Šmarje pri Jelšah)**, z jugozahoda; bakrorez, 25 × 21,8 cm; napis: Erlachstein-Sumarreien. — G/VI-20, Z/509

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

86. **Jurklošter**, cerkvena arhitektura in razvaline samostana z jugozahoda; bakrorez, 12,2 × 20,9 cm; napis: Geirach Abkomene Carthusen. — G/VI-16, Z/701

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

87. **Kačji grad pri Dobrni**, grad, cerkev, zdravilišče in okolica z vzhoda; bakrorez, 13,2 × 21,6 cm; napis: Schlangenburg Sambt der bey ligenden Töplitz und Wildpad S Johans Töplitz; sign.: A. Trost. — G/VI-17

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

88. **Laško**, pogled na mesto z desnega brega Savinje; napis: Tifer Saan fluss; bakrorez, 12,6 × 21,3 cm. — G/VI-8

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

89. **Lemberg pri Dobrni**, pogled na grad in nekatere hiše, z jugovzhoda; bakrorez, 12,7 × 21,5 cm; napis: Lemberg. — G/VI-7, Z/2687

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

90. **Lemberg pri Dobrni**, pogled na grad; motna gravura na rdeči prevleki med rdečimi robovi na steklenem spominskem kozarcu (R — 6,7 cm, v — 11 cm), 4 × 6 cm, napis: Lemberg. — KZ/84

Na istem kozarcu tudi veduta št. 119 — sredina 19. stol.

91. **Lemberg pri Dobrni**, veža v gradu; akvarel, 25,6 × 24,6 cm; napis: Vorhalle in Schlosse Lemberg; sign.: C. J. van Hulstijn f. 1856. — G/XI-12

Cornelis Johannes van Hulstijn — holandski slikar cvetličnih tihožitij in pokrajine, živel v 3. četrtletju 19. stol. v Celju in okolici.⁵⁴ — 1856

92. **Lemberg pri Dobrni**, grad z okolico, s severozahoda; tonirana litografija, 12,3 × 17,2 cm; napis: Lemberg. — G/VI-48, Z/2690

Iz Reichertove suite I. zv. — 1863

93. **Logarska dolina**, pogled na dolino in kmetijo, na desni v ospredju slikar pred slikarskim stolalom in stoječa moška figura; o. pl. 28,4 × 36,7 cm; sign.: Gurnig Cilli 1840.⁵⁵ — S/2 — 1840

94. **Logarska dolina**, v ospredju ob ograji mož in žena z živino, v ozadju kmetija in hribi; jeklorez, 9,7 × 5,4 cm; napis: Logarthal; sign.: L. Mayer del. A. H. Payne sculp. — G/VI-32, Z/2806 — Okoli 1845

Iz: J. G. Seidl: Wanderungen durch Tirol und Steiermark II. zv. b. 1., okoli 1845.

95. **Nazarje**, samostan s cerkvijo Marije Nazaret, s severovzhoda; bakrorez, 12 × 20,5 cm; napis: Nazaret. — G/VI-15

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

96. **Novi klošter**, samostan z jugovzhoda; bakrorez, 13,3 × 22 cm; napis: Nevclösterl Prediger Ordens. — G/VI-10

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

97. **Pilštanj**, pogled na grad in del naselja, s severozahoda; bakrorez, 12,7 × 21 cm; napis: Beilenstein. — G/VI-21

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

98. **Pirešica, grad**, v ospredju hišica in vodnjak; bakrorez, 12,3 × 19,7 cm; napis: Helfenberg. — G/VI-6, Z/2238

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

99. **Pirešica**, grad z dvema hišicama v gozdu pod ograjo in dvema figurama na poti; bakrorez, 12,7 × 21 cm; napis: Helfenberg, sign.: A. Trost f. — G/VI-5, Z/2249. Iz Vischerjeve topografije (pozen odtis). — 1681

100. **Planina**, grad in naselje pod njim; litografija na emajlirani plošči, 13 × 23,2 cm; napis: Montpreis. — KZ/1738

Po starejši predlogi. — Verjetno iz 18. stol.¹⁷

101. **Planina**, naselje in grad, v ospredju na poti žena z otrokom, mož na vprežnem vozu in jezdec z dvema konjema; jeklorez, 19,8 × 15 cm; napis: Schloss Montpreis; sign.: gez. v. L. Mayer, Druck von F. A. Ziehl in Leipzig gest. v. W. Witthöf Dresd. — G/VI-33 — Okoli 1845

102. **Planina**, naselje in grad s severa; tonirana litografija, 12,5 × 7,8 cm; napis: Montpreis. — G/VI-45

Iz Reichertove suite I. zv. — 1863

103. **Podčetrtek**, grad s severovzhoda; bakrorez, 12,3 × 21,6 cm; napis: Landsperg. — G/VI-13, Z/2637

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

104. **Podčetrtek**, naselje in grad s severovzhoda; tonirana litografija, 12,4 × 17,2 cm; napis: W. Landsberg, sign.: Druck v. V. Leykam's Erben in Graz. — G/VI-44, Z/2639

Iz Reichertove suite III. zv. — 1864

105. **Prebold**, grad s severa; bakrorez, 12,7 × 21,7 cm; napis: Pragwald S. Magdalenberg; sign.: Vischer delin. A. Trost sculpsit. — G/VI-19
Iz Vischerjeve topografije. — 1681

106. **Prebold**, stavba predilnice in tkalnice ter grad s severa; tonirana litografija, 12,4 × 17,2 cm; napis: Pragwald; sign.: Druck v. V. Leykam's Erb. in Graz. — G/VI-43

Iz Reichertove suite III. zv. — 1864

107. **Rimske Toplice**, pogled na stavbo zdravilišča, v ospredju ob Savinji čoln, desno po cesti pelje kočija; litografija z iglo, 8,7 × 4,7 cm; napis: Tüffer Bad in Cillier Kreis in Untersteyer. — G/VI-27

Iz Stare Kaiserjeve suite. — 1825

108. **Rimske Toplice**, zdravilišče in okolica, z desnega brega Savinje, levo splav, v ospredju dva antična kamna in dve kravi, desno skupini sprehajalcev; litografija, 34,4 × 43,4 cm; napis: Römerbad Tüffer bei Cilli in Untersteyermark — nebst der projectierten Wien—Triester Eisenbahn; sign.: auf Stein gezeichnet von Therese d'Eissl Triest Lit. Linassi & Co. — G/VI-30

Therese Eissl — slikarka, roj. 1792 Wiener—Neustadt, živala na Dunaju, v Grazu in Dresdenu.⁵⁶ — Okoli 1830

109. **Rimske Toplice**, zdravilišče z desnega brega Savinje; jeklorez; 9,7 × 15 cm; napis: Bad Tüffer; sign.: Fiedler pinx. Stabil art. Lloyd austr. — G/VI-51

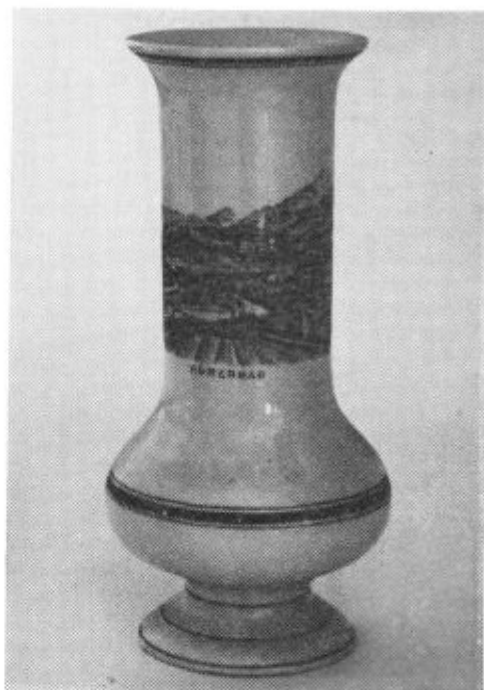
Bernard Fiedler — slikar vedut (1816—1904), živel v Carigradu in Trstu.⁵⁷ — Okoli 1860

110. **Rimske Toplice**, zdravilišče z najbližjo okolico, s severa, most čez Savinjo; nalepljena grafika pod glazuro na keramični vazi, 6,2 × 10 cm (8,1 × 8,7 × 22,2 cm), napis: Römerbad. — KZ/265

Izdelek Keramične industrije Schütz, Liboje — po starejši predlogi. — Zadnja četrtna 19. stol. ⁵⁸

111. **Rimske Toplice**, okolica, skupina sprehajalcev nad desnim bregom Savinje, s pogledom na most in prihajajoči vlak; jeklorez, 9,4 × 14,6 cm; napis: Gegend bei Bad Tüffer (auf d. K. K. Südbahn zwischen Cilli u Laibach); sign.: A. Fesca sc. Fiedler Stich u. Druck d. Kunst Anst. d. Oestr. Lloyd in Triest. — G/VI-50

Rimske Toplice
Schützova keramična vaza
(k. št. 110)

Iz Mandl-Seidl: Die Staatsbahn von Wien bis Triest mit ihren Umgebungen, Triest 1856. — 1856

112. **Rogaška Slatina**, z jase na severovzhodni strani starega vrelca Tempel; litografija z iglo, $24 \times 34,6$ cm; napis: Sauerbrunn bey Rohitsch, Hochanschnlichen Herrn Herrn Ständen Steier... Eigenthümern dieser Heilquelle gewidmet (del napisa poškodovan). — G/VI-29, R/11 — 1825

113. **Rogaška Slatina**, frontalni pogled na fasado Tempela, v ovalu, ki ga obdajata cvetlična venca in napis; motno brušeno v globino na prozornem kristalnem steklenem bokalu, $6,7 \times 4,7$ cm ($7,4 \times 10 \times 13,3$ cm); napis: Andenken von Sauerbrun. — KZ/52

Podobnost z upodobitvijo Tempela J. Klarmanna iz leta 1835
— R/13. — Okoli 1840

114. **Rogaška Slatina** — z okolico, upodobljenih 9 vedut; jeklorez, $17,4 \times 26,7$ cm z glavnim napisom: Sauerbrunn (bei Rohitsch) und Umgebungen in napisi pod posameznimi vedutami: Ignazbrunnen, Markt Rohitsch mit dem Donatiberg, Pfarrkirche Kostreinitz, Ferdinandsberg, Sauerbrunn, Brunnentempel, Traiteur und Posthaus mit dem Triestiner Kogel, Die Wandelbahn, Heiligenkreuz; sign.: C. Kreuzer del Stich u. Druck d. Kunst Anst. d. Oestr. Lloyd in Triest — P. Ahrens sc. — G/VI-54, R/47-51 — 1855

115. **Slovenske Konjice**, razvaline gradu Tattenbach; litografija na emajlirani plošči; napis: Ruine Gonobitz. — KZ/1738

Predloga: bakrorez iz Vischerjeve topografije. — 1681¹⁷

Tempel
v Rogaški Slatini,
Spominski
kozarec, ok. 1840
(k št. 113)

116. **Slovenske Konjice**, trg ob prihodu Ferdinanda na poti v Trst (v ozadju razvaline grada Tatenbach); litografija na emajlirani plošči, napis: Markt Gonowitz. — KZ/1738

Predloga iz leta 1830. — 1830

117. **Šoštanj z najbližjo okolico**, s severozahoda; tonirana litografija, 12,3 × 17,5 cm; napis: Schönstein; sign.: Druck v. A. Leykam's Erb. in Graz. — G/VI-42

Iz Reichertove suite III. zv. — 1864

118. **Velenje**, grad in naselje pod njim, s severozahoda; bakrorez 12,4 × 21,7 cm; napis: Wöllänä. — G/VI-9

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

119. **Velenje**, pogled na grajsko arhitekturo; motna gravura na rdeči prevleki med rdečimi robovi na steklenem spominskem kozarcu (6,7 × 11 cm) — 3,5 × 7,4 cm; napis: Schloss Wöllän in Neuhaus. — KZ/84

Na istem kozarcu tudi veduta št. 90. — Sredina 19. stol.

120. **Vitanje z najbližjo okolico s severovzhoda**; litografija, 25,2 × 34,4 cm; napis: Unter Steiermark — Markt und Ruinen Weitenstein; sign.: Kunike gedr. In. Stein gez. v. F. Wolf. — G/XI-108

Iz Kunikejeve suite. — Okoli 1825

121. **Vitanje**, razvaline obeh gradov in del naselja, s severovzhoda; jeklorez, 9,8 × 14,9 cm; napis: Die Weitensteiner Schlöser — Ruinen; sign. L. Mayer, A. H. Payne sculp. — G/VI-36

Franc Wolf: Vitanje, litografija, okoli 1825 (k št. 120)

Iz: Duller-Deutschland, 1845 in J. G. Seidl: Wanderungen durch Tirol u. Steiermark II. — okoli 1845

122. **Vitanje**, razvaline obeh gradov in del naselja, s severovzhoda; lesorez, 16,5 × 11,7 cm; napis: Weitensteiner Schlösser; sign.: Rich Püttner A. Closs f. inc. — G/VI-62

Iz Unser Vaterland in Wort und Bild III. Band: Wanderungen durch Steiermark und Kärnten, Stuttgart 1878. — 1878

123. **Vojnik** z najbližjo okolico, s severozahoda; akvarel, 17,2 × 26,5 cm; napis: Hochenegg; sign.: SE 79. — G/VI-63 — 1879

124. **Vrbovec**, grad v Nazarjih, samostan in cerkev Marije Nazaret, s severovzhoda; bakrorez, 12,3 × 21,9 cm; napis: Altenburg, Maria Nazareth, Saan fluss. — G/VI-14, Z/84

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

125. **Zalog**, graščina in gospodarsko poslopje; bakrorez, 12,7 × 21,7 cm, napis: Saloch, sign.: A. Trost. — G/VI-11

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

126. **Zidani most**, pogled na most in delavsko naselje Mailand; jeklorez; napis: Steinbrück (auf k. k. Südbahn zwischen Cilli u Laibach); sign.: Fiedler dis. Stich u. Druck d. Kunst. Anst. d. Oestr. Loyd in Triest. — G/VI-52, M⁰⁰

Iz: Mandl-Seidl: Die Staatsbahn von Wien bis Triest — mit ihren Umgebungen, Triest 1856. — 1856

127. **Ziče**, samostan, z juga; bakrorez, 13,4 × 22,1 cm; napis: Closter Seiz. — G/VI-18

Iz Vischerjeve topografije. — 1681

128. **Ziče**, samostan, levo »gastuž«; litografija na emajlirani plošči, 13,5 × 23 cm; napis: Ruine Seitz. — KZ/1738

Po starejši predlogi.¹⁷

129. **Žovnek**, pogled na grad; litografija na emajlirani plošči, 13,7 × 23,5 cm; napis: Schloss Saaneck. — KZ/1738

Predloga: bakrorez iz Vischerjeve topografije. — 1681¹⁷

130. **Žovnek**, razvaline grada z jugovzhoda; tonirana litografija, 17,7 × 12,6 cm; napis: Saaneck; sign.: Druck v. A. Leykam's Erb. Graz. -- G/VI-41

Iz Reichertove suite. — 1864

131. **Žovnek**, pogled na razvaline starega gradu; litografija na emajlirani plošči, 13,5 × 23,4 cm; napis: Ruine Saaneck.

Po starejši predlogi.¹⁷

OPOMBE

¹ Zdaj objavljamo le vedute s celjskega muzejskega področja.

² Janko Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja, Celje 1957.

³ Jože Curk: Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris, Celjski zbornik (CZ) 1963, (C). Nahajališče navaja le za veduto št. 1.

⁴ Jože Curk: Razvoj celjske mestne vedute, CZ 1957, (C). Nahajališče navaja le za veduto št. 1.

⁵ Jože Curk: Grad Gornje Celje, CZ 1957 (C).

⁶ Gerhard May: Cilli — Stadt, Landschaft, Geschichte, Cilli 1943.

⁷ Te vedute so bile razstavljene na občasni razstavi v celjskem muzeju, leta 1963.

⁸ Josef von Zahn: Stiria illustrata, Graz 1882—1889 (Z).

⁹ Adolf Režek: Rogaška Slatina na starih slikah, fotografijah, zemljevidih, spomenikih in kozarcih, Rogaška Slatina 1964 (R). Avtor dosledno navaja, kje se obravnavano gradivo nahaja.

¹⁰ Št. kataloga: 13, 17, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 64, 74, 75.

¹¹ Št. kat.: 93 — zamenjava s Pokrajinskim muzejem v Mariboru.

¹² Št. kat.: 56, 57.

¹³ Št. kat.: 13.

¹⁴ Št. kat.: 77.

¹⁵ Št. kat.: 90, 113, 119. Kozarca sta izdelka ene od domačih glažut (po čeških vzorih), prav tako tudi rezanje in graviranje arhitektonskih objektov na njih.

¹⁶ Št. kat.: 110.

¹⁷ Št. kat.: 2, 4, 5, 8, 34, 38, 100, 115, 116, 128, 129, 131. Te plošče so nastale v letih 1942—1943 v Tovarni emajlirane posode v Celju. Baje jih je izdelal takratni vodja dekorativnega oddelka Farkaš za lastnika tovarne.

¹⁸ Št. kat.: 1. Konservator Riedl je ob odkritju leta 1902 razbral letnico 1600, v inventarni knjigi muzeja (1903 inv. št. 27) je navedena letnica 1696, Jože Curk pa postavlja letnico 1690 oz. konec 17. stol. Z ozirom na upodobljene arhitektonske objekte lahko smatramo leto 1696 za čas nastanka freske.

¹⁹ Št. kat.: 57.

²⁰ A. Seebacher je avtor grafik: št. kat. 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 67, 68, 69, 70, 71, 72.

²¹ Inventarne knjige Pokrajinskega muzeja v Celju — zbirka slik (S), zbirka grafike (G), zbirka kulturne zgodovine (KZ).

²² Georg Mathäus Vischer: Topographia Ducatus Stiriae, Grätz, 1681.

²³ Mittheilungen der K. K. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und Historischen Denkmale, Wien 1902 — I/10, str. 294. Obstaja možnost, da pomenita črki H J signaturo Hötzla Johannaesa.

²⁴ Podatek posredoval Janko Orožen.

²⁵ Cit. op. 3 str. 28.

²⁶ Thime-Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, Leipzig (TB), zv. XXIX str. 211.

²⁷ TB zv. XXXVI str. 488.

²⁸ TB zv. XXXVI str. 196.

²⁹ TB zv. XXII str. 105.

³⁰ Doslej ni bilo možno ugotoviti, iz katere suite je list.

³¹ TB zv. XXIV str. 490.

³² TB zv. XXVI str. 325.

³³ TB zv. XXII str. 145.

³⁴ Marijan Marolt: Dekanija Celje I., Maribor 1931, str. 63.

³⁵ O slikarju Lauterbachu nimamo za zdaj nobenih podatkov.

³⁶ TB zv. XXXV str. 1.

³⁷ TB zv. XXVII str. 449.

³⁸ TB zv. VII str. 114.

³⁹ Enciklopedija lik. umjetnosti III, Zagreb 1954, str. 157.

⁴⁰ Še viden stolpič kolodvora, ki je bil porušen 1895.

⁴¹ Datirano po nošah.

⁴² Slovenski biografski leksikon, Ljubljana, zv. X, str. 270.

⁴³ Jože Curk: Umetnost v Celju in okolici v zadnjih 150 letih, CZ 1959 str. 220.

⁴⁴ CZ 1959 str. 220.

⁴⁵ Fran Šijanec: Sodobna slovenska likovna umetnost, Maribor 1961, str. 242—246.

⁴⁶ Samostojno razstavljal v Celju, maja 1960.

⁴⁷ Stari grad je upodobljen tudi na št. kat.: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 14, 18, 20, 31.

⁴⁸ Cit. op. št. 5 str. 111.

⁴⁹ Carl Reichert: Einst und jetzt — Album Steiermarks sämtliche interessante Schlösser, Burgruinen, Städte, Märkte, Kirchen und Klöster, I—IV, Graz 1863—1864.

⁵⁰ Cit. op. št. 45 str. 257.

⁵¹ TB zv. XXXIV, str. 416 in J. v. Zahn: Georg Mathäus Vischer und seine Wirksamkeit in Steiermark, Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark, XXIV, Graz 1876.

⁵² TB zv. XXXIII str. 432.

⁵³ TB zv. XXVIII str. 105.

⁵⁴ Andrej Ujčič: O delu in bivanju slikarja C. J. Hulstijna pri nas. Čas. za zgod. in narod., Maribor 1966, nova vrsta II, str. 192—198.

⁵⁵ O slikarju Vincencu Gurniggu vemo za zdaj le to, da je pri nas ohranjenih 6 njegovih krajin — med temi 2 upodobitvi Celja iz leta 1842 in 1843 (fototeka Narodne galerije v Lj.).

⁵⁶ TB zv. X str. 441—442.

⁵⁷ TB zv. XI str. 537.

⁵⁸ Komparacija s signirano vazo z upodobitvijo Laškega (katalog Schüt-zove keramike — rokopisno gradivo, M. Moškon).

⁵⁹ Avgust Stegenšek: Konjiška dekanija, Maribor 1909, tabl. 1.

⁶⁰ Ivan Mohorič: Zgodovina železnice na Slovenskem, Ljubljana 1968, str. 22.

Vse fotografije je izdelal Viktor Berk, Celje.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Katalog der Darstellungen von Ortschaften und Bauwerken im Gebiet von Celje macht uns auf einen Teil der wertvollen Vedutensammlung im »Pokrajinski muzej« in Celje aufmerksam. Diese Sammlung repräsentiert, nebst jenen die in Museen oder verwandten Institutionen aufbewahrt sind, einen besonderen lokalen Dokumentationswert.

Der Katalog berücksichtigt die Darstellungen auf Bildern, Graphiken, Glas, Keramik und Email, die von einheimischen und fremden Autoren vom Ende des 17. Jahrhunderts bis zum Jahre 1960 gemacht wurden.

IVAN STOPAR

NOVA ODKRITJA V CERKVI MARIJA GRADEC PRI LAŠKEM

Podružnična cerkev na skalnatem gričku blizu Laškega, kjer se Lahomščica izliva v Savinjo, je prvič opozorila nase l. 1926, ko je dr. France Stele odkril v njeni notranjščini freske in po odkritju zapisal, da je to »za domačo umetnostno zgodovino dogodek prve vrste.«

Odkritje je bilo bolj ali manj naključno. Konservator je v vdolbini za severnim stranskim oltarjem naletel na ohranjeno podobo Oljske gore, na podlagi odluščenega beleža pa je tudi ugotovil, da so poslikani večji deli severne in južne ladijske stene. Podobar Miloš Hohnjec iz Celja je nato sporazumno s konservatorjem odstranil belež z osrednjih polj obeh sten, da bi bilo mogoče ugotoviti obseg in stanje poslikanih površin. Rezultate navedenega posega je prof. Stele takole označil:

»Odkrite freske se dele navpično v tri pasove, katerih spodnji, prilični je na obeh stenah uničen. Drugi je na obeh stenah deloma uničen po navzgor razširjenih prvotnih dolbinah, kjer sta sedaj stranska oltarja, ter po dolbini za oblečeni kip Marije na severni steni. Popolnoma ohranjen je samo zgornji pas. Slike predstavljajo na južni steni v srednjem pasu obe polji zavzemajočo sliko sv. treh kraljev podobne kompozicije, kot pri sv. Primožu nad Kamnikom, v zgornjem pasu na levi križanje, na desni pa snemanje s križa. Na severni steni je v srednjem pasu na levi smrt Marije, nad njo pa Marijino vnebovzetje, na desni spodaj Marijino kronanje po sveti Trojici, predstavljeni v treh osebah, zgoraj Kristus kot mistična vinska trta. Razen teh slik je pod konzolo na severni steni ohranjen en svetnik, na južni steni pa levo od stranskega oltarja sv. Janez Ev. Slikani sta tudi obe, sedaj z oltarji zakriti vdolbini. V severni je naslikana Oljska gora, v južni pa v krajini klečeč sv. Hieronim, obrnjen h Križanemu, ki je naslikan na levi stranici.« (ZUZ 1927, str. 176—177).

Posebno vrednost je prof. Stele pripisal dejstvu, da so freske datirane. O njihovem nastanku govori napis, ki je danes izgubljen. Po Ignaciju Orožnu se je glasilo:

»Die Kirchen hat lassen Weichen, und mallen, der Ehr und Weis herr Mathias Stich Burger zu Tyffer, so der Zeit Zechmeister gewesen

ist, zu Lob und Ehr unseren lieben Herrn, und seiner lieben Muttern MARIA in dem 1526. Jahr, angefangen zu bauen 1505.«

Napis nas pouči o zidavi cerkve in o nastanku fresk. Cerkev so torej pričeli zidati l. 1505, posvečena in poslikana pa je bila l. 1526. Navedeni podatki se lepo skladajo s tem, kar lahko ugotovimo s stilno analizo njenih prvotnih sestavin. V tlorisu se nam kaže kot enotna pravokotno zasnovana stavba, ki se na vzhodni strani konča s tristranim sklepom. Spodaj je obkrožena s talnim zidcem in zgoraj s fabionom, v vzhodnem delu pa jo na zunanjsčini poudarjajo pilastri. Enkrat v 17. stoletju so k tej stavbi prislonili zvonik, ki s svojimi paličastimi venci in biforami v vrhnjem nadstropju odločno kaže na čas renesanse; da pa ni nastal istočasno z ladjo, spoznamo po tem, ker zakriva del freske, ki je nekdaj krasila zahodno fasado cerkve. Takrat so iz zahodne fasade cerkve odstranili bogato profilirani poznogotski kamnitni portal in ga namestili na zahodni fasadi zvonika. Istočasno ali nekoliko pozneje so cerkev delno barokizirali in sicer tako, da so prvotna gotska okna v sklepu prezbitarija prezidali v baročna z ravnimi prekladami. V 18. st. so nato k stavbi na južni strani prizidali zakristijo, v notranjsčini pa so na severni steni ladje napravili večjo nišo, v katero so nato postavili prestol z oblečeno Marijo. Podoba cerkve v tem času nam kaže znana Gajšnikova risba iz l. 1747. Poslednje usodne posege je nato stavba doživela l. 1860, ko so jo znova gotizirali in preslikali. Odprli so prezidana okna v sklepu, razen tega pa so na severni steni objekta napravili še dve novi, zgoraj zašiljeni okni. Od baročnih prezidav je torej ostala samo okrogla lina za velikim oltarjem, ki so jo napravili v času barokizacije v nekdanjem gotskem oknu. Če odštejemo nekatere manj bistvene posege, se je stavba, kot smo jo zgoraj opisali, ohranila v naš čas. S svojim značilnim zvonikom vzbuja na zunaj prej videz baročne kot poznogotske podružnice (l. 1799 so obnovili njegovo kapo), toda ta vtis se spremeni takoj, ko stopimo v njeno notranjsčino. Vse bistvene sestavine notranjsčine so namreč značilno poznogotske; o njih bomo spregovorili pri opisu poslikave, saj tvorijo njen naravni okvir.

Predaleč bi nas zavedlo, če bi se v sklopu tega sestavka spuščali v razmišljanje o vzroku nastanka te stavbe in o morebitni prvotni vlogi kraja, kjer so jo postavili, čeprav že ime Marija Gradec, kakor tudi ime bližnjega dvorca Gradec (prvič imenovan l. 1444 kot »Hof zu Graz«) naravnost vzpodbuja k najrazličnejšim ugibanjem. Pomen, ki ga je freskam v tej cerkvi ob njihovem odkritju pripisal prof. France Stele, je zadosten vzrok, da je slovenska kulturna javnost ohranila ta spomenik v svojem razvidu in zato je tudi naravno, da se je zanj kmalu po svoji ustanovitvi zavzel tudi celjski zavod za spomeniško varstvo. Že pri prvem ogledu spomenika 1963 leta je bilo namreč ugotovljeno, da so freske v izredno slabem stanju in da jih bo moči rešiti samo s čimprejšnjim in temeljitim restavratorskim posegom. Poslikani omet je na več mestih nabrekli in odstopil od podlage, tu in tam so slikarijo prekrile velike črne lise, omet je bil zasičen s solmi, ponekod pa je tudi že odpadel. Podobar Hohnjec je freske odkrival z lopatico, tako da je marsikje posnel tudi barvno plast in sicer zlasti tam, kjer je bila nanešena na suh

Detajl freske Marije Zavetnice s plaščem

omet. Drugod, kjer je bilo recentne beleže teže odstranjevati, so ostale na poslikanih površinah številne bele lise. Freske po odkritju niso bile niti utrjene niti ustrezno zavarovane in tako je tudi čas opravil svoje, saj je bilo ponekod komaj še mogoče ugotoviti, kaj predstavljajo.

Dela so se pričela poleti l. 1965, nekaj po tem, ko je bila pri zavodu formirana restavratorska delavnica. Akcijo je sprva financiral zavod sam, ko pa so se že pokazali prvi vidni uspehi, sta jo podprla tudi sklad za pospeševanje kulturnih dejavnosti SRS in SO Laško. Štiriletno naporeno delo, ki ga je vestno in skrbno opravil restavrator Viktor Povše, je bilo avgusta 1968 končano, rezultati pa so preseglji vsa pričakovanja. S sistematičnim sondiranjem sten je bilo namreč ugotovljeno, da je bila prvotno poslikana skoraj vsa cerkvena notranjščina in tako se je restavraciji že znanih fresk pridružilo tudi odkrivanje in restavriranje novih. Na severni steni prezbiterija je bila ugotovljena Marija Zavetnica s plaščem, sklepni del prezbiterija in njegovo južno steno prekrivajo arabske, kombinirane z različnimi figuralnimi in drugimi motivi, v ostenjih prvotnih gotskih oken so očaki, ki predstavljajo Jezusov rodovnik, na oboku pa so v poljih med rebrovjem okoli osrednjih figur Kristusa vladarja in sv. Ane Samotretje razvrščeni simboli evangelistov, angeli z orodji Kristusovega trpljenja, svete device in polja z naslikanim krogovičjem. S tem odkritjem pa se je cerkev Marija Gradec tudi po obsegu poslikanih površin uvrstila med naše najreprezentativnejše spomenike.

Preden se ustavimo pri nadrobnejši osvetlitvi poslikave, se pomudimo še za hip pri arhitekturi marijagraške cerkve, ki je s svojo zasnovo, s svojimi merami in razmerji nudila idealen prostor, v katerem je slikar lahko realiziral svoje zamisli.

Notranjščina cerkve je tako kot njena zunanjščina zasnovana enotno. Prostor je pokrit z zvezdastim rebrastim obokom, ki počiva na služnikih in konzolah. V sklepu ima štiri prvotna gotska okna, v severni steni pa še dve šilastoločni neogotski okni. Na zahodni strani je v prostor vgrajena baročna pevska empora, pod njo pa je prehod v zvonico in od tam na plano.

Že ta bežni pogled nam pokaže, da imamo opraviti s prostorom, katerega daljni vzor je slavna Saint-Chapelle v Parizu, ki so jo zgradili med leti 1243—1248 in ki je v Evropi kmalu našla številne posnemovalce. Gre za koncept enotne prostorne lupine, ki je do kraja dematerializirana, saj se stene praktično zreducirajo zgolj na slope, med katerimi so vpeta mogočna okna. Na naših tleh najdemo prvi pomembni odmev na to stvaritev v arhitekturi Marijine kapele pri Opatijski cerkvi v Celju iz konca 14. stoletja. Od velikega vzora tu seve ni ostalo kaj dosti več kot enoten prostor, saj o dematerializaciji stene ne moremo niti govoriti. Severna in južna stena sploh nimata oken; ostali sta kompaktni, okenske odprtine pa so se omejile na prostor ob velikem oltarju. Isto velja v principu tudi za arhitekturo marijagraške cerkve, čeprav je ta nedvomno pogojena tudi s tem, da je enotnost prostora prav ob času njenega nastanka postala znova ideal, kakršnega je npr. pri nas ob koncu 15.

st. tako prizadevno skušala uresničiti tudi kranjska smer poznogotskega stavbarstva v dvoranskim tipom cerkvene arhitekture.

Moment, ki ga moramo tu v prvi vrsti še poudariti, je domače izročilo, katerega je anonimni stavbenik v skladu s svojimi težnjami po enotnem prostoru ustrezno preoblikoval in mu dal svojevrsten pečat. Tipična za vse naše srednjeveške cerkve je namreč razdelitev prostora v del, ki je namenjen najsvetejšemu, in v del, ki je namenjen vernikom, ali z drugimi besedami, razdelitev prostora na prezbiterij in ladjo. To razdelitev je najodločneje poudarjal slavolok, ki je pomenil cezuro in hkrati ustvarjal prehod med obema deloma cerkve. V našem primeru slavoloka ni več. Prezbiterij in ladja sta se zlila v enoten prostor, tako da ju v tlorisu sploh ni več mogoče ločiti. Pokriva ju enotno zasnovan zvezdasti obok in edino, kar nas še opravičuje, da govorimo o ladji in prezbiteriju, je sistem služnikov in konzol, na katerih obok počiva. Celotna cerkev je namreč s služniki in konzolami razdeljena v štiri pole, ki se jim na vzhodni strani pridružuje tristran sklep. Toda medtem ko so služniki v sklepu sorazmeroma drobni, s komaj poudarjenimi bazami in brez kapitelov, tako da neposredno prehajajo v nastavke reber, se služniki v ladji odebelijo, postavljeni so na krepke baze, okrašene s spiralnimi žlebovi, na vrhu pa se odlikujejo z geometrično oblikovanimi kapiteli. Razen tega se služniki v ladji izmenično menjavajo z geometričnimi konzolami, okrašenimi s ščitci, tako da v smeri od zahoda proti vzhodu srečamo v kotih najprej dve konzoli, sledita jima dva služnika, potem spet dve konzoli in naposled par služnikov, ki nakazuje ločitev ladje in prezbiterija.

Skromni podeželski stavbenik je torej v marijagraški cerkvi na svojevrsten način uresničil ideal časa, ki je težil po enotnem prostoru. Elementi, ki jih je pri tem uporabljal, so še tipično srednjeveški, ubirajo pa drugačno melodijo, kot smo je pri srednjeveških cerkvah vajeni, saj so izgubili svoj prvotni značaj in funkcije. Šilastoločna okna so sicer še ostala neizpremenjena, ostala je tudi še longitudinalna zasnova, ki naj pogled vernika usmeri proti prostoru z najsvetejšim, arhitektonski elementi pa naj to gibanje ritmično podprejo. Popolnoma drugače pa je že z obokom. Ta je sicer še prepreden z mrežo kamnitih reber značilno konkavnega profila, vendar ta rebra niso več nosilna, ampak so prosto vpeta in nosijo samo še sama sebe. Prerez skozi obok nam pokaže, da tu ni niti sledu več o nekdanj tako poudarjeni vertikalni težnji. Lok se je zaokrožil in umiril, rebra pa so ohranila zgolj dekorativno funkcijo. Adekvatno temu so se tudi nekdanji oporniki na zunanjsčini zreducirali na funkcionalno nepomembne in zgolj še dekorativne služnike.

V primeru marijagraške cerkve smo torej spoznali arhitekturo, ki na svojevrsten način združuje elemente preteklosti s sodobnimi stilnimi prizadevanji in zdi se, da je ta združitev uspela na način, ki je pri nas zaenkrat še izjemen. Raziskovanja ob zadnjih restavracijskih delih pa so prinesla še neko nepričakovano odkritje. Pokazalo se je namreč, da se je laški meščan in cehovski mojster Matija Stich šele pozneje, ko je bila cerkev dograjena, odločil, da jo dá tudi poslikati. Na nekaterih mestih okenskih ostenij, kjer je poslikani omet zaradi poznejših pose-

Biriči — detajl freske snemanja s križa

gov in prezidav odpadel, smo namreč našli ostanke arhitekturne poslikave, prav tako pa smo na oboku v obeh osrednjih rombastih poljih pod poznejšo poslikavo ugotovili dve naslikani prečni rebri. Te ugotovitve nam pomagajo, da si lahko prvotno podobo cerkve skoraj do potankosti rekonstruiramo. Ves prostor je deloval skrajno skladno in umirjeno. Stene je prekrival gladek, bel omet, ves poudarek pa je bil na služnikih in rebrih. Osnovna barva reber in služnikov je bila okrasta, pas pa, kjer so služniki preko konzol ali naravnost prehajali v rebra, je bil obarvan rjavkasto rdeče. Poleg tega so bili služniki in rebra okrašeni tudi s prečnimi pasovi sive barve, senčenimi s pasovi bele barve. Iste barve je uporabil slikar tudi pri krasitvi okenskih ostenij. Čeprav so bila ostenja kamnitna, jih je najprej okrasto toniral, nato pa okrasil z naslikano rustiko, kjer je spet uporabil sivo in belo barvo. Obe naslikani rebri v rombastih poljih na oboku sta obarvani sivo.

Estetski učinek prostora je bil torej zasnovan na kontrastu med belo nevtralno steno in barvno poudarjenim arhitekturnim skeletom. Do polnega izraza je prišel enotni stavbni koncept, s tem pa so tudi ovržene podmene nekaterih raziskovalcev, da je bil cerkveni prostor nekdanj ravno krit in da so ravni leseni strop šele pozneje zamenjali z obokom. S to ugotovitvijo pa se nam tudi v povsem drugačni luči pokaže sporočeni napis. Vprašanje, ali je bil meščan Stich hkrati naročnik stavbarskih in slikarskih del, tu niti ni tako važno; važnejše je, da je po vsem

sodeč med nastankom cerkve in njeno poslikavo skoraj dvajset let razlike. Skoraj povsem neverjetno se namreč zdi, da bi lahko zidava te sorazmerno majhne stavbe trajala kar od leta 1505 pa do leta 1526, kot bi po omenjenem napisu lahko sklepali. Nastala je pač v prvem deceniju 16. st., kar dokazujejo tudi stilne prvine, o katerih smo prej govorili.

Kakor že je ta majhna, a mikavna in svojevrstna poznogotska arhitektura za slovenski prostor dragocena, jo odkriti slikarski opus po svojem pomenu daleč presega. Gre namreč za slikarijo, ki je, merjena z domačimi merili, izredno kvalitetna, razen tega pa predstavlja z vsemi svojimi značilnostmi prav klasičen primer sloga, v katerem so novi, renesančni elementi že odločno preglasili podedovane gotske stilne prvine. Tehnično lahko pri tej slikariji govorimo o freskah, torej slikah, slikanih na svež ali presen omet, razen tega pa tudi o secco slikariji, slikah, slikanih na suh omet. Dobršen del površin pa je poslikan v kombinirani tehniki. Slikar je torej določene prizore pričel slikati najprej na presen omet, podrobnosti pa je dodajal, ko se je omet že posušil. O pristnih freskah lahko govorimo pri slikah v okenskih ostenjih prezbiterija, pri prizorih Oljske gore in sv. Hieronima v puščavi, pri arabeskah v sklepu in pri polju z grboma in krogovičjem na oboku. V secco tehniki je poslikan ves ostali obok, povsod drugod pa lahko govorimo o kombinirani tehniki. Zaradi preprostosti bomo v prihodnje govorili le o freskah, saj se je že udomačila praksa, da tako imenujemo vsako zidno slikarijo.

Freske so na ladijskih stenah razporejene v dveh vzdolžnih pasovih in sicer tako, da tvori vsako trikotno polje pod obočnimi polji enoto zase. V drugem pasu imamo opraviti na severni steni z dvema kompozicijama, na južni pa z eno samo. Spodnji ali tretji pas, o katerem govori dr. Stele, ni bil v celoti nikoli poslikan. Tu najdemo le freski v obeh stranskih nišah ter samostojno sliko svetnika ob južni niši. V tem pasu je še v celoti ohranjen prvotni omet iz časa nastanka cerkve.

Tudi v prezbiteriju naletimo na poslikavo šele nad črto, do katere segajo freske v ladji. Polja tu niso več niti horizontalno niti vertikalno razdeljena, pač pa je vsaka, s pilastroma zamejena ploskev obravnavana kot del širše celote, ki zajema celotni prezbiterijski prostor. Izjemo predstavlja poslikava severne stene prezbiterija, ki je enota zase in ki se smiselno veže na sklop kompozicij na severni steni ladje.

Cerkveni obok je razen v zadnji, zahodni poli, kjer je nameščena baročna pevska empora, poslikan v celoti. Razporeditev kompozicij je tu narekovala zvezdasta shema gotskih reber.

Cerkev je bila posvečena Mariji, zato je osrednja slikarjeva pozornost veljala njej. Drugo mesto je namenjeno Kristu, osrednji figuri krščanske vere. Neposredno Mariji so posvečeni štirje prizori na severni steni, ki si slede v logičnem zaporedju: Marijina smrt, Marijino vnebozetje, Marijino kronanje in Marija Zavetnica s plaščem. V prizoru Marijine smrti leži Marija na postelji, zadaj za njo pa so se razporedili žalujoči apostoli. Apostol ob posteljnem vzočju je povzdignil kadilnico, da bi s kadilom poudaril pomembnost trenutka. Nad prizorom smrti je našla mesto slika apoteoze — Marijino vnebozetje. Marija s sklenjenimi rokami je v središču kompozicije, obdana od operutničenih angelskih

glavic. Stoji na oblakih, ki se vzdigujejo v nebo in ki jih podpirajo nebeški krilatci. V naslednjem prizoru je kronana kot nebeška kraljica. Spet je v središču kompozicije. Bog Oče ji posaja krono na glavo, levo in desno od nje pa sta dve moški figuri, predstavljavači Kristusa in sv. Duha. Sledi zadnja, Mariji posvečena slika, v kateri je le-ta upodobljena kot Zavetnica. Pod njenim plaščem so se zgrnili kristjani vseh vrst in stanov, da bi jim s svojo priprošnjo pomagala. Zaradi psevdogotskega okna, ki je bilo prebito prav na tem mestu, se od prizora ni ohranilo veliko. Ohranjena sta še angelca, ki ji pridržujeta plašč, ohranjene so tudi upodobitve vernikov pod plaščem, njena podoba pa je žal uničena. V naslikanem krogovičju, ki spremlja gornji del kompozicije pod sosvodnicami, pa se je ohranila zanimiva podrobnost — figura klečečega moža, ki je svoj obraz z zaupanjem obrnil proti nebu in v katerem upravičeno domnevamo podobo donatorja. Izza krogovičja spogledljivo kukajo angelci, pod podobo pa se je ohranil fragment napisa v gotski minuskuli »... or Und«.

Poslednja kompozicija na severni steni, ki pa ne sodi več v sklop tem, vezanih na Marijo, je Kristus, upodobljen kot mistična vinska trta. Pred nami je golo moško telo, ovito preko ledij z opasico. Roki ima razprostrti, s prebodenih dlani, stopal in rane na strani pa mu curlja kri, ki jo prestrezajo angelci v kelihe. Ob glavi je naslikan vinski grozd, spodaj v kotih pa sta spet dva krilatca, eden s plunko in drugi s piščaljo.

Najobsežnejšo kompozicijo na južni steni predstavlja Pohod sv. Treh kraljev, ki zavzema vso širino pasu med dvema ladijskima pilastroma. V levem delu slike sedi Marija, odeta v razgibano draperijo, v rokah pa drži golo Dete, ki steza ročici proti priklanjajočemu se kralju. Jožef, ki stoji v ozadju, si daje opraviti s kuho in začudeno opazuje dogodek, ki se odvija pred njegovimi očmi. V središču slike jezdi s svojim številnim spremstvom drugi kralj, noseč novorojenemu bogato darilo. V desnem kotu slike je naposled zadnji, črni kralj, ki seza v roko ponosnemu Herodu in se poslavlja od njega. Številno spremstvo na konjih in kamelah spremlja oboroženi vojščaki, lovci s psi, sli in godci, ki skrbijo za veselo razpoloženje.

Nad Pohodom sta sliki Križanja in Snemanja s križa. Križanje je slikar upodobil v trenutku, ko je eden izmed rabljev prebodel Kristusovo telo, ki v togi vzvišenosti visi pribito na križ. Ob straneh sta razbojnika, ki se zvijata v poslednjih krčih, ob vznožju Križanega pa so se na levi razporedili Janez in žalostne žene, na desni pa kopica razigranih biričev. Pri freski Snemanja je eden izmed biričev prislonil h križu lestev in se povzpел po njej; naslonil se je preko gredi in zdaj počasi spušča Kristusovo truplo proti možu, ki ga skuša na tleh prestreči. Janez z ženami sočutno spremlja trpki prizor, možje v desnem delu slike, ki so se pridružili biričem, pa so očitno farizeji, ki so prišli uživat svoje zmagoslavje.

Motivi, naslikani v sklepnem delu prezbiterija in na njegovi južni strani, pomenijo v slovenski umetnostni tvornosti tega časa tako po tehnični kot tudi po motivni plati pomembno novost. Vse stene so namreč prekrte z arabeskami in le v zgornjih trikotnih čelih pod sosvodnicami srečamo naslikano krogovičje. Arabeske so narejene v tako imenovani

Freska križanja
na južni steni
ladje

grisaille tehniki, ki operira samo z dvema barvama, sivo in belo in s katero hoče slikar doseči učinek reliefa. Vkomponirane so v pravokotna polja med služniki in okenskimi stranicami, prepletajo pa se s številnimi drugimi, zlasti figuralnimi motivi. Tu je prizor Adama in Eve ob drevesu spoznanja, ki ga ovija kača, dalje motiv dveh dečkov, katerih manjši se je okobal zavihtel na večjega, favnovska maska, prizor s kozličema, nato spet motiv dveh kozličev, ki obrnjena vsaksebi pogledujeta iz renesančne vaze, pa spet deček, pes, poprsje z glavo in norčevsko kapo ter dvema navzkriž položenima godaloma. Potem naletimo na golo ženo, ki se je z obema rokama zgrabila za glavo v grozi pred pošastjo s spačenim obrazom, rogom na čelu in luskinastim repom, ki pohlepno sega po njej. Okoli telesa sta se ji ovili dve kači in se ji zapičili v nedri, pred njo pa je čeber, iz katerega molita dve otroški nogi. Po vsej priliki gre za motiv pogubljene device ali Luxurije, ki je predstavljena kot detomrilka. Sledi počivajoči kozlič, debelušni možic s šilasto kapo, ki je

nagnil glavo, da bi napravil požirek iz zajetnega meha, pa konjska lobanja, ki jo je ovila kača — rep je položila skozi levo očesno duplino, glavo pa je povzdignila izza temena. Nazadnje srečamo tu poleg nekaterih manj pomembnih motivov še mrtvaško glavo s peščeno uro, ki neslišno meri čas.

Poševna ostenja oken, ki so jih v srednjem veku pogosto tudi poslikavali, so spričo svojih omejenih površin nudile marijagraškemu slikarju le malo možnosti, ki bi lahko razgibale njegovo domišljijo. Odločil se je torej za motiv, ki se je v dani okvir imenitno podal. Upodobil je Jesejevo koreniko — Kristusov rodovnik. Pri tem se je oprl na znameniti biblijski verz iz njige preroka Izaije: »Mladika požene iz Jesejeve korenike, poganjek vzcvete iz njegove korenine« (Iz. 11—1), neposredno pa je povzel rodovnik po Matejevem evangeliju (Mt 1, 10—16). Jese, s katerim je slikar rodovnik pričel, je upodobljen kot počivajoč sivolas moški, iz čigar prsi poganja rodovno deblo. Naslikan je na spodnjem koncu levega ostenja v severozahodni stranici sklepa, od koder se korenika razrašča najprej navzgor, se pri loku zaobrne in gre navzdol, se pri naslednjem oknu v severni stranici spet vzpne itd., dokler se ne ustavi v spodnjem desnem kotu četrtega in poslednjega okna v južni stranici prezbiterija pri poslednjem očaku. Vsak izmed njih je naslikan doprsno in v polprofilu, počivajoč v lotosovi čaši, poganjajoči iz korenike. Očaki so odeti v živopisana oblačila in pokriti z malone fantastičnimi pokrivali, vsak izmed njih pa drži v rokah ozek zvitek s svojim imenom, izpisanim v gotski minuskuli. Slede si: JESSE, DAUID, (Salomon), (Roboam), Abi ali Aza in JOSAPHAT v prvem oknu, (Joram), Ozija, JoaTHAN, Ahaz, Ezekija in MANASSES v drugem oknu, AMON, JOSIAS, (Jehonija), (Salatijel), ZOROBABEL in ABIUD v tretjem oknu ter ELIACHIM, AZOR, (Sadok), (Ahim), ELIUT in ELEAZAR v poslednjem oknu. Pri tem pomenijo v verzalkah izpisana imena ohranjene podobe očakov, v petitu izpisana imena ohranjene podobe z zabrisanimi podpisi in v petitu izpisana imena v oklepajih podobe, ki so bile ob prezidavah oken uničene. Od po Mateju sporočenih očakov je slikar opustil samo Abija ali Aza ter poslednje tri rodovne člane Jakoba, Matana in Jožefa.

Strop je komponiran tako, da se motivi razvrščajo okoli obeh osrednjih rombastih polj, v katerih sta naslikana Kristus kot vladar sveta in sv. Ana Samotretja. Kristus je našel mesto v polju tik nad velikim oltarjem. Upodobljen je v sedeči drži, glavo mu krasi nimb, v levici drži kroglo, desnico pa je povzdignil k blagoslovu. Plašč mu v širokem zamahu pada preko ramen, spet pod vratom s sponko. Polje obrobja tako kot v prizoru s sv. Ano naslikano krogovičje, le da je tu to krogovičje nekoliko drugače koncipirano. Sv. Ana je prav tako v središču polja. Jezuščka s kroglo pridržuje z desnico, Marijo, upodobljeno kot drobno deklico, pa prižema nase z levico. Glavo ima pokrito z ruto, ki ji pada preko ramen. V vzhodnem delu zvezde, ki jo tvori rebrovje nad prezbiterijem, so v štirih rombastih poljih našli svoje mesto simboli evangelistov: vol, lev, orel in angel. Vsak izmed njih je opremljen z napisnim trakom, na katerem je z latinskimi uncialami izpisano evangeli-

stovo ime. V poljih okoli Kristusa so nato razporejeni štirje angeli z orodjem trpljenja: bičevnikom, trnovo krono, šibami in križem. Oblečeni so v značilne renesančne noše s širokimi naborki, obdaja pa jih krogovičje, v katerem so zavzeli osrednja, okrogla polja. V takšnih poljih sredi krogovičja so tudi svete device, ki jih je slikar razporedil v rombastih poljih okoli sv. Ane. Vseh devic je šest in sicer Barbara, Katarina, Doroteja, Neža, Apolonija in Uršula. Tudi te so opremljene s svojimi simboli. V poljih pod sosvodnicami je nato slikar na južni strani in v sklepu prezbiterija razporedil angele, ki molijo, na severni strani pa je v smeri proti velikemu oltarju v prvih dveh poljih naslikal krogovičje, v naslednjih dveh spet krogovičje, a tokrat z dvema grboma, in v zadnjih dveh poljih nad prizorom Marije Zavetnice vnovič dva angela, ki nosita orodja Kristusovega trpljenja, a tu izjemoma ne sredi krogovičja, marveč sredi vitičja.

Preostane nam še, da označimo freske v stenskih nišah. Le-te imajo namreč v sklopu celotne kompozicije posebno mesto, saj vse kaže, da so bile od kraja zamišljene kot oltarne podobe. V niši severne ladijske stene je naslikan svetopisemski prizor z Oljske gore. Kristus je pokleknil in se zatopil v molitev, angel pa mu prinaša kelih trpljenja. Trije apostoli ob njem v ospredju so pospali, v ozadju pa se že približujejo biriči. Ostenja niše niso poslikana. V niši južne stene je upodobljen sv. Hieronim kot puščavnik, ki kleči sredi pokrajine, ob njem pa sta njegova simbola, lev in kardinalski klobuk. V ozadju je majhna obzidana cerkva s strešnim stolpičem, morda podoba prvotne marijagraške cerkvice, ki je bila tudi že od vsega začetka obdana s tabornim zidom. Puščavnik upira svoj pogled v Križanega, ki je upodobljen na stranici niše. Sredi slike je napis, ki pa je skoraj povsem zabrisan. Ob Križanem je nato še manjša, samostojna slika, ki po vsej verjetnosti predstavlja sv. Janeza Evangelista. Naslikana je na južni ladijski steni med pilastrom in nišo, tik pod prizorom poklona.

Če omenimo še sv. Erazma, ki je naslikan pod konzolo na severni steni ladje sredi med prizoroma Marijine smrti in Marijinega kronanja, ter naslikane posvetilne križe, smo s tem naštel vse, kar se nam je slik do danes ohranilo. Sprijazniti pa se moramo z izgubami, ki so bile posledica raznih prezidav in ki so prizadele celovitost nekaterih kompozicij. Tako sta bili ob namestitvi baročnih oltarjev močneje prizadeti freski Marijinega kronanja in pohoda, namestitvev niše za baročni Marijin prestol je prizadela prizor Marijine smrti, ob prezidavah oken pa so bili uničeni ali poškodovani nekateri očaki. Uganka ostane samo, kje je bil nekdanj napis, ki ga sporoča Orožen, saj ostanek napisa pod tudi uničeno sliko Marije Zavetnice, po ohranjenem fragmentu sodeč, s sporočenim napisom ni v nobeni zvezi.

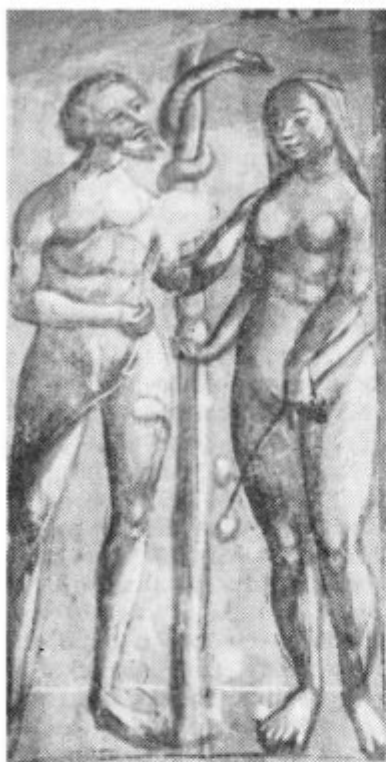
Ceprav ob prvem odkrivanju fresk l. 1926 prvotni obseg poslikave še ni bil znan, je vendar prof. Stele že takrat pravilno ugotovil, da so novi elementi tu povsem prevladali nad tradicionalnimi gotskimi. V prizorih križanja, snemanja s križa itd. se je popolnoma uveljavil renesančni kompozicijski princip absolutne simetrije. Popolnoma italijansko renesančna se mu zdi figura sv. Hieronima, vplivu tradicije pa pripisuje

zasnovo kompozicij pohoda in Oljske gore, dalje značilno nekonstruktivno gubanje oblačil in pa pojav slikanega krogovičja pri nekaterih prizorih. Te ugotovitve mu omogočajo, da oceni marijagraški ciklus kot sklepni člen razvojne črte Jezersko — Križna gora — znamenje pri Crngrobu — sv. Primož nad Kamnikom.

Te ugotovitve lahko danes samo dopolnimo in poglobimo. Tradicionalne elemente res še najdemo v posameznih zasnovah in detajlih, duh pa, ki preveva delo, je duh porajajočega se humanizma, ko so iz usihajočih virov srednjeveške tradicije pričele poganjati kali drugačnega pogleda na življenje in si oblikovati svoj umetnostni izraz.

Nova je že sama koncepcija poslikave. Posamični prizori se sicer prilagajajo dani arhitekturni lupini, vendar se ji ne podreajo in je ne podpirajo. Sklenjeni so sami v sebi in niso več nosilci božjega reda, ki ga na svetu predstavlja cerkev. Ikonografska vezanost določenih tem na določena mesta cerkvenih sten, tako značilna za naše slikarstvo 15. stoletja in zlasti za takoimenovani »kranjski prezbiterij«, je tu popolnoma odpadla. Odpadla je tudi vrsta motivov, ki so ta red najzazorneje predstavljali, tako npr. apostoli v vlogi stebrov, ki podpirajo zgradbo cerkve itd. Slikarija naj predvsem ustvari toplo barvitost prostora in naj govori samo o tem, kar neposredno ponazarja. Mehka ubranost barv, med katerimi dominirajo zlasti bela, vijoličasta, modra, rožnata in umbra, to razpoloženje še podčrtuje. Svojevrsten pa je tudi že izbor motivov. Odpadle so apokaliptične vizije poslednje sodbe, odpadla pa je tudi didaktična pripovednost nekdanjih ciklov, posvečenih Jezusovemu ali Marijinemu življenju ali pa, denimo, življenjski zgodbi kakšnega svetnika. Razen pohoda, ki je ikonografsko še najbolj zasidran v tradiciji, praktično v vsem opusu ne zasledimo motiva, ki bi slikarju omogočal, da se razživi ob nadrobem pripovedovanju dogodkov, ki bi drastili domišljijo preprostih vernikov. Spomnimo se samo na niz prizorov iz Marijinega življenja, ki jih je dobrih dvajset let prej upodobil svetoprimoški mojster, in jih primerjajmo z Marijinim ciklom v marijagraški cerkvi, pa nam bo razložek takoj očiten. Tam žanr in radoživo opisovanje realističnih podrobnosti, tu pa je stvaren dogodek pravzaprav samo Marijina smrt, vse drugo pa so abstraktni, idealistični prizori njenega poveličanja. Zansko drastiko srečamo razen pri pohodu samo še pri biričih na slikah križanja in snemanja s križa.

Odmik od gotskega realizma v izboru motivov se je adekvatno izrazil tudi v kompozicijah. Kaj naj lepše uveljavi idealistično privzdignjenost posamičnih motivov, če ne prav simetrična kompozicija, ki jo je uveljavila renesansa. Oseba, ki ji velja slikarjeva pozornost, je vselej v središču prizora, levo in desno od nje pa so razporejene figure s podrejenimi vlogami. Razumljivo je kajpak, da takšna stilna prizadevanja ne gredo v korak z epskim ali celo dramatičnim prikazovanjem snovi, tako značilnim za slikarje preteklega stoletja. Celotno dogajanje je torej pri marijagraškem slikarju preneseno na neko drugo ravnino, spremembe v izboru motiva in kompozicijskih principov pa so našle svoj korelat tudi v drugačni obravnavi človeškega telesa. Slikar je človeško figuro idealiziral, hkrati pa je zaživela tudi v polni telesnosti. Medtem ko obraze

Adam in Eva
v sklepu prezbiterja

ožarja neka posebna milina, so telesa postala anatomsko pravilna in še več — postala so lepa. Ta moment, ki ga je dr. Stele prvič opazil pri goli, vprav atletske postavi sv. Hieronima in ki se dosledno kaže tudi pri vseh upodobitvah Križanega, še posebno pride do veljave pri novo odkriti upodobitvi Adama in Eve sredi arabesk v sklepu prezbiterja. V teh dveh aktih se je prvič na Slovenskem uresničil renesančni ideal lepega človeškega telesa. Motiv sam ni nov, saj ga v takšnih ali drugačnih prezentacijah srečujemo v vsem dolgem razvoju srednjeveške umetnosti. Če pustimo ob strani izrazito gotske upodobitve tega motiva, se nam v domačem gradivu ponuja zanimiva primerjava s sorodnega umetnostnega področja — kiparstva. V mislih imam znani kamniti plastiki Adama in Eve, s katerima je kipar Janez Lipec ok. l. 1484 okrasil pročelje ljubljanskega rotovža. Tudi teh dveh aktov si namreč nikakor ne moremo razložiti brez zelo močnih renesančnih vplivov, njuna telesnost je značilno poudarjena, vendar pa v njih še vedno prevladuje lepotni ideal pozne gotike. Drugače je z našo upodobitvijo. Obe figuri sta upodobljeni skladno in somerno, idealizirani realizem zrele renesanse ju je povsem obvladal. Napete mišice Adamovega oprsja in mehke obline Evine polne ženskosti pojejo vzneseno pesem na novo prebujeni življenjski lepoti, življenjski sli.

Izrazito renesančni so tudi drugi motivi, vpleteni med arabeske. Poudarjena telesnost prekopicavajočih se dečkov, igrivi gibi upodobljenih živali, maske itd., vse to je v našem slikarstvu povsem novo. Isto velja za motiv lobanje, ovite s kačo in povezane z motivom peščene ure, ki ga nato dvajset let pozneje srečamo na slovitem kamnitem epitafu Ivana Kacijanarja v Gornjem gradu, pa še za nekatere motive, ki trdoživo prežive celo barok, kjer se v taki ali drugačni tehniki uveljavljajo na obokih grajskih dvoran in stopnišč (prim. Jelšingrad pri Šmarju) in naposled izzvenijo kot arhitekturni okras na fasadah historizujočih stavb iz 19. stoletja. Pri tem mislim predvsem na favnovske in klovnovske maske, dekorativna poprsja itd. Posebnost zase je v tem sklopu Luxuria. Kolikor je domneva, da gre res za ta motiv, pravilna, imamo v tem primeru opraviti z edinim prizorom sredi arabesk, ki se ikonografsko še veže na tradicijo. Primerjava z znano Luxurio na Visokem pod Kureščkom, ki jo je l. 1443 naslikal Janez Ljubljanski, pa nam tudi tu pokaže velikanski razloček. Visoška Luxuria je koncipirana še povsem gotsko, ob njej poplesuje hudič v človeški podobi, ki jo hoče potegniti v peklenko žrelo. Na naši sliki pekla ni več, hudič se je spremenil v fantastično spako, ves poudarek pa je spet na uravnoveženi lepoti ženskega telesa in na psihološko poglobljenem izrazu obraza, ki odseva grozo in obup. Motiv čebra z otroškimi nogami je nov in ga bržčas ne kaže razlagati kot simbolično ponazoritev pekla, saj nam je predstava, da gre za detomorilko, ki je utopila svojega otroka, veliko bližja. Abstraktni motiv pogubljenе device je tako doživel svojevrstno konkretizacijo; postal je konkretnejši, a je vendar obdržal vse simbolične prvine.

Ob upodobitvah očakov kaže nemara opozoriti samo na realizem obrazov, ki v nasprotju z gotskim realizmom ne poudarja splošne tipike, marveč individualizira in psihološko pogloblja. Tako nam preostane samo še obok, kjer je splet tradicionalnih in novih elementov doživel svojevrstno sintezo. Shema celote je vsekakor še v celoti zakoreninjena v ikonografskem izročilu preteklosti, saj sodijo simboli evangelistov, angeli, ki molijo ali nosijo orodja mučenja ter svete device takorekoč v železni repertoar poslikave gotskih obokov. Isto velja za Kristusa kot osrednjo figuro ikonografskega sestava, medtem ko je sv. Ana Samotretja v tem okviru nekoliko bolj nenavadna, a tudi ne preseneča. Nov pa je predvsem način, kako so figure na oboku predstavljene — tu pa smo hkrati tudi že pri ključnih vprašanjih, ki naj pomagajo določiti marijagraškemu ciklu pravo mesto med spomeniki slovenskega poznogotskega slikarstva. Vkljenjene so namreč v sistem naslikanega krogovičja in sicer tako, da razen pri osrednjih dveh poljih to krogovičje ne deluje več kot polnilo ali dekor, marveč kot okvir, ki angele, svetnice ali simbole evangelistov zaokroži in oklene v pravilne okrogle medaljone.

Ker je naslikano krogovičje motiv, ki se pri nas začne pojavljati od konca 15. stoletja dalje in ki postane pri vrsti slikarij iz prve polovice 16. st. naravnost nepogrešljiv, je tolikanj bolj poučno, kakšno vlogo mu je marijagraški slikar namenil. Pri freskah na Križni gori nad Škofjo Loko iz l. 1502 se npr. naslikano krogovičje omeji na osrednje polje

Luxuria

oboka s Kristusom vladarjem in na polja pod sosvodnicami, medtem ko pri stenskih prizorih ni krogovičja. Krogovičje je še kompaktno, sklenjeno, v okroglih poljih so uokvirjeni samo simboli evangelistov in podobi dveh prerokov ali očakov pod sosvodnicami, pri tem pa je ostala celovitost oboka, ki je v smislu tradicije kranjskega prezbiterija ponazarjal nebes, povsem neokrnjena. Angeli v rombastih poljih, ki obkrožajo nebeška vladarja, izpolnjujejo namreč vso razpoložljivo površino in ohranjajo svoj smisel samo v povezavi s celoto. V cerkvi Marija Gradec so se osvobodili. Vsak predstavlja enoto zase in ima svoj smisel tudi v samem sebi — čeprav je okvirna shema tudi tu ostala nedotaknjena.

Drugače je s ciklom slik pri sv. Primožu nad Kamnikom iz l. 1504. Tu ni poslikanega oboka, naslikano krogovičje pa se je razraslo v trikotnih poljih pod obokom, kjer dekorativno sklepa kompozicije. V primerjavi s slikami na Križni gori je to krogovičje bolj diferencirano in močnejše poudarjeno, a je še vedno sklenjeno in deluje kot element arhitekture. V dva decenija mlajših freskah v cerkvi Marija Gradec pa se je tudi krogovičje osamosvojilo in zaživelo lastno življenje. Kjer na stenah spremlja prizore (Marijino vnebovzetje, Kristus kot vinska trta, Marija Zavetnica), se je spremenilo v dekorativno igro sekajočih se krogov in isto igro srečamo tudi na oboku pri upodobitvi Kristusa kralja. Ta igra pa tudi že ni več docela logična, saj je slikar nekdanjo trdno konstruktivno sklenjenost že začel prebijati z dekorativnimi prelivmi, ki ponekod naslikano krogovičje — npr. pri sliki sv. Ane ali v obeh poljih z grboma — že popolnoma dematerializirajo. Svojevrstno stopnjevanje dekorativne težnje pa je slutiti v listni roži, ki se je slikarju izoblikovala okoli sklepnika nad temenom Kristusove glave in ki je sestavljena iz ribjih mehurjev, s katerimi so izpolnjeni ostrokoti ogli rombov z angeli in simboli evangelistov. Ali je ta efekt naključen ali je nastal zavestno, v tej zvezi niti ni tako važno.

S tem smo hkrati že opredelili stopnjo razvoja, do katere se je — gledano stilno razvojno — povzpел marijagraški slikar in ki je našla logično nadaljevanje v ciklu fresk v Praprečah pri Lukovici iz let 1522 in 1527, dalje v freskah, ki so bile nedavno odkrite na Korenem pri Vrhniku in ki prav tako sodijo v ta čas, ter naposled pri freskah Jerneja iz Loke na Policah pri Sentvidski gori iz leta 1536. V vseh teh primerih pa je krogovičje že izgubilo prav vsako interno logiko. Postal je še bolj igrivo, o sklenjenosti sploh ni več govora, naslikana rebra se križajo, prekinjajo in zalamljajo popolnoma svojevoljno in brez vsake interne logike. Motiv naslikanega krogovičja je tu prišel v svojo končno fazo in se popolnoma degeneriral.

Ko govorimo o poudarjeno dekorativni funkciji naslikanega krogovičja pri marijagraškem slikarju, bi bilo seveda napak, če bi v motivih arabesk hoteli videti kaj drugega. Pri tem nas ne sme motiti, da pomenijo arabeske v našem gradivu izrazito novost, zlasti še, ker so naslikane v tehniki grisaillea. Nedvomno pa je, da izvirajo iz povsem drugačnih pobud, ki jim ne moremo iskati izvora na domačih tleh. Ko se oziramo po vzorih, ne moremo mimo misli, da je slikarju služila za predlogo

kakšna sodobna knjižna ilustracija, saj je tiskana knjiga prav v tem obdobju pričela svoj zmagoviti pohod po Evropi. Arabeska, ki jo je spočela helenistična umetnost in ki jo je po njej povzela najprej zgodnja italijanska renesansa, je pri marijagraškem slikarju uresničena že v popolnoma razviti formi, hkrati pa je obogatena s prviniami, s katerimi jo je poplemenitila severna umetnost. Med klasičnim mediteransko obarvanim in stiliziranim rastlinjem se namreč prepleta figuralika iz človeškega in živalskega sveta, vmes pa so mrtvi predmeti s posebnim simboličnim pomenom — to je delež severa, ki se je v poslikanih površinah enakovredno uveljavil. Preplet abstraktnih form s konkretnimi motivi je kar se da naraven, kar pomeni, da našemu slikarju ta likovni svet ni bil tuj. Poznal ga je, tako kot je poznal domače izročilo, in tako ga je sprejel v svoj opus, ne da bi ga sožitje tako nasprotujočih si elementov, kot sta naslikano krogovičje in tipično moderna arabeska, sploh motilo. In kot je ponekod dal poudarek krogovičju in drugod arabeski, tako imamo tudi prizore, kjer je oboje združil. V vseh freskah Marijinega cikla, kjer je uporabil motiv krogovičja, najdemo namreč v obliki balustrad ali zastorov tudi motiv arabeske — sožitje, ki mu v našem gradivu ni primere.

Drugi stilni elementi, ki jih v cerkvi Marija Gradec še srečamo, so spričo povedanega obrobnege pomena. Tipično poznogotski motiv »zmečkanih« gub se mirno druži z izrazitimi renesančnimi nošami, ki so poudarjene povsod in ki pridejo do polne veljave tudi v tako konvencionalnih prizorih, kot je pohod sv. Treh kraljev. Značilno sloke postave, ki smo jih spoznali že pri sv. Primožu, srečamo tudi tu in kot nas na eni strani preseneča skoraj osupljivo pomanjkanje čuta za oblikovanje pokrajine, tako značilne za sodobne slikarje iz večjih kulturnih centrov na severu in jugu, tako na drugi strani komaj opazimo, da se je slikar skoraj popolnoma odpovedal patronu, tako značilnem za domače poznogotsko slikarstvo, in je v nasprotju z vsemi pričakovanji oblikoval oblačila polno in plastično, z vsem bogastvom gub in senc. V mojstru smo torej spoznali spretnega eklektika, ki je obvladal svoj poklic in ki je bil odprt za vplive, od koderkoli že so prihajali. Znal se je podrediti tradiciji, znal je prisluhnuti novim tokovom, znal je naposled združiti staro in novo. Tako je nastal marijagraški opus, zakoreninjen in razločljiv samo v našem domačem prostoru, eklektičen in hkrati enkratno, svojevrstno pričevanje o hotenjih in težnjah našega človeka tega časa.

Tudi če bi ob zadnjih restavratorskih delih pod sliko Pohoda v dekorativnem pasu ne našli letnice 1526, bi po vsem tem, kar smo povedali, lahko popolnoma zaupali v avtentičnost sporočenega napisu, ki govori o nastanku te slikarije. Pri vsem tem ostaja seveda še vedno odprto vprašanje imena slikarja, ki je ta opus ustvaril. Spričo heterogenosti ikonograskih in stilnih prvin, ki smo jih opazili pri opisovanju fresk, se je namreč sprva vzbujala domneva, da gre za delo več rok. To domnevo je še podpiralo dejstvo, da tudi tehnika poslikave ni povsem enotna in da imamo s pravo fresko opraviti pravzaprav le v nekaterih prizorih. Podrobna primerjava ohranjenih slik pa je to domnevo ovrgla. Celoten opus je delo enega slikarja ali vsaj ene delavnice z več pomočniki. Prvi

Angel —
detajl pretežno
uničene freske
Marije Zavetnice

dokaz vidimo v načinu pristopa k reševanju slikarskih nalog. Na ploskev, ki jo je slikar nameraval poslikati, je najprej grobo skiciral predvideno kompozicijo. Skica pa ni bila natančna. Slikarju je služila samo kot pripomoček, da je lažje obvladal ploskev, in v zaželenih sorazmerjih razporedil predvidene kompozicijske sestavine. Skice je napravil z roko, brez kartona, stvaritve pa so se mu dokončno izoblikovale šele v procesu ustvarjanja. Narejene so s hitrimi, zanesljivimi potezami drobnega čopiča, ki razodevajo večšo roko. Ko je potem slikar pričel nanašati barve, je skico le okvirno upošteval, saj v detajlih od nje dosledno odstopa. Dejstvo torej, da imamo ponekod opraviti s pravo fresko, drugod s kombinirano tehniko in na svodu celo s secco slikarijo na prvotnem ometu, torej ni primarnega pomena. Slike, katerim je slikar želel dati največji poudarek, tako poslikavi prezbiterija z arabeskami ali pa prizoru Marije Zavetnice, ki jo je nedvomno naslikal na posebno naročnikovo željo (podoba donatorja v krogovičju in podpis pod sliko), je izvedena v čisti fresko tehniki. V tej tehniki imamo naslikano tudi še Jesejevo koreniko, povsod drugod pa je možno, da gre mojstru pripisati le okvirno kompozicijsko shemo in morda izdelavo nekaterih detajlov kot so obrazi ipd., ali pa se je mojstru iz kakršnegakoli vzroka mudilo, pa se je zato zatekel k tehnično manj zahtevnim rešitvam. Vendar pa

primerjava detajlov razodeva povsod isto fakturo. Predvsem je poleg izrazite sorodnosti noš opazna sorodnost obrazov. Ana na oboku prezbiterja je presenetljivo podobna eni izmed žena pod Marijinim plaščem na sliki Zavetnice, levi angel, ki pridržuje Zavetnici plašč, v drži na moč spominja na sv. Janeza v prizoru Križanja, obrazi nekaterih očakov so spet podobni obrazom v drugih kompozicijah itd. Kar zadeva detajle, spet lahko ugotovimo sorodnost krogovičja v zgornjih poljih prezbiterjevega sklepa s krogovičjem na oboku, grozd ob Kristusovi glavi na severni strani je enako zasnovan kot grozdi ob Kristusovem rodovniku, angel, ki na oboku simbolizira evangelista Mateja je na moč podoben angelu s križem nad Zavetnico itn. Celo polje z vitičjem in angeloma, ki nosita orodje Kristusovega trpljenja nad sliko Zavetnice in ki ju v prvem hipu sploh ne moremo logično povezati z ostalimi podobami na oboku, postaneta razumljiva, če ju smiselno povežemo s prizorom Zavetnice, nad katero sta naslikana, saj slikar ni pravzaprav napravil nič drugega, kot da je Kristusa, ki ob Mariji Zavetnici pri sv. Primožu nad Kamnikom kaže na svoje rane, zamenjal s simboli njegovega mučeništva. Kljub razločkom v tehniki je torej sorodnost upodobitev tako nenavadno močna, da mirno lahko govorimo o enem samem mojstru.

Slikar, ki je ustvaril tako velik in tako kvaliteten opus, je imel nedvomno zadostno opravičilo, da v svojem delu ovekoveči tudi samega sebe, kar je bilo v tem času prej pravilo kot izjema. Vse kaže, da je to tudi storil. Če še enkrat preletimo upodobitve očakov v okenskih ostenjih, nam vzbudi pozornost očak Eliachim. Njegov obraz namreč ni samo realističen in individualiziran, pač pa ima izmed vseh najbolj portretne poteze. Medtem ko so drugi očaki pokriti z bolj ali manj nenavadnimi, včasih skoraj fantastičnimi pokrivali ter na splošno odeti le v preproste tunike, je Eliachim oblečen v značilno meščansko nošo svojega časa. Preko srajce z razporkom, izpod katere pogleduje bela ovratna ruta, je odet v plašč s širokim krznenim ovratnikom, glavo, s katere se mu vsipajo gladki, nekoliko pod ušesi ravno prirezani pšenični lasje, pa pokriva značilna baretka, pokrivalo, ki je bilo pri takratnih umetnikih posebej v modi. Skratka podoba, ki nehote vzbudi asociacije na komaj dobrih deset let starejšo avtoportretno upodobitev mojstra Antona Pilgrama na kanceli v dunajski katedrali sv. Štefana. V prid tezi o avtoportretu pa govori tudi neka druga, na videz nepomembna okoliščina. Ne samo, da je Eliachim naslikan na najbolj odličnem mestu, na tistem delu ostenja jugozahodnega okna, ki je od povsod v cerkvi najlepše viden, marveč je tudi posebej poudarjen z napisnim trakom, ki je pri njem dvakrat tako širok kot pri drugih očakih. Težko si je misliti, da je ta okoliščina samo naključna.

Ce ob koncu povzamemo glavne ugotovitve našega razmišljanja, se nam slikar marijagraške cerkve pokaže kot mojster, ki logično nadaljuje tradicijo domačega poznogotskega slikarstva, jo obogati z novimi, renesančnimi prvini in tako na svoj način sklene. Njegovo delo po kvaliteti močno prekaša dela večine sodobnikov, zlasti sodobnikov, ki so takrat delovali v slovenskem štajerskem prostoru, kar nam pokaže že površna primerjava z deli njegovih sodobnikov v Završah pri Grobel-

Očak Eliachim —
domnevni
slikarjev
avtoportret

nem, Dreveniku pri Kostrivnici, Dobležičah pri Pilštajnu, sv. Ani pri Kozjem in drugje. Meščanski naročnik se ni zadovoljil s tistim, kar so mu lahko nudili domači podeželski umetniki. Njegov prebujeni ponos je terjal boljšega mojstra, ki je znal zadostiti njegovemu spremenjenemu, v drugačne in modernejše vzore zazrtemu okusu. Našel ga je v slikarju, ki si ga sicer lahko razložimo samo iz pogojev in razmer domačega umetnostnega okolja, a ki se zaenkrat še izmika podrobnejši opre-

delitvi. Nesporno je namreč, da marijagraškemu mojstru zaenkrat ne moremo pripisati nobenega od doslej znanih slikarskih del. Domneva Jožeta Curka, da gre za sorodnost s slikarjem, ki je poslikal zunanjščino karnerija pri Gospe sveti na Koroškem, je tudi brez prave podlage, saj je ta sorodnost zgolj v tem, da gre v obeh primerih za slikarja, ki sta delovala v istem času in podobnih razmerah — podobnost torej, ki bi jo našli ob primerjavi s katerimkoli sočasnim domačim umetnikom. Odgovor na vprašanje o mojstrovi osebnosti, ki bi bil za nas tako mikaven, moramo torej žal pustiti odprt.

LITERATURA

J. B. Gajšnik: *Compendiosa totius archiparochiae Tyberiensis Topographia* 1747.

Ignacij Orožen: *Das Bisthum und die Diözese Lavant, IV., Das Dekanat Tüffer*, 1881.

France Stele: *Varstvo spomenikov*, ZUZ 1927, str. 176—177.

France Stele: *Iz delatnosti Spomeničkog Ureda u Slovenačkoj*, *Starinar* 1926/27, str. 64—65.

France Stele: *Monumenta artis Slovenicae I*, Ljubljana 1935.

Jože Curk: *Topografsko gradivo IX. Sakralni spomeniki na območju občine Laško*, ZSV Celje, 1967.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Fresken in der Kirche Marija Gradec bei Laško wurden im Jahre 1926 von Dr. France Stele entdeckt und dann vom Bildschnitzer Miloš Hohnjec aus Celje freigelegt. Wegen der Feuchtigkeit und auch aus anderen Gründen sind sie in den letzten Jahren so sehr in Verfall geraten, dass ihr weiteres Bestehen gefährdet war. Dies veranlasste das Institut für Denkmalschutz in Celje mit einer planmässigen Wiederherstellungsarbeit zu beginnen. Dabei wurden ausser den schon bekannten Fresken im Kirchenschiff auch die Malereien im Presbyterium und auf dem Gewölbe entdeckt und freigelegt. Ebenso wurde auch die Jahreszahl 1526 entdeckt, die die überlieferte Entstehungszeit der Malereien bestätigte. Die Fresken im Kirchenschiff sind Szenen aus dem Leben Jesu und Marias gewidmet. Die Wände des Presbyteriums überdecken Arabesken mit Girlanden, Maskarone und zahlreiche figürliche Motive. An den Seitenwänden der Fenster ist die Jessewurzel abgebildet. Auf dem Gewölbe sind rund um die Zentralfelder, auf denen Christus als Herrscher und die heilige Anna selbdritt dargestellt sind, die Symbole der Evangelisten, die Engel mit Foltergeräten und die heiligen Jungfrauen verteilt. Die gesamte Malerei ist ein logischer Entwicklungsglied in der Reihe der Denkmäler unserer spätgotischen Malerei, obwohl in ihr die Renaissanceelemente schon entschieden überwiegen. Der Tradition kann man vor allem einige ikonographische Entwürfe an den Wänden des Kirchenschiffs und auf dem Gewölbe, bedeutendsten Malereidenkmäler des 16. Jahrhunderts in Slowenien einreihen. Der Einfluss der Renaissance zeigt sich in der Verwendung der Arabeske in symmetrischen Kompositionen, in der Plastik der Figuren und des zur Geltung kommenden Schönheitsideals der Renaissance. Wichtig ist die Feststellung, dass die Kirche ursprünglich nur eine Architekturbemalung hatte und erst später mit Fresken ausgestattet wurde. Dem Umfang der bemalten Flächen und der Qualität der Ausführung nach, können wir jetzt den Zyklus der Fresken in Marija Gradec unter die bedeutendsten Malereidenkmäler des 16. Jahrhunderts in Slowenien einreihen. Wegen der fortschrittlichen stilistischen Bestrebungen sind von grösserer Bedeutung nur noch die unlängst entdeckten Malereien in der Lutherkapelle in Sevnica.

ELDA PIŠČANEC

V vrstah maloštevilnega članstva celjskega pododbora Društva slovenskih likovnih umetnikov je s smrtjo akademske slikarke Elde Piščanec zazijala nova vrzel. Nenadejano je podlegla kratki bolezni v samoti na svoji domačiji v Vinah med Strmcem in Dobrno, zatem ko je dva dni poprej še živo sodelovala pri pripravah za svojo jubilejno razstavo (bila naj bi majhen retrospektivni izbor njenih del za njeno 70-letnico) v celjskem Likovnem salonu. Po njeni smrti, 18. oktobra 1967, so kolegi poskrbeli, da je bila njena razstava le z majhno zamudo vendarle odprta 8. decembra. Prvotno zamišljena kot jubilejna razstava, se je sprevrgla v njeno prvo posmrtno in hkrati spominsko razstavo.

Elda Piščanec se je rodila 2. novembra 1897 v Trstu. Sprva se je šolala na mestnem liceju in v obrtni šoli v Ljubljani, se hkrati že zasebno učila slikarstva pri Rihardu Jakopiču, zatem pa je študirala slikarstvo pri Tabakoviču na akademiji v Zagrebu. Dopolnilne študije je v letih 1924 do 1929 opravila še v Firenzi (slikarstvo in grafiko pri Carenii in Celestiniju) in v Parizu (cerkveno slikarstvo pri Mauriceu Denisu in Lhotu). Zatem je živela v Dobrni. Od leta 1936 naprej je poučevala risanje na srednjih šolah v Ljubljani, Kranju, Murski Soboti in Trbovljah. Ko je bila po vojni upokojena, se je za stalno naselila v idiličnih, vendar samotnih Vinah.

Razstavljala je večkrat v Ljubljani, pa tudi v Mariboru, Celju, Zagrebu, Beogradu, Novem Sadu in v Osijeku; v zamejstvu pa v Firenzah, Saarbrückenu, Pragi, Košicah in v nekaterih belgijskih, švedskih, nemških in romunskih mestih. Nekaj njenih slik je v zbirkah Narodnega muzeja in Narodne galerije v Ljubljani.

Glavno področje njenega slikarstva je bila monumentalno zasnovana religiozna motivika, ki jo je oblikovala delno pod vplivom simbolične smeri M. Denisa. Umirjeno realistična je v svojih krajinah, tihožitjih in portretih.

VIRI

- Slovenski biografski leksikon, 7. zvezek, 1949.
 Fran Šijanec — Sodobna slovenska likovna umetnost, 1961.
 Arhiv Likovnega salona Celje.

Eida Piščanec, avtoportret — olje

JURO KISLINGER

ZASTOJ V RAZVOJU LIKOVNEGA SALONA

DOPOLNILNI PODATKI ZA RAZSTAVNO OBDOBJE 1966/67

Zaključek zbiranja gradiva za prejšnji letnik Celjskega zbornika je prehitel konec razstavnega obdobja 1966/67 v celjskem Likovnem salonu, zato so bili podatki o tem razdobju v lanskem zborniku še nepopolni. Zdaj jih lahko dopolnimo.

V razstavnem obdobju 1966/67 je Likovni salon skupno priredil deset razstav, od tega še dve v pomožnem razstavnem prostoru — foyerju Slovenskega ljudskega gledališča v Celju. Če odštejemo dve razstavi v gledališkem foyerju, kjer obiska ni moč natančno evidentirati, potem je bil skupni obisk na osmih razstavah v salonu 16286 obiskovalcev, kar da poprečni obisk 2035 obiskovalcev na eno razstavo. To je tudi doslej najvišji poprečni obisk v enem razstavnem obdobju Likovnega salona.

Od vseh obiskovalcev je bilo 9038 mladine in 7248 odraslih. Stevilo mladih obiskovalcev je znova večje od števila odraslih. Skupni obisk je tudi večji kot v razstavnem obdobju poprej in to kljub zmanjšanju števila razstav. Upravičena je domneva, da je k temu pripomogla predvsem višja kakovostna raven prirejenih razstav.

Višja kakovostna raven v tem razstavnem obdobju pa je terjala večje izdatke, ki jih manjše število razstav ni moglo pristoriti. To se je škodljivo odrazilo zlasti v jesenskem delu sledečega razstavnega obdobja 1967/68. Začrtane razstavne politike: manj, zato pa boljše razstave ni bilo več moč izvajati. Razstavno politiko je začela diktirati prazna blagajna.

RAZSTAVNO OBDOBJE 1967/68

Pomagati ni mogla več nobena iznajdljivost. Razstave, ki jih je vodstvo Likovnega salona sploh še moglo prirediti, niso bile več plod načrtovane razstavne politike. Obveljalo je samo še načelo — nadaljevati z razstavno dejavnostjo, nikakor dovoliti, da bi občutneje zastala ali celo prenehala, pa čeprav na račun upada kakovosti prirejenih razstav. Več let zapored enako visoka družbena pomoč (v kolikor ni celo nazado-

vala), kljub naraščajočim stroškom in vedno višjim cenam zlasti za transportne in tiskarske usluge, je slednjič morala privedi do zastoja v razvoju dejavnosti Likovnega salona.

Da ni prišlo do prekinitve razstavne dejavnosti, je v nemali meri zasluga Steklarske šole iz Rogaške Slatine, ki je krila vse stroške za svojo razstavo in zatem še prepustila Likovnemu salonu del aranžerske opreme, ki je bila za to razstavo na novo nabavljena. Umetniško vodstvo salona si je zatem še pomagalo tako, da je, povejmo odkrito, kot mašilo priredilo razstavo likovnih del iz svoje dotlej zbrane stalne zbirke. Obisk te razstave je bil zelo pičel (skupno le 638 obiskovalcev). To govori, kako nevarno je prekiniti živo razstavno dejavnost, ki skuša celjskemu občinstvu stalno vsaj v mejah možnosti prikazovati sodobno slovensko likovno dogajanje. Iz te reakcije občinstva lahko tudi sklepamo, da si celjsko likovno občinstvo od celjskega Likovnega salona predvsem želi prav spremljanje sodobnega slovenskega likovnega dogajanja. Slabši obisk pri razstavah tujih likovnih ustvarjalcev še bolj potrjuje sklep, da se obiskovalci zanimajo predvsem za domačo likovno tvornost. Kaže, da si celjsko likovno občinstvo išče seznanjanje z likovnimi zakladi preteklosti drugod in da želi videti v Likovnem salonu živi slovenski likovni utrip.

Po prvem januarju 1968 so dodatno narasle še dajatve za honorarne delavce v Likovnem salonu. To povišanje dajatev je grozilo zadati Likovnemu salonu smrtni udarec. Likvidacijo dejavnosti Likovnega salona je preprečil občinski svet za kulturo in znanost z dodatno dotacijo. Zal ta ni mogla biti tolikšna, da bi znova omogočila načrtno razstavno politiko, omogočila pa je nadaljevanje dejavnosti. Razstavne želje pa so morale ostati še naprej skromne. Nujna je bila omejitev samo na razstave, ki terjajo najmanjše izdatke. Tako so na primer izpadle vse kiparske razstave. Tudi v foyerju SLG ni bila pripravljena niti ena razstava več, čeprav je bilo interesentov za razstavljanje več kot dovolj. Tudi v Likovnem salonu ni bilo moč ustreči vsem likovnim umetnikom, ki so želeli razstavljati. Zastoj v dejavnosti Likovnega salona torej nikakor ne gre na rovaš pomanjkanja razstavljalcev, temveč ima svoje korenine samo v denarnih težavah.

Kljub vsemu pa je uspelo vsaj v najosnovnejših obrisih še ohraniti vsaj sledi nekdanje začrtane razstavne politike. Ob razstavah čistih likovnih zvrsti je bila vendar prirejena še razstava industrijskega oblikovanja (Razstava izdelkov steklarske šole). Kot v vsakem poprejšnjem razstavnem obdobju je bila tudi v tem ena razstava posvečena mladim, šele začenjajočim likovnim snovalcem. Razstavljali so skupinsko Milena Usenik, Miša Pengov, Janez Logar in Emerik Bernard, ki je povrh še Celjan. Sprva zamišljena kot jubilejna razstava, se je retrospektiva Elde Piščančeve po muhavi in kruti usodi sprevrgla v njeno prvo posmrtno razstavo. Osrednji likovni dogodek vsega razstavnega obdobja pa je bila razstava slikarskih del Jožeta Ciuhe.

Pri tej razstavi so bile okolnosti srečne. Celjani so videli prav tista njegova dela, za katera je prav v času razstave prejel nagrado Prešernovega sklada. Tako je Likovnemu salonu uspelo, da je svojemu ob-

činstvu povsem na tekočem predstavil likovna dela, ki so bila prav tedaj v središču pozornosti slovenske kulturne javnosti.

Z razstavo grafik Tince Stegovec in z razstavo slikarskih del Franceta Peršina pa je Likovni salon prikazal dve slovenski likovni osebnosti, novi celjskemu občinstvu. Večjo pozornost je uspela zbuditi Tinca Stegovec.

S pomočjo posebnih dotacij občinskega sklada za kulturo in znanost se je tudi v tem času pomnoževala stalna zbirka likovnih umetnin pri Likovnem salonu. V tem času smo uspeli kupiti tri barvne lesoreze Franceta Miheliča (tri črnobeke pa je umetnik naši stalni zbirki poklonil), čeprav je bila Miheličeva razstava že ob koncu prejšnjega razstavnega obdobja. Značilno je tudi to, da so obiskovalci Miheličeve razstave želeli kupiti več del, kot pa jih je umetnik lahko prodal. Razen z Miheličevimi grafikami pa se je zbirka Likovnega salona obogatila še z enim oljem na steklo Jožeta Ciuhe in z eno grafiko Tince Stegovec. Število novosti je skromno, vendar velja tudi pri tem ugotoviti pomen dejstva, da je kljub denarnim stiskam uspelo nadaljevati z zbiranjem del za stalno zbirko.

Zastoj v razvoju dejavnosti Likovnega salona pa se jasno odraža tudi v statističnih podatkih. V vsem razstavnem obdobju je bilo prirejenih le 9 razstav, najmanj doslej. Vse te razstave skupaj je obiskalo 11318 ljudi; od tega 5551 mladine in 5767 odraslih. Zgovoren je podatek, da je v nasprotju s prejšnjimi leti število odraslih obiskovalcev preseglo število mladih. Hud upad obiska pa se še bolj odraža na poprečnem obisku razstav, ki je bil le 1258, kar je v primerjavi z letom poprej (2035) skoraj 50 odstoten upad.

PREGLED RAZSTAV

Razstavno obdobje 1966/67

(Dodatek k lani objavljenemu pregledu)

64. razstava: »Mala retrospektivna razstava grafičnih del Franceta Miheliča« od 1. 6. do 1. 7. 1967. Razstava je bila pripravljena za proslavo umetnikovega 60. življenjskega jubileja. Razstavljenih je bilo 40 grafik. 2287 obiskovalcev; od tega 1276 mladine in 1011 odraslih. Vabilo in katalog.

Razstavno obdobje 1967/68

65. razstava: »Razstava steklarskih izdelkov steklarske šole Rogaška Slatina« od 29. 9. do 21. 10. 1967. Razstava je bila pripravljena skupno s steklarsko šolo iz Rogaške Slatine v proslavo 20-letnice obstoja šole. Razstavljenih je bilo skupno 115 steklenih izdelkov; od tega 9 steklenic, 9 vaz, 2 pepelnika, 8 skled in 42 velikih in 45 malih kozarcev. 2581 obiskovalcev; od tega 1099 mladine in 1482 odraslih. Prospekt.

66. razstava: »Razstava slikarskih del skupine mladih slovenskih slikarjev« od 27. 10. do 18. 11. 1967. Razstavljali so: Milena Usenik — 4 olja, Miša Pengov — 4 olja, Janez Logar — 6 olj in Emerik Bernard 4 olja. 1318 obiskovalcev; od tega 558 mladine in 760 odraslih. Prospekt.

67. razstava: »Prva posmrtna razstava likovnih del slovenske slikarke Elde Piščanec« od 8. 12. do 30. 12. 1967. Razstavljenih je bilo 20 olj in 5 grafik. 1383 obiskovalcev; od tega 769 mladine in 614 odraslih. Prospekt.

68. razstava: »Razstava likovnih del naše stalne zbirke« od 12. 1. do 3. 2. 1968. Razstavljena so bila dela tehle avtorjev: Marijan Tršar — 1 grafika, France Mihelič — 4 grafike, Vladimir Makuc — 3 grafike; Marko Sušteršič — 1 olje in 1 grafika, Floris Oblak — 1 olje, Ive Subić — 1 tempera in 1 olje, Avgust Lavrenčič — 1 olje, Janez Vidic — 1 olje, Vida Fakin — 1 olje, Nikolaj Omerza — 1 olje, Drago Tršar — 1 bronasti kip in Stane Jarm — 1 lesena plastika. 638 obiskovalcev; od tega 275 mladine in 363 odraslih. Vabilo.

69. razstava: »Razstava slikarskih del Jožeta Ciuhe« od 9. 2. do 2. 3. 1968. Razstavljenih je bilo 10 risb in 19 slik na steklo. 1043 obiskovalcev; od tega 490 mladine in 553 odraslih. Prospekt.

70. razstava: »Razstava slikarskih del Cvetka Ščuke« od 8. 3. do 30. 3. 1968. Razstavljenih je bilo 32 akvarelov. 1656 obiskovalcev; od tega 747 mladine in 909 odraslih. Prospekt.

71. razstava: »Razstava grafičnih del nemške slikarke Traudl Mahler« od 5. 4. do 27. 4. 1968. Razstavljenih je bilo 28 grafik. 989 obiskovalcev; od tega 618 mladine in 371 odraslih. Prospekt.

72. razstava: »Razstava grafičnih del Tince Stegovec« od 10. 5. do 1. 6. 1968. Razstavljenih je bilo 22 grafik. 930 obiskovalcev; od tega 541 mladine in 389 odraslih. Prospekt.

73. razstava: »Razstava slikarskih del Franceta Peršina« od 7. 6. do 29. 6. 1968. Razstavljenih je bilo 15 olj. 780 obiskovalcev; od tega 454 mladine in 326 odraslih. Prospekt.

MILENA MOSKON

OBČASNE RAZSTAVE POKRAJINSKEGA MUZEJA V CELJU V LETIH 1957—1967

UVOD

Pokrajinski muzej v Celju zbira, čuva in proučuje arheološko, kulturno in umetnostnozgodovinsko ter etnografsko gradivo, ki je povezano s preteklostjo celjskega pokrajinskega območja, obenem pa vključuje v svoj delokrog specialne zbirke, ki so po raznih naključjih postale last muzeja.

Zbrano gradivo se znanstveno proučuje in razstavlja na stalnih in občasnih razstavah. Te razstave pa se prirejajo le v okviru določenih kriterijev — obsega proučenega gradiva, razstavnih prostorov, strokovnih delovnih moči, finančnih sredstev in drugega. In prav zaradi teh dejstev je moral celjski muzej na podlagi analiz formirati jasen program za oba načina razstavljanja, seveda z osnovno mislijo, naj vse občasne razstave samo dopolnjujejo stalne in naj bodo v najtesnejši zvezi z gradivom iz zbirk celjskega muzeja in njegovega zaledja.

Vrsta po premišljenem programu pripravljenih občasnih razstav, se začne s prvo razstavo grafike starih mojstrov iz gradiva celjskega muzeja leta 1957. Do takrat je bilo v muzeju sicer prirejenih nekaj občasnih razstav, ki pa niso bile v neposredni zvezi z muzejskimi zbirkami, saj so bili eksponati skoraj vedno le s področja sodobne likovne umetnosti. Muzej je namreč smatral za svojo dolžnost, da pomaga usmerjati z razstavami, objavami in predavanji razstavno politiko iz sodobne likovne ustvarjalnosti in na ta način reševati neurejenost zlasti na področju likovno estetske vzgoje z željo, da bi dobilo Celje stalni prostor za organizirano prirejanje občasnih razstav iz moderne umetnosti in dosežkov industrijskega oblikovanja. Zato je vse do leta 1961, to je do začetka delovanja Likovnega salona pripravljal v muzeju, foyerju SLG v Celju ali drugje občasne razstave (včasih tudi s pomočjo razstavljalcev samih), za katere je sicer vodil evidenco, nikakor jih pa ni vključeval v muzejski program občasnih razstav. Muzej pri tem lahko samo ugotavlja, da je pomagal uspešno vršiti to nalogo, dokler ni zaživel Likovni salon kot rezultat dolgoletnih potreb in dolgoletnih prizadevanj.

Zase pa je moral celjski muzej program prirejanja razstav razčleniti na več vrst in sicer:

a) na tematske razstave, ki se prirejajo v Celju izključno iz domačega gradiva ob zaključku študijskih nalog posameznih zbirk; razstave te vrste se lahko pripravijo tudi na terenu, če gre za prezentacijo rezultatov določenih akcij (arheološka izkopavanja, specialne etnografske, kulturno ali umetnostnozgodovinske raziskave);

b) razstave, ki jih posreduje celjski muzej galerijam, muzejem in drugim sorodnim zavodom v drugih krajih države na podlagi dogovorov, ki vsebujejo določene zahteve celjskega muzeja do zainteresiranega zavoda;

c) razstave, katere pripravijo in potem posodijo celjskemu muzeju drugi sorodni zavodi, seveda le pod pogojem, da je vsebina razstave v določeni povezavi z zbirkami celjskega muzeja;

d) sodelovanje s posameznimi eksponati ali specialno zbirko iz fundusa celjskega muzeja na večjih republiških ali pokrajinskih razstavah.

Vse vrste razstav, ki so navedene v programu, je celjski muzej v zadnjih desetih letih tudi prirejal in to brez posebnih dodatnih finančnih sredstev, kajti vse potrebne priprave so se izvajale vzporedno z ostalimi nalogami v muzeju. Potrebno je omeniti tudi, da so bile prirejene razstave vseh strok, tudi etnografske pa čeprav muzej nima kustosa za etnografijo.

Nekatere razstave so bile namenjene samo Celju, tako tematska arheološka razstava o lončarstvu rimske Celeje, o savinjskih panjskih končnicah — kot rezultatu uspelega zbiranja in zlasti razstava starih vedut Celja in okolice. Gradivo za razstavo vedut se je proučevalo in zbiralo več let prej, najprej vzporedno s pionirskimi raziskavami konservatorja Jožeta Curka in študijem tega, za stavbno zgodovino Celja važnega materiala, zato je razumljivo, da je taka razstava vzbudila veliko zanimanje med Celjani, zlasti v krogih urbanistov in zgodovinarjev.

Druge razstave pa, zlasti najrazličnejši izbori iz bogate zbirke stare grafike, ki so že v Celju doživele pomembna priznanja javnosti, so bile organizirane tudi v drugih krajih države. Seveda je treba pri tem poudariti, da celjski muzej svojih eksponatov ni nikoli ponujal muzejem in galerijam za razstavljanja izven Celja — nasprotno, vselej so zainteresirani zavodi sami želeli vključiti razpoložljive eksponate iz celjskega muzeja v svoj razstavni program. Ob vsaki taki razstavi je bilo poskrbljeno za strokovna vodstva in razlage zahtevnejšega materiala, kar je marsikdaj pripomoglo k doseženim uspehom.

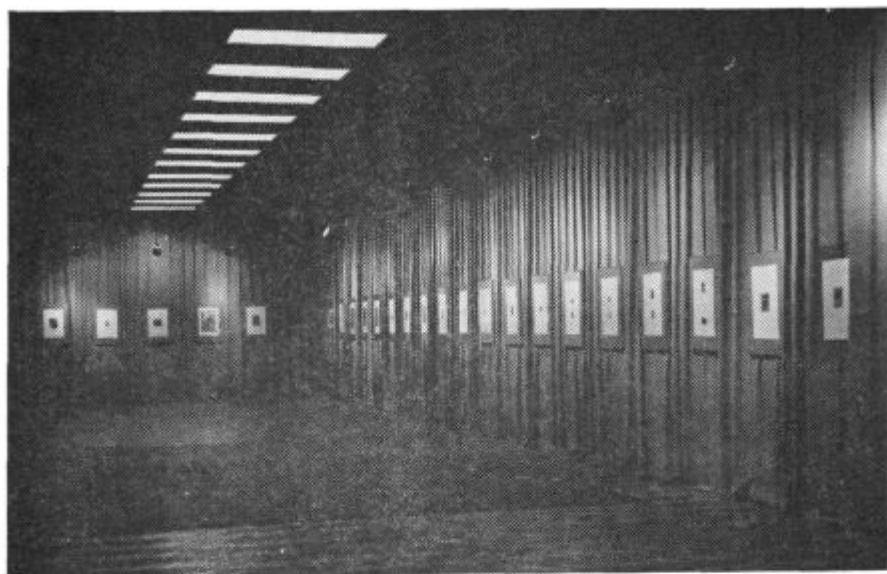
Manj možnosti je imel doslej celjski muzej za prirejanje razstav drugih sorodnih zavodov v Celju, to pa zaradi pomanjkanja razstavnega prostora. Vsekakor pa se bo program teh razstav, ki jih imenujejo prireditelji potujoče, uveljavil, tedaj ko bodo dani vsi pogoji. Izkazalo se je namreč, da je tudi v Celju zanimanje za te vrste muzejskih prireditev.

Svoj pomen pa ima vključevanje celjskih umetnin med eksponate velikih tematskih občasnih razstav, kakršne prirejajo Narodna galerija,

Narodni in Slovenski etnografski muzej v Ljubljani ter Pokrajinski muzej v Mariboru. Vsi ti razstavljalci niso namreč doslej poskrbeli samo za strokovno obdelavo in objavo gradiva ampak tudi za restavriranje in prepariranje najbolj ogroženih dragocenih muzealij. Vse to je zvezano s precejšnjimi stroški, ki jih celjski muzej ni zmožgal, zato mu je sodelovanje na takih razstavah poleg strokovnega in znanstvenega uspeha prineslo tudi nekaj denarne pomoči pri ohranjanju spomenikov celjske kulturne preteklosti.

RAZSTAVE V CELJU

- 1957 *Grafika starih mojstrov — prvi izbor*, ob prireditvah »Celje 57«, tematska obdelava, priprave in postavitve: Milena Moškon, katalog — uvod in ureditev: Milena Moškon, izdal: Zavod »Celjska razstava«, 1957.
- 1960 *Izvenevropska zbirka Alme Karlinove*, (s sodelovanjem Študijske knjižnice v Celju), tematska obdelava in priprave: Milena Moškon, postavitve: Milan Lorenčak.
- 1961 *Lončarstvo rimske Celeje*, tematska obdelava, priprave in postavitve: Vera Kolšek.
- 1961 *Savinjske panjske končnice*, tematska obdelava in priprave: Milena Moškon, postavitve: Milan Lorenčak.
- 1963 *Grafični listi Stefana della Belle*, tematska obdelava, priprave in postavitve: Milena Moškon.
- 1963 *Stare vedute Celja in okolice — originali* (s sodelovanjem Študijske knjižnice v Celju in župnijskega urada sv. Danijela v Celju), tematska obdelava, priprave in postavitve: Milena Moškon.
- 1964 *Arheološke najdbe z Rifnika*, tematska obdelava in priprave: Lojze Bolta in Vera Kolšek, postavitve: ing. arh. Jure Sadar, Lojze Bolta in Vera Kolšek.
- 1965 »53 poštne postaje na cesti Tokaido« — orig. barvni japonski lesorezi, tematska obdelava, priprave in postavitve: Milena Moškon (s sodelovanjem japonske rojakinje ge. Cepudrove iz Novega mesta).
- 1965 *Grafike starih mojstrov — drugi izbor* (s koncertom na lutnjo Stan-ka Preka), tematska obdelava, priprave in postavitve: Milena Moškon.
- 1966 *Oboroževanje na celjskem področju v preteklih stoletjih* (Narodni in muzej iz Ljubljane posredoval ilustr. gradivo), tematska obdelava, priprave in postavitve: Milena Moškon s sodelovanjem kustosa Narodnega muzeja iz Ljubljane Ferda Tancika.
- 1967 *Izkopanine rimskega grobišča v Sempetru*, tematska obdelava, priprave in postavitve: Vera Kolšek.
- 1967 *Celje v preteklosti* (mala razstava skupno z Zgodovinskim arhivom v Celju) — ob turističnih prireditvah v Celju, priprave in ureditev: Lojze Bolta, Vera in Tone Kolšek ter Milena Moškon.

Razstava starih grafičnih listov iz zbirke celjskega muzeja
v Narodnem muzeju, Beograd 1958

RAZSTAVE IZVEN CELJA

- 1957 *Grafika starih mojstrov* — Umetnostna galerija, Maribor.
- 1957 *Grafika starih mojstrov* — Narodna galerija, Ljubljana.
- 1958 *Celjska zbirka grafike starih majstora*, Narodni muzej, Beograd katalog — uvod in ureditev: Milena Moškon, izdal: Narodni muzej, Beograd, 1958.
- 1959 *Grafika starih mojstrov* — Mestni muzej, Kranj.
- 1961 *Grafika starih mojstrov* (listi avtorjev, ki so zastopani tudi v Valvasorjevi zbirki v Zagrebu) — ob III. simpoziju slov. umetn. zgodovinarjev, Umetnostni paviljon, Slovenj Gradec.
- 1961 *Etnografija Savinjske doline* — ob turističnem tednu, tematska obdelava, priprave in postavitve: Milena Moškon, Ljubno ob Savinji.
- 1963 *Grafika starih mojstrov* — ob kiparskem simpoziju FORMA VIVA, Gorjupova galerija, Kostanjevica na Krki, prospekt.
- 1963 *Arheološke najdbe z Rifnika*, tematska obdelava in priprave: Lojze Bolta in Vera Kolšek, Sentjur pri Celju.
- 1964 *Grafika starih majstora*, galerija »Grafički kolektiv«, Beograd, katalog: uvod in ureditev: Milena Moškon, izdal svet Galerije »Grafički kolektiv«, plakat: Milan Martinović.
- 1965 *Grafike starih mojstrov* — drugi izbor, Narodna galerija, Ljubljana, katalog: uvod in ureditev: Milena Moškon, oprema: ing. arh. Jože Brumen, plakat: ing. arh. Jože Brumen.

Plakat
ob razstavi
»Grafika starih
mojstrov
iz zbirke
celjskega
muzeja«
v galeriji
»Grafički
kollektiv«
Beograd 1964

- 1965 *Grafike starih majstora*, Mala galerija, Zrenjanin, katalog: uvod in ureditev: Milena Moškon, izdal Savet Galerije umetničke kolonije Ečka, plakat: Dragoslav Stojanović-Sip.
- 1965 »53 poštних postaj na cesti Tokaido« — originalni japonski barvni lesorezi, Muzej tujih kultur, Goričane pri Medvodah (s sodelovanjem jap. ambasade iz Beograda), prospekt izdal Slov. etnografski muzej, Ljubljana.
- 1965 *Izkopanine rimskega grobišča v Sempetru*, tematska obdelava, priprave in postavitve: Vera Kolšek, Sempeter.
- 1966 »53 poštних postaj na cesti Tokaido« — orig. jap. barvni lesorezi, Razstavni paviljon, Murska Sobota.
- 1966 »53 poštних postaj na cesti Tokaido« — orig. jap. barvni lesorezi. Mala galerija Zrenjanin (s sodelovanjem jap. ambasade iz Beogra-

- da), katalog: uvod in ureditev: Milena Moškon, izdal Svet Galerije umetniške kolonije Ečka, 1966.
- 1966 »53 poštnih postaj na cesti Tokaido« — orig. jap. barvni lesorezi, Lamutov likovni salon, Kostanjevica na Krki (otvoritev z recitalom harfistke Rude Ravnik-Šurbekove), prospekt.
- 1966 »53 poštnih postaj na cesti Tokaido« — orig. bavni lesorezi, razstavni prostor Radničkog univerziteteta, Novi Sad (s sodelovanjem japonske ambasade iz Beograda), prospekt.
- 1967 *Grafike starih mojstrov* — drugi izbor, Razstavni salon Rotovž, Maribor, prospekt.
- 1967 »53 poštnih postaj na cesti Tokaido« — orig. barvni lesorezi, Gradska galerija, Vukovar (s sodelovanjem jap. ambasade iz Beograda), prospekt.
- 1967 »53 poštnih postaj na cesti Tokaido« — orig. jap. barvni lesorezi, Galerija umetnosti, Vinkovci.
- 1967 »53 poštnih postaj na cesti Tokaido« — orig. jap. barvni lesorezi, Galerija likovnih umjetnosti, Osijek.
- 1967 »53 poštnih postaj na cesti Tokaido« — orig. jap. barvni lesorezi, razstavni prostor Narodnog sveučilišta »Avgust Cesarec«, Đakovo.
- 1967 *Grafični listi starih mojstrov*, Galerija, Krško, prospekt in plakat.
- 1967 *10 let potovanja okoli sveta zbirateljice in pisateljice Alme Karlinove* (ekspoziti last celjskega muzeja, knjižne izdaje pa Stud. knj. v Celju in Thee Gammelino), Muzej tujih kultur, Goričane pri Medvodah — tematska obdelava Pavla Štrukelj, priprave Pavla Štrukelj in Milena Moškon, postavitev. ing. arh. Marjan Loboda, katalog: uvodi — Boris Kuhar, Milena Moškon, Pavla Štrukelj, izdal: Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 1967.

RAZSTAVE DRUGIH MUZEJEV V CELJSKEM MUZEJU

- 1960 *Peča na Slovenskem* — posredoval Slovenski etnografski muzej, Ljubljana.
- 1965 *Olja in risbe Janeza in Jurija Subica* — posredovala Narodna galerija, Ljubljana ob IV. simpoziju slov. umetnostnih zgodovinarjev v Celju.

SODELOVANJE Z EKSPONATI NA RAZSTAVAH DRUGIH MUZEJEV IN GALERIJ

- 1959 *Kipar Ivan Napotnik*, Narodna galerija, Ljubljana.
- 1961 *Grafika E. Muncha*, Umetnostni paviljon, Slovenj Gradec.
- 1961 *Barok na Slovenskem*, Narodna galerija, Ljubljana.
- 1962 *Poslikane panjske končnice*, Pokrajinski muzej, Maribor.
- 1963 *Poslikano usnje*, Narodni muzej, Ljubljana.
- 1963 *Baročni slikarji Straussi*, Narodna galerija, Ljubljana.
- 1964 *Stari in tuji slikarji II.*, Narodna galerija, Ljubljana.
- 1965 *Portretna miniatūra*, Narodni muzej, Ljubljana.

1965 *300 let mode na Slovenskem*, Pokrajinski muzej, Maribor.

1967 *Baročno kiparstvo na slovenskem Stajerskem*, Pokrajinski muzej, Maribor.

RAZSTAVE PO STROKAH, OBISKOVALCI IN PUBLIKACIJE

<i>a) v Celju</i>	obiskovalcev
arheologija — 3 razstave	9.750
umetnostna zgodovina — 4 razstave	42.620
kulturna zgodovina — 2 razstavi	23.466
etnografija — 2 razstavi	7.500
splošna — 1 razstava	4.200
skupaj — 12 razstav	67.536

<i>b) izven Celja</i>	
arheologija — 2 razstavi	4.750
umetnostna zgodovina — 19 razstav	44.960
kulturna zgodovina	—
etnografija — 1 razstava	2.500
skupaj — 22 razstav	52.210

<i>c) razstave drugih muzejev v Celju</i>	
arheologija	—
umetnostna zgodovina — 1 razstava	2.530
kulturna zgodovina	—
etnografija — 1 razstava	4.100
skupaj — 2 razstavi	6.630

<i>d) sodelovanje z eksponati na razstavah v drugih muzejih</i>	
arheologija —	
umetnostna zgodovina — na 8 razstavah	
kulturna zgodovina — na 1 razstavi	
etnografija — na 2 razstavah	
skupaj — na 11 razstavah (evidenco obiskovalcev vodijo prireditelji)	

Ob vsaki razstavi so izšli članki in recenzije v dnevnem periodičnem tisku, prispevki pa so bili objavljeni tudi v radiu in včasih na televiziji. Večkrat so bila pripravljena vabila z informativnimi podatki, prospekti in katalogi. Škoda, da celjskemu muzeju ni uspelo doslej izdati za razstave v Celju še nobenega kataloga, ki bi ohranil za daljšo dobo poleg recenzij in objav v dnevnem tisku, gradivo in celotno razstavo.

Izdajo prospektov in katalogov so doslej omogočili samo drugi zavodi in tako zagotovili določenim prireditvam trajno vrednost.

SKLEP

Vse razstave, ki jih je celjski muzej doslej priredil v Celju in v drugih krajih, so doživele pomembna priznanja. Povesod je bila javnost presenečena nad dragocenimi umetninami, ki jih čuva celjski muzej, ter po opravljenih sistematičnih preučevanjih omogoča spoznavanje svojih muzejskih vrednot preko občasnih razstav. Celjski muzej je s pomočjo takih prireditev povečal število svojih obiskovalcev in obenem tudi svoje geografsko razstavno področje.

Dosedanji uspehi v Celju, zlasti pa drugje, so prijetno moralno zadoščenje za opravljeno, večkrat skrito delo, ki ga je treba izvršiti, predno je ta ali oni program realiziran v obliki razstave. Kvaliteten material v zbirkah muzeja, vsa začeta in zamišljena znanstveno raziskovalna dela ter izredno zanimanje za neizčrpne zaklade celjskega muzeja nakazujejo uspehe tudi v bodoče.

GUSTAV GROBELNIK

PRED PRENEHANJEM ADMINISTRATIVNE ŠOLE V CELJU

Maja 1966 sta republiški sekretariat za prosveto in kulturo in izvršni svet skupščine SR Slovenije izdala — prvi pod št. 61-167/65 z dne 21. 5. 1966, drugi pod št. 61-39/66 z dne 23. 5. 1966 — 155 strani obsega-jočo študijo *Mreža šol druge stopnje v SR Sloveniji*. Njena ugotovitev, »da je vpis v administrativne šole nekoliko iznad dejanskih potreb«, pa čeprav ob spoznanju, »da administrativne šole zaradi feminizacije dakti-lografskega poklica rešujejo tudi vzgojne probleme ženske mladine po končani osnovni šoli, ki gotovo nima takih možnosti za izbiro poklica kot moška mladina«,¹ je vnesla tudi administrativne šole kot »rezultat več ali manj družbeno nekontroliranega razvoja šolske mreže« v dnevni red vsakodnevnih razprav o našem šolstvu. Tudi celjsko, ki so jo kot drugod — sodeč po navalu pri vpisu v letu ustanovitve (1960)² — »ustanovili zaradi reševanja specifičnih problemov ženske mladine«.³

Že v času nastajanja omenjene študije je štel svet za šolstvo in telesno vzgojo Skupščine občine Celje za potrebno, da »prouči problema-tiko izobraževanja administrativnega kadra, zlasti glede družbenih po-treb po takšnem kadru in s tem v zvezi tudi mesto in vlogo administra-tivne šole«.⁴ V ta namen sestavljena komisija⁵ je, opiraje se na podatke Komunalnega zavoda za zaposlovanje, ugotovila

— da so potrebe po takšnem profilu administrativnega kadra kot ga daje administrativna šola, vendar bi vsakoletni vpis ne smel presegati 60 učenk s ponavljalkami vred;

— da sta glavna razloga, ki sta narekovala ustanovitev administra-tivne šole, še vedno prisotna, to sta »potreba po takem kadru z ozirom na neustrezno kadrovsko strukturo zaposlenih ljudi v administraciji« in pritisk ženske mladine, ki na »širšem celjskem območju nima zado-voljivih možnosti za vključitev v šolanje na II. stopnji niti v poklic«;

— da zato ne kaže v tem času razmišljati o kakšni večji reorgani-zaciji izobraževalnega procesa ali celo o ukinitvi šole, kar bi konec kon-cov pomenilo korak nazaj, saj bi tako osrednja Slovenija v trikotniku Velenje — Brežice — Trbovlje ostala brez takšnega profila kadrov;

— da event. združitev z ekonomsko šolo ob obstoječem veljavnem predmetniku na ekonomski šoli ne bi bila priporočljiva, *čeprav načelno takšna možnost obstaja — seveda ne sedaj, ampak kdaj kasneje in ob že omenjenih potrebnih spremembah predmetnika ter ostalih razlogih rentabilnosti šolanja* (podčrtal G. G.);

— da *dveletno šolanje zadostuje* (podčrtal G. G.), medtem ko idejo o štiriletnih upravno-administrativnih šolah (čeprav že obstajajo) identificira z »določenimi, sicer razumljivimi ambicijami po srednjih šolah«, nazadnje pa predlaga,

— da pride na »celjski administrativni šoli do določene preorientacije v izobraževalnem procesu, ob že omenjenem manjšem vpisu in sicer v smeri dopolnilnega izobraževanja že zaposlenih oseb (večerno, izredno šolanje), saj je »na osnovi dosegljivih podatkov nemogoče pričakovati popolno nadomestitev neustrezno izobraženega administrativnega kadra z mladim, ravnokar izšolanim«;

— očitno zato, da bi zmanjšala finančno breme tedanjega medobčinskega sklada za financiranje šol druge stopnje, je komisija priporočila, »naj bi takšno dodatno izobraževanje financirale zainteresirane delovne organizacije in posamezniki«.

Štiri leta je tega, ko je potrdil potrebo po vzgoji pisarniškega kadra v okviru dveletnih administrativnih šol že Zavod SRS za strokovno izobraževanje,⁶ češ da bo v perspektivi vsekakor potrebnih dvoje vrst administrativnih šol: šole za nižji administrativni kader, tj. kader za stenodaktilografska dela, in šole za višji administrativni kader, kot so vodje pisarn, tajnice ipd., toda koliko časa naj izobraževanje teh kadrov traja, bodo pokazali profili, ki jih je treba izdelati.⁷

Ob pregledu oddelkov za odrasle na administrativni šoli v Celju 9. 2. 1967, sta se pedagoška svetovalca Ivan Andoljšek (Zavod za šolstvo SRS) in Jože Gluk (Zavod za prosvetno-pedagoško službo Celje) zavzela za željo staršev, da bi šola že s šolskim letom 1967/68 odprla še četrti razred. »Tako bi dobili absolventi res popolno srednješolsko izobrazbo in še boljšo usposobljenost za poklicno šolo. Vpis bi bil zadosten, ker letošnji absolventi višjega administrativnega tečaja tako ne bodo dobili zaposlitve.«⁸ Izjavo navajamo kot prvi uradni predlog, ki ne soglaša več z mnenjem komisije sveta za šolstvo občinske skupščine Celje,⁹ da je ideja o štiriletni upravno-administrativni šoli identična zgolj z »določenimi ambicijami po srednjih šolah«, marveč jo narekuje skrb, kako hitreje in sigurneje zaposliti žensko mladino.

Morda nam bo lažje razumljiva končna usoda naše šole, če si priključimo v spomin še nadaljnja vplivna stališča glede administrativnih šol oziroma šolske mreže sploh:

— »Prosvetni delavec« je dne 5. 4. 1967 menil, da so zmogljivosti sedmih dveletnih administrativnih šol »za naše potrebe prevelike« in napovedal, da »bo predlog za skrčenje mreže te vrste šol še izdelan«.

— »Delo« z dne 12. 7. 1967¹⁰ svetuje, naj bi na območju bivšega ljubljanskega okraja dveletne administrativne šole ukinili, od obeh štiriletnih administrativnih šol (Ljubljana, Kranj) pa zadržali samo eno.

— V »Občanu« z dne 30. 9. 1967 je predsednik celjske izobraževalne skupnosti Franc Lubej izjavil, da »celjska regija zaostaja v razvoju mreže srednjih šol za republiškim poprečjem. Zato v zvezi z racionalizacijo ni predvidena ukinitve kakšne šole«.

— Kot problem, »ki se rešuje v zaprtih krogih prosvetnih kolektivov«, je z nekaterimi drugimi šolami prišla tudi celjska AS v iniciativni tekst o nekaterih aktualnih idejno-političnih vprašanih družbenih dejavnosti in njihove povezave z gospodarstvom za tretjo sejo občinske konference ZK Celje.¹¹

— Na razpravi o predlogu zakona o stopnji republiškega prispevka iz osebnega dohodka iz delovnega razmerja za izobraževanje, je v republiškem zboru skupščine SRS Stane Kavčič dne 13. 2. 1968 dejal, da bi zmanjšali vpliv gospodarstva, če bi srednje šolstvo potegnili na republiško raven, razen tega bi ga odtegnili tudi vplivu lokalnega »kolorita«. Kajti vse te šole so nastajale iz življenja, ne vedno čisto do kraja pretehtano, marsikje pod vplivom raznih prosvetnih in šolskih entuziastov, ki jim je treba ob tej priložnosti dati priznanje. Borile so se z mnogimi težavami, vendar pa so se razvijale in so tu.¹²

— »Ob prizadevanjih za racionalizacijo šolstva ne more iti za reorganizacijo šolstva« slove stališče IO republiške konference SZDL.¹³

— Predsednik IO temeljne izobraževalne skupnosti v Celju profesor Drago Loibner izjavlja, da se v Celju število otrok, ki nadaljujejo šolanje, ne sme zmanjšati in prav tako ne omejevati možnost šolanja ženski mladini.¹⁴

— Med stališči predsedstva republiškega odbora sindikata delavcev družbenih dejavnosti k predlogu ukrepov za racionalizacijo na področju vzgoje in izobraževanja, se šesto glasi: »Če so kapacitete administrativnih šol in šol za blagovni promet prevelike, njihovega obstoja ni mogoče opravičevati s tem, da te šole pomagajo reševati vzgojne probleme ženske mladine. Če bodo ostajale absolventke administrativnih in drugih šol nezaposlene, se bomo ob njih, poleg vzgojnih, srečali še s socialnimi problemi. Žensko mladino je treba poklicno usmerjati in ji omogočiti šolanje za poklice, ki so še vedno deficitarni.«¹⁵

— Predlog republiškega sekretariata za prosveto in kulturo za racionalizacijske ukrepe v vzgojno-izobraževalni dejavnosti v SR Sloveniji navaja,¹⁶ da je »kapaciteta tako dveletnih kot tudi štiriletnih administrativnih šol nekoliko večja kot so potrebe,¹⁷ vendar bi težko opravičili zahtevo po ukinitvi teh šol, ki mnogokje pomagajo reševati vzgojne probleme ženske mladine po končani osnovni šoli. Ta mladina namreč nima takih možnosti za izbiro poklica kot moška mladina«.

Med poplavo teh pro in kontra stališč je skupnost administrativnih šol sledila napoltilu Zavoda SRS za strokovno izobraževanje iz leta 1964¹⁸ in se lotila izdelave predloga za profile birotehničnih kadrov.¹⁹

Predlog,²⁰ ki je zrastel tudi iz podatkov delovnih organizacij celjske regije,²¹ predvideva dva široka profila birotehničnega kadra:

— profil *upravno-administrativnega tehnika*, ki ga izobražuje štiri-letna upravno-administrativna šola, in

— profil *administratorja*, ki ga izobrazuje dveletna administrativna šola.

Predlog je v stvari dokument, ki utemeljuje:

1. obstoj dosedanjih dveletnih administrativnih šol (od 1949) ter uvedbo štiriletnih upravno-administrativnih šol (1962—1963, Ljubljana, Maribor, Kranj, Koper) in

2. dosedanjo klasifikacijo poklicev na področju administracije, ekonomike, prava ipd.,²² torej poklic administratorja (z dveletno poklicno šolo), kakor poklic višjega administratorja (s štiriletno šolo), le da slednji naziv nadomešča po zgledu ekonomski tehnik z nazivom administrativni tehnik.

Publikaciji tega dokumenta je po postopku, ki ga določa zakon o srednjem šolstvu,²³ sledil izid začasnega predmetnika posebej za administrativno in posebej za upravno-administrativno šolo²⁴ z zahtevo, da stopi v veljavo v šolskem letu 1968/69.

Primerjava s prejšnjim predmetnikom ne kaže sprememb, saj jih po naši ugotovitvi o predlogu profila za absolvente dveletne administrativne šole, tudi prikazati ne more.

	Začasni predmetnik 1968/69		Zadnji predmetnik adm. šole Celje	
	I	II	I	II
Slovenski jezik z estetsko vzgojo	6	6	6	6
Angleški ali nemški jezik	—	—	3	3
Zgodovina	2	—	2	—
Zemljepis	—	2	—	2
Družbeno-ekonomska in politična ureditev SFRJ	2	2	2	2
Ekonomika podjetij	—	2	2	—
Gospodarsko računstvo	2	2	2	2
Zdravstvena vzgoja	2	—	1	1
Telesna vzgoja	2	2	3	3
Pisarniško poslovanje	3	2	2	2
Osnove upravnega postopka	—	2	—	1
Stenografija	6	6	6	6
Strojepisje	12	12	10	10
Skupaj	37	38	39	38

Upošteva se, da gre za predpis *osnov* začasnega predmetnika, ostane po zakonu o srednjem šolstvu²⁵ vsaki šoli še pravica, da »na podlagi teh osnov določi predmetnik s statutom« s tem, da »skupno število ur teoretičnega in praktičnega pouka v poklicnih šolah ne sme presegati 40 ur na teden«.

Slej ko prej ostajajo aktualne pripombe učiteljskega zbora k predmetniku za poklicne, posebej za dveletne administrativne šole, ki so bile

naslovljene na Pedagoški svet SR Slovenije 14. 4. 1967.²⁶ V pripombah se je zbor zavzel

a) za tri tedenske ure telesne vzgoje, tj. za fond, ki ga je predpisoval prvotni minimalni učni načrt republiškega sekretariata za šolstvo z dne 12. 11. 1963 za splošno izobraževalne predmete poklicnih šol in

b) za pouk tujega jezika (angleščine oz. nemščine) kot obveznega splošno izobraževalnega predmeta.²⁷

Po drugi seji sekcije zvezne konference SZDL za medrepubliško sodelovanje in mednacionalne odnose z dne 24. 6. 1968 je postal zopet aktualen pouk ostalih jezikov narodov Jugoslavije²⁸ potem, ko smo pouk srbohrvaščine s šolskim letom 1967/68 na predlog Zavoda za šolstvo SR Slovenije opustili.²⁹

Naša skrb za bogatejši predmetnik, ki bi obvezoval k popolnejši vzgoji in izobrazbi birotehnikov, pa je postala odveč, ko je v svetu za šolstvo občinske skupščine sredi maja 1968 obveljal predlog, da se administrativna šola postopno ukine. Omenjeni predlog³⁰ navaja kot temeljni razlog za ukinitve šole »izredno majhne možnosti zaposlovanja absolventk administrativne šole« kot posledice »izredno počasnih kadrovskih premikov v delovnih organizacijah«³¹ ob istočasnem »vzponu dopolnilnega šolanja že zaposlenih«, ki zavira premeščanje neustreznih kadrov. Delovna skupnost AŠ se je v svojih stališčih z dne 10. 5. ter v dokončnem sklepu z dne 17. 5. 1968 solidarizirala z omenjenim predlogom, vendar s tem, da se kot nadomestilo ukinjene administrativne šole in v interesu »popolnejše in sodobnejše vzgoje in izobraževanja birotehničnega in upravno-administrativnega kadra«

a) odpre vsaj en oddelek prvega razreda štiriletne upravno-administrativne šole v sklopu ekonomske šole v Celju, in

b) da se z uporabo čl. 5 zak. o srednjem šolstvu omogoči vsaj najboljšim absolventom dosedanje administrativne šole kot poklicne šole, nadaljevanje v tretjem razredu po ustrezno prilagojenem predmetniku in učnem načrtu za štiriletno upravno-administrativno šolo v sklopu ekonomske šole v Celju, s čemer bi se za nadaljnji dve, tri leta omejila hiperprodukcija birotehničnega kadra.³²

Oboje — tako predlog sveta za šolstvo kot stališča delovne skupnosti AŠ — je s sprejemom na skupni seji obeh zborov občinske skupščine dne 25. 6. 1968 zadobilo pravno veljavo.

Dveletno administrativno šolo torej nadomesti štiriletna upravno-administrativna smer na ekonomski šoli,^{32a} kar pomeni realizacijo že ob ustanovitvi administrativne šole (1960) podanega predloga o oblikovanju v upravnih in didaktičnih pogledih smotrnejšega »ekonomsko-administrativnega šolskega centra«. ³³ Toda tudi v tej reformni potezi ne kaže gledati kaj več kot le zapozneli korak k še racionalnejši organizaciji srednješolskega izobraževanja, v kateri bi se srednji strokovni kader izobraževal, prvi dve šolski leti srednje šole po skupnem splošno izobraževalnem programu, nakar bi učenec, ko se je odločil za to ali ono stroko oz. poklic, pridobival eno do dve ali celo tri leta potrebna strokovno-teoretična in strokovno-praktična znanja, ki jih terja izbrani poklic. Po

tem konceptu bi hkrati olajšali učencem prehod z ene vrste srednjih šol na druge, če bi se premislili glede izbire poklica ali pa iz drugih razlogov, kar jim pri sedanji prezgodnji opredelitvi za tako imenovane delavske, tehniške in intelektualne poklice ni omogočeno ali pa jim je zelo otežkočeno.³⁴

Izvršeno »prestrukturiranje v srednjem šolstvu« v Celju pa ni preklicalo potrebe po profilu, ki ga daje dveletna administrativna šola; strojepisec, stenograf-strojepisec, teleprinterist, delovodničar, odpravnik pošte, pomožni arhivar, ekonom, fakturist, pomožni operater v mehanografskem centru itd., itd.³⁵ To pomeni, da bo treba v prihodnje še vedno prisotne, čeprav manjše potrebe po tovrstnem kadru zadovoljiti bodisi z »uvozom« z obstoječih administrativnih šol, bodisi s posebnimi tečaji ali pa z izobraževanjem ob delu in v izobraževalnih centrih samih delovnih organizacij.

OPOMBE

¹ Cit. študija, str. 115.

² O tem beri G. G. Administrativna šola v Žalcu, Savinjski zbornik 1965, str. 310.

³ Cit. študija, str. VI.

⁴ Beri Poročilo komisije za proučitev šolanja administrativnega kadra z dne 19. 3. 1966.

⁵ Sestavljali so jo Mitja Umnik, poklicni svetovalec pri Komunalnem zavodu za zaposlovanje v Celju; Jože Gluk, svetovalec Zavoda za prosvetno pedagoško službo v Celju; Igor Ponikvar, direktor Delavske univerze v Celju.

⁶ Na posvetu z administrativnimi šolami in zavodi za prosvetno pedagoško službo 21. 5. 1964.

⁷ Zavod SRS za strokovno izobraževanje št. 21/34-1 z dne 26. 5. 1964.

⁸ Poročilo o pregledu oddelkov za odrasle na administrativni šoli v Celju z dne 28. 2. 1967, str. 5.

⁹ Gl. opombo št. 4.

¹⁰ J. Svetina, Tehniške šole so preveč razdrobljene.

¹¹ »Komunist« 2. 2. 1968.

¹² »Delo« 14. 2. 1968.

¹³ J. Svetina, Sistemski vidik razvoja srednjega šolstva SRS. »Delo« 15. 2. 1968.

¹⁴ dhr, Nalog je še veliko. »Celjski tednik« 7. 3. 1968.

¹⁵ »Delo« 27. 3. 1968.

¹⁶ »Občan« 13. 4. 1968.

¹⁷ Sedem administrativnih šol uposobi vsako leto približno 300 strojepisk, štiri štiriletne upravno-administrativne šole pa okoli 100 absolventov. O. cit. str. 7.

¹⁸ Gl. opombo št. 7.

¹⁹ Beri G. G. Administrator in administrativni tehnik. »Prosvetni delavec« št. 16/1967.

²⁰ Izdelala strokovna komisija Skupnosti administrativnih šol SR Slovenije v novembru 1967.

²¹ Beri G. G. Ne samo strojepiske. »Celjski tednik« 18. 5. 1967.

²² Šifrant poklicev panoge 61. Zavod za zaposlovanje delavcev. Celje 1965.

²³ Čl. 17, Ur. l. SRS št. 18/67.

²⁴ Zavod za šolstvo SRS, št. 115/8-68 z dne 2. 7. 1968.

²⁵ Čl. 17, Ur. l. SRS št. 18/67.

²⁶ AŠ Celje št. 6-19/1-1967.

²⁷ V pripombah m. dr. navajamo: »Ne smemo izgubiti iz vida, da predsedijo dijakinje dnevno po dve uri za pisalnim strojem; če k temu dodamo

še po eno uro stenografije dnevno, so to tri ure dnevno za šolsko mizico prikovanega sključenega telesa. Tak nenaravni telesni napor, ki podpira že v šolski zdravstveni službi evidentirane okvare hrbtenic in slabo držo, pa narekuje vsaj vsak drugi dan po eno uro 'usposabljanja v obvladovanju telesa v vseh legah in položajih' oz. po eno uro 'preventivne in korektivne telesne vzgoje za odklon slabih poklicnih vplivov na telesni razvoj,' kar je poleg vrste drugih številnih nalog tudi smoter uspešne telesne vzgoje. Zato menimo, da ne gre zniževati števila učnih ur telesne vzgoje, ki smo jih uspeli po predpisnem učnem načrtu vpeljati in s pridom uveljaviti v korist telesne vzgoje in rekreacije mladine.«

»Pripominjamo, da je tudi komisija za telesno kulturo SRS v študiji Problemi telesne vzgoje v vzgojno-izobraževalnih ustanovah SRS ocenila 2 uri telesne vzgoje na teden kot 'pičli fond ur, ob katerem tudi v idealnih materialnih in kadrovskih razmerah ne bi bilo mogoče uresničiti nalog, ki jih terja telesna vzgoja v poklicnih šolah, (str. 18); zato se je zavzela za 3 ure pouka telesne vzgoje tedensko, češ da 'velike izobraževalne zahteve na teh šolah in podcenjevanje telesne vzgoje povzročajo učencem poklicnih šol veliko oblikovalno škodo, to pa moramo odpravljati z naprednejšimi pogledi na telesno vzgojo in z večjo zavzetostjo za tovrstno oblikovalno delo (str. 19).«

»Glede pouka tujega jezika:

1. S poukom tujega jezika je treba nadaljevati, ker bi opustitev pomenila krčenje splošne izobrazbe in kulturno škodo, če bi se dalje ne razvijalo in poglobljalo to, kar je učenec s poukom tujega jezika že pridobil v osnovni šoli, med drugim tudi prvo predstavo 'o življenjskih prilikah dežele in naroda, katerega jezik se je učil, in občutek vezi do drugih narodov ter pomena internacionalizma.'

2. Pouk tujega jezika je splošno izobraževalni predmet, ki širi obzorje v zgodovini, zemljepisu in leposlovju, utrjuje in uri umske sposobnosti (pouk slovnice!); širša splošna izobrazba pa — kot znano — pospešuje osvajanje strokovnih znanj.

3. Zahteva po pouku tujega jezika je — glede na pomen tega pouka — v skladu s splošno zahtevo po čimbolj razgledanih kadrih. Pomembnost pouka tujega jezika so v celjskem primeru dokazali sami starši z zahtevo po pouku še drugega tujega jezika, četudi v njihovo breme (čemur je bilo s šol. letom 1965/66 tudi ugodeno).

4. Znanje tujega jezika ni potrebno administratoriki le zaradi boljšega pisanja tujih tekstov, temveč tudi zato, da bi bile na svojem delovnem mestu zmožne osnovnega sporazumevanja s tujcem. Važnost te sposobnosti je v celjskem primeru podčrtal občinski svet za šolstvo in telesno vzgojo pred skupščino občine Celje na njeni seji dne 15. 11. 1966, češ da je 'tudi učencem administrativne šole, kakor učencem gostinske in trgovske stroke potrebno znanje tujega jezika.'

5. V nadaljnji gojitvi tujega jezika je treba gledati doprinos k vsesplošnemu prizadevanju za razvoj turizma. Za celjsko zdraviliško-turistično področje je znanje tujega jezika še posebej aktualno. Popis delovnih mest za absolventke dveletnih administrativnih šol med počitnicami 1966 je v celjskem bazenu pokazal, da je opravljanje njihovega dnevnega dela zvezano vsaj s pasivnim znanjem enega tujega jezika.

6. V ukinjvi pouka tujega jezika bi čutili tako učitelji kakor učenci, zlasti pa starši in ostala javnost, razvrednotenje šole, ki si je v sedmih letih dosedanjega dela pridobila ugled resnega in koristnega učnovzgojnega zavoda.

Zaradi navedenega predlagamo, da se v osnove predmetnika za poklicne, posebej tudi za administrativne šole uvede enako število učnih ur tujega jezika, kakor je predpisano za osnovno šolo, to je po 3 učne ure na teden ali na leto 105 učnih ur.«

²⁸ Zdravko Ilić, V šole učenje jezikov vseh narodov Jugoslavije. »Delo« 25. 6. 1968.

²⁹ Zavod za šolstvo SRS št. 88/6-67 z dne 10. 4. 1967.

³⁰ Gl. odpravek sklepa sveta za šolstvo skupščine občine Celje z dne 24. 5. 1968.

³¹ O »počasnih kadrovskih premikih« v Celju priča primerjava med številom začasno brezposelnih administratorok po področjih posameznih Komunalnih zavodov za zaposlovanje. Po objavi št. 13 Komunalnih zavodov za zaposlovanje o začasno brezposelnih delavcih v SR Sloveniji (»Delo« 30. 12. 1967) je bilo konec leta 1967 brezposelnih administratorok:

- na področju celjskega KZZ 21 (v sami občini 17),
- na področju mariborskega 19 (v sami občini 1),
- na področju koprškega 10,
- na področju goriškega 6,
- na področju ljubljanskega 5,
- na področju kranjskega 3,
- na področju murskosoboškega 1,
- na področju novomeškega 1.

³² Vzporedno s temi stališči je delovna skupnost povsem naravno zahtevala upoštevanje zakonskih določil, veljavnih v primerih prenehanja šol, ter zaščito svojih eksistenčnih interesov.

^{32a} Po razglasu okrožnega gospodarskega sodišča v Celju (Ur. l. SRS št. 28/68) se je Ekonomska šola Celje preimenovala v Ekonomski šolski center Celje, poslovni predmet pa razširila »na vzgojo in izobraževanje učencev v upravno-administrativni smeri«.

³³ G. G. Perspektive v izobraževanju administrativnega kadra. CZ 1961, str. 507 in G. G. Novi vidiki v organizaciji vzgoje administrativnega kadra. CZ 1962, str. 292.

³⁴ Prim. Teze o razvoju in izpopolnjevanju sistema izobraževanja in vzgoje v SFRJ, ki jih je izdala Komisija zveznega in prosvetno-kulturnega zbora Zvezne skupščine za izdelavo dokumenta o sistemu izobraževanja, pogl. VI, odstavek Srednje izobraževanje.

³⁵ Beri Predlog profila za poklic administrator (Op. št. 20), str. 35 in sl.

DR. RADOVAN BRENCIC

OB STOŠESTDESETLETNICI CELJSKE GIMNAZIJE

(Nekaj spominov nekdanjega učenca)

Ko so Celjani leta 1952 proslavili stoletnico svoje popolne gimnazije, sem se nehote spomnil, da smo tudi že 44 let pred tem — takrat sem bil sedmošolec — proslavili njeno stoletnico.

Torej kar dva stoletna jubileja iste šole. Razlika je bila v tem, da smo prvič računali sto let od njene ustanovitve (1808), drugič pa od njene prve mature (1852). Da pa je celjska gimnazija potrebovala celih 44 let za to, da je doživela svojo prvo maturo, pride od tega, ker je bila dolgo nepopolna.

Prva proslava — pred 60 leti — je bila za takratne celjske razmere prav značilna. Zato menim, da ne bo odveč, če si jo malo priključimo v spomin.

Dolga leta je bil takrat ravnatelj celjske gimnazije *Klemens Proft*, po rodu sudetski Nемеc. V stari Avstriji smo dobro občutili, da so bili nad vse strupeni nemški šovinisti graški Nemci, še hujši so bili nemški Korošci, oboje pa so še prekašali »tajčpemi«. Kaj čuda torej, če je bil tudi Proft zagrizen nemški nacionalec, toliko bolj, ker je bil tudi član strogo šovinističnega celjskega mestnega sveta. Bil pa je z druge strani tudi pristen avstrijski birokrat, tako da je bilo njegovo ravnanje vkljub vsemu vendarle korektno in brez posebnih pretresljajev. Zato je razumljivo, da tudi on ni odpravil nekega starega običaja, namreč cerkvenega petja tudi v slovenščini. Ob nedeljah, pri šolskih mašah, se je namreč od nekdanjelo po turnusu: prvo nedeljo latinsko, drugo nemško, tretjo slovensko, in po tem vrstnem redu naprej skozi vse šolsko leto. To je bilo (poleg obligatne slovenščine za Slovence — bore dve uri na teden!) pač edino uradno priznanje, da celjska gimnazija deluje vendarle na slovenskih tleh.

Zato se je nam, slovenskim članom šolskega pevskega zbora, zdelo nekam čudno, ko smo se začeli učiti za slavnostno akademijo ob proslavi stoletnice le nemških pesmi. Stopil sem — pooblaščen od slovenskih pevcev, ki nas je bilo nekaj več kot polovica v šolskem zboru — po pevski uri k našemu zborovodji, učitelju Prunerju (tudi on je bil

sudetski Nемеc) z vprašanjem, bomo-li peli na akademiji samo nemške pesmi in nič slovenskih? Ves začuden me je pogledal in me razumel šele, ko sem mu pojasnil, da je ta gimnazija namenjena predvsem spodnještajerskemu prebivalstvu, ki je po ogromni večini pač slovensko, in je vendar tudi cerkveno petje vsako tretjo nedeljo slovensko. Odvrnil mi je, da mora o tem govoriti z g. ravnateljem.

Ob prihodnji pevski uri me pokliče k odru in mi naznani v mirnem toda odločnem tonu: »g. regirungsrat (ravnatelj Proft) je odredil, da se bo na akademiji pelo le nemško«. Jaz pa mu na to odvrnem (predrznost za takratne avstrijske razmere!): »Potem pa vam moram sporočiti v imenu vseh slovenskih pevcev, da pri akademiji ne bomo sodelovali«.

Ne bi se smel čuditi, če bi Pruner zaradi tega zdivil in začel name kričati, niti če bi me zdaj jeli preganjati nemški profesorji. Saj mi je bila še v svežem spominu afera Lex, ki se je bila dobro leto pred tem odigrala prav v našem razredu.

Takale je bila:

Naš profesor zgodovine dr. Franc Lex, seveda tudi »tajčpem«, je prišel med uro po sredi razreda med klopmi do mojega sošolca Mirnika, ki je sedel tik za mano v šesti klopi. Naenkrat obstane, pokaže s prstom na Mirnikovo s temnomodrim papirjem ovito knjigo, na kateri je bilo napisano: »Zgodovina, Fran Mirnik« in vpraša: »Kaj pomeni to?«

Mirnik odgovori: »To je slovenska beseda za »Geschichte«.

Lex pa, kakor da ga je pičil gad, začne kričati kakor obseden: »Predrznost! To ni dovoljeno! To je nemška gimnazija! Takoj odstranite ta papir s knjige!«

Na srečo je prav takrat pozvonilo in Lex je moral iz razreda. Vsi slovenski sošolci pa smo se zbrali v nedeljo dopoldne v parku in sklenili — tako mi je svetoval moj oče — da bomo imeli odslej vsi svoje knjige ovite v moder papir z napisom »Zgodovina«. In smo tako tudi storili.

Ko pride Lex v prihodnji uri v razred, takoj pokliče Mirnika pred kateder in zahteva, da mu pokaže svojo knjigo. Ko vidi, da je zopet ovita kakor poprej, začne mali debeluhar, od jeze ves rdeč in zaripel v obraz, vpiti, da se je bilo bati, da se bo od razburjenja in sovražnosti zdaj zdaj razpočil. Ko pa pogleda slučajno na slovenske klopi in vidi, da imamo vsi Slovenci svoje knjige enako opremljene, mu to naenkrat vzame sapo; prebledi in — utihne... Sede na kateder in ko se čez nekaj časa pomiri, začne s poukom.

Toda hotel se je kruto maščevati nad nami. Ker nam pri zgodovini le ni mogel upogniti tilnika, si je izposodil in pregovoril našega profesorja nemščine, Tirolca dr. Franca Eisnerja, da nas je ta začel pestiti pri pouku s srednjo visokonemščino. Temu je dosti lahko uspelo, da je ob koncu prvega polletja vrgel deset mojih slovenskih kolegov. Večina od njih se je zato v drugem tečaju odselila na ljubljansko in kranjsko gimnazijo...

Ta razburljiva in v »ljubi« Avstriji kar razumljiva afera mi je bila še kaj živo v spominu. Torej sem moral biti ob svojem predrznem odgo-

voru, ki sem ga dal Prunerju in celo še v imenu vseh slovenskih pevcev, pripravljen, da se bo tudi ta izkričal nad mano. Toda nič tega. Nasprotno, prav mirno mi je odvrnil:

»Potem bomo pač do akademije uredili šolsko petje na sledeči način: najprej bom pol ure vadil cerkveno petje z vsemi pevci, nato Slovenci odidejo, jaz pa bom nadaljeval samo z Nemci vaje za akademijo.«

In me je odpustil. Vsem nam slovenskim pevcem, pa tudi nepevcem je bila prava uganka ta pri avstrijskih Nemcih vse prej kakor običajna popustljivost. Saj bi bil kot kolovodja prav lahko dobil tudi karcer ali pa bil celo izključen! Pa nič! Nasprotno: brez vsakega razburjenja so pevske ure tudi zdaj potekale tako kakor je rekel Pruner, vse do 20. junija, ko se je vršila slavnostna akademija v celjskem mestnem gledališču, katerega so celjski Slovenci že več kakor deset let upravičeno bojkotirali.¹ Celjski list »Domovina« pa je nekaj dni poprej pozval celjske Slovence, naj se nihče ne udeleži te čisto nemške proslave.

Tako je tudi bilo: Slovenci, za katere predvsem je celjska gimnazija delovala že sto let, se njenega jubileja niso udeležili, niti kot sodelujoči, niti kot občinstvo. Torej bojkot na vsej črti . . .

Sicer pa je bilo vse to čisto v stilu takratnih celjskih razmer. Saj je bilo, ko da loči v našem mestu Slovence od Nemcev visok zid. Višji kakor kjerkoli drugod po nemškutarskih gnezdih. Med nami skoraj ni bilo nič družabnega kontakta, geslo »Svoji k svojim« pa nas je svarilo, da prestopimo prag nemških trgovin in gostišč. In celo umrlih slovenskih meščanov nismo pokopali na mestnem — za nas nemškem — pokopališču, pač pa na okoliškem — slovenskem.

Zato pa nam je bila še toliko manj razumljiva ta nepričakovana in kar nič običajna mirnost, s katero so Proft, Pruner in drugi sprejeli naš, za avstrijske razmere gotovo zelo predrzni afront. Takšen se menda še nikoli ni primeril.² Lahko bi se nam bili vsaj v šoli maščevali — pa niti tega ne!

Šele mnogo pozneje smo pogruntali vzrok te njihove popustljivosti. Spomnili smo se, da smo bili čitali, kmalu po aferi Lex, leto poprej, v časopisju, da je zaradi nje poslanec dr. Korošec v dunajskem parlamentu stavil interpelacijo na ministra za »uk in bogočastje«. Ob koncu šolskega leta pa je bil Lex — pač kazensko — premeščen na celovško gimnazijo. Zelo verjetno pa je tudi Proft dobil svoj »nos«. To je torej menda bil pravi vzrok, zakaj so bili vsi skupaj takrat tako krotki . . .

Celjski Slovenci se torej nismo udeležili prve proslave stoletnice naše gimnazije leta 1908, zato pa je bil drugi jubilej leta 1952, zlasti za nas nekdanje celjske dijake toliko pomembnejši.

¹ To pa zato, ker sta si bila ob enem od abonentskih gostovanj ljubljanskega nemškega gledališča pri neki veseloigri dva igralca dovolila tale nesramni ekstempore:

Prvi vpraša: Kaj je odveč?

Drugi mu pomenljivo odgovori: Tu v gledališču na primer vindišarji!

² Naknadno sem zvedel, da je Proft že nekaj let poprej hotel ukiniti slovensko petje pri dijaški maši. Pa si je premislil, ker so za ta primer slovenski pevci izjavili, da se ne bodo več vpisali v prosti predmet: petje. Zato bi cerkveno petje postalo seveda kaj klavnno.

UREDNIŠKI ZAPISEK OB DVANAJSTEM CELJSKEM ZBORNIKU

V prehodnem obdobju, ko so prizadevanja za oblikovanje pokrajinske družbene skupnosti osrednje Slovenije s Celjem kot naravnim središčem izgubila svoj upravno politični okvir, moramo še intenzivneje gojiti vse, kar pomaga uresničevati to pomembno družbeno nalogo. Med take oblike razumniškega dela, ki so za ustvarjanje trdnih zgodovinskih korenin bodočega razvoja morda še pomembnejše kot neprestano se spreminjajoči upravni okviri, spada prav gotovo tudi izdajanje CELJSKEGA ZBORNIKA. Zato si celjska občina, ki je leta 1951 začela ta zbornik izdajati in ga od vsega začetka odprla življenjskemu utripu celotnega pokrajinskega območja, tudi po ukinitvi okrajev prizadeva, da bi te danes že utrjene tradicije ne pretrgala.

Na utemeljen predlog svojega sveta za kulturo in znanost je Skupščina občine Celje tudi v letu 1968 v občinskem družbenem skladu za kulturo in znanost zagotovila v ta namen znesek 35.000 din. S to dotacijo in z mecenskim darom celjske tovarne AERO v znesku 10.000 din je uredniški odbor lahko natisnil dve knjigi.

V mesecu juniju je kot samostojna posebna publikacija Celjskega zbornika izšla razprava univ. doc. prim. dr. Janka Lešničarja INTRAKRANIALNI HIPOTENZIVNI SINDROM PO LUMBALNI PUNKCIJI PRI BOLNIKIHZ AKUTNIM MENINGOENCEFALITISOM. Zagotovili smo lahko le skromno naklado 300 izvodov za potrebe medicinskih strokovnjakov in zavodov v Jugoslaviji in v inozemstvu, ki so v vrsti pisem sporočili uredništvu zbornika in svetu za kulturo občine Celje svoje priznanje in spoštovanje, ker sta omogočila natis te znanstvene razprave.

Jeseni pa smo lahko oddali v tisk tudi tole dvanajsto knjigo CELJSKEGA ZBORNIKA, ki bo izšel z malo zamudo v začetku leta 1969 v enakem obsegu 19 tiskovnih pol kot prejšnji letnik. Menimo, da nam je uspelo obdržati tudi enako kvaliteto raven. Sicer pa naj svojo sodbo o tem izrečejo strokovni in publicistični recenzenti.

Uredništvo želi, da bi bili naslednji zborniki tudi vsebinsko še bolj zaokroženi in notranje uravnoteženi. Zbornik naj bi neprestano zbiral in vzpodbujal razumniške sile k sistematičnemu preiskovanju in obravnavanju problemov, ki vznikajo na celjskem pokrajinskem območju.

Da bi CELJSKI ZBORNIK lahko še v večji meri kot doslej izpolnjeval to svojo družbeno nalogo, mu moramo ustvariti tudi dovolj trden materialni temelj. To pa je mogoče doseči samo z zrelim sodelovanjem družbeno političnih skupnosti in delovnih organizacij vsega celjskega pokrajinskega območja. Zgled celjske občinske skupščine in celjske tovarne AERO, ki sta v zadnjih letih nosili vse breme osnovnih stroškov za izdajanje CELJSKEGA ZBORNIKA, naj vzbudi enake družbeno zrele odločitve in pripravljenost za tako sodelovanje tudi pri drugih občinah in delovnih organizacijah na tem območju.

V S E B I N A

Milan Natek: Priseljevanje ljudi na celjsko območje	5
Dr. Anton Sore: Razvoj obrtne dejavnosti v celjski občini po drugi svetovni vojni	31
Ludvik Rebeušek: Nova pot zdraviliškega turizma	49
Dr. Zvonimir Sušteršič: Traumatološka služba v Sloveniji	72
Stane Terčak: Slovenska vojna partizanska bolnišnica Celje	101
Janko Orožen: Celjska srednješolska mladina in borba za ohranitev naše narodne individualnosti v dobi habsburške monarhije	125
France Jesenovec: Odmev spodnjega Posavja v naši kulturni zgodovini ..	133
Fedor Gradišnik: Cankarjeva dela v Celju od sezone 1945/46 do sezone 1967/68	153
Božena Orožen: Slovenski kraji in ljudje v spisih starejših čeških leposlovcev	171
Lojze Bolta: Rifnik (Prazgodovinska in poznoantična naselbina in poznoantično grobišče)	209
Vera Kolšek: Iz lapidarija celjskega muzeja	227
Milena Moškon: Upodobitve naselij in stavb s celjskega področja (Katalog zbirke v celjskem muzeju)	235
Ivan Stopar: Nova odkritja v cerkvi Marija Gradec pri Laškem	255
Juro Kislinger: Elda Piščanec (Nekrolog)	275
Juro Kislinger: Zastoj v razvoju Likovnega salona	277
Milena Moškon: Občasne razstave Pokrajinskega muzeja v Celju v letih 1957—1967	281
Gustav Grobelnik: Pred prenehanjem Administrativne šole v Celju	289
Dr. Radovan Brenčič: Ob stošestdesetletnici celjske gimnazije (Nekaj spominov nekdanjega učenca)	297
Uredniški zapisek ob dvanaajstem Celjskem zborniku	301

CELJSKI ZBORNIK 1968

Izdal
Svet za kulturo in znanost
Skupščine občine Celje
(predsednik Vlado Novak)

Uredil
uredniški odbor:
Gustav Grobelnik (odgovorni urednik)
Juro Kislinger, Vlado Novak,
Janez Rihteršič in Boris Strohsack

Redakcija končana 28. 10. 1968

Natisnilo
Grafično podjetje »Celjski tisk«
Celje v februarju 1969